VILNIAUS UNIVERSITETAS

Romualdas Drakšas

BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ IR JOS REALIZAVIMO FORMOS

Monografija

Vilnius 2008

UDK

Recenzavo:

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros docentas
dr. **Armanas Abramavičius,**

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedros profesorius habil. dr. **Viktoras Justickis,**

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros docentas
dr. **Aurelijus Gutauskas.**

Monografija svarstyta Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros 2007 m. rugsėjo 28 d. posėdyje ir rekomenduota spausdinti.

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto taryba leidinį svarstė 2007 m. spalio 19 d. posėdyje (protokolas Nr. 2) ir rekomendavo spausdinti kaip mokslinę monografiją.

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi ar kitu būdu platinami be autoriaus ir leidėjo sutikimo.

ISBN © Romualdas Drakšas, 2008

TURINYS

ĮŽANGA

Temos aktualumas

Darbo tikslas

Tyrimo metodai

Mokslinis darbo naujumas

Darbo struktūra

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS FILOSOFINIAI ASPEKTAI

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATA IR PRINCIPAI

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATOS PROBLEMOS LIETUVOJE

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS PRINCIPAI

BAUSMĖ KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA

BAUSMĖ: BENDROSIOS TEORINĖS PROBLEMOS

KAI KURIE PRAKTINIAI BAUSMĖS TAIKYMO ASPEKTAI

Mirties bausmės restitucijos galimybė Lietuvoje

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą

BAUDŽIAMOJO POVEIKIO PRIEMONĖS KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA

BAUDŽIAMAJAME ĮSTATYME NEPILNAMEČIAMS NUMATYTOS AUKLĖJAMOJO POVEIKIO PRIEMONĖS

JURIDINIŲ ASMENŲ BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS PROBLEMATIKA

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

SANTRAUKA (anglų kalba)

LITERATŪRA

ĮŽANGA

Baudžiamosios atsakomybės, kaip ir bet kurios kitos, esmė – trys svarbiausi būties komponentai: žmogus, visuomenė ir valstybė. Psichologai teigia, kad asmenybės raida priklauso nuo bendrų psichinio vystymosi tam tikruose amžiaus tarpsniuose dėsningumų, įgimtų savybių, socialinės aplinkos. Asmenybės formavimosi procesui būdingas tam tikras individualumas, nes ji patiria ne tik tikslingus, bet ir sunkiai reguliuojamus bei prognozuojamus socialinės aplinkos poveikius. Jos socializacijai itin reikšmingas yra bendruomenės, kurioje ji gyvena, interesų ir valstybės normų sistemos poveikis. Sudėtingoje visuomeninių santykių srityje ypatingą reikšmę įgyja asmenybės pareiga paisyti bendruomenės (visuomenės) ir valstybės nustatytų dorovės bei teisės normomis reguliuojamų elgesio taisyklių. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime dėl Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai yra konstatavęs: „Nusikaltimai – tai teisės pažeidimai, kuriais itin šiurkščiai pažeidžiamos žmogaus teisės ir laisvės, kitos Konstitucijos saugomos ir ginamos vertybės. <...> Užtikrinti kiekvieno žmogaus ir visos visuomenės saugumą nuo nusikaltimų – valstybės priedermė ir vienas iš jos prioritetinių uždavinių, nes nusikaltimais ne tik yra pažeidžiamos asmens teisės ir laisvės, kitos Konstitucijos saugomos ir ginamos vertybės, bet ir daromas neigiamas poveikis gyvenimo sąlygoms, žmonių gyvenimo lygiui, kėsinamasi į valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindus“[1]. Todėl valstybė privalo garantuoti viešąjį interesą, ji turi ne tik teisę, bet ir priedermę imtis įvairių teisėtų priemonių, užkertančių kelią nusikaltimams, ribojančių ir mažinančių nusikalstamumą.

Baudžiamajai atsakomybei tenka griežčiausios socialinės kontrolės funkcijas vykdančio instituto vaidmuo. Tiek nusikalstamas, tiek pozityvus žmogaus elgesys priklauso nuo jo laisvo pasirinkimo tarp to, kas privaloma, ir to, kas leistina, tarp būtinybės ir galimybės. Neabejojant baudžiamosios atsakomybės svarba šiuolaikinėje visuomenėje, visų pirma derėtų atsakyti į seniai iškilusį klausimą, į kurį iki šiol atsakoma labai skirtingai: kas yra baudžiamoji atsakomybė ir kaip ji realizuojama? Nuo to, kaip suvokiama baudžiamoji atsakomybė ir kokių teisinių priemonių sistema sudaro jos turinį, turėtų priklausyti tiek praktinių, tiek teorinių patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimų sprendimas, kadangi nėra atskirų teorijos ar praktikos klausimų, abi šios sritys yra labai glaudžiai susijusios ir viena be kitos negali egzistuoti. Bet koks teorinių problemų ignoravimas anksčiau ar vėliau neigiamai paveikia teisės praktiką. Taip pat nesuprantama situacija,

[1] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

kai egzistuojanti teismų praktika iš esmės neatitinka vyraujančios teisės teorijos, tai ypač būdinga baudžiamajai teisei. Todėl kiekviena iškilusi tiek teorinė, tiek praktinė baudžiamosios teisės problema turi būti kompleksiškai išnagrinėta, aptarta ir galų gale vienaip ar kitaip išspręsta. Viena vertus, dėl išlikusių prieštaravimų ir neatsakytų klausimų baudžiamosios teisės teorija atitrūksta nuo praktikos, imama scholastiškai interpretuoti jos teiginius, kita vertus, dėl doktrininių baudžiamosios teisės nuostatų nepaisymo gali atsirasti „anarchija“ teisės taikymo praktikoje arba net ši teisė visuomenėje gali būti vertinama „kaip neišvengiamas blogis“. Kad būtų išvengta tokių padarinių, visų pirma reikėtų suvokti ir suformuluoti problemą, paskui kompleksiškai išanalizuoti ją, skatinant vaisingas mokslines diskusijas. Nes tik pasidalijus nuomonėmis mokslinėse diskusijose ir išsamiai išanalizavus baudžiamojo įstatymo taikymo praktiką galiausiai galima tinkamiausiai išspręsti problemą. Būtent tokie tikslai ir paskatino šioje monografijoje suformuluoti problemas, susijusias su baudžiamąja atsakomybe ir jos realizavimu, kritiškai jas analizuoti, pateikti atliktų tyrimų išvadas ir pasiūlyti naujus šių problemų sprendimo būdus.

Temos aktualumas

Pastaraisiais metais pastebima, kad Lietuvos visuomenė vis dar pernelyg tiki represinių priemonių veiksmingumu. Atliekami sociologiniai ir kriminologiniai tyrimai (A. Dobryninas, V. Gaidys, V. Justickis ir kt.) rodo, kad dauguma respondentų geriausia priemone nusikalstamumo problemoms spręsti laiko terminuoto laisvės atėmimo bausmę. Nemaža dalis Lietuvos gyventojų ir šiandien neabejoja, kad mirties bausmės skyrimas ir jos vykdymas gali būti suderinamas su demokratinės valstybės principais. Tai reiškia, kad mūsų visuomenėje vis dar vyrauja nuomonė, kad esminius kriminogeninės padėties Lietuvoje pokyčius sukeltų kuo griežtesnės bausmės.

Paminėtina, kad ne tik visuomenėje vyrauja tendencija baudžiamąją atsakomybę tapatinti su kriminaline bausme, bet ir teismų praktikoje tai neretai daroma, todėl labai svarbu plačiau išnagrinėti, kaip gali būti realizuojama baudžiamoji atsakomybė, pabrėžiant, kad kriminalinė bausmė yra tik viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų. Kartu pravartu pateikti griežčiausių, bet tarp visuomenės narių labai populiarių bausmių – mirties ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos – analizę.

Sisteminei baudžiamosios atsakomybės realizavimo analizei teisės literatūroje nebuvo skiriama daug dėmesio. G. Artztas, V. Frielinghausas, H. Welzelis, V. S. Khanna, M.Foucault, R. A. Duffas, H. Hartas, N. Christie ir kiti autoriai iki šiol yra nagrinėję tik kurį nors vieną šios problemos aspektą. Lietuvoje apie baudžiamąją atsakomybę arba jos realizavimo formas yra rašę C. Butkys, V. Pavilonis, V. Piesliakas, E. Sinkevičius, D. Soloveičikas, G. Švedas ir kai kurie kiti autoriai, tačiau išsamios baudžiamosios atsakomybės ir jos realizavimo formų analizės Lietuvoje

iki šiol niekas nėra pateikęs. Vis dėlto nagrinėjant pavienius aspektus negalima susidaryti išsamios ir objektyvios nuomonės apie pačią problemą, taigi yra būtina kompleksinė baudžiamosios atsakomybės ir jos realizavimo formų analizė.

Darbo tikslas

Pagrindinis šio darbo tikslas – parodyti, kaip realizuojant baudžiamąją atsakomybę gali būti užtikrinamas žmogaus saugumas visuomenėje, nuo nusikalstamų veikų ginama jo teisės ir laisvės, visuomenės ir valstybės interesai. Siekiant šio tikslo itin svarbu apibrėžti baudžiamosios atsakomybės sampratą, atskleisti jos turinį ir principus, kuo išsamiau paaiškinti baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas ir išnagrinėti problemas, kylančias realizuojant atskiras šios atsakomybės formas.

Tyrimo metodai

Pasirinktas dalykas tiriamas taikant teisinius metodus: istorinį, loginį-analitinį, sisteminės analizės, lyginamąjį, statistinį ir kt. Ypač daug dėmesio skiriama loginiam-analitiniam metodui, kadangi būtent jis padėjo klasifikuoti, sugrupuoti, apibūdinti, verifikuoti baudžiamosios atsakomybės prielaidas ir suformuluoti esmines išvadas. Monografijoje iš dalies remiamasi ir kai kuriais politikos mokslų pripažintais metodais. Tai lemia norminių teisės aktų formavimosi neatsiejamumas nuo politinio proceso, ypač priimant nevienareikšmiškai vertinamus baudžiamosios teisės srities sprendimus.

Mokslinis darbo naujumas

Mokslinis darbo naujumas tas, kad jame pirmą kartą Lietuvos teisės literatūroje yra pateikiama sisteminiu, istoriniu, lyginamuoju ir kompleksiniu požiūriais atlikta baudžiamosios atsakomybės sampratos, turinio ir principų, jos realizavimo formų ir jų problematikos analizė.

Šio darbo atskaitos tašku tapo 2002 m. autoriaus paskelbta monografija „Mirties bausmė: situacija ir perspektyvos“ ir 1997–2006 m. išspausdinti straipsniai bei kitos publikacijos baudžiamosios teisės klausimais.

Lietuvos Respublikoje galiojantys įstatymai, ypač baudžiamieji, nėra sustingę, statiški ir nekintami. Įstatymų leidėjas, kurdamas baudžiamosios teisės normas ir jas keisdamas, atsižvelgia ne tik į gyvenimo realijas, bet ir į tos srities specialistų nuomones bei mokslo darbus, kuriais dažniausiai yra grindžiama įstatymų pataisos arba būtinybė priimti naują įstatymą. Autoriaus

siūlomos įstatymų pataisos gali turėti didelę reikšmę tolesnei Lietuvos baudžiamųjų įstatymų evoliucijai.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įžanga, šešios dalys ir išvados, be to, pateikiamas naudotos literatūros sąrašas. Pirmojoje dalyje analizuojami baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai. Antrojoje dalyje apibrėžiama baudžiamosios atsakomybės samprata, turinys ir principai. Trečiojoje dalyje nagrinėjama kriminalinė bausmė kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Ketvirtojoje dalyje aptariama baudžiamojo poveikio priemonių, kaip vienos iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos, problematika. Penktoji dalis yra skirta auklėjamojo poveikio priemonių sampratai ir analizei. Šeštojoje dalyje atskleidžiama juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problematika.

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS FILOSOFINIAI ASPEKTAI

Kiekvieną žmogų veikia mažiausiai trys esminiai veiksniai: savireguliacijos procesas, visuomenės (atskirų jos bendruomenių) poveikis ir teisės normomis valstybės lygiu nustatytos elgesio taisyklės.

Formuodamasis kaip asmenybė, žmogus jau nuo gimimo yra veikiamas ne tik savireguliacijos proceso, bet ir bendruomenės, kurioje gyvena, interesų bei valstybės normų sistemos. Šioje sudėtingoje visuomeninių santykių srityje ypatingą reikšmę įgyja žmogaus pareiga paisyti bendruomenės (visuomenės) ir valstybės nustatytų elgesio taisyklių. Baudžiamajai atsakomybei tenka griežčiausio socialinės kontrolės funkcijas vykdančio instituto vaidmuo. Būtent ji priverčia žmogų laisvai pasirinkti tarp to, kas privaloma, ir to, kas leistina, tarp būtinybės ir galimybės.

Objektyviai baudžiamosios atsakomybės esmė atsiskleidžia per individui keliamą reikalavimą paisyti atitinkamo visuotinai priimtino elgesio nuostatų, kurios paprastai siejamos su įtvirtinta baudžiamosios teisės normų sistema. Tačiau, suprantama, tokio elgesio reikalavimas nekyla vien iš baudžiamosios teisės normų. Šios normos yra dalis vientisos socialinės-teisinės sistemos, kurios sudedamoji dalis yra ir konkrečios visuomenės moralinės-dorovinės nuostatos. Tačiau visuomeninių santykių reguliavimas yra neatsiejamas nuo subjektyvaus dalyko – individo laisvos valios ir jo sąmonės išraiškos.

Todėl nagrinėjant apskritai atsakomybės (taip pat ir baudžiamosios atsakomybės) esmę neišvengiamai kyla klausimai, ar asmuo visuomet privalo atsakyti už savo padarytą veiką ir kas gali priversti jį atsakyti. Pačią atsakomybę apibendrintai galima apibrėžti kaip neigiamo pobūdžio pasekmes, kurios atsiranda asmeniui, nepaisančiam nustatytų normų ir padariusiam smerktiną veiką. Taigi iškeltieji klausimai gali būti performuluoti ir skambėti taip: ar už smerktinos veikos padarymą asmeniui turi atsirasti neigiamo pobūdžio pasekmės ir kas turi teisę nustatyti tas pasekmes bei jų ribas.

1. Filosofinis baudžiamosios atsakomybės pagrindimas neatsiejamai yra susijęs su žmogaus galimybe laisva valia tam tikrose situacijose pasielgti vienaip ar kitaip ir būti atsakingam už savo veiksmus, taip pat su valstybės teise bausti asmenis už jų padarytus nusižengimus. Todėl filosofijos ir teisės doktrinoje dažnai yra keliama žmogaus laisvos valios, jo galimybių pasirinkti tam tikrus elgesio variantus problema: ar individo elgesys yra visiškai laisvas ir jis sąmoningai renkasi visuomenės reikalavimus atitinkantį (arba jų neatitinkantį) elgesį, ar jį nulemia kitos nuo žmogaus laisvos valios nepriklausančios aplinkybės? Jeigu subjekto daromas pasirinkimas yra visiškai determinuotas, besąlygiškas ir būtinas, už ką toks subjektas atsako? Jeigu subjekto

daromas pasirinkimas nėra iš anksto nulemtas, yra laisvas, jis turi atsakyti, tačiau kokios yra tos atsakomybės ribos?

Žmogaus valios laisvės problema filosofijoje gvildenta dar antikos laikais, tačiau tik Naujaisiais amžiais buvo grįžta prie teorinio atsakomybės kategorijos pagrindimo remiantis laisvės, vidinės pareigos, visuomenės individui keliamų reikalavimų kategorijomis. Tokie tyrimai buvo pradėti T. Hobbeso, B. Spinozos, G. W. F. Hegelio, I. Kanto, F. Engelso ir kitų mokslininkų, palikusių ryškius pėdsakus šių laikų baudžiamosios teisės metodologijoje, darbuose. Būtent šių autorių darbai darė įtaką baudžiamosios teisės sampratų formavimuisi, sisteminei baudžiamosios atsakomybės analizei.

Galima rasti nemažai tiesos vokiečių filosofo F. Nietzsche's žodžiuose apie laisvą valią. „Laisvos valios klaida. – Šiandien mes nejaučiame jokių simpatijų „laisvos valios" sąvokai: mes net per gerai žinome, kas tai yra: pats prasčiausias, koks tik gali būti, teologų triukas, kurio tikslas – žmoniją padaryti „atsakingą" pagal jų supratimą, t. y. *ją padaryti priklausomą nuo savęs*... Čia aš pateikiu tik atsakomybės psichologiją. – Visur, kur ieškoma atsakomybės, veikia *troškimo bausti ir teisti* instinktas. Kai kokia nors savijauta aiškinama remiantis valia, ketinimais, atsakomybės aktais, apnuoginama jos nekaltybės sklaida: mokslas apie valią iš esmės išrastas tam, kad būtų galima bausti, t. y. *kyla iš noro kaltinti*. Visos senosios psichologijos, valios psichologijos, prielaida yra ta, kad jos pradininkai <...> norėjo sukurti *teisę* skirti bausmes – arba tokią teisę sukurti Dievui... Žmonės buvo laikomi „laisvi", kad būtų galima teisti ir bausti – kad būtų galima *apkaltinti*: vadinasi, kiekvienas veiksmas *turėjo* būti suvokiamas kaip valingas, o kiekvieno veiksmo šaltinis – kaip sąmoningas (tokiu būdu *pamatinė* šarlatanerija *in psychologicis* pati buvo padaryta psichologijos principu...). Šiandien, kai mes judame *priešinga* kryptimi, kai mes, imoralistai, visomis jėgomis šaliname iš pasaulio kaltės ir bausmės sąvokas ir stengiamės, kad jų neliktų nei psichologijoje, nei istorijoje, nei gamtoje, nei visuomenės institucijose bei sankcijose, mūsų požiūriu, nėra radikalesnių priešininkų už teologus, kurie ir toliau, propaguodami „dorovinės pasaulio tvarkos" nuostatą, tapsmo nekaltybę teršia „bausme" ir „kalte"[2]. Ir iš tiesų filosofo mintys verčia susimąstyti, ar žmogus apskritai gali būti laisvas? Gal laisva valia tėra išvestinė kategorija, sukurta siekiant pateisinti valdžios uzurpuotą teisę bausti?

Žmogus savo gyvenime yra veikiamas ne tik įvairių socialinių procesų, aplinkinių asmenų ir konkrečių situacijų, todėl dažnai eskaluojama mintis, kad žmogus tėra marionetė ir visas jo gyvenimas yra iš anksto nulemtas. Jis ne tik neturi įtakos savo poelgiams ir negali jų valdyti – jo poelgiai yra neišvengiami ir iš anksto nulemti, nepaisant jokių gyvenimo aplinkybių. Tačiau kokias išvadas iš to būtų galima daryti? Taigi F. Nietzsche aptarė labai svarbų gyvenimo aspektą: ar žmogui jo savybes suteikia ir jo veiksmus nulemia kažkas, ką galime vadinti įvairiais vardais, bet

[2] Nietzsche F. *Stabų saulėlydis, arba Kaip filosofuojama kūju*. Vilnius: Strofa, 2000, p. 59–60.

labiausiai suprantame kaip Dievą? O gal niekas neduoda žmogui jo savybių – nei Dievas, nei visuomenė, nei jo tėvai ar protėviai, nei jis pats (šios nuostatos I. Kanto ir iš dalies Platono propaguojamos kaip „inteligebili laisvė“)? F. Nietzsche, mėgindamas atsakyti į šį kardinalų klausimą, teigia: „Niekas nėra atsakingas už tai, kad jis apskritai yra, kad jis yra toks ir toks, kad jis gyvena tokiomis aplinkybėmis ir tokioje aplinkoje. Jo esmės fatalizmas neatskiriamas nuo fatalizmo viso to, kas buvo ir kas bus. Jis *nėra* savo ketinimų, kokios nors valios, kokio nors tikslo padarinys, juo *nėra* bandoma pasiekti „žmogaus idealą“, „laimės idealą“ ar „moralės idealą“, – absurdiška trokšti jo esmę *paversti* kokiu nors tikslu. *Mes* patys išradome „tikslo“ sąvoką: tikrovėje *nėra* tikslo... Visa yra būtina, visa yra nulemta, visa priklauso visumai, visa *yra* visumoje, – nėra nieko, kas galėtų teisti, matuoti, lyginti ir smerkti mūsų būtį, nes tai reikštų teisti, matuoti, lyginti ir smerkti visumą... *Tačiau nėra nieko, išskyrus visumą!* – Kad niekas daugiau nėra atsakingas, kad joks būties pavidalas negali būti traktuojamas kaip *causa prima*, kad pasaulis nėra vienis nei kaip juslių objektas, nei kaip „dvasia“, – *štai kas pirmiausia yra didysis išsilaisvinimas*“[3].

Tačiau šis F. Nietzsche’s samprotavimas iš esmės tėra savitas Dievo sąvokos traktavimas[4]. Todėl tiek vienu, tiek kitu atveju būtų galima daryti išvadą, kad žmogus nėra laisvas ir negali atsakyti už savo elgesį bei sulaukti neigiamų jo visuomeninio įvertinimo padarinių. Už viską atsakingas yra arba Dievas, arba F. Nietzsche’s „visuma“, arba dar kažkas, kas tampo žmones už virvučių ir nulemia jų gyvenimą[5]. Kadangi realiose visuomenėse veikia per daug veiksnių ir asmuo yra apipintas ne tik įvairių socialinių priklausomybių ir socialinio gyvenimo normų, problemų sprendimo pagrindas neturėtų būti valios laisvės neigimo filosofija. Toks fatalistinis požiūris į

---

[3] Ibid., p. 60–61.

[4] K. Jaspersas, nagrinėdamas F. Nietzsche’s filosofiją, pabrėžė, kad kalbant apie jį visuomet reikia turėti omenyje, jog jis yra kilęs iš liuteronų dvasininkų šeimos. Ankstyvajame ir vėlyvajame jo gyvenimo etapuose pastebimas prieštaravimas tarp sau keliamų moralinių reikalavimų ir tikrovės. Tikėjimo dogmų tiesa jam buvo tik sąlyginė, simbolinė, tik tariama. Kartu paminėtina, kad F. Nietzsche ne tik skelbė teisingumo moralę, bet ir kentėjo dėl tokios tiesos, ir tai sieja jį su krikščionimis. Jo religingumas paprastai yra aiškinamas remiantis liuteroniškuoju pietizmu.

[5] Savo raštuose F. Nietzsche dažnai kritikavo valstybės visagalybę, paveldėtas tradicijas, kultūrą ir pan. Tačiau savo filosofijoje jis buvo nevisiškai nuoseklus. Pavyzdžiui, aprašydamas nusikaltėlio tipą daugiausia dėmesio skyrė ne minėtai „visumai“, bet visuomenės įtakai. „Nusikaltėlio tipas – tai į nepalankias sąlygas patekusio stipraus žmogaus tipas, susargdintas stiprus žmogus. Jis stokoja dykumos, tam tikros laisvesnės ir pavojingesnės gamtos ir egzistavimo formos, kur visa, kas stipriojo žmogaus instinktuose yra ginklas ir gynyba, *yra teisėta*. Jo *dorybes* išvijo visuomenė; nuo jo neatskiriami jo gyvastingiausi geiduliai nedelsdami suauga su slopinančiais afektais, su įtarumu, baime, nedorumu. Tačiau tai jau yra beveik fiziologinio išsigimimo *receptas*. Žmogus, kuris turi daryti paslapčia tai, ką jis gali daryti geriausiai, mieliausiai, kuris turi tai daryti jausdamas nuolatinę įtampą, atsargiai, gudriai, – toks žmogus darosi anemiškas; ir kadangi jis dėl savo instinktų nuolat pasmerktas tik pavojui, persekiojimui, prakeikimui, tai deformuojasi ir jo paties požiūris į tuos instinktus – jis jaučia jų fatalizmą. Kaip tik tokioje visuomenėje, mūsų romioje, vidutiniškoje, apipjaustytoje visuomenėje natūralus žmogus, ateinantis iš kalnynų ar iš nuotykių kupinos jūros, neišvengiamai išsigimsta ir tampa nusikaltėliu. Arba beveik neišvengiamai, nes būna atvejų, kai toks žmogus pasirodo esąs stipresnis už visuomenę: žymiausias atvejis yra korsikietis Napoleonas.“ Žr. Nietzsche F. *Stabų saulėlydis, arba Kaip filosofuojama kūju,* p. 131–132. Neatsitiktinai vertindamas F. Nietzsche’s kūrybą W. Niggas rašė: „F. Nietzsche savo kritika parodo, kaip skaitytojui vertinti jį patį. Šiaip ar taip, bet jam nederėtų elgtis kaip Peteriui Gastui, kuris, nieko negalvodamas, tik pritariamai plojo viskam, ką Nietzsche rašė, nors tai buvo ir tekstai, kuriuos jau diktavo beprotybės priepuoliai“ (Nigg W. *Fridrich Nietzsche: regėtojas, pranašas, šventasis*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 34).

gyvenimą leidžia žmogui bet kokį savo nusikalstamą elgesį pateisinti „objektyviomis“, nuo jo valios nepriklausančiomis aplinkybėmis. Žinoma, vargu ar galima visiškai paneigti fatalistinį požiūrį. Žmonėms tiesiog trūksta žinių, kad galėtų įrodyti šios teorijos klaidingumą ar teisingumą. Aišku tik tai, kad įsigalėjus šiai teorijai būtų paneigta pačios baudžiamosios teisės ar net visos teisės egzistavimo prasmė. Šitai suprato ne vienas filosofas, todėl dauguma jų siekė pagrįsti tiek apskritai atsakomybės, tiek konkrečiai baudžiamosios atsakomybės egzistavimą. Kartu šios mintys atskleidžia esminę žmogaus veiklos motyvacijos problemą.

Žinoma, F. Nietzsche's teorija ne vienintelė, kuria bandoma paneigti baudžiamosios atsakomybės galimumą ir neišvengiamumą, todėl galima pateikti ir kitokių samprotavimų. Antai kriminologijos ir filosofijos doktrinoje yra išplėtota įdomi prigimtinio nusikaltimo doktrina[6]. Teigiama, kad nusikaltimas pirmiausia (jo pamatine, arba pirmine, prasme) itin šiurkščiai pažeidžia asmens teises ir laisves (žmogaus gyvybę, sveikatą, orumą, jo nuosavybę ir kt.). Jo prigimtinių teisių pobūdis reiškia, kad jos yra neatskiriamos nuo žmogaus, nesiejamos nei su teritorija, nei su tautybe ar socialine padėtimi. Jas turi ir geriausi, ir blogiausi žmonės, nepaisant to, ar teisės normos jas įtvirtina, ar ne. Tik išvestine prasme nusikaltimu pažeidžiamas įstatymas ar visuomenėje nustatyta tvarka. Prievarta netampa teisėta, jei ji ir neuždrausta įstatymu. Pasak A. Degučio, dalyko kolektyvistinį apnašą nuo individualistinės esmės atskiria paprastas klausimas: ar gali būti taip, kad nusikaltėlis pažeidžia įstatymą nepažeisdamas jokio asmens intereso, jo prigimtinių teisių, pavyzdžiui, teisės į gyvybę, nuosavybę? Jeigu visuomenė yra tik jos teritorijoje gyvenančių asmenų visuma ir jeigu įstatymas gina šių asmenų teises ir laisves (šiuo atveju gyvybę ir nuosavybę), tokia padėtis logiškai negalima. Visa, kas daroma nepažeidžiant kito asmens interesų (gyvybės, nuosavybės), yra teisėta. Neteisėta (nusikalstama) yra tai, kas pažeidžia kito asmens teises ir laisves (gyvybę, nuosavybę). A. Degutis toliau rutulioja filosofijoje išplėtotą mintį, kad negali būti nusikaltimų, pažeidžiančių prigimtines asmens teises, be nukentėjusiųjų, be aukų. Kai nepažeidžiami jokie teisėti kito asmens interesai, nusikaltėlis pažeidžia tik įstatymų leidėjo valią. Tad pamatine prasme nusikalstamos veikos šalys – ieškovas ir atsakovas – turėtų būti auka ir kaltinamasis, o ne valstybė ir kaltinamasis. Autorius pritaria literatūroje išsakytai minčiai, kad „nusikaltimo atveju šalys yra ne valstybė ir atsakovas, kaip paprastai įsivaizduojama, bet auka ir atsakovas. Valstybės vaidmuo, jeigu jis apskritai galimas, turi apsiriboti jos vaidmeniu tarpininkaujant ginče ir vykdant nuosprendį“[7]. Taigi kaltasis visada kaltas nukentėjusiajam, o ne valstybei ar kitiems (t. y. tretiesiems) asmenims. Tačiau autorius nekvestionuoja agresijos aukos teisės gintis nuo užpuolimo. Jo nuomone, savigyna – tai viso *teisėto* jėgos naudojimo pagrindas.

[6] Pavyzdžiui, R. Garofalo teigimu, prigimtinis nusikaltimas – tai amoralus poelgis, padaręs žalą visuomenei. Jis prieštarauja pagrindiniams žmogaus jausmams – sąžiningumui ir gailesčiui.
[7] Degutis A. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 227–228.

Gynybine jėga atsikirsdamas agresyviai jėgai individas nepažeidžia agresoriaus teisių, nes nėra tokio dalyko kaip teisė į agresiją. Gindamasis jis ne neigia neteisingumą, bet, atvirkščiai, teigia teisingumą. Tačiau savigynos teisė negarantuoja teisės į kitų žmonių pagalbą. Gynyba ir saugumas taip pat turi savo kainą. Tad logiškai keliamas klausimas, kas turi ją mokėti? Žinoma, šią kainą galima mokėti ginantis pačiam, galima pasitelkti giminaičius arba draugus. Šią teisę taip pat galima perleisti kitam asmeniui arba specializuotai gynybos institucijai. „Toks asmens saugumo problemos sprendimas yra natūraliausias, nes efektyviausias. Paprastai valstybė imasi šios gynybos institucijos vaidmens, tačiau tai dar nereiškia, kad šią paslaugą gali teikti tik valstybė arba kad tik valstybė gali ją teikti efektyviausiai“[8]. Pateiktieji samprotavimai leidžia daryti išvadą, kad pagrindinis bet kokios atsakomybės tikslas yra restitucija, o atsakomybės vykdytoju gali būti bet kas, taip pat ir valstybė, jei nukentėjęs asmuo ją pasirinks. Tokiais teiginiais atsakomybė pagrindžiama, bet baudžiamoji atsakomybė, juo labiau formalizuota, parodoma kaip nereikalinga. Nepolemizuojant su šių minčių autoriumi (A. Degučiu) verta priminti, kad panašios mintys yra skambėjusios per Prancūzijos revoliuciją, iškėlusią šūkį „Atgal į gamtą“. Šis šūkis labai siejasi su išdėstytomis mintimis. Vadovaujantis A. Degučio logika būtų galima manyti, kad nereikalinga ne tik baudžiamoji atsakomybė, bet ir pačios valstybės institucijos. Tokiu atveju vienintelis šių galimų minčių rezultatas – absoliuti anarchija. Anarchija tikrai nėra ta sistema, kuri skatintų visuomenės, mokslo ar filosofijos klestėjimą ir vystymąsi, todėl niekaip negalima sutikti su tokiomis šio autoriaus mintimis[9].

2. Apžvelgiant filosofų, savo darbuose mėginusių pagrįsti baudžiamosios atsakomybės galimumą ir būtinumą, taip pat paminėtini T. Hobbesas, B. Spinoza, I. Kantas, G. W. F. Hegelis ir kt.

XVII a. filosofas T. Hobbesas, aiškindamas asmens kaltės dėl padarytų įstatymų pažeidimų pagrindimą, rėmėsi dviem tezėmis. Viena vertus, pasak jo, iš prigimties kiekvienas žmogus turi teisę į viską. Kadangi žmogaus padėtis yra kiekvieno karo su kiekvienu padėtis, kai kiekvienas žmogus yra valdomas jo paties proto ir nėra nieko, ko jis negalėtų panaudoti, kad išgelbėtų savo gyvybę nuo priešų, taigi darytina išvada, kad tokioje padėtyje kiekvienas žmogus turi teisę į

[8] Ibid, p. 228.

[9] Šiuo atveju derėtų paminėti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimą. Jame pabrėžiama, kad užtikrinti kiekvieno žmogaus ir visos visuomenės saugumą nuo nusikaltimų – valstybės priedermė ir vienas iš jos prioritetinių uždavinių, nes nusikaltimais ne tik yra pažeidžiamos asmens teisės ir laisvės, bet ir daromas neigiamas poveikis gyvenimo sąlygoms, žmonių gyvenimo lygiui, kėsinamasi į valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindus. Jeigu valstybė nesiimtų deramų veiksmų, kuriais siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, būtų griaunamas pasitikėjimas valstybės valdžia, įstatymais, didėtų nepagarba teisinei tvarkai, įvairiems socialiniams institutams. Todėl pagal Konstituciją valstybė – visos visuomenės organizacija, privalanti garantuoti viešąjį interesą, turi ne tik teisę, bet ir priedermę imtis įvairių teisėtų priemonių, užkertančių kelią nusikaltimams. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

kiekvieną dalyką, netgi į kito žmogaus kūną. Ir kol išlieka ši prigimtinė kiekvieno žmogaus teisė į viską, nė vienas žmogus negali būti saugus ir užtikrintas, kad išgyvens tą laiką, kurį jam paprastai gamta leidžia gyventi[10]. Toliau T. Hobbesas, siekdamas parodyti, kaip išeiti iš aklavietės, teigia, kad žmonių elgesį reguliuoja du prigimtiniai įstatymai. Pagal pirmojo esminio prigimtinio įstatymo reikalavimus kiekvienas žmogus turėtų siekti taikos tol, kol turi viltį ją pasiekti; jeigu jis negali jos pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteikiančiomis jam pranašumą karo priemonėmis, t. y. žmogus turi ieškoti taikos ir ją palaikyti, bet jei nėra galimybių išsaugoti taiką, jis turi gintis visomis įmanomomis priemonėmis. T. Hobbeso nuomonė apie žmogaus prigimtį nebuvo itin gera, todėl, jo teigimu, „esminis prigimtinis įstatymas nulemia ir antrojo prigimtinio įstatymo atsiradimą“, – tas įstatymas nurodo, kad žmogus turi būti pasirengęs, jeigu kiti yra taip pat pasirengę, tiek, kiek jis mano esant būtina taikai ir savigynai, atsisakyti teisės į visus daiktus ir tenkintis tuo, kad turi tiek laisvės kitų žmonių atžvilgiu, kiek jis leistų kitiems žmonėms jos turėti jo atžvilgiu. Taigi T. Hobbesas nurodė paralelę tarp prigimtinių įstatymų ir evangelijoje nustatytų krikščioniškųjų vertybių: „Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems“[11]. Pažymėtina, kad šie jo teiginiai tapo šių dienų teisinės doktrinos sudedamąja dalimi. Antai Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad „<...> prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės sudaro darnią sistemą, <...> vienų asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis“[12].

Be prigimtinių įstatymų, T. Hobbesas išskyrė ir kitus – valstybės suverenų išleistus pilietinius įstatymus, užimančius žemesnę vietą žmonijos gyvenime[13].

Kalbėdamas apie prigimtinių teisių ir laisvių pažeidimų priežastis T. Hobbesas teigė, kad kiekvieno nusikaltimo priežastis yra koks nors supratimo trūkumas arba kokia nors samprotavimo klaida, arba netikėta aistrų galia. Supratimo trūkumas yra nežinojimas, samprotavimo klaida – klaidinga nuomonė. Dėl prigimtinio įstatymo nežinojimo niekas negali būti išteisintas, nes yra

---

[10] Hobbes T. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 142.

[11] Iš esmės ši nuostata atskleidžia krikščioniškąją malonės skatinamą meilę kitam žmogui. Ji neturi nieko bendro su egoizmu ir išskaičiavimu.

[12] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 10 straipsnio pirmosios dalies bei 50 straipsnio pirmosios dalies normų ir Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo 2 straipsnio antrosios dalies bei 14 straipsnio šeštosios dalies nuostatų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 9-228; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 1998, Nr. 109-3004; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 2006, Nr. 7-254.

[13] Hobbes T. *Leviatanas*, p. 142–143.

manoma, kad kiekvienas subrendęs žmogus žino, jog jis neturi daryti kitam to, ko jis nenorėtų, kad būtų padaryta jam pačiam. Todėl kad ir kur žmogus nuvyktų, jeigu jis padaro ką nors, kas prieštarauja prigimtiniam įstatymui, jis padaro nusikaltimą[14]. Taigi nusikalstamas žmogaus elgesys negali būti pateisinamas prigimtinio įstatymo nežinojimu.

Tačiau visiškai kitaip T. Hobbesas traktavo atsakomybę už pilietinio įstatymo pažeidimą. Pasak jo, „jeigu šalies pilietinis įstatymas žmonėms nėra pakankamai aiškiai paskelbtas, kad panorėję galėtų su juo susipažinti, o veiksmas neprieštarauja prigimtiniam įstatymui, pilietinio įstatymo nežinojimas yra geras pasiteisinimas <...> neturėjimas jokių galimybių susipažinti su įstatymu yra pagrindas visiškai išteisinti, nes tas įstatymas, apie kurį žmogus neturi jokių galimybių sužinoti, nėra jam privalomas. Bet menkos pastangos apie tai sužinoti neturi būti laikomos neturėjimu galimybių ir neturi būti manoma, kad koks žmogus, laikantis save pakankamai protingu tvarkyti savo paties reikalus, neturėtų galimybių pažinti prigimtinių įstatymų, nes jie pažįstami protu, kurio jis mano turįs; tik vaikai ir bepročiai nepakaltinami dėl nusižengimo prigimtiniam įstatymui“[15].

Taigi galima manyti, kad, pasak T. Hobbeso, yra dvi teisės rūšys: 1) prigimtinė teisė, kurią sudaro amžinieji įstatymai, nepriklausantys nuo žmonių valios, ir žmonės paprastai juos suvokia; 2) pilietiniai įstatymai, kuriami žmonių valia. Ši teisė yra gera ir reikalinga, nes, nustojus veikti pilietiniam įstatymui, nebėra ir nusikaltimų.

Kita vertus, T. Hobbesas nesuabsoliutino žmogaus kaltės už prigimtinių įstatymų pažeidimus. Jis teigė, kad žmonės dėl savo mąstymo trūkumų yra linkę įstatymus pažeisti trejopai. Pirma, vadovaudamiesi prielaida, paremta klaidingais principais, pavyzdžiui, matydami, kad visur ir visada nusikaltimai būdavo pateisinami dėl juos padariusiųjų jėgos ir pergalių ir kad galingųjų valdžia dažnai sutraukydavo savo šalies įstatymų voratinklį; antra, klausydami netikrų mokytojų, kurie arba prigimtinį įstatymą klaidingai aiškina kaip nesuderinamą su pilietiniu įstatymu, arba kaip įstatymus pateikia savo pačių teorijas ar ankstesnių laikų tradicijas, nesuderinamas su pavaldinio pareigomis; trečia, darydami klaidingas išvadas dėl teisingų principų, o tai dažniausiai atsitinka žmonėms, kurie daro skubotas išvadas ir skubotai sprendžia, ką daryti. Tokie žmonės yra labai geros nuomonės apie savo protinius gebėjimus ir mano, kad tokiems dalykams nereikia laiko ir studijų – jiems pakanka vien gero patyrimo ir įgimto nuovokumo, kurį visi žmonės mano turintys, o pažinti, kas teisinga ar neteisinga, labai sunku, ir joks žmogus į tokį pažinimą negalėtų pretenduoti neatlikęs kruopščių ir ilgų studijų[16].

[14] Ibid., p. 291–292.
[15] Ibid., p. 292–299.
[16] Ibid., p. 294–295.

Taigi T. Hobbesas žmogaus kaltę grindė gebėjimu protu suvokti visus savo veiksmus, prieštaraujančius prigimtiniams įstatymams, ir žmogaus galimybe žinoti pilietinius įstatymus, kuriuos jis pažeidė. Manytina, kad nesigilindamas į kitus reiškinius, turinčius įtakos žmogaus valiai ir poelgiams, T. Hobbesas sukūrė tam tikrą žmogaus etaloną: jis yra vidutinių gebėjimų, „subrendęs“. Tokio subjekto standartas mūsų laikais plačiai taikytinas nustatant intelektinį teisės pažeidimą padariusio asmens kaltės momentą. Tačiau savo filosofijoje T. Hobbesas tiesiog vengė tų klausimų, kuriuos nagrinėjant galėtų būti paneigti jo įsitikinimai ar koreguojamos išsakytos mintys. Visa T. Hobbeso filosofija grindžiama vienu svarbiausiu teiginiu: žmogus yra protingas, valingas, suvokia savo veiksmus ir juos valdo. Šia filosofija taip pat siekiama pateisinti valstybės teisę bausti prasikaltusius asmenis ir konstatuojama, kad pati baudžiamoji atsakomybė yra reikalinga, nes ji užtikrina visuomenės ramybę ir saugumą. Neneigiant T. Hobbeso filosofijos nuopelnų baudžiamosios teisės raidai, galima suabejoti visu pirma tuo pamatiniu ir pagrindiniu T. Hobbeso teiginiu, kad žmogus yra protingas, valingas, visada suvokia savo veiksmus ir juos valdo. Tačiau jo plėtota „visuomenės sutarties teorija“ suvaidino labai svarbų vaidmenį apskritai teisės filosofijoje, taip pat ir pagrindžiant asmens baudžiamąją atsakomybę, kadangi ja remiantis iš dalies galima aiškinti individų ir valdžios santykių pobūdį, jų teises ir pareigas.

T. Hobbeso mintis apie prigimtinį visuotinį žmogaus karą su kitais toliau plėtojo Nyderlandų filosofas, mechaninio determinizmo[17] atstovas B. Spinoza (1632–1677). B. Spinoza sutiko su T. Hobbeso teiginiu, kad savo prigimtimi žmonės – priešai, kad žmogus žmogui – vilkas ir natūrali žmonijos būklė yra *bellum omnium contra omnes* (visų karas su visais). Tačiau B. Spinoza neigė absoliutaus gėrio ir blogio egzistavimą, nes tiek gėris, tiek blogis – tai kategorijos, taikytinos laisviems individams, kurie laisvai gali pasirinkti vienokį ar kitokį veiksmų pobūdį. Pasak B. Spinozos, žmogus – tai tik beribės substancijos ribotas modusas, daiktas tarp daiktų. Kiekvienas daiktas tam tikru būdu savyje išreiškia dieviškosios jėgos ir didybės dalį, dėl kurios šis daiktas egzistuoja ir veikia[18]. Kiekvienas daiktas savo esybėje negali apimti tokių savybių, kurios galėtų sukelti jo sunaikinimą. Todėl, veikiamas savo esybės, kiekvienas daiktas siekia atitinkamos savo egzistencijos; kiekvienas daiktas išreiškia savo prigimtį per tam tikros formos išsaugojimą, ir žmogaus esybė reiškiasi per savęs kaip žmogaus išsaugojimą. Žmogaus veiksmai, kadangi jie yra logiški, išplaukia iš savisaugos siekio, todėl negali būti laikomi gerais ar blogais, nes žmogus taip pat gali atsiriboti nuo šio siekio, kaip ir akmuo, krentantis iš aukščio, negali sustoti krisdamas.

[17] *Filosofijos žodyne* mechaninis determinizmas apibūdinamas kaip mokslas apie visų pasaulio reiškinių priežastinį dėsningumą (*Filosofijos žodynas*. Red. R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1975, p. 80).

[18] B. Spinoza manė, kad pažinimo tikslas – žmogaus viešpatavimas gamtai ir tobulėjimas. Jis teigė, kad neperžengiant būtinumo rėmų žmogaus laisvė yra galima. Č. Kavaliauskas jį priskiria panteizmo atstovams. Panteizmo esmė – mokymas, kad absoliuti Dievo būtis yra identiška pasauliui. B. Spinoza sakė: *Deus sive natura* (Dievas arba gamta). Žmogaus pažįstamoji tikrovė yra Dievo esmės vystymosi apraiškos. Pabrėžtina, kad savo išvadų jis nekeitė, buvo nuoseklus ir nedarė jokių išlygų.

Maža to, žmogus paprastai yra įsitikinęs, kad jis veikia laisva valia. Tačiau jį kankinančios abejonės, netikrumas, neryžtingumas kartu liudija, kad jo veiksmus nulemia išorinės aplinkybės. Todėl, B. Spinozos nuomone, apie gėrį ir blogį galima kalbėti labai sąlygiškai[19].

Pasak B. Spinozos, tiek gėris, tiek blogis tėra pažiūrų skirtumai. Kiekvienas reiškinius ir daiktus vertina pagal save, veikiamas vyraujančių papročių, nuostatų ar tiesiog auklėjimo. Tas, kas vienam gali būti gėris, kitam gali būti blogis. Be to, šie požiūriai paprastai greitai kinta. Tai, kas visuotinai laikoma gėriu, po metų ar net po dienos gali būti taip pat visuotinai laikoma baustinu blogiu. Taigi tiek gėris, tiek blogis – labai sąlygiškos ir kintamos kategorijos.

Darytina prielaida, kad taip mąstydamas B. Spinoza galėjo nueiti dviem kryptimis. Toliau plėtodamas gėrio ir blogio sąlygiškumo temą jis galėjo padaryti išvadą, kad negalima atsakomybė už sąlygiškus pažeidimus. Kiekvienas tam tikro gėrio pažeidimas gali būti smerktinas tik šiuo konkrečiu momentu, tačiau praėjus tam tikram laikui tai gali būti sveikintinas poelgis. Todėl gali kilti natūralus klausimas: ar galima baudžiamoji atsakomybė už elgesį, kuris laikomas blogu tik konkrečiu metu, bet ateityje gali būti laikomas pozityviu? Tinkamiausias pavyzdys tokiai padėčiai iliustruoti būtų Lietuvos 1961 m. Baudžiamajame kodekse buvusi nustatyta baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją. Tuo metu tai buvo itin smerktinas reiškinys, tačiau jau 1988–1989 m. spekuliacija tapo tiesiog komercija ir ilgainiui iš smerktino pasidarė sveikintinu ir skatinamu reiškiniu. Tačiau tokie samprotavimai siejasi su moraliniais ar kitais vertybiniais reikalavimais valstybės kuriamai teisei. Baudžiamosios teisės požiūriu tokia mąstymo eiga būtų nepriimtina. Todėl visiškai teisus E. Kūris, teigiantis, kad esminis teisės normų bruožas yra tai, kad valstybė nustato sankciją už jų pažeidimą: teisės normų efektyvumą galiausiai užtikrina galimybė taikyti valstybės prievartą pažeidėjui. Tuo teisės normos skiriasi nuo moralės normų, tad teisės nevalia suplakti su visuomenės vertybėmis: nemorali ir neteisinga teisė yra teisė nė kiek ne „mažiau“ nei ta, kurią žmonės laiko moralia ir teisinga[20].

B. Spinozos teorinio mąstymo kelias buvo kiek kitoks. Jis toliau negvildeno gėrio ir blogio sąlygiškumo temos, nedarė jokių išvadų, o tiesiog pasinaudodamas šia tema mėgino pagrįsti valstybės teises. B. Spinozos teigimu, kiekvienam daiktui gėriu turi būti pripažintina tai, kas padeda jį išsaugoti, o blogiu, priešingai, tai, kas sukelia daikto sunaikinimą. Dėl šių priežasčių kiekvienas žmogus turi tiek teisių, kiek jis turi jėgos savo egzistavimui išsaugoti ir palaikyti[21]. Žmogus nėra visiškai laisvas savo poelgių, kurie yra iš anksto nulemti kitų išorinio pasaulio ir

[19] Соколов В. В. *Спиноза.* 2-ое изд. Серия „Мыслители прошлого“. Москва: Мысль, 1977, с. 132–135.
[20] Kūris E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis. In Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 15.
[21] Трубецкой Е. И. *Труды по философии права*. Санкт-Петербург: Рус. Христиан. гуманит. ин-т, 2001, с. 192.

vidinio savisaugos siekio, atžvilgiu, todėl ir negalima absoliučiai smerkti visų jo poelgių[22]. Tačiau, kaip ir T. Hobbesas, B. Spinoza pabrėžė, jog dėl to, kad savisaugos instinktą turi visi žmonės, neišvengiama yra kolizija, priešingų jų siekių susidūrimas, nes vieni gali apsisaugoti tiktai kitus įžeidę arba net išvis sunaikinę. Vadinasi, žmogaus prigimtinės teisės neturi jokios realios reikšmės; nesuteikdamos žmonių gyvybei jokio užtikrinimo, jos greičiau priklauso idėjų pasauliui, nekaip realybei. Ši teisė uždraudžia tik tai, ko niekas pats sau nenorėtų. Iš esmės ji turėtų būti siejama ne tik su žmogaus asmens ir turto apsauga, bet ir su visa gamtos visumos tvarka, pagal kurią žmogus turi gyventi ir elgtis.

Pasak B. Spinozos, toliau žmogui kyla būtinybė pereiti iš prigimtinių nuostatų reguliuojamos padėties į aukštesnę civilinę padėtį, o tai vyksta laisva žmonių sutartimi. Šitaip susidaro visuomeniška padėtis, kai asmuo atsisako tik tiek turėtų savo teisių, kiek reikalauja jo visuomeniška padėtis. Kai valstybė priverčia asmenį saugoti įstatymus prieš jo valią arba baudžia už jų peržengimą, ji veikia pagal to asmens valią, pareikštą „prisidedant prie valstybės“[23]. Tačiau B. Spinoza, skirtingai nei T. Hobbesas, pabrėžė, kad asmuo neperleidžia valstybei visų savo teisių, o būdamas jos gyventojas ieško sau laisvės užtikrinimo. Todėl kai valstybė savo įsakymais, priešingais protui arba visuomenės daugumai, naikina tą naudą, kurią kiekvienas pilietis turėjo mintyje, atsisakydamas anksčiau turėtos padėties, ji kartu naikina sutartį, kuri sukūrė šią valstybę[24]. Taigi, darytina išvada, kad asmuo turi teisę sukilti prieš valstybę ir nesutikti su baudžiamąja atsakomybe, kurią jo atžvilgiu realizuoja valstybė.

Išsamus teisės problemų, įstatymo, žmogaus ir valstybės santykio filosofinis tyrimas sietinas su naujųjų laikų vokiečių filosofijos atstovų, pirmiausia su I. Kanto (1724–1804) ir G. W. F. Hegelio (1770–1831), kūryba. Šių mokslininkų dialektinis požiūris – tai dar vienas žingsnis socialinių reiškinių (taip pat ir žmogaus poelgių, priešingų socialinėms normoms) pažinimo srityje.

Pagrindinė I. Kanto idėja ir pirmasis jo postulatas yra žmogaus laisvė, jo laisva valia, kuri nustato asmenybės moralinės nepriklausomybės ir autonomijos prasmę, jos galimybę bei teisę pačiai nustatyti privalomas taisykles ir jų laikytis be išorinio poveikio bei prievartos. Pasak K.

---

[22] B. Spinoza manė, kad yra tik viena būtybė, galinti veikti visiškai laisvai. Tik Dievas arba gamta atstovauja laisvai esybei. Žmogus gali siekti laisvės, kad galėtų gyventi be išorinės prievartos, tačiau jis niekuomet jos nepasieks. Nuo individo nepriklauso tai, kas vyksta jo kūnui, taip pat jis negali pasirinkti, ką galvoti. Taigi žmogus neturi laisvos sielos, ji uždaryta mechaniniame kūne. Pasiekti tikrąją laimę ir harmoniją žmogui trukdo jo aistros, pavyzdžiui, garbės troškimas ir geismas.

[23] Leonas P. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 168–169.

[24] Pažymėtina, kad B. Spinozos mokymas turi vieną esminį trūkumą. Viena vertus, remiantis B. Spinozos pagrindiniais metafizikos principais, visi reiškiniai yra pagrįsti visos amžinos substancijos ir jos atskirų, sudedamųjų dalių – modusų – savybėmis. Jeigu žmonių savybės yra tokios pat nekeistinos, kaip ir geometrinių figūrų, nėra prasmės smerkti vienokius ar kitokius socialinius reiškinius. Todėl, vertinant iš šių pozicijų, negalima kelti žmogaus valiai kokių nors reikalavimų. Jeigu žmogus tiek pat sugeba pakeisti savo veiksmų pobūdį, kaip ir krentantis akmuo, tai negalima nei smerkti jo poelgių, nei kreiptis į jį su pasiūlymais ar patarimais, net su tais, kuriuos bando pasakyti žmonėms pats B. Spinoza.

Rickevičiūtės, svarbiausia I. Kanto etikoje yra moralės savarankiškumas, jos autonomija[25]. Filosofo mintis, kad moralę sukūrė pats žmogus, be jokių autoritetų ar išorinių jėgų, kurioms paklusti kartais yra neišvengiama, iškelia individo pavaldumo problemą.

Kaip empirinė būtybė, žmogus (kaip gamtos dalis) ir visas jo elgesys, visi jo veiksmai yra pavaldūs išoriniam būtinumui, todėl asmuo ir visi jo poelgiai materialiajame pasaulyje, kuriame nėra laisvės, taip pat nėra laisvi. Todėl, kaip pažymėjo I. Kantas, žmogaus elgesio empirinius požymius, kaip būtinųjų priežastinių ryšių visumą, nuo genezės iki galutinio rezultato galima ne tik nustatyti teorinio pažinimo metu, bet ir iš anksto gana tiksliai numatyti, kaip Saulės ar Mėnulio užtemimą[26]. Tačiau kartu žmogus yra ne tik empirinis reiškinys (fenomenas), bet ir transcendentinė esmė (noumenas), jam būdinga laisvė, ir jo poelgis yra laisvos valios aktas, visiškai nepriklausantis nuo išorinių (fenomenalių) būtinumų, determinacijų ir kazusų. Todėl tas pats poelgis, išnagrinėtas iš skirtingų pozicijų (t. y. iš empirizmo arba transcendentalizmo), vienu metu gali būti įvertintas skirtingai: kaip reiškinys, pagrįstas materialinio pasaulio dėsniais, ir kaip laisvos valios aktas.

Laisva valia kartu yra ir moralės sergėtoja, ir geranoriška moralinių taisyklių vykdytoja (proto maksima)[27]. Be to, I. Kantas pabrėžė, kad laisvame moraliniame poelgyje asmenybė yra pavaldi „tik sau pačiai ir kartu visai įstatymų leidybai“. Jis kategoriškai teigė: „Elkis vadovaudamasis tokia maksima, kuri, kaip tuo metu norėtum, turėtų tapti visuotiniu įstatymu.“ Apibūdindamas teisę, kurios poreikis nustatomas pagal proto idėją, I. Kantas rašė: „Teisė – tai visuma sąlygų, kurioms esant vieno asmens savivalė remiantis visuotiniu laisvės įstatymu yra suderinama su kito savivale.“ Taigi, pasak I. Kanto, teisė numato individų laisvę (jų valios laisvę) ir su šia laisve sietiną savivalės galimybę, todėl teisės paskirtis – suderinti visų atskirų asmenų savivalę bei laisvę ir nustatyti visiems individams privalomus, protingus šių reiškinių rėmus[28]. Kita vertus, nors I. Kanto teisės suvokimas ir grindžiamas asmenybės moraline nepriklausomybe, moraline proto maksima, iš esmės šio filosofo teisės moralumo koncepcija turi teisinę prasmę ir toks moralės suvokimas gali būti laikomas teisinio pobūdžio. Nuo moralinių įstatymų I. Kantas atskyrė teisinius įstatymus[29], skirtus išorinėms kazuistinėms situacijoms (įvairių veikiančių asmenų savivalės susidūrimui) sureguliuoti ir sprendimams dėl šių situacijų priimti remiantis visuotiniu

[25] Rickevičiūtė K. I. Kantas ir pagrindiniai jo etikos bruožai. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974, p. 12.
[26] Кант И. *Сочинения*. Т. 2. Москва: Мысль, 1974, с. 212.
[27] Vertindamas I. Kanto filosofiją P. Sloterdijkas teigia: „Kantiškojo švietimo didis nuopelnas yra tai, kad jis parodė, jog protas patikimai funkcionuoja tiktai patirtimi pagrįsto pažinimo sąlygomis. Viskas, kas išeina už patirties ribų, jo prigimčiai per sunku“ (Sloterdijk P. *Ciniškojo proto kritika*. Vilnius: Alma littera, 1999, p. 59).
[28] Teisės literatūroje pabrėžiama, kad I. Kanto teisės suvokimas sietinas tik su išoriniais veiksmais ir numato tik išorines visuotinai privalomo elgesio ribas, t. y. teisė pasireiškia tik per atskirus draudimus, ir preziumuoja, kad kas neuždrausta, yra leistina. Нерсесянц В. С. *Философия права Гегеля*. Москва: Юрист, 1998, с. 121–122.
[29] „Teisiniais įstatymais“, skirtingai nuo moralinių, I. Kantas vadino valstybės išleistas teisės normas.

laisvės įstatymu, t. y. vadovaujantis moralinės autonomijos principu[30]. Kad būtų garantuoti visuotinio proto paliepimai (asmenybės laisvė, jos moralinė autonomija, savanoriškas prisivertimas moralės srityje), yra būtina prievartinė išorinė valdžia, kuri taip pat yra proto idėja, kategoriškas imperatyvas. I. Kantas pabrėžė, kad baudžiantysis įstatymas yra kategoriškas imperatyvas, nes jeigu išnyks teisingumas, žmonių gyvenimas neturės jokios vertybės. Be to, I. Kantas plėtojo absoliučios bausmės teoriją. Bausmė – tai teisingas atpildas už nusikaltimą, valstybės privertimas nusikaltėlį išgyventi tam tikrą kančią už šio padarytą blogį. Bausmė – tai kategoriško imperatyvo reikalavimas, kuriam nereikalingas papildomas tikslingumo apmąstymas, nes nusikaltėlis turi būti pripažintas baustinu iki to momento, kai kyla mintis, kokia nauda iš šios bausmės gali būti jam pačiam arba jo tautiečiams. I. Kantas taip pat rėmėsi nusikaltimo ir bausmės lygybės (proporcingumo) idėja. Ji atkuria pusiausvyrą tarp nusikaltimo, kaip teisės pažeidimo, ir bausmės, kaip pažeistos teisės atkūrimo. I. Kanto teigimu, šioje srityje žmonijos civilizacija neturėtų nueiti toli nuo senovėje sukurtos *taliono taisyklės*. Tačiau, neatmetant bausmės humanizavimo principo, atsižvelgus į pasiektą visuomenės išsivystymo ir teisinės kultūros lygį, papročius, visuomeninės sąmonės būklę, reikia siekti sukurti tikslesnes ir kiek galima švelnesnes šio ekvivalento formas.

Minėta, kad esminė I. Kanto etikos sąvoka – autonomiška gera valia. Jo manymu, gera valia nėra pasyvi, iš ją turinčiojo mąstytojas reikalauja veiksmo, poelgio. „Moralės metafizikos pagrindų“ pirmajame skyriuje filosofas taip apibūdino geros valios vertingumą: „Gerą valią reikia vertinti daug daugiau, negu visa kita, kas per ją galėtų būti pasiekta <...>. Tikroji proto paskirtis turėtų būti – sukurti valią, galbūt ne kaip priemonę kuriam nors tikslui, o gerą valią pačią savyje; <...> kuri yra labai vertinga <...> visada yra pati svarbiausia, vertinant bet kurį mūsų veiksmą, ir ji sąlygoja visa kita.“ Netgi pareigos sąvoka apima ir geros valios sąvoką[31].

Jau amžininkai I. Kantą kritikavo už formalų šio dalyko supratimą: tai, kas vienomis sąlygomis yra gėris, kitomis gali būti blogis. I. Kantas tai žinojo ir sutiko su tokia pastaba, todėl jis vėliau kalbėjo tik apie kompasą, kuris padeda žmogui orientuotis gyvenimo audrų kupinoje jūroje. Žinoma, kiekvieną kompasą veikia trukdžiai, tačiau jie laikini, o strėlytė ir vėl rodo teisingą kryptį; taip atsitinka ir praradus moralinius orientyrus: anksčiau ar vėliau moralinis horizontas žmogui prašviesėja, ir jis mato, kur veda jo poelgiai – į gėrį ar į blogį. Gėris yra gėris, netgi jei aplinkui nėra gerų žmonių. Kriterijai čia visiškai absoliutūs ir aiškūs, kaip skirtumas tarp kairės ir dešinės rankos. Gėriui atskirti nuo blogio nereikia specialaus išsilavinimo, užtenka intuicijos (I. Kantas tai vadino sprendimo galia, kuri yra iš gamtos, o ne žinojimo). Būtent iš šios esminės autonomiškos geros valios sąvokos kilo tolesni filosofo samprotavimai ir išvados apie papročių metafiziką,

[30] Кант И. *Сочинения*, т. 2, с. 233.
[31] Kantas I. Moralės metafizikos pagrindai. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*, p. 21–23.

dorovės įstatymą ir atsakomybę. Bet būtent ši esminė sąvoka ir galėtų būti iš dalies laikoma (baudžiamosios teisės požiūriu) I. Kanto filosofijos trūkumu. Jo pateiktas juntamojo gėrio supratimas atspindi vidinį filosofo įsitikinimą, kuris, nors ir tapomas šviesiomis spalvomis, yra logiškai sunkiai pagrindžiamas ir nepagrįstai kategoriškas. Kartu šis teiginys perša mintį, kad I. Kanto „juntamas gėris“ labiau atskleidžia jo asmenybę, siekį ieškoti žmonėse gėrio prado, taip pat tą asmenybę kausčiusias ribas viską skirstant į gera ir bloga, bet nebandant giliau ieškoti elgesio ar reiškinio priežasčių. Žinoma, negalima kategoriškai sakyti, kad I. Kantas absoliučiai neteisus, o tiesos esama tik jo kritikų teiginiuose. Ši filosofija pagrindžia baudžiamosios atsakomybės būtinumą ne daugiau, nei F. Nietzsche's filosofija ją paneigia. Tačiau I. Kanto išorinio žmogaus elgesio determinantų neigimas, manymas, kad nusikalstamą elgesį lemia laisva kaltininko valia, ignoruojanti socialinės aplinkos reikalavimus, turėjo įtakos tolesniam nusikalstamo elgesio ir skiriamos bausmės atitikties idėjos plėtojimui, jos ribojimui remiantis tuo įstatymu, kuris pažeidžiamas sąmoningai apsisprendus.

Baudžiamosios teisės srityje panašios yra ir kito vokiečių filosofo, G. W. F. Hegelio, idėjos. Jo dialektikos pagrindą sudaro idealistinė nuomonė, kad kiekvieno vystymosi – tiek gamtos, tiek visuomenės – ir žmogaus mąstymo šaltinis yra šių reiškinių sampratos vidinis vystymasis, todėl jis turi loginę, dvasinę prigimtį. A. Šliogerio teigimu, absoliutus G. W. F. Hegelio filosofijos centras yra tai, ką jis pats vadina dvasia. Toji dvasia bendruomenėje sudaro dorovinį jos organizmą[32].

Kartu kiekvienas vystymasis, pasak G. W. F. Hegelio, vyksta pagal tam tikrą schemą: teiginys (tezė), šio teiginio paneigimas (antitezė) ir galiausiai prieštaravimų panaikinimas (sintezė). Per sintezę yra suderinami tezė ir antitezė, kurios įgyja naują kokybišką sampratą, būklę. Tai yra aukščiausia triados tezė[33]. Remdamasis savo dialektika filosofas mėgino išspręsti prieštaravimą tarp fiziologinio būtinumo nulemtų žmogaus poelgių ir privataus pobūdžio interesų nulemtų veiksmų laisvės. Jis šį prieštaravimą suvokė kaip prieštaravimą, atsirandantį iš būties ir mąstymo dialektikos. Tai objektyvioji ir realioji dialektika. Abi charakteristikos išreiškia nagrinėjamo dalyko – žmogaus ir jo elgesio – esmę[34]. I. Kantas priešpriešino žmogaus elgesio empirinį būtinumą ir laisvo proto nulemtą valią, o G. W. F. Hegelis teigė, kad visa tai greičiau yra ne skirtingos tikrovės pusės, bet žmonijos vystymosi etapai. Žmogaus laisvė, pasak G. W. F. Hegelio,

[32] Šliogeris A. Hegelio istorijos filosofija. In Hegelis G. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 9–10.
[33] Baranova J. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Alma littera, 2000, p. 160.
[34] Pažymėtina, jog G. Hegelis, kaip ir I. Kantas, piktinosi tuo, kad aistros ir egoistiniai siekiai yra visagaliai. Jų įsigalėjimo padariniai iškreipia ir gerus norus, ir teisingus tikslus. Filosofas dėl to jautė „moralinę graužatį“ ir bejėgišką liūdesį. G. Hegelis rašė: „<...> turiu galvoje žmonių veiklą apskritai, kurią lemia privataus pobūdžio interesai, specialūs tikslai arba, jeigu norite, egoistiniai motyvai, ir lemia kaip tik taip, kad į šituos tikslus jie sutelkia visą savo valios ir charakterio energiją, tiems tikslams aukoja kitus dalykus <...> Šitas privatus turinys taip sutapatinamas su žmogaus valia, kad jis apibrėžia visą žmogų ir negali būti nuo jo atskirtas“ (Hegelis G. *Istorijos filosofija*, p. 49).

– tai didelio visuotinės dvasios darbo rezultatas. Šios dvasios darbas reiškiasi per prigimtinės (neprotingos ir nelaisvos) valios kitimą į tikrąją laisvą valią, kuri susideda iš visumos ir ją sudarančių individų laisvės. Todėl „Teisės filosofijos apmatuose“ jis rašė: „Teisės pagrindas apskritai yra *dvasingumas*, o artimiausia jos vieta ir išeities taškas – *valia*, kuri yra *laisva*; taigi laisvė yra teisės substancija ir apibrėžtis, o teisės sistema – realizuotos laisvės karalystė, dvasios pasaulis, atsiradęs pats iš savęs, tarsi antroji prigimtis“[35]. Tačiau laisvės idėja, G. W. F. Hegelio manymu, iš esmės gali būti realizuota tik per konstitucijos prasme išvystytas valstybes[36]. „Konstitucijos prasmė – protingos, t. y. politinio gyvenimo, įvairovės išplėtojimas, sąvokos momentų atskleidimas, pasireiškiantis tuo, kad atsiskiria valdžios, papildančios viena kitą, ir, būdamos laisvos, savo veikla skatina siekti vieno tikslo ir yra jo palaikomos, t. y. sudaro organišką visumą“[37]. Taigi tokios valstybės ne tik formaliai egzistuoja, bet ir turi tam tikrą protą. Šis protas, esantis valstybės pamatu, įgyvendina save kaip valią – per laisvos valios dialektiką. Pasak G. W. F. Hegelio, trys pagrindinės valios konkretizavimo formos yra *abstrakti teisė, moralė* ir *dorovė*. Abstrakčios teisės srityje valia yra abstrakti ir prigimtinė. Moralės srityje teisė išryškėja subjektyvios valios teisės santykyje su visuotine, pasaulio teise[38]. Per dorovės sritį pasiekiama prieš tai buvusių dviejų abstrakčių momentų sintezė[39]. G. W. F. Hegelis valstybę vadino laisvės realybe, dvasios objektyvumu, dieviškąja idėja[40].

Abstrakti teisė yra pirmasis teisės raidos nuo abstraktybės konkretybės link, laisvos valios dialektikos etapas. Žmogus šiame etape yra abstrakti, pavienė laisva asmenybė. Esminis šios abstrakčios teisės reikalavimas – būk asmuo ir gerbk kitus asmenis. Abstrakti teisė pasireiškia tik kaip abstraktus, plikas pagrindas visoms kitoms, labiau sukonkretintoms teisės ir laisvės sampratoms. Abstrakčios teisės sričiai taip pat priklauso netiesos formos, tarp jų ir nusikaltimas. Pasak G. W. F. Hegelio, nusikaltimas – tai sąmoningas savo teisės pažeidimas, todėl bausmė yra ne tik teisės atkūrimo priemonė, bet ir paties nusikaltėlio teisė.

G. W. F. Hegelis pabrėžė, kad nusikaltėlio pažeista teisėtvarka atkuriama nubaudžiant nusikaltėlį; per bausmę žalingos nusikalstamos veikos pasekmės atgręžiamos prieš patį nusikaltėlį. Bausmė turi būti loginė nusikaltimo pasekmė; su nusikaltėliu turi būti pasielgta lygiai taip pat, kaip

---

[35] Hegelis G. *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, 2000, p. 53.

[36] G. Hegelis emocingai aprašė konstitucijos reikšmę Prancūzijos revoliucijai: „Remiantis mintimi apie teisę dabar buvo sukurta konstitucija, ir dabar viskas turėjo būti grindžiama ja. Nuo to laiko, kai Saulė šviečia danguje ir aplink ją sukasi planetos, dar neregėta, kad žmogus atsistotų ant galvos, t. y. remtųsi savo mintimi ir į ją atsižvelgdamas tvarkytų tikrovę. <...> Taigi tai buvo nuostabus saulėtekis. Visos mąstančios būtybės šventė šią epochą. Tuo metu žmonės jautėsi kilniai sugraudinti, pasaulis buvo apimtas dvasinio entuziazmo, tarsi tik dabar įvyko tikrasis dieviškojo prado susitaikymas su pasauliu“ (Hegelis G. *Istorijos filosofija*, p. 463).

[37] Ibid., p. 73.

[38] Pasak G. Hegelio, „moralės žmogus yra ne tas, kuris paprasčiausiai siekia teisingumo ir teisingai elgiasi, ne naivus žmogus, o tas, kuris savo elgesį suvokia sąmoningai“ (Ibid., p. 292).

[39] Нерсесянц В. С. *Философия права Гегеля*, с. 47–62.

[40] Baranova J. *Istorijos filosofija*, p. 159–160.

jis pasielgtų su kitu. Nusikaltimas yra svetimos laisvės paneigimas: nusikaltėlis pats turi patirti, ką reiškia laisvės paneigimas, tokia ir yra bausmės logika; bausmė yra priemonė pažeistai teisėtvarkai atkurti, kadangi ji yra piktos nusikaltėlio valios paneigimas[41].

Taigi filosofas, nors ir mėgino įrodyti asmens laisvos valios buvimą (kartu ir piktą nusikaltėlio valią), to galutinai nepadarė ir, išdėstęs keletą prielaidų, tiesiog konstatavo, kad žmogus turi valios laisvę. Tačiau baudžiamosios atsakomybės idėjų plėtrai reikšmingas yra G. W. F. Hegelio teiginys, kad tikroji laisvė galima tik teisiškai organizuotoje visuomenėje – valstybėje. Valstybė, jo manymu, yra teisės, moralės ir kitų gyvenimo aspektų pagrindas.

Didelį poveikį žmogaus atsakomybės istorijoje pagrindimui padarė dialektinio materialinio determinizmo, būtent marksizmo, atstovai (K. Marxas, F. Engelsas). Jų mąstymui daug įtakos turėjo G. W. F. Hegelio filosofija, nors nei K. Marxas, nei F. Engelsas nebuvo linkę ja be jokių išlygų vadovautis[42]. Vokiečių filosofas ir sociologas J. Habermas yra pažymėjęs: „Gretybės tarp Marxo ir Hegelio stačiai stulbina. Būdami jauni, abu mąstytojai buvo atviri pasirinkimo teisei neprievartinį valios formavimą kooperacijos sąlygų varžomoje komunikacinėje bendruomenėje panaudoti kaip modelį susiskaidžiusiai buržuazinei visuomenei sutaikyti, tačiau abu vėliau atsisakė šią teisę panaudoti, ir vėl dėl panašių priežasčių“[43]. Tačiau K. Marxas atkakliai diskutavo su G. W. F. Hegelio teisės filosofija, norėdamas išsiaiškinti, kaip reikėtų suvokti pilietinės visuomenės panaikinimą. Skirtingai nei G. W. F. Hegelis, kuris istorijos, kartu ir teisės, raidą aiškino kaip laisvės idėjos (dvasinio prado) laipsnišką įsisąmoninimą, marksistai visuomenės dvasinio gyvenimo ir teisės raidai paaiškinti ieškojo objektyvių, nuo žmogaus valios nepriklausomų socialinių veiksnių. Pripažindami ypatingą, determinuojamąjį išorinio pasaulio vaidmenį, jie kartu pripažino ir aktyvų žmogaus sąmonės vaidmenį, tačiau jai neteikė pirmenybės. Pavyzdžiui, F. Engelsas rašė, kad „pakaltinamo, laisvo žmogaus poelgius diktuoja jo valia, tačiau pačią valią nustato aistra arba mąstymas“, „o tie poveikiai, kuriuos tiesiogiai nustato aistra arba mąstymas, gali būti labai skirtingi. Iš dalies tai gali būti išorės daiktai, iš dalies – idealo postūmiai, garbės troškimas, asmeninė neapykanta ir kiti“[44]. Kaip žinoma, marksizmo filosofija, taikydama materijos

---

[41] Трубецкой Е. И. *Труды по философии права*, с. 280–281.

[42] Pavyzdžiui, „Gamtos dialektikoje“ F. Engelsas daugelyje vietų pabrėžė G. Hegelio minčių teisingumą, jų įtaką gamtos ir visuomenės mokslams. Antai jis rašė: „Intelektas ir protas. Šis Hegelio skirstymas, pagal kurį tik dialektinis mąstymas yra protingas, turi tam tikrą prasmę.“ Kitoje vietoje jis pabrėžė: „Gamtos mokslas patvirtina tai, ką sako Hegelis – kad sąveika yra tikroji daiktų *causa finalis* (paskutinė priežastis).“ F. Engelsas taip pat pripažino, kad „Hegelio (pirmykštis) skirstymas į mechanizmą, chemizmą ir organizmą tiems laikams buvo tobulas“ (Engelsas F. *Gamtos dialektika*. Vilnius: Mintis, 1960, p. 162, 169, 183).

[43] Habermas J. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 75. J. Habermas pabrėžė, kad K. Marxas išskyrė materialiosios būties ekonominius pagrindus: sukolektyvintų individų gamybinė veikla ir kooperacija sudaro rūšies istorinio savęs kūrimo proceso pamatą. Jis protestuoja prieš klaidingus, vien mintyse atliekamus įtarpinimo veiksmus tarp subjektyviosios ir objektyviosios gamtos, tarp subjektyviosios ir objektyviosios dvasios, tarp objektyvaus proto ir absoliutaus žinojimo.

[44] Шаргородский М. Д. *Избранные работы по уголовному праву*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 352.

pirmumo ir sąmonės antrumo postulatą, juo grindė ir vieną savo pagrindinių tezių apie sąmonės priklausomumą nuo būties, nes būtent būtis nulemia sąmonę. Ši tezė aprėpė ir metodologinius baudžiamojo ir kriminologijos mokslų pagrindus. Buvo teigiama, kad žmogaus nusikalstamas elgesys yra determinuotas jo aplinkos, todėl per aplinką (aklėjant ir įbauginant) būtina jo sąmonę veikti ir elgesį koreguoti taip, kaip reikalinga visuomenei. Su marksistiniu požiūriu į sąmonės ir būties santykį ilgą laiką sietas sovietinėje teisinėje doktrinoje buvęs populiarus valios laisvės baudžiamasis teisinis apibūdinimas, laikytas metodologiniu baudžiamosios atsakomybės pagrindimu. Šios filosofijos šalininkai atsakomybės pagrindu pripažino žmogaus laisvę pasirinkti elgesio variantą: „Laisvė reiškiasi per galimybę rinktis. Be pasirinkimo nėra laisvės, o be laisvės nėra atsakomybės. Pasirinkimo laisvė reiškia, kad tam tikroje situacijoje esama galimybės elgtis įvairiai“[45]. Taigi valios laisvė yra esminė prielaida žmogui reguliuoti savo elgesį, nepaisant jį determinuojančių veiksnių. Veikiamas išorinių aplinkybių, asmuo, taip pat ir nusikaltėlis, turi galimybę priimti sprendimus ir, siekdamas savo tikslų, vienaip ar kitaip veikti. Asmens elgesio varianto pasirinkimas kiekvienu konkrečiu atveju grindžiamas tuo, kad asmuo suvokia išorinių reiškinių tarpusavio santykius ir įstatymo jam keliamus reikalavimus. Pasirinkdamas tam tikrą elgesio variantą, pavyzdžiui, darydamas nusikaltimą, žmogus tam tikroje situacijoje, siekdamas savo tikslų, gali sąmoningai ignoruoti šiuos reikalavimus arba suderinti savo veiksmus su jais. Nusikaltėlio galėjimas veikti žinant šiuos reikalavimus bei juos pažeidinėti ir buvo jo baudžiamosios atsakomybės pagrindimas.

Tačiau toks pagrindimas iš esmės galėjo paaiškinti tik tyčinę kaltės formą, nes esant neatsargiai nusikalstamai veikai nusikalstamo nerūpestingumo forma, intelektinis kaltės momentas kaip tik ir yra siejama su daromos veikos pavojingumo suvokimo ir tos veikos pasekmių numatymo nebuvimu (nors kaltininkas pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo jas numatyti). Tačiau ir šią kaltės formą buvo mėginama įsprausti į būtinus filosofinius materializmo rėmus. Antai A. Piontkovskis įrodinėjo: „Darant neatsargius nusikaltimus valios laisvė yra baudžiamosios atsakomybės pagrindimas, nes žmogus sprendimą turėjo priimti suvokdamas savo veiksmų ir jų pasekmių pobūdį, tačiau jis dėl nedėmesingumo valstybių ar visuomeninių interesų apsaugai padaro visuomenei pavojingą veiką, pažeidžiančią socialistinę teisėtvarką“[46]. Akivaizdu, kad toks mėginimas įsprausti nerūpestingas nusikalstamas veikas į dialektinio determinizmo rėmus, kai nusikaltėlis tartum suvokia reikalo esmę, tėra gudravimas, o toks baudžiamosios atsakomybės dėl padarytų neatsargių nusikalstamų veikų pagrindimas palieka tam tikrą spragą baudžiamosios teisės doktrinoje.

---

[45] Ibid., c. 355.
[46] *Советское уголовное право: общая часть*. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1988, с. 122.

Taigi marksistinė filosofija yra nevienareikšmė. Viena vertus, jos atstovai konstatuoja žmogaus valios laisvę ir galimybę rinktis, taip pagrįsdami atsakomybės būtinumą, tačiau, kita vertus, daug dėmesio skiria sąlygoms ir aplinkybėms, kurioms esant veikė nusikaltimą padaręs asmuo ir kurios dažnai nulemia kaltininko veiksmus.

Vertėtų atskirai trumpai panagrinėti visuomenės teisės apsisaugoti teoriją, kuri baudžiamosios atsakomybės būtinumą grindžia plačiau nediskutuodama apie asmens laisvės problemas. Pagal šią teoriją šiuolaikinėje visuomenėje yra įvairių moralinių principų, kurių tam tikri žmonės laikosi kontroliuodami savo elgesį ir nesistengia primesti kitiems. Taip pat yra moralinių standartų, kurių privalo laikytis ir tie asmenys, kurie jų nepripažįsta. Visuomenė negali išlikti, jei tų standartų nesilaikoma. Kiekviena visuomenė turi teisę apsaugoti savo egzistenciją, taigi ir teisę primygtinai laikytis nuostatos, kad atskirų asmenų prisiderinimas yra būtinas. Jeigu visuomenė turi tokią teisę, ji turi ir teisę panaudoti institucijas bei jų taikomas baudžiamosios teisės sankcijas įgyvendinti tą teisę[47].

Kiek kitaip šią problemą nagrinėjo moderniosios teisės teorijos atstovas H. L. A. Hartas. Pasak jo, R. Dworkino argumentai grindžiami nevisiškai teisinga visuomenės samprata. Jeigu yra laikomasi tradicinės visuomenės sampratos, teigė jis, absurdiška manyti, kad kiekvienas elgesio modelis, į kurį visuomenė žiūri kaip į didžiai amoralų ir pasibjaurėtiną, gresia jos išlikimui. Šitai yra taip pat kvaila, kaip ir tvirtinti, kad visuomenės egzistavimui kelia pavojų vieno iš jos narių mirtis arba kito gimimas. Jeigu remiamasi netradicine visuomenės samprata, pagal kurią visuomenę sudaro tas konkretus moralinių idėjų ir laikysenų kompleksas, kurio konkrečiu momentu laikosi jos nariai, netoleruotina, kad kiekvienas toks moralinis *status quo* turėtų teisę jėga saugoti savo nepagrįstą egzistavimą. Todėl, H. L. A. Harto nuomone, ne visada elgesys gali būti laisvai pasirenkamas, dažnai jis yra privalomas. „Moralės normos sukuria pareigas ir tam tikras elgesio sritis atriboja nuo asmens laisvo pasirinkimo elgtis kaip tinkamam“[48]. Požiūrį į baudžiamąją teisę autorius išreiškė kategorišku teiginiu: „Baudžiamasis įstatymas atlieka tam tikrą socialinę funkciją – jis nustato ir apibrėžia tam tikro elgesio rūšis kaip tai, ko tie, kuriems šis įstatymas taikomas, turi vengti arba ką jie turi daryti, nesvarbu, kokie yra jų pačių norai“[49]. Visuomenė privalo paklusti, ir tol, kol galima tikėtis paklusnumo, niekam nereikia turėti ar reikšti kokios nors nuomonės dėl to, ar šis paklusimas yra teisingas, tinkamas arba teisėtai reikalaujamas.

3. Apibendrinant sąlygiškai galima išskirti tokias filosofines kryptis, kurias plėtojant siekiama paneigti baudžiamosios atsakomybės galimumą:

---

[47] Dworkin R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 343.
[48] Hart H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 53.
[49] Ibid., p. 84–85.

- Laisvos valios problemos atskleidimas. Žmogaus laisva valia yra fikcija ir pramanytas terminas. Žmogaus gyvenimas ir veiksmai yra iš anksto nulemti, ir atsakyti už veiksmus turi ne žmogus, o tas arba tai, kas juos nulėmė.
- Valstybės vaidmens teisėje ir jos institucijų neigimas. Nusikaltimo atveju šalys yra ne valstybė ir atsakovas, kaip paprastai įsivaizduojama, bet auka ir atsakovas. Valstybės vaidmuo, jeigu jis apskritai galimas, turi apsiriboti jos dalyvavimu tarpininkaujant ginče ir vykdant nuosprendį. Žmogus yra laisvas gintis nuo užpuolimo ar nusikaltimų ir patikėti šią gynybą gali bet kam, nebūtinai valstybei.
- Gėrio ir blogio problemos akcentavimas. Jei gėris ir blogis yra abstrakčios ir sparčiai kintančios sąvokos, tai nesąžininga bausti už blogą elgesį, esant tikimybei, kad ateityje jis gali būti laikomas geru.
- Žmogaus elgesio laisvės visuomenėje neigimas. Visuomenėje žmogaus elgesys nėra laisvai pasirenkamas, jį determinuoja išorinės aplinkybės. Žmogus turi galimybę rinktis tik arba visuomenei priimtiną, arba teisei prieštaraujantį elgesį.
- Pačios visuomenės pareigų išskyrimas. Moralės ir teisės normos sukuria pareigas, kurioms visuomenė privalo paklusti.

Visos šios teorijos, kaip ir filosofų pastangos joms prieštarauti, turi teisę egzistuoti, tačiau jos neturi nieko bendro su tikruoju šių dienų valstybės gyvenimu. Nors nė vienos iš šių teorijų negalima nei įtikinamai paneigti, nei įrodyti, nepritarimui joms užtenka vien to fakto, kad kurią nors iš jų pripažinus įsigalėtų anarchija arba net totalitarizmas, būtų paneigtas pačios dabar esančios teisės sistemos egzistavimas. Todėl reikėtų sutikti su F. Liszto nuomone, kad deterministų ir indeterministų ginčas su baudžiamąja teise išvis nesisieja. Sprendžiant dėl priežastingumo dėsnio veikimo baudžiamajai teisei nereikia įrodinėti esant laisvą valią. Pakanka pripažinti tai, ko niekas pernelyg neginčija, būtent kad kiekvienas žmogaus poelgis turi psichinį (o ne mechaninį) ryšį, t. y. yra nulemtas įsitikinimų, determinuotas ir motyvuotas[50].

Todėl, nors filosofiškai tai ir neįrodoma, reikėtų žmoniškąją esmę laikyti pavaldžia bendriems dėsniams, tačiau neperžengdama šių dėsnių ribų ji turi santykinę laisvę, pakankamą individualiai atsakomybei pripažinti. Santykinės laisvės teorija nesprendžia baudžiamosios atsakomybės klausimo, nes neaišku, kiek tam tikrame nusikaltime buvo būtinumo ir laisvės. Tačiau empirinis „sąmonės elemento“ konstatavimas asmeniui nusikaltimo momentu duoda teismui pagrindą taikyti represiją neatsižvelgiant į filosofines koncepcijas[51].

Dabartinė baudžiamosios teisės metodologija atmeta mechaninio determinizmo teiginius. Neabejotina, kad teisinėje valstybėje įstatymų leidėjas turi teisę ir kartu pareigą įstatymais

[50] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. 3-iasis leid. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 62.
[51] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1996, p. 63.

uždrausti veikas, kuriomis daroma esminė žala asmenų, visuomenės ar valstybės interesams arba keliama grėsmė, kad tokia žala atsiras.

Iš esmės baudžiamajame įstatyme preziumuojama, kad asmens atsakomybė grindžiama jo visiška ar daline laisve pasirinkti vienokį ar kitokį elgesio variantą[52]. Kartu jame yra nurodomos aplinkybės, kurios gali visiškai determinuoti asmens elgesį, pavyzdžiui, būtinasis reikalingumas, įsakymo vykdymas ir kt. Gana svarbią vietą reglamentuojant baudžiamąjį įstatymą užima vadinamieji sąlyginiai determinantai, kurie turi įtakos asmens valios laisvei pasirinkti tam tikrą priešingą baudžiamiesiems įstatymams elgesį, pavyzdžiui, naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 59 straipsnyje nustatytos baudžiamąją atsakomybę lengvinančios aplinkybės, tokios kaip sunki turtinė arba beviltiška kaltininko padėtis, psichinė ar fizinė prievarta, arba BK 60 straipsnyje nurodytos atsakomybę sunkinančios aplinkybės, tokios kaip veikos padarymas pasinaudojant visuomenine ar kito asmens nelaime arba veikos padarymas asmeniui, kuris dėl ligos ar kitų priežasčių buvo bejėgiškos būklės. Šių ir kitų išorės sąlygų, nulėmusių asmens elgesio pasirinkimą, konstatavimas turi didelę reikšmę nustatant asmens baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas, t. y. sprendžiant asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ar patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, bausmės skyrimo ir kitus klausimus.

[52] Būtent BK 2 straipsnio 3 dalyje skelbiama, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio, t. y. jeigu asmuo turėjo laisvę pasirinkti tokio elgesio variantą.

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATA IR PRINCIPAI

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATOS PROBLEMOS LIETUVOJE

Vienas aktualiausių Lietuvos baudžiamojoje teisėje kylančių klausimų – baudžiamosios atsakomybės sampratos ir jos turinio suvokimas. Nuo to, kaip suvokiama baudžiamoji atsakomybė ir kokių teisinių priemonių sistema sudaro jos turinį, priklauso tiek praktinių, tiek teorinių patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimų sprendimas. Šiuo metu Lietuvoje pastebimi skirtumai tarp daugumos baudžiamosios teisės doktrinoje pripažintos teorinės baudžiamosios atsakomybės sampratos ir susiklosčiusios teismų praktikos. Šio darbo tikslas – nustatyti Lietuvos sąlygomis priimtiniausią baudžiamosios atsakomybės sampratą ir pateikti siūlymus, padėsiančius panaikinti šiuo klausimu kilusius baudžiamosios teisės teorijos ir praktikos prieštaravimus.

1. Pagal savo turinį teisinė atsakomybė yra viena iš socialinės atsakomybės rūšių, kuri pasireiškia įvairių formų žmogaus veikloje. Tarp individų atsirandantys santykiai yra reguliuojami socialinėmis normomis, kurios paprastai leidžia sukurti efektyviausią ir veikliausią visuomenės veikimo ir raidos sistemą. Todėl vienas neatskiriamų visuomeninio reguliavimo elementų yra socialinė atsakomybė, kurią sudaro veiksminga poveikio priemonių sistema, skirta visuomeninių santykių subjektų elgesiui reguliuoti.

Atsakomybės samprata bendrąja prasme turi kelias skirtingo turinio reikšmes. Iš esmės socialinė atsakomybė suponuoja pareigą atitikti tam tikrus dorovinius, pareiginius, teisinius ir kitokius reikalavimus, kuriuos asmeniui kelia visuomenė ir valstybė, ir jų paisyti[53]. Kartu šią kategoriją galima nagrinėti pozityviuoju, arba perspektyviuoju, ir negatyviuoju, arba retrospektyviuoju, aspektais. Atsakomybė, nagrinėjama pozityviąja prasme, suvoktina per tokias kategorijas kaip pareigos jausmas[54]. Šios socialinės atsakomybės rūšis yra susijusi su visuotinai pripažintu naudingu ir teisėtu elgesiu, sąmoningu pareigų, kurias individui nustato moralės ir kitos socialinės normos, vykdymu. Todėl apibūdinant pozityviąją atsakomybę ji dažniausiai yra sutapatinama su asmens doroviniu elgesiu, pareigingumu. Tačiau vien pozityvioji asmens atsakomybė gali egzistuoti tik tokiose srityse, kurias dėl jų reikšmės visuomenės interesams paprastai reguliuoja moralės arba etikos normos. Tokios atsakomybės pagrindas – asmeninė laisvė, kai žmogus, remdamasis tam tikromis vertybėmis, gali pasirinkti savo elgesio variantą[55]. Tačiau

---

[53] Mažosios Lietuvos mąstytojas Vydūnas (Vilhelmas Storosta) rašė: „<...> dora patiriama iš žmonių elgesio. Žmonės visuomet, ir blogai elgdamiesi, nori žmoniškumo, numanydami, kad jis yra žmonių ir viso pasaulio gyvenimo pats gėris“ (Vydūnas. *Raštai*. T. 1. Vilnius: Mintis, 1990, p. 496).

[54] Елеонский В. А. *Уголовное наказание и воспитание позитивной ответственности личности:* учебное пособие. Рязань, 1979, с. 19–31.

[55] J. S. Millis rašė: „Visuomenės arba kurios nors jos galingos dalies simpatijos ir antipatijos yra svarbiausias veiksnys, praktiškai lėmęs normas, kurių visuotinai laikytis verčia įstatymo numatomų bausmių arba nepalankios nuomonės

įvairūs mąstytojai skirtingai aiškino, kokių tikslų siekdamas žmogus realizuoja save ir savo laisvę. Pavyzdžiui, J. J. Rousseau nuomone, žmogus yra laisvas, jeigu jis veikia paisydamas bendros valios, kuri jį suartina su tautos valia[56].

Kita vertus, pozityviosios atsakomybės suvokimas taip pat turi įtakos individo elgesio varianto pasirinkimui. Todėl teisingiausia būtų teigti, kad pozityvioji atsakomybė – tai atsakomybės suvokimas, bet ne atsakomybė kaip pareiga patirti prievartą ir pasmerkimą (sąmoningas savo atsakomybės kitiems asmenims suvokimas ir yra pozityvioji atsakomybė).

Atsakomybė gali būti suvokiama ir negatyviuoju aspektu, tai yra kaip neigiami asmens išgyvenimai, kurie laikomi tam tikrų pažeidimų pasekme. Ši atsakomybės rūšis vadintina *retrospektyvine (deliktine)*, ji atsiranda dėl praeityje padaryto elgesio, nesuderinamo su socialinėmis normomis, ir nustato negatyvias poveikio priemones tokiam asmeniui. H. Kelsenas yra labai taikliai apibūdinęs teisės vaidmenį tokioje situacijoje: „Teisė, kaip prievartinė tvarka, skiriasi nuo kitų socialinių tvarkų. Lemiamas kriterijus yra jėgos elementas: šios tvarkos numatytas aktas yra socialiai žalingų faktų padarinys ir privalo būti vykdomas net prieš individo valią, o jei šis priešinasi – pavartojant fizinę jėgą“[57]. Kadangi visuomenėje gyvenantis žmogus yra atsakingas už savo poelgius, kiekvieną jo poelgį galima vertinti pagal tam tikrų elgesio taisyklių atitinkamoje srityje reikalavimus. Pagal tai, kokioje srityje asmuo veikia, atitinkamos galiojančios elgesio taisyklės nustato, kaip jis privalo elgtis. Jei nesilaikoma visuotinai pripažintų moralinių, etinių, paprotinių ir kitokių elgesio nuostatų, kyla nauja pareiga, kurios asmuo neturėjo, kol šie reikalavimai nebuvo pažeidžiami. Paprastai yra išskiriami trys visiems minėtiems atvejams bendri požymiai:

1) pažeidimas, t. y. asmens elgesio neatitiktis pageidaujamam elgesio modeliui;

2) visuomenės reakcija į pažeidimą‘

3) valstybės dalyvavimas; įstatymuose numatytais atvejais valstybė taiko sankcijas už pažeidimą.

A. Vaišvila šiuos požymius detalizuoja ir išskiria keturias sąlygas, reikalingas deliktinei teisinei atsakomybei atsirasti:

a) teisės norma, įpareigojanti teisės subjektą vykdyti jo teises legalizuojančias pareigas;

b) teisės pažeidimas (atsisakymas vykdyti pareigas, su kuriomis įstatymas sieja naudojimąsi teisėmis);

---

baimė. <...> Visų rūšių veiksmus, kurie be pateisinamos priežasties kenkia kitiems, gali, o svarbesniais atvejais absoliučiai privalo, reguliuoti nepalankios jiems nuomonės, o prireikus – aktyvus žmonių įsikišimas. Individo laisvė šia prasme turi būti ribojama“ (Mill J. S. *Apie laisvę*. Vilnius: ALK pradai, 1995, p. 24).

[56] Pasak J. J. Rousseau, bendroji valia iš esmės iškyla virš realių, empirinių žmonių kaip idealus metafizinis jų vedlys. G. Hegeliui toks vedlys yra Pasaulinis protas, K. Marxui – istorijos dėsniai. Žr. Nekrašas E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Alma littera, 2004, p. 227.

[57] Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*, p. 65.

c) deliktinės teisinės atsakomybės subjektas gali būti tik kaltas asmuo. Kaltė yra subjektyviosios teisinės atsakomybės pagrindas. Asmuo gali atsakyti tik už kaltai padarytą neteisėtą veiką. Jeigu jo veiksmuose nėra kaltės, jis neatsako už tokius veiksmus, nors jais ir būtų padaryta žalos teisės saugomoms vertybėms;

d) teisės taikymo aktas, kuris yra juridinis pagrindas taikyti sankcijas konkrečiam teisės pažeidėjui[58].

Taigi deliktinė atsakomybė gali būti apibrėžiama kaip neigiama visuomenės ar valstybės reakcija į padarytą pažeidimą ir ji reiškiasi šio subjekto pareiga pakelti negatyvaus pobūdžio poveikio priemones. Tokia atsakomybė priklausomai nuo pažeidimo pobūdžio gali būti moralinė arba teisinė[59].

Deliktinė teisinė atsakomybė būtų apibrėžiama kaip neigiama valstybės reakcija į asmens padarytą teisės normos pažeidimą, pasireiškianti negatyvaus pobūdžio poveikio priemonių taikymu tokiam asmeniui.

Teisinės atsakomybės institutui apskritai ir baudžiamajai atsakomybei daugiausia dėmesio yra skirta Rusijos ir jai artimoje teisės teorijoje, todėl čia yra susiformavę daugybė skirtingų, dažnai ir prieštaringų, teorinių pažiūrų. Pavyzdžiui, Rusijos baudžiamosios teisės literatūroje galima rasti kelis šios sampratos variantus. Vieni autoriai mano, kad tai yra nusikaltusio asmens pareiga atsakyti už padarytą veiką pagal galiojančius baudžiamuosius įstatymus[60]. Kiti autoriai siūlo baudžiamąja atsakomybe laikyti visų baudžiamajame įstatyme numatytų poveikio priemonių taikymą nusikaltusiam asmeniui[61]. Treti teigia, kad baudžiamoji atsakomybė turi būti suprantama kaip faktinės nusikaltusio asmens pareigos atsakyti už padarytą veiką realizavimas, galiausiai – kaip baudžiamojo įstatymo normose nustatytų sankcijų realizavimas[62]. Literatūroje taip pat yra mėginimų baudžiamąją atsakomybę interpretuoti kaip teisinius santykius, susiklostančius tarp valstybės ir kaltininko dėl jo asmeninių ir turtinių teisių suvaržymo[63]. Rusijos teisės enciklopedijoje baudžiamoji atsakomybė apibūdinama kaip teisės institutas, kuris vienija:

---

[58] Vaišvila A. *Teisės teorija*. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: Justitia, 2004, p. 450.

[59] Lietuvoje nustatyti teisinės atsakomybės sampratos pozityvinį aspektą siūlė A. Cirtautas, nurodęs, kad vien retrospektyviai traktuoti teisinę atsakomybę yra per siaura. Jis teigė, kad žmogaus atsakomybė atsiranda jau tada, kai jis pradeda vykdyti savo pareigas, o ne tik tada, kai jis jų nevykdo (Cirtautas A. Kai kurie teoriniai teisinės atsakomybės klausimai. In *Teisinės atsakomybės teorinės problemos: pranešimų tezės*. Vilnius, 1972, p. 4). Su tokia nuomone sutinka ir A. Vaišvila, kuris teigia, kad teisinė atsakomybė turi būti suprantama kaip procesas, – „būti atsakingam čia reiškia būti pareigingam“, – kurį sudaro pozityvioji ir negatyvioji atsakomybė. Pozityvioji atsakomybė, pasak jo, – tai asmens suvokimas, kad naudodamasis subjektinėmis teisėmis jis privalo vykdyti atitinkamas pareigas ir savanoriškai atlyginti žalą, jei ši bus padaryta kito asmens teisėms. Negatyviąją atsakomybę A.Vaišvila apibrėžia kaip asmens atsakingumo elgesį, vertintiną iš valstybės kontroliuojančios institucijos pozicijų. Kartu negatyvioji atsakomybė – tai akcija, kai valstybė priverčia vieną iš teisinio santykio šalių vykdyti kitos šalies naudai pareigą arba susiaurina pažeidėjo teises iki jo paties susiaurintų pareigų apimties (Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 352–356).

[60] Лейкина Н. С. *Личность преступника и уголовная ответственность*. Ленинград: ЛГУ, 1968, с. 30–31.

[61] *Уголовное право Российской Федерации: общая часть*. Москва: Юрист, 1996, с. 68.

[62] Бородин С. В. et al. *Учебник уголовного права: общая часть*. Москва: Спартак, 1996, с. 151.

[63] *Уголовное право: общая часть*. Москва: Норма, 1998, с. 71.

valstybės teisę (ir pareigą) taikyti teisės pažeidėjui poveikio priemones; teisės pažeidėjo pareigą pakęsti valstybės taikomų poveikio priemonių veikimą; pakęsti taikomų priemonių rezultatus[64]. Pabrėžtina, kad kiekviena iš minėtų baudžiamosios atsakomybės sampratų savaip atspindi šio reiškinio ypatumus ir turinį.

Vakarų Europos teisės moksle daugiausia dėmesio skiriama teisinių sankcijų ir jų taikymo mechanizmo analizei. Pavyzdžiui, daugelio Vakarų šalių teisės teorijos vadovėliuose arba „teisės filosofijose“ sunku rasti teisinės atsakomybės kategoriją. A. Vaišvila atkreipia dėmesį į tai, kad vokiečių teisės teoretikas K. F. Relis plačiame „Bendrosios teisės teorijos“ vadovėlyje rašo pačiais įvairiausiais teisės teorijos klausimais, išskyrus teisinę atsakomybę. Tik viename puslapyje jis užsimena apie atsakomybę „įsiskolinimo“ ir „grėsmės kėlimo“ atveju. Teisinės atsakomybės nenagrinėja ir austrų teisės teoretikas P. Koleris. Panaši tendencija matyti ir lenkų teisės teorijoje[65]. Nėra aiškios teisinės atsakomybės sąvokos ir P. Leono „Teisės enciklopedijoje“. Galima daryti prielaidą, kad Vakarų Europos teisės moksle teorinės diskusijos apie teisinės atsakomybės institutą nelaikomos svarbiomis ar turinčiomis kokios nors praktinės reikšmės.

2. Baudžiamoji atsakomybė turi panašių požymių kaip ir teisinė atsakomybė. Šiuo metu Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje taip pat yra pateikti keli baudžiamosios atsakomybės apibūdinimai.

Baudžiamoji atsakomybė – tai valstybės baudžiamųjų teisinių priemonių visuma, taikoma nusikaltimą padariusiam asmeniui[66]. Šis baudžiamosios atsakomybės apibrėžimas pateiktas 1998 m. išleistame baudžiamosios teisės vadovėlyje.

Ten pat pateikiamas dar vienas baudžiamosios atsakomybės apibūdinimas: baudžiamoji atsakomybė – tai teisinės pasekmės, baudžiamosios teisės normų taikymo rezultatas; jos esmė – asmens, padariusio nusikaltimą, pasmerkimas valstybės vardu[67].

2002 m. išleisto „Namų advokato“ autoriai, tikslindami baudžiamosios atsakomybės sąvoką, nurodo jos turinį sudarančias teisinio poveikio priemones. Pasak jų, baudžiamoji atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių. Valstybė ją nustato baudžiamuosiuose įstatymuose ir taiko nusikaltimus padariusiems asmenims. Jos esmė – valstybės prievartos taikymas nusikaltimą padariusiam asmeniui ir kartu šio asmens padaryto nusikalstamo elgesio pasmerkimas. Šio pasmerkimo išraiška – apkaltinamajame nuosprendyje numatyti asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymai, taip pat apribojimai, kylantys iš asmens teistumo[68].

---

[64] *Российская юридическая энциклопедия*. Москва: Дом Инфра-М, 1999, с. 995.
[65] Vaišvila A. *Teisės teorija*, 2004, p. 437.
[66] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 366.
[67] Ibid., p. 57.
[68] *Namų advokatas*. Sudarytojas J. Prapiestis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002, p. 123.

Savo baudžiamosios atsakomybės sampratą yra pateikęs ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas. Jo teigimu, baudžiamoji atsakomybė – tai baudžiamųjų teisinių priemonių visuma, kurią valstybė taiko nusikaltimą padariusiam asmeniui. Jos turinį sudaro nuosprendžio paskelbimas valstybės vardu, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, teistumas[69].

Taigi Lietuvoje baudžiamoji atsakomybė suprantama panašiai, kaip ir daugelyje užsienio valstybių[70].

Visi pateikti baudžiamosios atsakomybės sąvokos apibrėžimai yra labai panašūs ir susideda iš dviejų dalių: pasmerkimo ir valstybės taikomų teisinių priemonių. Pabrėžtina, kad daugelis autorių baudžiamosios atsakomybės sąvokoje pasmerkimą supranta kaip vieną iš teisinių priemonių, t. y. apkaltinamojo nuosprendžio priėmimą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šį klausimą nagrinėjo išsamiau ir išaiškino, kad baudžiamoji atsakomybė siejama su asmens pripažinimu kaltu ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu[71].

Savo baudžiamosios atsakomybės sampratą Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pagrindžia Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtinta nekaltumo prezumpcija ir BK 3 straipsnyje nustatytomis pagrindinėmis baudžiamosios atsakomybės nuostatomis.

Taigi panagrinėjus pateiktus baudžiamosios atsakomybės sąvokos apibrėžimus galima daryti išvadą, kad visuose minėtuose šaltiniuose baudžiamoji atsakomybė siejama su apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu, o jos turinys (t. y. realizavimas) suprantamas kaip tokios teisinės nusikaltimo padarymo pasekmės:

- nuosprendžio paskelbimas valstybės vardu;
- bausmės paskyrimas;
- bausmės atlikimas;
- teistumas[72].

Tačiau šis sąvokos ir baudžiamosios atsakomybės turinio suvokimas tiesiogiai prieštarauja tų pačių šaltinių teikiamam baudžiamosios atsakomybės pagrindų ir atsiradimo laiko aiškinimui. Jau minėtame baudžiamosios teisės vadovėlyje teigiama, kad baudžiamosios atsakomybės pagrindai – įstatymo aprašyta nusikaltimo sudėtis ir veika, kuria pažeistas baudžiamojo įstatymo draudimas ar reikalavimas[73]. Taip pat atkreiptinas dėmesys į baudžiamosios teisės teorijoje paplitusį teiginį, kad

---

[69] Lietuvos Aukščiausio Teismo senato 2001 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 30 aprobuota „Teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo poveikio priemones, apžvalga“. *Teismų praktika*, 2001, Nr. 15, p. 421.

[70] Астемиров З. А. *Проблемы теории уголовной ответственности и наказания:* учебное пособие по спецкурсу. Махачкала: Дагестанский государственный университет, 1987, с. 23.

[71] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. lapkričio 12 d. nutartis byloje Nr. 2K-280/1999. *Teismų praktika*, 2000, Nr. 12.

[72] Būtina pabrėžti, kad bendros teisinės teistumo pasekmės yra žmogaus teisių ir laisvių suvaržymai, kuriuos apriboti yra numatyta Lietuvos Respublikos įstatymuose.

[73] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 1998, p. 66.

baudžiamosios atsakomybės atsiradimas turėtų būti siejamas su nusikaltimo padarymo faktu, kadangi net latentiniuose nusikaltimuose galima įžvelgti teoriškai atsirandančią baudžiamąją atsakomybę. Taigi baudžiamosios atsakomybės realizavimas nėra vienkartinis aktas – teismo nuosprendis, tai – ilgalaikis procesas, atsiskleidžiantis tiriant bylą. Apkaltinamasis teismo nuosprendis yra tik viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo stadijų. Loginė šių samprotavimų analizė leidžia suformuluoti naują baudžiamosios atsakomybės sampratą.

Baudžiamoji atsakomybė – tai nusikalstamos veikos ir ją padariusio, nors dar ir nenustatyto, asmens pasmerkimas valstybės vardu. Šios sampratos turinį sudarytų visos teisinės priemonės ir nusikalstamos veikos teisinės pasekmės, atsirandančios dėl nusikaltimo padarymo, taip pat neigiami padariniai nusikaltusiam asmeniui, atsiradę tiriant neteisėtą veiką, skelbiant apkaltinamąjį nuosprendį ir po tokio nuosprendžio paskelbimo. Akivaizdu, kad tokia baudžiamosios atsakomybės samprata yra kur kas platesnė.

Pabrėžtina, kad valstybėje pripažintas baudžiamosios atsakomybės suvokimas turi ne tik teorinę, bet ir labai didelę praktinę reikšmę, visų pirma sprendžiant patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties klausimus. Asmuo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jei yra suėję patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties terminai.

Panagrinėkime abi pateiktas baudžiamosios atsakomybės sąvokas ir su jų priėmimu susijusias esamas bei galimas praktines ir teorines problemas.

3. Pirmosios pateiktos baudžiamosios atsakomybės sampratos esmė – valstybės prievartos taikymas nusikaltimą padariusiam asmeniui ir kartu šio asmens padaryto nusikalstamo elgesio pasmerkimas. Šio pasmerkimo išraiška – apkaltinamajame nuosprendyje numatyti asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymai, taip pat apribojimai, kylantys iš asmens teistumo. Šiai sampratai pritaria tiek dauguma Lietuvos baudžiamosios teisės teoretikų, tiek Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Taikant tokią baudžiamosios atsakomybės sampratą, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis nutrūksta priėmus apkaltinamąjį nuosprendį ir asmenį pripažinus kaltu. Tokia nuomonė gana pagrįsta. Reikia atsižvelgti į tai, kad terminas „patraukimas baudžiamojon atsakomybėn“ turi būti suprantamas ir aiškinamas kaip baudžiamojo įstatymo terminas. Baudžiamojoje teisėje teisiškai reikšmingi yra du momentai: nusikaltimo padarymas ir reakcija į padarytą veiką (sankcijos pritaikymas). Todėl terminas „patraukimas baudžiamojon atsakomybėn“ negali būti tapatinamas ar siejamas su tarpinėmis baudžiamojo proceso įstatymuose nustatytomis baudžiamosios bylos tyrimo stadijomis.

Kaip minėta, baudžiamosios atsakomybės turinį atskleidžia Konstitucijos 31 straipsnio ir BK 2 straipsnio nuostatų analizė. Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalį asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. BK 2 straipsnyje, reglamentuojančiame pagrindines baudžiamosios atsakomybės

nuostatas, yra numatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Vadinasi, baudžiamoji atsakomybė yra siejama su asmens pripažinimu kaltu ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu. Tačiau ši argumentacija diskutuotina.

Išeities pozicija laikant minėtus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentus, baudžiamąją atsakomybę reikėtų sieti ne su apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu, bet su jo įsiteisėjimo momentu. Pagal naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 312 straipsnį[74] dėl neįsiteisėjusio nuosprendžio apeliacinius skundus bet kokiais pagrindais ir motyvais turi teisę paduoti prokuroras, privatus kaltintojas, nuteistasis, asmuo, kuriam byla nutraukta, jų gynėjas ir atstovas pagal įstatymą, nukentėjusysis ir jo atstovas[75]. To paties kodekso 326 straipsnyje nurodyta, kad apeliacinės instancijos teismas dėl nuosprendžio gali priimti tokias nutartis:

1) atmesti apeliacinį skundą;

2) panaikinti nuosprendį ir nutraukti bylą šio Kodekso 327 straipsnio 1 punkte numatytais pagrindais[76];

3) pakeisti nuosprendį[77];

4) panaikinti nuosprendį ir perduoti bylą iš naujo nagrinėti teismui, jei bylą išnagrinėjo šališkas pirmosios instancijos teismas arba byla išnagrinėta pažeidžiant BPK 224 ir 225 straipsniuose nustatytas teismingumo taisykles, arba kai apeliacinės instancijos teisme paaiškėja, kad nuteistasis veikos padarymo metu sirgo ar iki nuosprendžio priėmimo pirmosios instancijos teisme susirgo psichikos liga ir jam turėjo būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės;

5) panaikinti nuosprendį ir perduoti bylą prokurorui, kai ikiteisminio tyrimo metu buvo surašytas iš esmės BPK 219 straipsnio reikalavimų neatitinkantis kaltinamasis aktas, šio pažeidimo negalima ištaisyti teisme ir jis trukdo nagrinėti bylą.

Taigi darytina išvada, kad asmuo galutinai pripažįstamas kaltu tik įsiteisėjus apkaltinamajam nuosprendžiui. Todėl, atsižvelgiant į pirmiau išdėstytus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentus, galima manyti, kad baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik įsiteisėjus

---

[74] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

[75] Išteisintasis, jo gynėjas ir atstovas pagal įstatymą turi teisę paduoti apeliacinius skundus dėl nuosprendžio tiek, kiek jis yra susijęs su išteisinimo motyvais ir pagrindu (BPK 312 straipsnio 2 dalis).

[76] Pagal BPK 327 straipsnį apeliacinės instancijos teismas panaikina pirmosios instancijos teismo nuosprendį ir nutraukia bylą, jeigu: 1) yra šio Kodekso 3 straipsnio 1 dalies 2–9 punktuose numatytos aplinkybės, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas; 2) yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 36–40, 93 straipsniuose, 114 straipsnio 3 dalyje, 227 straipsnio 4 dalyje, 259 straipsnio 3 dalyje ir 291 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatyti pagrindai atleisti kaltinamąjį nuo baudžiamosios atsakomybės

[77] Apeliacinės instancijos teismas pakeičia pirmosios instancijos teismo nuosprendį, jeigu: 1) netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas; 2) neteisingai paskirta bausmė; 3) nuosprendyje išdėstytos teismo išvados neatitinka bylos aplinkybių; 4) netinkamai išspręsti kiti nuosprendžio klausimai (BPK 328 straipsnis).

apkaltinamajam nuosprendžiui ir patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis turi būti skaičiuojama iki apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo. Vadinasi, iki apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo negalimi jokie veiksmai, kurie sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, t. y. neįsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis negali būti vykdomas jokiomis aplinkybėmis. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas padarė tik dalines išvadas ir, teisingai konstatavęs, kad baudžiamoji atsakomybė negalima tol, kol asmuo nepripažintas kaltu, neatkreipė dėmesio į apeliacinį procesą ir jo galimybes.

Nagrinėjamos baudžiamosios atsakomybės sampratos požiūriu problemiški yra kardomojo kalinimo paskyrimo ir įskaitymo į bausmę atvejai. Anksčiau galiojusio Lietuvos Respublikos BK 48 straipsnyje buvo numatyta, kad kardomasis kalinimas į bausmės laiką įskaitomas, kai skiriamas laisvės atėmimas. Naujojo BK 66 straipsnyje nustatyta, kad kardomasis kalinimas (suėmimas) į paskirtą bausmę įskaitomas, kai asmeniui paskiriamas laisvės atėmimas, areštas, bauda, viešieji darbai ir laisvės apribojimas. Tačiau kyla abejonių, ar kardomasis kalinimas, jeigu jis nesudaro baudžiamosios atsakomybės turinio, gali būti įskaitomas į bausmę, kuri yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Taigi darytina išvada, kad kardomasis kalinimas pripažįstamas baudžiamosios atsakomybės turinio elementu arba tai reikėtų laikyti įstatymų leidėjo numatyta išimtimi, kuria siekiama palengvinti nuteistojo padėtį[78].

4. Minėta, kad dalis autorių baudžiamąją atsakomybę supranta kaip nusikalstamos veikos ir ją padariusio, nors dar ir nenustatyto, asmens pasmerkimą valstybės vardu. Šios sampratos turinys aprėpia visas teisines priemones ir nusikalstamos veikos teisines pasekmes, atsirandančias atliekant nusikaltimo tyrimą, skelbiant apkaltinamąjį nuosprendį ir po tokio nuosprendžio paskelbimo. Taigi baudžiamosios atsakomybės atsiradimas siejamas su nusikalstamos veikos padarymo faktu ir nusikaltimo tyrimo pradžia. Pateikiančių tokią baudžiamosios atsakomybės sampratą autorių nuomone, teoriškai baudžiamoji atsakomybė asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, iškyla ir tada, kai ji lieka neišaiškinta[79]. Tuomet baudžiamosios atsakomybės atsiradimo konstatavimui nesvarbu, kad toks asmuo nenustatytas, – svarbiau, kad jo padaryta veika pripažįstama nusikalstama ir yra pasmerkiama valstybės vardu. Pasmerkimas galėtų reikštis bet kuriomis teisinėmis priemonėmis, atsirandančiomis tiriant nusikalstamą veiką ar užfiksuojant jos padarymo faktą.

Tačiau šiuo atveju reikėtų atskirai vertinti baudžiamosios atsakomybės atsiradimo ir patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąvokas. Jei yra pripažįstama pirmoji nagrinėtos baudžiamosios atsakomybės samprata, jos atsiradimo momentas sutampa su patraukimo

[78] Greičiausiai kardomąjį kalinimą reikėtų laikyti išimtimi, nes kitu atveju keistųsi baudžiamosios atsakomybės turinys ir samprata.
[79] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 1998, p. 66.

baudžiamojon atsakomybėn momentu, o nagrinėjamu atveju toks sutapimas faktiškai negalimas. Baudžiamoji atsakomybė atsiranda nežinomam asmeniui tik užfiksavus nusikalstamos veikos padarymo faktą[80]. Tačiau konkretus asmuo baudžiamojon atsakomybėn yra traukiamas tada, kai jam taikomos baudžiamajame įstatyme numatytos poveikio priemones. Šios teorijos šalininkų nuomone, jau asmens paskelbimas įtariamuoju yra viena iš patraukimo baudžiamojon atsakomybėn formų[81]. Yra keletas diskutuotinų šios argumentacijos momentų.

Visų pirma atkreiptinas dėmesys į galimą asmens, kuris traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, ir asmens, kuriam atsiranda baudžiamoji atsakomybė, nesutapimą. Teoriškai baudžiamoji atsakomybė atsiranda asmeniui, kaltam padarius nusikalstamą veiką. Tačiau veiksmai, sudarantys patraukimo baudžiamojon atsakomybėn turinį, gali būti taikomi asmeniui, kuris iš tiesų nepadarė konkrečios nusikalstamos veikos ir dėl jos teismo niekada nebus pripažintas kaltu. Tokia padėtis, nors praktiškai ir galima bei dažnai pasitaikanti, yra nesuprantama. Būtina atsižvelgti į tai, kad anksčiau galiojusio BK 3 straipsnyje ir naujojo BK 2 straipsnyje yra pabrėžiamas atsakomybės už kaltai padarytą veiką principas[82]. Taigi negalima kalbėti apie baudžiamosios atsakomybės atsiradimą nekaltam asmeniui (arba nekalto asmens patraukimą baudžiamojon atsakomybėn).

Nagrinėjama baudžiamosios atsakomybės sąvoka būtų priimtina tik jei būtų galima visiškai atskirti patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ir baudžiamosios atsakomybės atsiradimo momentus. Patraukimas baudžiamojon atsakomybėn būtų suprantamas kaip apkaltinamuoju nuosprendžiu asmens pripažinimas kaltu (tiksliau tokio nuosprendžio įsiteisėjimas), o baudžiamoji atsakomybė atsirastų užfiksavus nusikaltimo padarymo faktą nežinomam asmeniui. Taigi šiuo atveju susidarytų nelogiška situacija: baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamos veikos padarymą atsirastų dar nenustatytam asmeniui, tačiau patrauktas baudžiamojon atsakomybėn jis galėtų būti baudžiamas tik jo kaltumą patvirtinus teismo nuosprendžiu. Būtina atsižvelgti į tai, kad dažniausiai asmuo, kuris padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, ir asmuo, kuriam taikomos kardomosios priemonės, yra tas pats. Taigi asmeniui tartum ir atsiranda baudžiamoji atsakomybė, bet ji, nepaisant visų kardomųjų priemonių, dar nerealizuojama ir jis iki apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Baudžiamoji atsakomybė lyg ir yra, bet ji nerealizuojama, nors taikomos visos prievartos priemonės, kurios pagal nagrinėjamą sampratą sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį. Taigi susiklosto nevisiškai suprantama ir sunkiai paaiškinama padėtis, kuri prieštarauja pagrindinėms asmens teisių apsaugos nuostatoms.

---

[80] Būtent šis nusikaltimo fakto užfiksavimas leidžia teigti, kad nusikaltęs asmuo ir jo padaryta veika pasmerkiama valstybės vardu.
[81] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 1998, p. 67.
[82] Asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.

Pritarus šiai baudžiamosios atsakomybės sąvokai atsirastų sunkiai išsprendžiami prieštaravimai tarp galiojančių baudžiamųjų įstatymų ir baudžiamosios teisės teorijos. Siekiant pašalinti tokius prieštaravimus tektų keisti ne tik BK, bet ir Konstituciją[83].

5. Manytina, kad šiuo metu Lietuvos baudžiamosios teisės teorijai ir praktikai priimtiniausia galėtų būti tokia baudžiamosios atsakomybės samprata: baudžiamoji atsakomybė – tai valstybės prievartos taikymas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui ir kartu šio asmens padaryto nusikalstamo elgesio pasmerkimas. Šio pasmerkimo išraiška – apkaltinamajame nuosprendyje numatyti asmeninio arba turtinio pobūdžio suvaržymai, taip pat apribojimai, kylantys iš asmens teistumo.

Kartu paminėtina, kad ši samprata nepaneigia galimybės baudžiamosios atsakomybės realizavimą skirstyti į dvi pagrindines rūšis: 1) baudžiamoji atsakomybė, kai kaltininkui už jo padarytą nusikalstamą veiką netaikoma kriminalinė bausmė; 2) baudžiamoji atsakomybė, kai kaltininkui skiriama baudžiamajame įstatyme numatyta bausmė.

Pirmuoju atveju baudžiamoji atsakomybė realizuojama apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu ir asmens pripažinimu kaltu padarius nusikalstamą veiką, tačiau asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Antruoju atveju asmuo ne tik pripažįstamas kaltas padaręs nusikalstamą veiką – jam yra skiriama kriminalinė bausmė. Šios bausmės paskyrimas suponuoja tam tikrus padarinius: bausmės vykdymą (individo asmeninių, turtinių teisių suvaržymą), teistumą.

Tradiciškai baudžiamoji atsakomybė turi apsauginę, represinę, informacinę ir kitas funkcijas[84]. Teisės apskritai ir konkrečiai baudžiamosios teisės paskirtis – reguliuoti žmonių elgesį. H. L. A. Hartas labai taikliai pabrėžė, kad „baudžiamojo įstatymo (kuris iš visų teisės atmainų labiausiai primena grasinimais paremtus įsakymus) standartinis modelis yra bendro pobūdžio dviem atžvilgiais; jis nurodo bendrą elgesio variantą ir skiriamas neapibrėžtai asmenų grupei tikintis, jog šie asmenys pripažins, kad jis skirtas jiems, ir jo laikysis“[85].

Baudžiamosios teisės ypatumas yra tas, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos nusikalstamos veikos padarymas sukelia visą kompleksą teisinių santykių: baudžiamaisiais įstatymais reguliuojamus teisinius santykius, baudžiamojo proceso normų reguliuojamus teisinius santykius ir bausmių vykdymo teisinius santykius. Visos šios teisinių santykių reguliavimo sritys yra glaudžiai susijusios, ir prievartinis šių santykių pobūdis pradeda reikštis tik tada, kai individas padaro nusikalstamą veiką. „Teisė yra prievartinė tvarka ne ta prasme, kad ji vartoja psichologinę prievartą, – rašė H. Kelsenas, – o tik ta prasme, kad prievartos aktus (konkrečiai – prievartinį

[83] Konkrečiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnį, kuriame, be kita ko, teigiama: „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.“
[84] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 2001, p. 25–28.
[85] Hart H. L. A. *Teisės samprata*, p. 75.

gyvybės, laisvės, ekonominių ar kitokių gėrybių atėmimą) numato kaip tam tikrų sąlygų padarinius. Šios sąlygos – tai pirmiausia tam tikras žmogaus elgesys, kuris būtent dėl to, kad jis yra sankcijos sąlyga, įgyja teisiškai draudžiamo (neteisėto) elgesio – delikto – pobūdį“[86].

Kita vertus, net realizuojant baudžiamąją atsakomybę, neskiriant kaltininkui bausmės už padarytą kriminalinę veiką (nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės atleidus netaikant kitų baudžiamosios teisės prievartos priemonių), negalima teigti, kad asmuo tiesiogiai nepatiria valstybės prievartos. Jau pats teismo nuosprendžio priėmimas ir pripažinimas asmens kaltu (kurio nusikalstamą veiką padaręs asmuo negali išvengti) pakankamai nulemia tolesnį jo elgesį ir sukelia pakankamus išgyvenimus[87].

[86] Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*, p. 66.

[87] Kai kurie šios baudžiamosios atsakomybės sampratos kritikai pateikia tokį argumentą: kaip vertinti situaciją, kai asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, yra atleidžiamas ne teismo nuosprendžiu (pvz., apylinkės teismo teisėjui patvirtinus kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymą pagal BK 38 straipsnį)? Autoriaus nuomone, šioje situacijoje svarbiausia, kad būtent teismas patvirtina kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymą. Vadinasi, būtent teismas taria lemiamą žodį atleidžiant kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės, šiam susitaikius su nukentėjusiuoju. Pabrėžtina, kad tai ne paneigia, o atvirkščiai – patvirtina pateiktos baudžiamosios atsakomybės sampratos teisingumą.

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS PRINCIPAI

Žodis „principas“ yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio *principium* ir išvertus į lietuvių kalbą reiškia pradžią, pagrindą, kokio nors reiškinio esmę. „Tarptautinių žodžių žodyne“ yra pateikiamas toks principo apibrėžimas: tai yra pagrindinė kurios nors teorijos, koncepcijos idėja, pagrindinis teiginys[88]. Filosofijoje principas apibūdinamas kaip pirmasis pradas, svarbiausioji idėja, pagrindinė elgesio taisyklė[89]. I. Kantas principu laikė tam tikrą dėsningumą[90]. Teisėje principas apskritai yra tas visuomeninio reiškinio pagrindas, pradinė pozicija, kuris bendriausia prasme suvokiamas kaip kreipiantysis pradas, grindžiantis tam tikro reiškinio turinį, konkrečias jo apraiškas ar atskirus elementus[91].

Panašiai apibrėžiamas ir teisės principas, kadangi daugelio teisės mokslo sąvokų turinys atsiskleidžia per filosofija[92]. Antai pasak V. Pavilonio, teisės principas yra teisėje vyraujanti idėja, atspindinti esmines jos savybes. „Kartu tai yra tam tikri reikalavimai, išreikšti apibendrinta forma ir skirti teisinių santykių dalyviams“[93]. E. Kūris pagrįstai teigia, kad apibūdinant visos teisės sistemos ar atskiros teisės srities principus minėta bendroji samprata yra ir pagrįsta, ir privaloma. Priešingu atveju tektų manyti, kad visuotinai pripažinta žodžio „principas“ reikšmė dėl tam tikrų priežasčių teisės srityje įgyja kitokią, jai šiaip nebūdingą reikšmę[94].

H. L. A. Hartas yra pateikęs teisės normų ir teisės principų apibūdinimą. Jo teigimu, „yra mažų mažiausiai du bruožai, skiriantys principus nuo normų. Pirmasis bruožas susijęs su laipsniu: principai, palyginti su normomis, yra platūs, bendri ir nekonkretizuoti ta prasme, kad dažnai tai, kas būtų laikoma daugeliu skirtingų normų, gali būti apibūdinama kaip vieno

---

[88] *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 399.

[89] *Filosofijos žodynas*, p. 354.

[90] Jis rašė, kad valios principas turi būti „bendras veiksmų dėsningumas“. „Tai tik grynas dėsningumas (neimant pagrindu kokio nors dėsnio, susijusio tik su tam tikrais veiksmais), čia ir turime tai, kas sudaro ir turi sudaryti valios principą.“ Žr. Kantas I. Moralės metafizikos pagrindai. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*, p. 27–28.

[91] Jankauskas K. Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aktuose ypatumai. *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51 (43), p. 19.

[92] Šiuo požiūriu G. Hegelis pateikė įdomų teisės mokslo apibūdinimą: „Teisės mokslas yra filosofijos dalis. Todėl idėją, kuri yra dalyko protas, jis turi išplėtoti iš sąvokos, arba, o tai yra tas pats, stebėti nuosavą imanentinį dalyko vystymąsi. <...> teisės sąvoka savo tapsmo atžvilgiu nepriklauso teisės mokslui, jos dedukcija čia jau suponuota, ir ją reikia laikyti duotąja“ (Hegelis G. *Teisės filosofijos apmatai*, p. 43).

[93] Pavilonis V. Konstitucinių normų interpretavimas Konstitucinio Teismo nutarimuose. In *Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis*. 1998 m. balandžio 23–24 d. vykusios tarptautinės konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998, p. 165.

[94] Kūris E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. In *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje = Rozwój zasad konstytucyjnych w prawoznawstwie konstytucyjnym*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga, 2001 m. birželio 11–12 d., Neringa. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 9.

principo išraiškos. Antrasis bruožas yra toks: principai daugiau arba mažiau aiškiai nurodo tam tikrą siekį, tikslą, teisės turėjimą arba vertybę, todėl tam tikra prasme manoma, kad pageidautina juos ginti arba jų laikytis. Jie vertinami ne tik kaip teikiantys juos išreiškiančių normų paaiškinimą arba loginį pagrindimą, bet kaip bent padedantys jas pateisinti“[95]. *Taigi teisės principai yra teisės ir jos sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas visas teisinis reglamentavimas, visi teisiniai sprendimai – ir bendrieji, ir individualūs.* Šie principai yra visos teisės sistemos pagrindas, jie atskleidžia įstatymų prasmę ir jų tikslus, o jų išmanymas leidžia pažinti ir vertinti teisės normų turinį.

Principai gali būti tiesiogiai suformuluoti įstatyme (pvz., Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 3–7 straipsniai) arba juos įmanoma logiškai išvesti iš kitų principų ar įstatymo formuluočių. Kartu jie leidžia teisiškai įvertinti įstatymų leidėjo teisėkūros ir valstybės pareigūnų darbo teisinius standartus.

Tačiau kiekvienai istorinei epochai yra būdingi savi teisės principai, kurie vienaip ar kitaip atskleidžia politines ir teisines tam tikro meto realijas. Pavyzdžiui, feodalinei Lietuvai buvo būdinga luominė nelygybė, ir tai atsispindėjo jos teisės aktuose, o šiuo metu valstybėje pabrėžiama žmonių lygybė įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams (Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalis). *Todėl teisės principais gali būti vadinamos tam tikros visuomenėje susiformavusios vertybinės orientacijos, kurios rodo, kaip toje visuomenėje turėtų būti reguliuojami žmonių tarpusavio santykiai, kam joje teikiami prioritetai*. Būtent teisės principai turėtų užtikrinti visuomenėje asmens teisių ir pareigų vienovę, t. y. nustatyti jų visumos darną, turinio ir formos atitiktį, ir humanizuoti jų išraišką.

Paprastai teisės principai skirstomi į dvi rūšis: teisės principus-normas ir iš teisės normų kildinamus išvestinius principus, kuriuos nulemia pats reguliavimo objektas[96]. Teisės principai taip pat ir pagal jų taikymo apimtį yra skirstomi į bendruosius, tarpšakinius, šakinius ir atskirų teisės institutų.

1. Vieni teisės principai yra įtvirtinti *expressis verbis* suformuluotose teisės normose, kiti, nors ir nėra jose įtvirtinti, aiškiai atspindi jų esmę ir kyla iš teisės normų, taip pat iš kitų šiose normose atsispindinčių teisinių principų, iš teisinio reguliavimo visumos. Tarp teisės principų ir teisės normų negali būti ir nėra priešpriešos, visos teisės normos ir teisės principai sudaro darnią sistemą. Būtent teisės principai sutelkia į darnią visumą visas teisės normų nuostatas, neleidžia, kad teisės normose būtų vidinių prieštaravimų. Per teisės principus atsiskleidžia ne tik teisės normų raidė, bet ir jų dvasia – tos vertybės ir siekiai, kurie jose įtvirtinti pasirinkus tam tikrą jų nuostatų tekstinę formą, kalbinę išraišką. Apskritai principai yra suvokiami kaip tam tikro reiškinio

[95] Hart H. L. A. *Teisės samprata*, p. 401.
[96] Pavyzdžiui: Хропанюк В. Н. *Теория государства и права*. Москва: Омега-Л, 2006.

(sistemos, organizacijos, teorijos, koncepcijos ir t. t.) pamatinės nuostatos, fundamentalūs pradai, o teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas, teisės realizavimas[97]. Pasak V. Mikelėno, įstatymų leidėjas nustato visai visuomenei taikytinas taisykles ir principus, o teismas šias taisykles ir principus taiko konkrečių šalių konkrečiam ginčui[98].

Taigi teisės principai „persmelkia“ ir teisinį reguliavimą, ir teisinę praktiką. Jie ne tik atspindi visuomenėje vyraujančią teisinę politiką, bet ir suformuluoja tam tikrus reikalavimus, skirtus visiems teisinių santykių dalyviams: pareigūnams, kaltinamajam, nukentėjusiajam, ieškovui arba atsakovui.

Teisė yra formuojama nuo teisės idėjų iki normų. Kilusi teisės idėja ilgainiui gali tapti teisės principu, kuris tolesnę teisės raidą pakreipia, pavyzdžiui, asmens neliečiamybės idėjos link. Ją galima vertinti kaip teisės principą, paskui ji tampa teisės norma, įtvirtinta konstitucijoje ir įstatymuose. Kartu pabrėžtina, kad teisės sistemos pagrindas yra ne vienas kuris nors principas, bet mažiausiai keli, savo turiniu nevisiškai sutampantys. Pavyzdžiui, svarbiausias baudžiamosios atsakomybės pagrindas yra padarymas nusikalstamos veikos, kuri siejama su kaltininko asmenybe. Būtų neteisinga patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn vien pagal objektyviuosius nusikalstamos veikos požymius. Galbūt tai atitiktų lygybės įstatymui principą, bet iš esmės prieštarautų teisėtumo ir teisingumo principams.

Teisės principai yra savarankiški, todėl jie negali būti skirstomi į pagrindinius ir antrinius, esminius ir šalutinius. Teisūs yra S. Kelina ir V. Kudriavcevas, teigiantys, kad nederėtų kurio nors vieno teisės principo laikyti išskirtiniu, jam suteikti ypatingo turinio[99]. Teisė negali vadovautis tik vienu, nors ir, atrodytų, labai reikšmingu, principu, kadangi ji vykdo ne vieną, o daugelį funkcijų ir uždavinių.

2. Baudžiamosios atsakomybės principai yra darnios teisės principų sistemos sudedamoji dalis, nustatanti apibrėžtą baudžiamosios teisės kryptį. Jau pats jų pavadinimas rodo, kad jie priskirtini tam tikrai teisės sričiai – baudžiamajai teisei. Tai yra pamatinės šios teisės nuostatos, kuriomis paprastai grindžiami kiti svarbiausi šios teisės institutai. Baudžiamosios atsakomybės principais užtikrinamas vidinis šiai teisės sričiai priklausančių normų neprieštaringumas ir nuoseklumas. Kaip ir kiti teisės principai, esminę reikšmę jie įgyja, kai baudžiamosios teisės normos yra taikomos, vykdomos ar kitaip realizuojamos. Vadovaujantis pirmiau pateiktu teisės principų apibūdinimu, *baudžiamosios atsakomybės principus būtų galima apibrėžti kaip*

[97] Birmontienė T. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 202.
[98] Mikelėnas V. Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos. *Justitia*, 1997, Nr. 2, p. 5.
[99] Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. *Принципы советского уголовного права*. Москва: Наука, 1988, с. 66.

pagrindines, atramines idėjas, esminius teisės pradus, kurie nulemia baudžiamosios atsakomybės esmę bei jos paskirtį ir jas išreiškia.

Baudžiamosios atsakomybės principai Lietuvos baudžiamajame įstatyme paprastai tiesiogiai nereglamentuojami ir neturi įprastinės, griežtai struktūrizuotos normos išraiškos (hipotezė, dispozicija, sankcija) – jie yra atskleidžiami vertinant baudžiamosios atsakomybės sampratą, aiškinant tam tikras įstatymų nuostatas, nagrinėjant kitus teisės principus[100]. Šie principai tiesiogiai siejasi su valstybėje vyraujančiu baudžiamosios atsakomybės sampratos, jos atsiradimo pradžios ir pabaigos momentų suvokimu, su nuoseklia teisės normų sistema, vidiniu šios sistemos neprieštaringumu, užtikrinančiu tinkamą atsakomybės realizavimą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sovietinėje doktrinoje ilgą laiką vyravo nuomonė, jog baudžiamosios atsakomybės, kartu ir baudžiamosios teisės, principais gali būti laikomi tik įstatyme įtvirtinti principai. Pavyzdžiui, S. Kelinos ir V. Kudriavcevo teigimu, principas privalo būti inkorporuotas į patį įstatymo tekstą, į baudžiamojo kodekso bendrosios ir specialiosios dalių normas[101]. Tačiau daugelyje pasaulio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose jie konkrečiai nenurodomi, bet išplaukia iš įstatymų turinio ar prasminio jų konteksto.

Minėta, kad teisės principai visų pirma priklauso nuo visuomenės ir joje vyraujančių siekių, vertybių, nacionalinių teisės tradicijų. Svarbiausi baudžiamajai atsakomybei principai buvo suformuluoti dar XVIII a. Pavyzdžiui, baudžiamosios teisės humanistinės krypties atstovas C. Beccaria savo knygoje „Apie nusikaltimus ir bausmes“ (1764) pagrindė būtinumą įgyvendinti šias pagrindines idėjas: teisėtumas, lygybė įstatymui, bausmės proporcingumas padarytai žalai, bausmės neišvengiamumas ir kt.[102] Visos šios idėjos vėliau ne tik buvo nagrinėjamos baudžiamosios teisės doktrinoje – daugelis jų dabar yra perkeltos į svarbiausius Vakarų Europos šalių įstatymus – konstitucijas.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje galima išskirti šiuos bendruosius teisės principus, kurie kartu gali būti laikomi ir baudžiamosios atsakomybės principais:

1) teisėtumo principas;

2) teisingumo principas;

3) humanizmo principas;

4) lygybės įstatymui principas.

---

[100] Pavyzdžiui, nagrinėjant valstybės baudžiamosios politikos principus. Paminėtina, kad Rusijos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies pirmajame skyriuje specialiai yra nurodyti ir aptarti tokie svarbiausi principai: teisėtumo (3 straipsnis), piliečių lygybės įstatymui (4 straipsnis), kaltės (5 straipsnis), teisingumo (6 straipsnis) ir humanizmo (7 straipsnis) (*Уголовный кодекс Российской Федерации: официальный текст*. Москва: Омега-Л, 2004, с. 9–10).

[101] Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. *Принципы советского уголовного права*, с. 28–29.

[102] Bekarija Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis, 1992.

Šie principai vienaip ar kitaip būdingi visoms teisės šakoms, todėl jie iš esmės visose jose ir apibūdinami panašiai. Tačiau baudžiamosios atsakomybės kontekste šie principai įgyja kiek kitokį turinį, kadangi jie realizuojami per baudžiamosios teisės reguliavimo objektą, jos funkcijas.

1) Teisėtumo principas gali būti suprantamas dvejopai. Visų pirma šis principas reikalauja, kad valstybėje būtų vadovaujamasi įstatymo viršenybe. Bet kokia jos institucijų veikla turi būti grindžiama teise. Tai *inter alia* reiškia, kad šios institucijos pagal joms suteiktą kompetenciją turi atlikti atitinkamus veiksmus ir susilaikyti nuo veiksmų, kurių teisės normos neleidžia. Antra, šis principas garantuoja kiekvienam asmeniui galimybę įstatymų nustatyta tvarka realizuoti savo teises ir pareigas. Kartu jis nustato būtinumą savo veiklos srityje tiksliai ir besąlygiškai įgyvendinti teisės normų paliepimus.

Baudžiamojoje teisėje griežtas įstatymų laikymasis padeda išvengti esminių asmenų (tiek įtariamųjų, kaltinamųjų ar teisiamųjų, tiek nukentėjusiųjų ar kitų proceso dalyvių) teisių pažeidimo. Kita vertus, teisėtumo principas įgyvendinamas ir priimant ne tik baudžiamuosius įstatymus, bet ir kitus teisės aktus (pvz., nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programas), užtikrinančius žmonių saugumą. Šie teisės aktai turi būti aiškiai ir tiksliai išdėstyti, kad nekiltų abejonių dėl jų prasmės, taip pat jie turi būti skirti visuomenės interesams užtikrinti, o ne prieštarauti jiems.

Kartu teisėtumo principas užtikrina, kad baudžiamojoje teisėje nebūtų taikoma analogija. Nusikalstamą veiką, jos baudžiamumą ir visus kitus padarinius išskirtinai reglamentuoja įstatymas. Taigi šio principo turinys baudžiamosios atsakomybės požiūriu yra labai platus, kadangi apima ne tik baudžiamojo įstatymo taikymą, asmens konstitucinę teisę į tinkamą teisinį procesą, bet ir bausmių vykdymą, teisės aktuose nustatytas nusikalstamų veikų prevencijos priemones.

Šis principas reikšmingas sprendžiant ir už nusikalstamos veikos padarymą nuteistų asmenų teistumo klausimus. Baudžiamosios atsakomybės realizavimas paprastai pasibaigia bausmės atlikimu, tačiau, atsižvelgiant į teistumą kaip teisinį apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo ir asmens nubaudimo padarinį, gali būti varžomos individo teisės ir laisvės, – tiek, kiek nustato Lietuvos Respublikos įstatymai. Į teistumą taip pat yra atsižvelgiama patraukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn už naujas nusikalstamas veikas (BK 97 straipsnis). Tai reiškia, kad šiuo pagrindu ribojant asmens teises ir laisves ar nustatant išskirtines asmens savybes (pripažįstant asmenį pavojingu recidyvistu) taip pat turi būti vadovaujamasi teisėtumo principu.

Paminėtina, kad kai kurie autoriai, vertindami teisėtumo principą, kartu pabrėžia ir būtinumą taikyti pažodinį baudžiamojo įstatymo turinio aiškinimą, neleidžiantį nukrypti nuo jo teksto[103]. Jų nuomone, taip geriausiai būtų galima išvengti teisėtumo principo pažeidimo. V. Mikelėnas taip pat mano, kad aiškinant baudžiamosios teisės normas pirmenybę reikėtų teikti

[103] Бородин С. В. et al. *Учебник уголовного права: общая часть*, с. 22–23.

„bendrinei ar specialiajai žodžių reikšmei, nes priešingu atveju būtų išplėsta jų taikymo sfera“[104]. A. Vaišvila pabrėžia, kad teisės aiškinimas yra sudedamoji teisės aktų taikymo dalis, juo pirmiausia siekiama „ne kurti teisę, o ją atpažinti. Tai reiškia, kad teisiniai tekstai aiškinami ne šalia teisingumo vykdymo, o vykdant teisingumą <...> žmogaus teisės ir jų viršenybė reikalauja aiškinti įstatymų tekstus objektyviai, nes teisė (arba žmogaus teisės) ir yra tokio aiškinimo ieškomasis objektas, kurio visi to paties norminio teksto aiškintojai turi ieškoti, jį aiškinimu atrasti ir taikyti“[105]. Tačiau buvęs Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo pirmininkas M. Safjanas pabrėžia, kad tik komunistiniais laikais buvo siūloma griežtai laikytis įstatymo raidės. Jis rašo: „Svarbi yra tik teisės raidė, jos semantinis turinys ir formalus (netgi galima sakyti, grynai formalistinis) suvokimas, iš akiračio dingsta tai, kas kyla iš konteksto, iš kūrėjų ketinimų, geros valios, instituto tikslo ir prasmės“[106]. Nediskutuojant dėl baudžiamojo įstatymo aiškinimo metodų norėtųsi tik pabrėžti, kad net pati geriausia įstatymų leidėjo idėja gali būti sužlugdyta, jeigu ji nebus atskleista ir tinkamai įgyvendinta. Šiuo požiūriu siūlytina laikytis H. Kelseno pozicijos, kad teisės taikymo organo atliekamas aiškinimas visada yra autentiškas. „Uždavinys iš įstatymo išvesti vienintelį teisingą teismo sprendimą arba vienintelį teisingą administracinį aktą yra iš esmės tolygus uždaviniui vienintelius teisingus įstatymus kurti neperžengiant konstitucijos. Taip, kaip aiškinimu negalima iš konstitucijos išvesti vienintelių teisingų įstatymų, lygiai taip pat negalima aiškinimu iš įstatymo išvesti vienintelių teisingų teismo sprendimų“[107]. Vertinant problemą baudžiamosios atsakomybės požiūriu, vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad tinkamas baudžiamojo įstatymo aiškinimas labiau sietinas su teisėtumo principo įgyvendinimu tam tikruose šio įstatymo taikymo etapuose ir jis yra artimesnis principui *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Vertinant teisėtumo principą apskritai, manytina, kad jis apima daugelį aspektų: įstatymo numatytas nusikalstamas veikas, baudžiamumą už jas, dėl to kilusius padarinius, taip pat įstatymų nustatyta tvarka pripažinto kaltu dėl nusikalstamos veikos padarymo asmens pareigų įgyvendinimą, jo teisių ir teisėtų interesų apsaugą.

Baudžiamosios atsakomybės požiūriu paminėtinas dar vienas teisėtumo principo aspektas. Antai Vakarų Europos šalyse, kaip ir Lietuvoje, jis dažnai siejamas su baudžiamojo persekiojimo privalomumo principais (oficialumo ir legalumo). Chrestomatine tiesa tapo tai, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras turi reaguoti į informaciją dėl padarytos nusikalstamos veikos ir priimti visus reikiamus sprendimus, kad nusikalstama veika būtų atskleista ir nusikaltęs asmuo

[104] Mikelėnas V. Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos. *Justitia*, 1997, Nr. 2, p. 5.
[105] Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 8 (86), p. 10–11.
[106] Safjan M. Konstitucija, teisingumas ir teisė. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2006, Nr. 2, p. 243.
[107] Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*, p. 280. Autoriaus nuomone, advokatas, savo kliento interesais teisėjui pateikiantis tik vieną iš kelių galimų toje byloje taikytinos normos išaiškinimų, arba autorius, savo komentare vieną iš daugelio galimų išaiškinimų išaukštinantis kaip vienintelį „teisingą“, vykdo ne teisės mokslo, bet teisinės politikos funkciją. Žr. ibid., p. 282.

būtų nubaustas. Ši pareiga nepriklauso nuo įvairių nepatogumų ar sunkumų, galinčių atsirasti dėl pradėto tyrimo. Tačiau pastaraisiais metais šį principą imta glaudžiai sieti su tikslingumo principu, kuris leidžia, esant tam tikroms aplinkybėms, nebaigti proceso apkaltinamuoju nuosprendžiu ir atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės[108]. Būtent tikslingumo principo veikimas įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną ir prokurorą kiekvienu konkrečiu atveju nuspręsti, ar tikslinga pareikšti įtarimus asmeniui ir pradėti baudžiamąjį persekiojimą, ar, jų nuomone, geriau būtų susilaikyti nuo to. Tikslingumo principas šiuo atveju reiškia teisę atsisakyti patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn ne dėl formalių teisinių priežasčių, taip pat ir ne dėl įrodymų trūkumo. Taigi tikslingumo principas iš pareigūno reikalauja, neperžengiant įstatymo jam suteiktos kompetencijos, savarankiškai įvertinti, ar iš tiesų yra pažeistas viešasis interesas, ar tam interesui ginti tikrai būtinas asmens baudžiamasis persekiojimas. Šis principas dažniausiai taikomas nesunkių nusikalstamų veikų padarymo atvejais. Pabrėžtina, kad daugelyje užsienio šalių būtent tikslingumo principui dažnai teikiamas prioritetas.

2) Baudžiamosios atsakomybės požiūriu daugiau dėmesio derėtų skirti vienam iš bendrųjų principų – teisingumo principui. Anksčiau šis principas paprastai buvo pripažįstamas bendruoju teisės principu arba nagrinėjamas tik baudžiamosios teisės doktrinoje, tačiau priėmus naująjį BK ir 2003 m. gegužės 1 d. jam įsigaliojus, šis principas pirmą kartą tapo baudžiamosios teisės norma. Jis ne tik yra įtvirtintas bendrame prasminiame baudžiamojo įstatymo kontekste, bet ir įstatymų leidėjo konkrečiai pabrėžiamas net dviejuose BK straipsniuose: pirma, 41 straipsnyje, kuriame yra nustatyta bausmės paskirtis, nurodyta, kad bausmė turi užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą; antra, 54 straipsnio 3 dalyje *expressis verbis* yra įtvirtinta, kad jeigu straipsnio sankcijoje nustatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę.

V. Piesliakas šį principą baudžiamojoje teisėje nagrinėja trimis aspektais: a) teisingumas – tai teismo veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir skiriant bausmes bei baudžiamojo poveikio priemones; b) teisingumas – tai įstatymų leidėjo veikla nustatant žmogaus poelgių nusikalstamumą ir formuojant sankcijas už nusikalstamas veikas taip, kad jos būtų teisingos; c) teisingumas – tai siekis vienodos baudžiamosios politikos, t. y. tokios padėties, kad už panašias veikas, padarytas tokiomis pat aplinkybėmis, esant panašiems kaltininko asmenybę apibūdinantiems požymiams, būtų skiriamos analogiškos bausmės[109].

---

[108] Головко Л. В. *Альтернативы уголовному преследованию в современном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002, с. 29–30.

[109] Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Kn. 1. Vilnius: Justitia, 2006, p. 101–102. Tris esminius teisingumo principo aspektus nurodo ir A. Naumovas, S. Kelina bei kiti autoriai. Бородин С. В. et al. *Учебник уголовного права: общая часть*, с. 28–31; Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. *Принципы советского уголовного права*, с. 132–146.

Šios autoriaus nuostatos taikytinos ir vertinant teisingumo principo turinį baudžiamosios atsakomybės požiūriu. Vis dėlto pirmiausia siūlytina atkreipti dėmesį į įstatymų leidėjo principines nuostatas priimant baudžiamuosius įstatymus. Neabejotina, kad teisingumas – tai visų pirma teisingas baudžiamasis įstatymas, sudarantis sąlygas kurti vienodą teismų praktiką[110]. Tačiau šis principas savaime nepaneigia to, kad tam tikrų asmenų, esančių skirtingose padėtyse, kategorijoms gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas. Teismas klauso tik įstatymo, todėl jis privalo derinti įstatymo jam suteiktą laisvę ir vienodą baudžiamojo poveikio priemonių parinkimo bei skyrimo praktiką, kad ir kokia būtų teisėjo nuotaika ar bylos nagrinėjimo vieta ir laikas. Konstitucinis Teismas 2003 m. birželio 10 d. nutarime yra konkrečiai konstatavęs: „Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinio teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos. Teisingumo ir teisinės valstybės principai *inter alia* reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. Taigi bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas negalima

[110] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. nutarime nurodė šiuos pagrindinius reikalavimus įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams: teisėkūros subjektai teisės aktus gali leisti tik neviršydami savo įgaliojimų; teisės aktuose nustatyti reikalavimai turi būti grindžiami bendro pobūdžio nuostatomis (teisės normomis ir principais), kurias įmanoma taikyti visiems numatytiems atitinkamų teisinių santykių subjektams; diferencijuotas teisinis reguliavimas turi būti grindžiamas tik atitinkamais teisės aktais reguliuojamų visuomeninių santykių subjektų padėties objektyviais skirtumais; kad teisinių santykių subjektai galėtų žinoti, ko iš jų reikalauja teisė, teisės normos turi būti nustatomos iš anksto, teisės aktai turi būti oficialiai skelbiami, jie turi būti vieši ir prieinami; įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės turi būti tikslios, turi būti užtikrinama teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktuose neturi būti nuostatų, vienu metu skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius; kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus, teisinis reguliavimas turi būti santykinai stabilus; teisės aktais negalima reikalauti neįmanomų dalykų (*lex non cogit ad impossibilia*); teisės aktų galia yra nukreipta į ateitį, įstatymų ir kitų teisės aktų galiojimas atgaline data neleidžiamas (*lex retro non agit*), nebent teisės aktu būtų sušvelninama teisinių santykių subjekto padėtis ir kartu nebūtų pakenkiama kitiems teisinių santykių subjektams (*lex benignior retro agit*); teisės pažeidimai, už kuriuos teisės aktuose yra nustatyta atsakomybė, turi būti aiškiai apibrėžti; nustatant teisinius apribojimus ir atsakomybę už teisės pažeidimus privalu paisyti protingumo reikalavimo, taip pat proporcingumo principo, pagal kurį nustatytos teisinės priemonės turi būti būtinos demokratinėje visuomenėje ir tinkamos siekiamiems teisėtiems bei visuotinai svarbiems tikslams (tarp tikslų ir priemonių turi būti pusiausvyra), jos neturi varžyti asmens teisių labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti, o jeigu šios teisinės priemonės yra susijusios su sankcijomis už teisės pažeidimą, tai minėtos sankcijos turi būti proporcingos padarytam teisės pažeidimui; teisiškai reguliuojant visuomeninius santykius privalu paisyti prigimtinio teisingumo reikalavimų, apimančių *inter alia* būtinumą užtikrinti asmenų lygybę įstatymui, teismui ir valstybės institucijoms ar pareigūnams; leidžiant teisės aktus turi būti paisoma teisėkūros procedūrinių reikalavimų, taip pat ir tų, kuriuos yra nusistatęs pats teisėkūros subjektas; ir kt. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai“[111].

Baudžiamosios atsakomybės kontekste teisingumo principo įgyvendinimas svarbus ir atliekant ikiteisminį tyrimą konkrečiai taikant baudžiamąjį bei baudžiamojo proceso įstatymus. Pabrėžtina, kad pagal naująjį BPK ikiteisminis tyrimas turi būti pradedamas esant bent menkiausiam pagrindui manyti, kad buvo padaryta nusikalstama veika. Todėl turint tik nepatikrintą informaciją apie galbūt buvusią nusikalstamą veiką ikiteisminio tyrimo pareigūnui nėra jokių kliūčių atlikti tam tikrus procesinius veiksmus. Jeigu atliekant tokius veiksmus nepaisoma teisingumo principo, gali būti pažeistas žmogaus orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas, kitos teisės ir laisvės. BPK normos nėra atskirų normų, neturinčių jokio ryšio su baudžiamuoju įstatymu, rinkinys. Todėl tyrėjas, prokuroras arba teismas visada turėtų remtis normų ir principų sistema, garantuojančia teisingumo principo įgyvendinimą patraukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn.

3) Teisingumo principas glaudžiai siejasi su humanizmo principu. Humanizmas – tai visų pirma moralinė visuomenės nuostata, iškelianti žmogaus vertę ir orumą, jo asmenybės individualumo, interesų pripažinimą, skatinanti siekti žmoniškumo idealų[112]. Humanistinių idėjų reikšmė baudžiamajai atsakomybei yra daugialypė. Šis principas parodo esminius teisingumo tikslus, kurie atsiskleidžia per šalyje vyraujančią baudžiamąją politiką, požiūrį į kaltininką ir nukentėjusįjį, baudžiamojo įstatymo taikymą, jo imperatyvų vykdymą ir pan. Todėl įstatymais reguliuojant baudžiamąją atsakomybę ir ją realizuojant turi būti laikomasi normų ir principų, įtvirtinančių *inter alia* asmenų lygiateisiškumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, žmogaus

---

[111] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 2003, Nr. 57-2552.

[112] Humanizmas, kaip pažiūrų sistema susiformavęs Renesanso epochoje ir pagrindine vertybe laikęs laisvą, išsilavinusį žmogų, į Lietuvą iš Italijos ėmė sklisti XIV–XV a. Jo idėjos turėjo didžiulę reikšmę ir to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenimui. Visų pirma jos plito per Lietuvos studentus, studijavusius Europos universitetuose (iki XV a. populiariausi buvo Padujos, Bolonijos, Sienos, Prahos, Krokuvos universitetai, XVI a. – Karaliaučiaus, Vitenbergo, Leipcigo, Leideno ir kt.). Didelis postūmis humanistiniam judėjimui plisti buvo XVI a. prasidėjusi Reformacija. Paminėtinos tokios asmenybes kaip A. Kulvietis, S. Rapolionis, J. Zablockis, M. Mažvydas, padėjusios atsirasti lietuviškam spausdintam žodžiui, taip pat lotyniškai rašiusių ir protestantizmą išpažinusių Mykolo Lietuvio, A. Rotundo, A. Volano ir kitų autorių darbai. Tarpukario Lietuvoje savo straipsnyje „Naujasis humanizmas“ humanizmą įdomiai yra interpretavęs J. Keliuotis. Jis rašė: „Naujasis humanizmas visų pirma realistinis, jis atsiremia visu, konkrečiu ir realiu žmogumi, įaugusiu į savo žemę, į savo užsiėmimą, į savo šeimą, į savo tautą ir gyvenančiu natūraliu žemišku gyvenimu. <...> Jis nesutinka, kad jis būtų pavergiamas, išnaudojamas, skriaudžiamas, kankinamas, degraduojamas. Jis draudžia žmogaus kūną žaloti sterilizacija ar kastracija, jis nepataria sąmoningai jį kankinti, bet skatina prie sveiko, natūralaus, gražaus ir džiaugsmingo gyvenimo. Žmogaus kūnas skirtas augimui, žydėjimui ir klestėjimui – ir negali būti niekinamas, skriaudžiamas ar naikinamas. <...> Žmogaus asmenybė yra vertybė, kuri pati savy turi tikslą, kuri, malonės vainikuota, yra įgijusi dieviškumo ir todėl negali būti kieno nors priemone. Ji yra individuali, originali, nepasikartojanti, jos niekas neturi teisės sunaikinti. Ji stovi aukščiau viso empirinio pasaulio, ji dieviška, ji sukurta Dievo paveikslu ir nėra pasauly jėgos, kuri būtų už ją aukštesnė ir kuri galėtų ją paneigti. <...> Ji nelygstamoji vertybė ir jokiai kitai šio pasaulio vertybei negali būti palenkta. Ji priklauso pati sau ir niekieno kito negali būti nuosavybe. <...> Ir kiekvienas jos varžymas yra žmogaus neigimas, jo pažangos sustabdymas, jo pašaukimo naikinimas, žmogiškos civilizacijos griovimas“ (Keliuotis J. Naujasis humanizmas. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 20 (330)).

asmens, privataus gyvenimo, būsto neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į teisminę gynybą. Ši principinė nuostata yra įtvirtinta ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 5 straipsnyje bei Konstitucijoje.

Pabrėžtina, kad Konstitucijos 21 straipsnis, nustatantis, jog negalima žmogaus kankinti, žaloti, žeminti jo orumo, žiauriai su juo elgtis, be kita ko, reiškia ir tai, kad baudžiamieji įstatymai privalo įtvirtinti humanišką elgesį su nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu. Šis principas suponuoja būtinumą teisėkūros procese priimti tokius baudžiamuosius įstatymus, kurie užkirstų kelią atliekant ikiteisminį tyrimą, vykstant teismo procesui arba atliekant bausmę taikyti įstatymo nenumatytas priemones ir suvaržymus, tyčia sukelti žmogui kančias ir žeminti jo orumą. Taikant humanizmo principą taip pat būtina nubaudimą už padarytą nusikalstamą veiką suderinti su kaltininko amžiaus, socialinės brandos, sveikatos ir kitomis išskirtinėmis savybėmis.

Kartu šis principas gali būti suprantamas ir kaip asmenų, t. y. konkrečioje visuomenėje gyvenančių žmonių, saugumas normaliomis gyvenimo ir bendravimo sąlygomis. Valstybės priedermė užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinimųsi suponuoja ne tik įstatymų leidėjo teisę ir pareigą įstatymais apibrėžti nusikalstamas veikas bei nustatyti baudžiamąją atsakomybę už jas, bet ir jo teisę bei pareigą reglamentuoti su nusikalstamų veikų atskleidimu bei tyrimu ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimu susijusius santykius – baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo santykius. Humanizmo principas reikalauja, kad būtų užtikrinta nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsauga, taip pat kad nebūtų nepagrįstai suvaržytos asmenų, padariusių nusikalstamas veikas ir atliekančių bausmę, teisės.

Valstybės priedermė – teisėtomis priemonėmis užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą, todėl humanizmo principas baudžiamosios atsakomybės požiūriu apima ir nusikaltimų prevenciją bei kontrolę tiek, kiek ji garantuoja nusikaltimų užkardymą, jų išaiškinamumą ir visuomenės apsaugą nuo nusikalstamų kėsinimųsi.

Taigi šis principas, viena vertus, užtikrina pažeidusio baudžiamuosius įstatymus asmens teises, tačiau, kita vertus, jis užtikrina ir visuomenės individų teisę į saugų gyvenimą (humanizmas teisiamojo atžvilgiu ir humanizmas visuomenės atžvilgiu).

4) Lygybės įstatymui principo taikymas baudžiamosios atsakomybės požiūriu reikšmingas keliais aspektais. Visų pirma yra užtikrinama, kad kiekvienas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, nepaisant jo lyties, rasės, tautybės, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar požiūrių, būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Kita vertus, šis principas reiškia, kad esant vienodoms aplinkybėms įstatymas negali asmens dėl lyties ar įsitikinimų, amžiaus ar socialinės kilmės leisti bausti skirtingai. Pabrėždamas lygiateisiškumo principo svarbą, Konstitucinis Teismas interpretuoja jį kaip prigimtinę žmogaus teisę: „Žmogaus prigimtinė teisė būti traktuojamam

vienodai su kitais saugo žmogaus laisvės sritį, nes iš esmės žmogus yra laisvas tiek, kiek yra lygus su kitais“[113].

Įstatymų leidėjas, reguliuodamas santykius, susijusius su baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas nustatymu, turi plačią diskreciją, jis gali, atsižvelgdamas į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), mastą, kitus požymius, kitas turinčias reikšmės aplinkybes, įtvirtinti diferencijuotą teisinį reguliavimą ir nustatyti skirtingą baudžiamąją atsakomybę už atitinkamas nusikalstamas veikas. Tačiau, Konstitucinio Teismo nuomone, ši įstatymų leidėjo diskrecija nėra absoliuti: įstatymų leidėjas turi paisyti Konstitucijos normų ir principų, todėl asmenų lygiateisiškumo principo turi būti laikomasi ir leidžiant baudžiamuosius įstatymus, ir juos taikant, ir vykdant teisingumą.

Taigi lygybės įstatymui principas baudžiamosios atsakomybės požiūriu reiškia žmogaus teisę, pažeidus baudžiamuosius įstatymus, būti traktuojamam vienodai su kitais nusikaltusiais asmenimis, jis įtvirtina formalią visų šios kategorijos asmenų lygybę, taip pat tai, kad asmenys negali būti diskriminuojami ir kad jiems negali būti teikiama privilegijų. Kartu pabrėžtina, jog Konstitucinis Teismas savo aktuose ne kartą yra konstatavęs, kad asmenų lygiateisiškumo principas nepaneigia galimybės įstatyme nustatyti nevienodą (diferencijuotą) teisinį reguliavimą tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu, tačiau bet kokių išimčių nustatymas turi būti konstituciškai pagrįstas[114]. Todėl šis lygybės įstatymui principas nepaneigia galimybės atskiroms asmenų kategorijoms (pvz., nepilnamečiams) numatyti tam tikras baudžiamosios atsakomybės taikymo ir jos realizavimo išimtis. H. Kelsenas labai taikliai pažymi, kad „būtų absurdiška nediferencijuotai nustatyti tas pačias pareigas ir tas pačias teises visiems individams: vaikams ir suaugusiesiems, sveikiems ir sergantiems psichikos ligomis, vyrams ir moterims“[115].

---

[113] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 10 straipsnio pirmosios dalies bei 50 straipsnio pirmosios dalies normų ir Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo 2 straipsnio antrosios dalies bei 14 straipsnio šeštosios dalies nuostatų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 9-228.

[114] Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas dėl privataus kaltinimo („Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. – Ibid., 2006, Nr. 7-254), 2006 m. birželio 15 d. nutarimas dėl prokuroro įgaliojimų pradėti baudžiamąjį procesą („Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 2 dalies, 168 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 3 dalies, 182 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 4 dalies, 183 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 5 dalies, 186 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies, 187 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 2006, Nr. 68-2514).

[115] Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*, p. 139.

Lygybės įstatymui principas įpareigoja visus taikančius baudžiamuosius įstatymus pareigūnus vienodus faktus teisiškai vertinti vienodai ir draudžia iš esmės tokius pat faktus savavališkai vertinti skirtingai.

Tačiau ši nuostata nėra absoliuti. Šio principo taikymas dar nereiškia, kad teismas, net esant analogiškoms aplinkybėms, atsižvelgęs į asmens šeiminę padėtį, socialinę aplinką ar kitas asmenines savybes, kaltininkams gali paskirti skirtingas bausmes. Tokia teismo diskrecija negali būti laikoma lygybės įstatymui principo pažeidimu.

Todėl manytina, kad baudžiamosios atsakomybės požiūriu šis principas turėtų būti suvokiamas ne kaip formalus (nediferencijuotas) įstatymo raidės taikymas, bet kaip sąmoningas sprendimo įstatymų leidėjo nustatytoje vertybių skalėje pasirinkimas, kuris neleidžia objektyviai egzistuojančių žmonių tam tikrų skirtumų traktuoti kaip pagrindo (galimybės) juos diskriminuoti dėl amžiaus, lyties, religinių įsitikinimų, socialinės padėties ir pan. Akivaizdu, kad lygybės įstatymui principas turėtų būti labiau įsisąmoninta vidinė įstatymo taikytojo nuostata, ne tik formalus faktų vertinimas.

3. Baudžiamoji atsakomybė, kad ir kaip suprantama, visų pirma yra būtinybė atsakyti už kaltai padarytą veiką ir iš to kylančios neigiamos pasekmės kaltininkui. Valstybė, nustatydama baudžiamąją atsakomybę ir jos teisinį reglamentavimą, vėliau savo sukurtomis baudžiamosios teisės normomis inicijuoja konkrečiam asmeniui už kaltai padarytą veiką negatyvių nusikalstamos veikos pasekmių atsiradimą. Pabrėžtina, kad neigiamos pasekmės, kaip baudžiamosios atsakomybės turinio elementas, yra būdingos visoms baudžiamosios atsakomybės sampratoms. Net suprantant baudžiamąją atsakomybę kaip asmens, kalto padarius nusikalstamą veiką, pareigą patirti tam tikras neigiamo pobūdžio pasekmes, minėtas turinio elementas yra vyraujantis[116].

Todėl, be minėtų bendrųjų principų, derėtų atkreipti dėmesį ir į šiuos iš baudžiamosios atsakomybės turinio kylančius principus, kurie iš esmės galėtų būti laikomi specialiaisiais principais:

1) *nullum crimen, nulla poena sine lege* (niekas negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo);

2) kalto asmens atsakomybės principas (*nulla poena sine culpa*);

3) asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principas;

4) atsakomybės neišvengiamumo principas;

5) draudimas bausti už tą pačią veiką du kartus (*non bis in idem*).

[116] Kai kurie autoriai baudžiamąją atsakomybę apibrėžia kaip asmens, kalto padarius nusikaltimą, pareigą patirti tam tikras neigiamo pobūdžio pasekmes. Pavyzdžiui, žr.: Rastauskienė G. Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 19 (11), p. 168–174; Песлякас В. Понятие уголовной ответственности. *Право*, 1981, № 16, с. 13–23.

Tai yra išvestiniai principai, kurie iki šiol baudžiamosios teisės doktrinoje nebuvo specialiai nagrinėjami kaip baudžiamosios atsakomybės principai. Baudžiamosios atsakomybės principais juos galima pavadinti atsižvelgus į jų esmę, reguliavimo sritį.

Pabrėžtina, kad kiekvieno principo, kurį galima vadinti baudžiamosios atsakomybės principu, reguliavimo sritis turi sutapti su baudžiamosios atsakomybės turiniu ir visų pirma su pagrindiniu jos turinio elementu – neigiamomis pasekmėmis, atsirandančiomis pripažintam kaltu padarius nusikalstamą veiką asmeniui ir, remiantis baudžiamosios teisės normomis arba jomis pasinaudojant, inicijuojamomis valstybės. Todėl kad būtų pripažinta, jog tam tikras teisės principas gali būti laikomas baudžiamosios atsakomybės principu, reikėtų įrodyti, kad jo reguliavimo sritis sutampa su vienu ar keliais baudžiamosios atsakomybės elementais.

1**)** Principas *nullum crimen, nulla poena sine lege* nusako baudžiamojo įstatymo reikšmę pripažįstant asmenį kaltu ir realizuojant baudžiamąją atsakomybę, tad pagrindinė šio principo reguliavimo sritis – baudžiamojo įstatymo svarba baudžiamosios atsakomybės atsiradimui. Tačiau vienas iš baudžiamosios atsakomybės turinio elementų taip pat yra būtinybės realizuojant baudžiamąją atsakomybę vadovautis baudžiamosios teisės normomis pabrėžimas. Todėl sugretinus šio teisės principo reguliavimo sritį ir minėtą baudžiamosios atsakomybės turinio elementą galima daryti išvadą, kad jie iš esmės sutampa. Taigi principą *nullum crimen, nulla poena sine lege* galima laikyti ir baudžiamosios atsakomybės principu.

Šio principo esmę sudaro du sakiniai: *nullum crimen sine lege* (nėra nusikaltimo be įstatymo) ir *nulla poena sine lege* (nėra bausmės be įstatymo).

Nullum crimen sine lege yra pamatinė nuostata, nustatanti, kad negalima jokia asmens baudžiamoji atsakomybė, jeigu nusikalstama veika nenumatyta baudžiamajame įstatyme ir nepaskelbta įstatymo nustatyta tvarka. *Nulla poena sine lege* įtvirtina nuostatą, kad asmeniui gali būti paskirta tik tokia bausmė, kuri numatyta baudžiamajame įstatyme. Abi šias esmines nuostatas į vieną pamatinį teiginį XIX a. pradžioje sujungė J. P. A. von Feuerbachas, nors H. J. Bermanas teigia, kad šis principas XVIII a. atsispindėjo Prancūzijos revoliucijos sukurtoje Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje[117].

Paminėtina, kad Vokietijos baudžiamojoje teisėje remiantis šiuo principu yra išskiriami keturi pagrindiniai draudimai:

a) *nullum crimen sine lege certa* – nusikalstama veika ir dėl jos padarymo kylantys padariniai privalo būti maksimaliai aiškiai ir tiksliai aprašyti įstatyme (vok. *Bestimmtheitsgebot*);

b) *nullum crimen sine lege praevia* – (*praevia* – „anksčiu einąs“) draudžiamas baudžiamojo įstatymo veikimas atgaline tvarka (vok. *Rückwirkungsverbot*), t. y. galioja bendra nuostata *lex*

[117] Berman H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 252.

retro non agit, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas šalina atsakomybę ar švelnina bausmę (*lex benignior retro agit*);

c) *nullum crimen sine lege stricta* – draudžiama taikyti analogiją, taip pat plečiamąjį įstatymo aiškinimą, kuriuo yra pasunkinama subjekto teisinė padėtis (vok. *Analogieverbot, verbot täterbelastender Analogie*);

d) *nullum crimen sine lege scripta* – baudžiamoji teisė yra rašytinė teisė, todėl draudžiama taikyti subjekto padėtį sunkinančią paprotinę teisę (vok. *Verbot täterbelastenden Gewohnheitsrechts*)[118].

Šie draudimai taikomi ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje, todėl V. Pavilonis šio principo reikšmingumą grindė tuo, kad baudžiamojo įstatymo teksto netikslumai ir neaiškumai leidžia teismui jį traktuoti savaip. Jo nuomone, kai kuriuose BK straipsniuose nepakankamai aiškiai išdėstytos normų dispozicijos sudaro sunkumų nustatant, kokie požymiai yra būtini kvalifikuojant veiką. Ypatingų sunkumų kyla tada, kai blanketinėse normose jų turinys tampa aiškus tik žinant kitą teisės aktą, kuris atskleidžia tam tikrų požymių turinį. Tokiais atvejais nusikaltimo turinys iš dalies apibrėžiamas ne baudžiamajame įstatyme, o kitame teisės akte, kuris paprastai turi kitų tikslų ir kartu yra naudojamas baudžiamojoje teisėje[119]. Kitų įstatymų ar poįstatyminių aktų netikslumai gali sukelti nepageidaujamų padarinių asmens baudžiamajai atsakomybei.

Principas *nullum crimen, nulla poena sine lege* pirmiausia taikomas žmogaus teisių apsaugai. Būtent jis atmeta bet kokią galimybę savavališkai ir nepagrįstai patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Galima manyti, kad jis yra ir tam tikras žmogaus teisių užtikrinimo baudžiamosios teisės priemonėmis garantas. Pabrėžtina, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija šį principą apibrėžia 7 straipsnio 1 dalyje, kurioje nustatyta: „Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal galiojusius jų įvykdymo momentu valstybės vidaus įstatymus ar tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais. Taip pat negali būti skiriama griežtesnė bausmė negu ta, kuri galėjo būti taikyta nusikaltimo padarymo momentu“[120]. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute nustatyta: „Pagal šį Statutą asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jei tiriamas elgesys padarymo metu nėra pripažįstamas nusikaltimu, priklausančiu Teismo jurisdikcijai“[121]. Romos statute taip pat nurodyta, kad nusikaltimo sąvoką būtina aiškinti labai tiksliai, nesivadovaujant jokia analogija. Reikėtų sutikti su P. Apraksino

[118] Verbot täterbelastenden Gewohnheitsrechts. Prieiga per internetą: <http://www.nullapoena.de/> [žiūrėta 2007 01 09].

[119] Pavilonis V. Lietuvos baudžiamųjų įstatymų reforma Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos kontekste. In *Lietuvos teisės kūrimo principai*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995, p. 19–21; Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 2001, p. 50–51.

[120] 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

[121] Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui. Ibid., 2003, Nr. 49-2165.

mintimi, kad šis tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintas principas sudaro prielaidas įgyvendinti visas kitas žmogaus teises: teisę į gyvybę, žeminančių žmogaus orumą paprotinėje teisėje numatytų bausmių draudimą, vergovės draudimą ir pan.[122]

Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai detalizuoja tarptautinių dokumentų nuostatas ir nurodo, kad veikos nusikalstamumą ir baudžiamumą nustato įstatymas, galiojęs veikos padarymo metu (BK 1 ir 2 straipsniai). Baudžiamųjų įstatymų grįžtamojo galiojimo draudimas *expressis verbis* yra įtvirtintas šioje BK 3 straipsnio 3 dalies normoje: „Baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę ar kitaip sunkinantis nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios.“

Taigi visose šiose normose yra suformuluotas pagrindinis baudžiamosios teisės principas, kuris taip pat gali būti laikomas ir baudžiamosios atsakomybės principu: *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Vadovaujantis šiuo principu asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik už tokią veiką, kuri jos padarymo metu buvo numatyta baudžiamajame įstatyme kaip nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, draudžiama taikyti asmeniui griežtesnę bausmę nei nustatyta įstatyme, galiojusiame veikos padarymo metu. Tik išimtiniais atvejais įstatymų leidėjas, specialiai tai aptaręs, gali nustatyti baudžiamojo įstatymo galiojimą atgaline tvarka.

E. Kūris visiškai pagrįstai teigia, jog konstatavus, kad „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų“, ir kad „teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiais jų padarymo metu, bus laikomi neteisėtais“, taip pat pabrėžus būtinumą nustatyti stabilią teisinę tvarką ir kad teisės aktai negalioja atgaline data, tačiau įtvirtinus tokį teisinį reguliavimą, kuriuo nustatomos sankcijos už praeityje padarytas veikas (neveikimą), pagrįstai būtų laikomas ydingu tiek Konstitucijos[123], tiek baudžiamosios teisės požiūriu.

2) Kalto asmens atsakomybės principas (*nulla poena sine culpa*). Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalį asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. BK 2 straipsnyje, reglamentuojančiame pagrindines baudžiamosios atsakomybės nuostatas, nustatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Vadinasi, baudžiamoji atsakomybė siejama su asmens pripažinimu kaltu, ir šis principas nurodo, kad tik kaltas padaręs nusikalstamą veiką asmuo gali atsakyti. Kalto asmens atsakomybės principas neginčytinai laikytinas vienu iš

---

[122] Апраксин П. Международное гуманитарное право и право прав человека: сходства, различия, взаимодополняемость. Prieiga per internetą: <http://www.hro.org/editions/karta/nr2627/pravo.htm> [žiūrėta 2007 01 01].

[123] Kūris E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. In *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje = Rozwój zasad konstytucyjnych w prawoznawstwie konstytucyjnym*, p. 70.

baudžiamosios atsakomybės principų, nes apibrėžia sąlygas, būtinas baudžiamajai atsakomybei atsirasti.

Nekaltumo prezumpcijos principas buvo įtvirtintas 1215 m. viename pirmųjų teisės aktų – Didžiojoje laisvių chartijoje *(Magna Charta)*. Jos 39 straipsnyje buvo nuostata, turėjusi didelę reikšmę įtvirtinant žmogaus teises: pripažinimas kaltu tik teismo nuosprendžiu ir tik pagal įstatymą. Vėliau ši nuostata buvo pakartota ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 2 dalyje: „Kiekvienas, kaltinamas padaręs nusikaltimą, laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą“[124]. Šis principas yra įtvirtintas ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 1 dalyje, kurioje teigiama: „Kiekvienas, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę būti laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą per viešą teisminį nagrinėjimą, kur jam bus suteikiamos visos būtinos gynybos garantijos“[125]. Analogiška nuostata yra įtvirtinta ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 dalyje[126].

Konstitucijos 31 straipsnyje ir BK 2 straipsnyje nekaltumo prezumpcijos principas taip pat yra įtvirtintas[127]. Antai, kaip minėta, Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas nėra įrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Pabrėžtina, kad Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, jog Konstitucijoje įtvirtinto nekaltumo prezumpcijos imperatyvo turi būti laikomasi, kadangi jis yra viena svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje garantijų, kartu ir svarbi žmogaus teisių ir laisvių garantija. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime pabrėžė, jog ypač svarbu, kad nekaltumo prezumpcijos laikytųsi valstybės institucijos ir pareigūnai, kad viešieji asmenys, kol asmens kaltumas padarius nusikaltimą nebus įstatymo nustatyta tvarka įrodytas ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, apskritai turi susilaikyti nuo asmens įvardijimo kaip nusikaltėlio – priešingu atveju galėtų būti pažeista žmogaus orumas ir garbė, pakenkta įvairioms asmens teisėms ir laisvėms[128].

---

[124] 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288 (priimtas 1966 m. gruodžio 16 d., įsigaliojo 1976 m. kovo 23 d., Lietuva prisijungė 1991 m. kovo 12 d., Lietuvai įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d.).

[125] 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Ibid., 2006, Nr. 68-2497.

[126] 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. Ibid., 2000, Nr. 96-3016.

[127] BK 2 straipsnyje, reglamentuojančiame pagrindines baudžiamosios atsakomybės nuostatas, numatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.

[128] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

Deja, Europos Žmogaus Teisių Teismas yra nagrinėjęs nemažai bylų, susijusių su nekaltumo prezumpcijos pažeidimu. Būdingiausia tokio pobūdžio byla – *Alleneto de Ribemonto prieš Prancūziją*. Ši byla buvo susijusi su tuo, kad aukšti policijos pareigūnai kaip nusikaltusįjį sulaikė per vidaus reikalų ministro spaudos konferenciją nurodytą asmenį. Teismas nustatė, kad 1976 m. gruodžio 24 d. nužudžius Jeaną de Broglie vidaus reikalų ministras Pomatowskis, teismo policijos direktorius Ducretas ir kriminalinės paieškos viršininkas Ottavioli 1976 m. gruodžio 29 d. dalyvavo spaudos konferencijoje, kurioje paminėjo Alleneto de Ribemonto. Šis asmuo tą pačią dieną buvo sulaikytas. Vertindamas šį faktą Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad laisvė reikšti mintis ir įsitikinimus, garantuojama Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnyje, apima teisę gauti ir skleisti informaciją. Šios konvencijos 6 straipsnio 2 punkte įtvirtintas nekaltumo principas negali trukdyti pareigūnams informuoti visuomenę apie nusikaltimo tyrimą, tačiau jie privalo paisyti nekaltumo prezumpcijos ir visuomenę informuoti korektiškai, neatskleisdami profesinių paslapčių, itin santūriai. Kai kurie aukšti policijos pareigūnai nesivaržydami nurodė A. de Ribemonto kaip vieną iš kurstytojų, vadinasi, kaip nužudymo bendrininką. Čia kalbama apie akivaizdų kaltinimą, kuris, viena vertus, paskatino visuomenę tuo patikėti, kita vertus, iš anksto nulėmė kompetentingų teisėjų faktų įvertinimą. Taigi Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo (8 balsai prieš 1), kad buvo pažeistas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 punktas[129].

Be praktinių problemų, galima išskirti ir kai kurias teorines problemas, susijusias su kalto asmens atsakomybės principo pažeidimu, Visų pirma tai yra juridinių asmenų atsakomybės nustatymas. Juridinio asmens kaltės problema negali būti išspręsta laikantis fiziniams asmenims taikomos psichologinės kaltės sampratos. Galima nustatyti juridinio asmens valią, tačiau niekada nepavyks nustatyti juridinio asmens psichinio santykio su fizinio asmens, įgyvendinusio juridinio asmens funkcijas, padaryta nusikalstama veika. Tai reiškia, kad tokiais atvejais juridinio asmens kaltė įgyja vertinamųjų kriterijų ir turi būti objektyviai išreikšta. Juridinio asmens kaltė gali būti nustatoma pagal įstatymų leidėjo įtvirtintą jam pareigą atidžiai ir rūpestingai prižiūrėti arba kontroliuoti savo darbuotojus (BK 20 straipsnio 3 dalis). Toks kaltės pagrindimas iš esmės remiasi normatyvinės, objektyviosios kaltės teorija. Juridinio asmens atsakomybė kyla dėl to, kad jo naudai arba interesais veikęs fizinis asmuo (eidamas vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje) „elgėsi neteisėtai arba pažeisdamas teisės normas buvo ydingai nusistatęs teisės ginamų vertybių atžvilgiu“[130]. Kitaip tariant, juridinio asmens kaltės padarius nusikalstamą veiką pripažinimas iš esmės yra objektyvaus pakaltinamumo įtvirtinimas, nes tokiu atveju konstatuotinas

[129] Plačiau apie šią bylą žr. Berger V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 297–300.

[130] Sinkevičius E. Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos. *Teisė*, 2003, t. 48, p. 141.

labai „dirbtinis“ juridinio asmens kaltės nustatymas, siejamas tik su nauda, gauta dėl nusikalstamos veikos. Būtų galima manyti, kad, sutikus su tokiu kaltės nustatymo būdu, analogiškai reikėtų nustatyti ir fizinio asmens kaltę. To reikalautų lygybės įstatymui principas. Todėl tais atvejais, kai vienas asmuo, kito asmens neprašytas, šiam apie tai nepranešęs ir šiam nežinant, daro nusikalstamą veiką jo naudai tik dėl draugiškumo ar vadovaudamasis panašiais altruistiniais motyvais, kaltu derėtų laikyti ir antrąjį asmenį, kuris ne tik nedalyvauja darant nusikalstamą veiką, bet ir nežino apie ją, nors gauna iš tokios veikos naudos. Būtent siekiant išvengti tokių situacijų kaltė buvo apibrėžiama kaip nusikalstamą veiką darančio asmens psichinis santykis su jo daroma veika ir pasekmėmis. Pripažinus minėtą juridinio asmens kaltės nustatymo būdą, reikėtų keisti ir kaltės sąvoką. Tuomet būtų galima ją apibūdinti kaip asmens psichinę būseną, priklausančią nuo nusikalstamos veikos padarinių, t. y. nesvarbu, ar asmuo dalyvavo darant nusikalstamą veiką, – svarbu, kad jis gavo tam tikrą naudą. Tačiau tokia kaltės samprata aiškiai prieštarautų istoriškai susiklosčiusiam doktrininiam ir praktiniam kaltės sampratos suvokimui. Šiuo požiūriu visiškai teisingai D. Lloydas teigė, kad grupinė asmenų atsakomybė (šiuo atveju – juridinio asmens), nors ir yra šių dienų gyvenimo realybė, diskutuotina jau vien dėl to, kad grupės asmenų psichinės savybės nėra tapačios fizinio asmens psichinėms savybėms[131]. H. Kelsenas „atsakomybę už kito padarytą deliktą“ apibūdino kaip kolektyvinę absoliučią atsakomybę, kuri nukreipiama ne prieš pažeidėją[132].

Vadinasi, atsiradus juridinio asmens baudžiamajai atsakomybei, kalto asmens atsakomybės principo reguliavimo sritis turėtų keistis ir būti pritaikoma naujai susiklosčiusiems santykiams. Labai sunku teoriškai suderinti kalto asmens atsakomybės principą, dabar galiojantį kaltės suvokimą ir objektyvaus pakaltinimo įteisinimą. Galima šį atvejį traktuoti kaip išimtį, bet, kita vertus, principas yra pagrindinė reiškinio nuostata ir bet kokios šio teisės principo galiojimo išimtys menkina jo reikšmę. Teisingiau būtų sakyti, kad atsiradus išimčiai teisės principas kai kuriais atvejais tampa deklaratyvus ir nebūtina jo laikytis absoliučiai visais atvejais. Žinoma, galimas tokiai išvadai oponuojantis teiginys, kad dabartinėje Lietuvos teisėje praktika ir teisės teorija dažnai pasuka skirtingais keliais ir juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės buvimas, nors ir pažeidžia klasikinius baudžiamosios teisės ir baudžiamosios atsakomybės teorinius teiginius, iš esmės niekam netrukdo, juo labiau kad ši norma praktiškai neįgyvendinama ir kokių nors esminių neigiamų padarinių Lietuvos baudžiamajai teisei neturės. Toks argumentavimas būtų nevisiškai teisingas, nes, esant analogiškoms nusikalstamoms veikoms, skirtingiems subjektams suponuoja skirtingą teismų praktiką ir skirtingą tokių pat nusikalstamų veikų sudėties vertinimą.

[131] Ллойд Д. *Идея права*: *репрессивное зло или социальная необходимость*. Москва: Югона, 2002, с. 344–346.
[132] Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*, p. 126.

Dėl tokios padėties būtų galima daryti prielaidas esant juridinių asmenų, kaip nusikalstamų veikų subjektų, diskriminaciją.

Taigi kalto asmens atsakomybės principo taikymas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje yra nevienareikšmis. Reikėtų manyti, kad šis baudžiamosios atsakomybės principas, kaip ir kiti principai, turi būti taikomas visa apimtimi ir be išlygų.

3) Asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principas apibūdina baudžiamosios atsakomybės taikymo sritį subjektų atžvilgiu[133]. Šio principo turinys visiškai sutampa su baudžiamosios atsakomybės turiniu. Tokios išvados nepaneigia net neaiškumai ir dviprasmybės, atsiradusios numačius juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę[134]. Įtvirtinus juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę galima kvestionuoti šio principo taikymo ribas, bet ne jo reguliavimo sritį. Todėl darytina išvada, kad asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizacijos principas tebėra vienas svarbiausių baudžiamosios atsakomybės principų. Jį įgyvendinus iš esmės yra užkertamas kelias bet kokioms grupinėms represijoms. R. Dworkinas taikliai yra pažymėjęs: „Personifikacija yra ne tik būtinas žingsnis pakeliui į sprendimus apie konkrečius žmones, bet ir atrama, į kurią mes galime atsispirti svarstydami tuos sprendimus“[135].

Baudžiamasis įstatymas nustato tam tikras asmens teisines pareigas. Šio įstatymo normos įpareigoja elgtis tam tikru būdu. Priešingas elgesys įstatymo yra siejamas su sankcija. Individuali atsakomybė siejama su bendro ir individualaus pobūdžio teisinėmis pareigomis. Baudžiamasis įstatymas nustato bendrą teisinę pareigą (nevogti, nežudyti, nesukčiauti), o teismo nuosprendis (individualioji teisės norma) konkrečioje byloje už neteisėtą elgesį nurodo individualius teismo nustatytus įpareigojimus, kuriuos privaloma vykdyti. Savo pareigų (teismo įpareigojimų) vykdymo asmuo negali perkelti tretiesiems asmenims. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2006 m. kovo 14 d. nutartyje (baudžiamoji byla Nr. 2K-260/2006) konstatavo, kad baudžiamoji atsakomybė yra asmeninė, individuali, nepriklausanti nuo kito asmens padaryto administracinio teisės pažeidimo, drausminio nusižengimo, civilinio delikto ar nusikaltimo bei baudžiamojo nusižengimo[136].

Aiškiausiai asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principas yra išreikštas BK 2 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo nustatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo

---

[133] Individualios baudžiamosios atsakomybės idėja kartu su kitomis baudžiamajai atsakomybei svarbiomis nuostatomis (lygybės įstatymui, humanizmo, teisingumo ir pan.) buvo iškelta dar XVIII a. švietėjų.

[134] Pagal individualios atsakomybės principą reikalaujama, kad tik kaltas dėl nusikaltimo asmuo būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Todėl neigiami teisiniai padariniai turi atsirasti tik kalto dėl nusikaltimo asmens atžvilgiu. Tačiau traukiant bendrovę baudžiamojon atsakomybėn iš tikrųjų nukenčia bendrovės akcininkai (pajininkai, dalininkai), nes dėl skiriamų sankcijų iš tikrųjų sumažėja jų akcijų (pajų, dalių) vertė, o juridinį asmenį likvidavus, jie praranda savo turėtą turtą (akcijas).

[135] Dworkin R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 183.

[136] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis byloje Nr. 2K-260/2006. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=29610> [žiūrėta 2007 01 25].

sudėtį. Paprastai aiškinant šio principo turinį yra teigiama, jog baudžiamosios teisės normos turi užtikrinti, kad baudžiamojon atsakomybėn būtų traukiamas tik kaltas padaręs nusikaltimą asmuo[137].

Taigi, kaip minėta, susijusios su baudžiamąja atsakomybe, neigiamos pasekmės turėtų atsirasti tiktai kaltai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, tačiau iš tikrųjų baudžiamosios atsakomybės padarinių ribos yra daug platesnės. Todėl analizuojant praktinę situaciją galima teigti, kad šio principo galiojimas yra labai sąlygiškas ir diskutuotinas. Kiekvieną kartą, kai yra baudžiamas asmuo, kaltas padaręs nusikalstamą veiką, nukenčia ir jo aplinkoje esantys asmenys, visų pirma jo sutuoktinis ir vaikai, kiti artimieji. Net vienos iš švelnesnių bausmių, baudos, paskyrimo neigiami padariniai visuomet yra platesnio masto, pavyzdžiui, tam tikros pinigų sumos netenka ne tik nuteistasis, bet ir visa šeima. Nuteisimas laisvės atėmimu paprastai skaudžiai atsiliepia visai šeimai, ypač jeigu nuteistasis buvo vienintelis arba pagrindinis šeimos maitintojas ir pan.[138] Atsiradus juridinių asmenų baudžiamajai atsakomybei šis principas tapo dar labiau kontroversiškas. Būtina atsižvelgti į tai, kad baudžiant juridinį asmenį visuomet nukenčia to juridinio asmens akcininkai arba dalininkai, dažniausiai neturintys nieko bendro su padaryta nusikalstama veika.

4) Atsakomybės neišvengiamumo principo svarbą šiandien pripažįsta daugelis baudžiamosios teisės specialistų, tačiau dėl jo taikymo svarbos daug diskutuojama, ypač tais atvejais, kai kalbama apie nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę[139].

Atsakomybės neišvengiamumo principo realizavimas reiškia, kad kiekvienas, padaręs nusikalstamą veiką, privalo už ją atsakyti. Šio principo turinys – ne tiek sąlygų, būtinų baudžiamajai atsakomybei atsirasti, nustatymas, kiek prievolės atsakyti nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui nurodymas. Tai sutampa su vienu iš baudžiamosios atsakomybės turinio elementų – prievole atsakyti nusikaltimą padariusiam asmeniui. Todėl galima teigti, kad atsakomybės neišvengiamumo principas taip pat yra vienas iš baudžiamosios atsakomybės principų.

Atsakomybės neišvengiamumo principą galima aiškinti dvejopai. Visų pirma tai yra tinkamas baudžiamųjų įstatymų kūrimas nepaliekant spragų, leidžiančių nusikalstamą veiką padariusiems asmenims išvengti baudžiamosios atsakomybės. Šiuo atveju reikėtų pabrėžti, kad yra būtina tinkama valstybės baudžiamoji politika kriminalizuojant ir dekriminalizuojant veikas[140].

---

[137] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 1998, p. 51.
[138] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 2001, p. 52.
[139] Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*, 1998, t. 32; Justickis V. *Kriminologija*. D. I. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001; Matza D. *Nusižengiamumo srovėje*. Vilnius: Vaga, 2004; ir kt.
[140] Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais. *Teisė*, 2005, t. 56, p. 66–71.

Gana dažnai su kokio nors neigiamo socialinio reiškinio paplitimu geriausia kovoti ne jį draudžiant ir persekiojant baudžiamosios teisės priemonėmis, bet, atvirkščiai, jį legalizuojant ir kartu sukuriant didesnes galimybes kontroliuoti šį reiškinį. Kiekvieno žmogaus poelgius nulemia arba gaunamos naudos, arba tikėtinų neigiamų pasekmių pasirinkimas. Pavyzdžiui, kai iš nusikalstamos veikos yra gaunama didelė nauda, žmogus būna linkęs rizikuoti ir mėginti bet kokiais, dažniausiai neteisėtais, būdais išvengti neigiamų pasekmių, kartu toliau darydamas neteisėtą veiką. Tačiau tais atvejais, kai asmeniui suteikiama galimybė tą pačią veiką daryti legaliai, bet mokėti mokesčius arba laikytis tam tikrų taisyklių, gaunamos naudos ir patiriamos rizikos santykis pasikeičia ir asmuo dažniausiai nusprendžia be reikalo nerizikuoti. Žinoma, tai gali būti taikytina ne visoms nusikalstamų veikų rūšims. Visų pirma tai gali būti taikoma, pavyzdžiui, naminės degtinės gamybai ir prostitucijai[141]. Kova su šiomis nusikalstamomis veikomis baudžiamosios teisės priemonėmis šiandien yra ir nepakankamai veiksminga, ir neadekvačiai brangi. Lygiai taip pat galima teigti, kad dažni pridėtinės vertės grobstymo atvejai yra tiesiog užprogramuoti Pridėtinės vertės mokesčio įstatymo klaidose, o vengimo mokėti mokesčius atvejai neretai pasitaiko dėl valstybės fiskalinės politikos, pagrįstos daugiausia elementaria matematika, bet ne finansiniais argumentais.

Kita vertus, atsakomybės neišvengiamumo principo įgyvendinimas turėtų būti laikomas veiksminga teisėsaugos institucijų nusikalstamų veikų kontrolės priemone. Šią teisėsaugos organų veiklą puikiai iliustruoja statistiniai duomenys[142]:

Lietuvoje užregistruotos nusikalstamos veikos

Metai	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Užregistruotos nusikalstamos veikos	44 984	56 615	60 378	58 634	60 819	68 053
Nusikalstamų veikų skaičius 100 000 gyventojų	1 214	1 530	1 640	1 603	1 676	1 890
Metai	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Užregistruotos nusikalstamos veikos	75 816	78 149	77 108	82 370	79 265	72 646
Nusikalstamų veikų skaičius 100 000	2 121	2 202	2 188	2 354	2 277	2 094

[141] Šiame darbe nebus nagrinėjami argumentai, dėl kurių reikėtų dekriminalizuoti šias veikas, arba argumentai (visų pirma ekonominiai ir moraliniai), kurie pateikiami pritariant šias veikas padariusių asmenų baudžiamajam persekiojimui. Neatmestina prielaida, kad visais šiais argumentais yra siekiama apginti alkoholio gamybos monopolį arba nuolaidžiaujama dažnai nepamatuotoms aršiausių visuomenės narių, kovojančių dėl amžinųjų dorovinių vertybių, fantazijoms. Užsienio šalių, visų pirma Nyderlandų, praktika puikiai rodo, koks veiksmingas kontrolės būdas gali būti prostitucijos legalizavimas.

[142] Nusikalstamumo prevencijos tyrimų centro interneto puslapis. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm> [žiūrėta 2008 01 17].

gyventojų						
Metai	2003	2004	2005	2006	2007	
Užregistruotos nusikalstamos veikos	85 130	93 419	89 815	82 155	73 741	
Nusikalstamų veikų skaičius 100 000 gyventojų	2 465	2 719	2 631	2 414	2 179	

Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas

Metai	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas (palyginti su praėjusiais metais)	7 928	11 631	3 763	-1 744	2 185	7 234
Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas (palyginti su praėjusiais metais), %	21,4	25,9	6,6	-2,9	3,7	11,9
Metai	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas (palyginti su praėjusiais metais)	7 763	2 333	-1 041	5 262	-3 105	-6 619
Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas (palyginti su praėjusiais metais), %	11,4	3,1	-1,3	6,8	-3,8	-8,4
Metai	2003	2004	2005	2006	2007	
Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas (palyginti su praėjusiais metais)	12 484	8 289	-3 604	-7 660	-8 414	
Nusikalstamų veikų skaičiaus kitimo tempas (palyginti su praėjusiais metais), %	17,2	9,7	-3,9	-8,5	-10,2	

Ištirta nusikalstamų veikų

Metai	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Ištirta nusikalstamų veikų	15 674	19 368	22 203	23 847	25 201	28 127
Ištirta nusikalstamų veikų, %	34,8	34,2	36,8	40,7	41,4	41,3

Metai	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ištirta nusikalstamų veikų	32 386	31 694	31 414	32 990	35 721	35 075
Ištirta nusikalstamų veikų, %	42,7	40,6	40,7	40,1	45,1	48,3
Metai	2003	2004	2005	2006	2007	
Ištirta nusikalstamų veikų	31 854	38 335	37 596	36 244	32 828	
Ištirta nusikalstamų veikų, %	37,4	41,0	41,9	44,1	44,5	

Kaip matyti pateiktose lentelėse, Lietuvoje nusikalstamų veikų nemažėja, o jų išaiškinamumas net sėkmingiausiais 2002 m. nesiekė 49 proc., 2003 m. jis buvo tik 37,4 proc. Tokios tendencijos ir negerėjančios situacijos priežastys glūdi ne tik pačiame baudžiamajame įstatyme, jo formuluotėse[143] – jos yra susijusios ir su nusikalstamas veikas tiriančių pareigūnų kvalifikacija[144], ekonomine šių institucijų padėtimi bei ne visuomet smerkiamu visuomenės požiūriu į nusikaltimus. Dėl tokios situacijos Lietuvos gyventojai jaučiasi vis mažiau saugūs. Antai A. Dobrynino ir V. Gaidžio atlikti tyrimai (žr. diagramą) aiškiai rodo, kad labiausiai nesaugūs Lietuvos Respublikos gyventojai jaučiasi gatvėse ir masiniuose renginiuose, t. y. ten, kur juos privalo saugoti policija[145]. Ne mažiau iškalbingas yra tas faktas, kad nukentėję nuo nusikalstamos veikos asmenys dažniausiai nė nesikreipia į policiją, nes netiki, kad ji padės, policija jiems nekelia pasitikėjimo[146].

Jūs jaučiatės saugus ar nesaugus (%)

[143] Pavyzdžiui, N. Kuznecova nurodo nusikaltimų kvalifikavimo klaidas, kylančias dėl šių aplinkybių: esminių baudžiamosios teisės principų nepaisymas konstruojant BK specialiosios dalies normas; tarpšakinės teisės sistemos pažeidimai; teisėkūros mechanizmo pažeidimas; nepakankamas normų kriminalizavimo ir dekriminalizavimo kriminologinis pagrindimas. Žr. Кузнецова Н. Ф. Законодательные причины квалификационных ошибок. *Право*, 2005, № 6, с. 6–22.

[144] Pareigūnai dažnai neturi ne tik reikiamo išsilavinimo, bet ir noro mokytis. Labai dažnai spaudoje yra aprašomi atvejai, kai teisėsaugos institucijų pareigūnai, fiktyviai studijuojantys abejotinos reputacijos ir nelegaliai veikiančiose kitų šalių aukštosiose mokyklose, neįgyja būtinų teorinių ar praktinių žinių. Tai rodo ne tik tokių pareigūnų atsainų požiūrį į savo kvalifikaciją, bet ir teisinio nihilizmo paplitimą tarp jų. Visi, kurie studijuoja tokiose mokyklose, žino, kad pažeidžia Lietuvoje galiojančius įstatymus, bet stengiasi tai pateisinti ir legalizuoti gautus diplomus. Kita vertus, kai kurios aukštosios mokyklos, siekdamos didesnio pelno, mažina reikalavimus studijuojantiesiems, kartu ir išleidžiamų specialistų kvalifikaciją.

[145] Dobryninas A., Gaidys V. *Ar saugi Lietuvos visuomenė?* Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2004, p. 73.

[146] Ibid., p. 23.

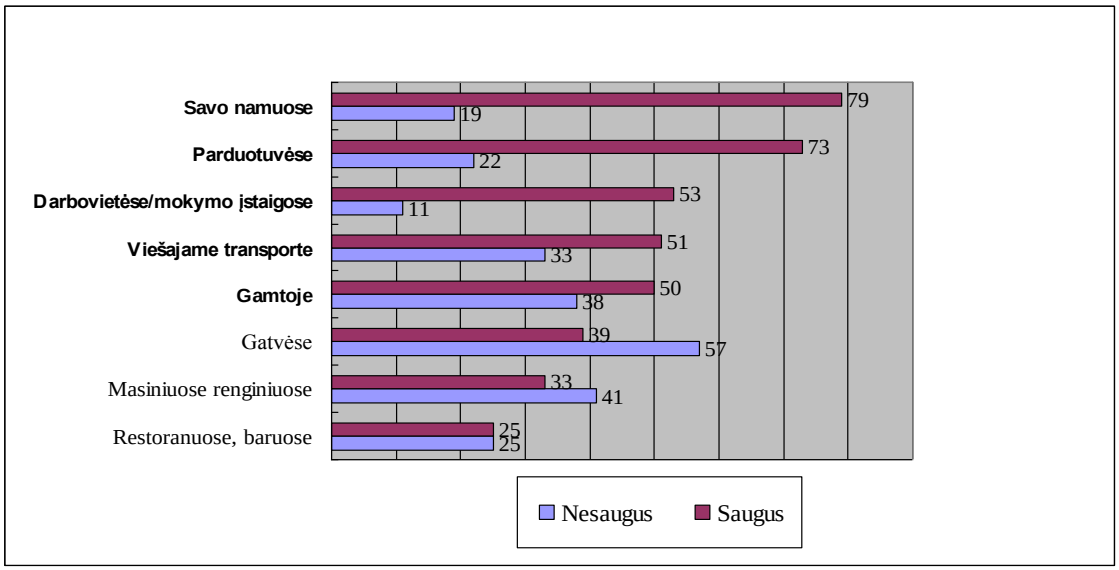

Kad ir kokios būtų tokios situacijos priežastys, atsižvelgiant į esamą padėtį galima konstatuoti, jog atsakomybės neišvengiamumo principas šiuo metu Lietuvoje yra daugiau deklaratyvus, nei tikrai veikiantis.

5) Draudimas bausti už tą pačią veiką du kartus (*non bis in idem*) yra įtvirtintas tarptautiniuose teisės aktuose. Tai vienas esminių baudžiamosios atsakomybės principų, jo laikymąsi užtikrina teismas.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnio 1 dalyje bei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 7 dalyje yra nustatyta, kad niekas negali būti persekiojamas ar baudžiamas už nusikaltimą, už kurį jis yra išteisintas arba nuteistas galutiniu nuosprendžiu pagal konkrečios šalies įstatymą ar baudžiamąjį procesą[147].

Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalyje yra nustatyta: „Niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą.“ Taigi šioje Konstitucijos nuostatoje ir tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintas principas *non bis in idem* baudžiamosios teisės požiūriu reiškia draudimą už tą pačią nusikalstamą veiką asmenį bausti antrą kartą. Šis principas nustato ir esminę patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąlygą – asmuo neturi būti buvęs anksčiau už tą pačią veiką patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir už ją nubaustas. Akivaizdu, kad principo *non bis in idem* turinys visiškai sutampa su baudžiamosios atsakomybės turiniu.

Minėtas principas nepaneigia galimybės už tą pačią nusikalstamą veiką asmeniui taikyti ne vieną, bet daugiau baudžiamojo įstatymo numatytų poveikio priemonių, pavyzdžiui, bausmę ir baudžiamojo poveikio priemonę (turto konfiskavimą). Principas *non bis in idem* taip pat nereiškia, kad priimtas išteisinamasis arba apkaltinamasis nuosprendis negali būti skundžiamas apeliacine arba kasacine tvarka. Vertinant šį principą svarbu atsižvelgti į tai, ar teismo nuosprendis yra

[147] 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.

įsiteisėjęs, ar ne. Tik visiškai įsiteisėjus teismo nuosprendžiui galima teigti, kad bylos atnaujinimas tais pačiais pagrindais arba asmens patraukimas dar kartą baudžiamojon atsakomybėn dėl tos pačios veikos yra aiškus principo *non bis in idem* pažeidimas. Šiuo požiūriu paminėtina Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 7, iš dalies pakeisto protokolu Nr. 11, nuostata, kad net ir esant įsiteisėjusiam teismo nuosprendžiui nedraudžiama atnaujinti asmens persekiojimo už tą pačią veiką pagal tos valstybės įstatymus ir baudžiamąjį procesą tais atvejais, „kai iškyla nauji ar naujai paaiškėję faktai ar nustatomos esminės ankstesnio proceso klaidos, galėjusios turėti reikšmės bylos baigčiai“[148].

Paminėtina ir tai, kad principas *non bis in idem* nedraudžia asmens persekioti ir nubausti už tą pačią nusikalstamą veiką, jeigu dėl tos veikos buvo pradėtas teisinis jo persekiojimas, tačiau tas persekiojimas buvo nutrauktas nepagrįstais arba neteisėtais pagrindais.

Teisinėje praktikoje daugiau reikšmės turi kituose įstatymuose numatytos atsakomybės – civilinės, drausminės, administracinės – realizavimo, kai atsakomybės pagrindas yra nusikalstama veika, už kurią asmuo patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, klausimas[149]. Reikėtų sutikti su „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaro“ autorių nuomone, kad asmens nuteisimas už padarytą nusikalstamą veiką iš esmės nedraudžia spręsti kitos, su šia nusikalstama veika susijusios, atsakomybės klausimų. Jokiu būdu negalima teigti, kad realizavus baudžiamąją atsakomybę negali iškilti civilinės ar drausminės atsakomybės klausimų[150].

Vertinant principo *non bis in idem* požiūriu sudėtingesnis yra baudžiamosios ir administracinės atsakomybės santykis. Šiuo atveju būtina atsakyti, ar nubaudus asmenį administracine nuobauda galima vėliau dėl to paties fakto pradėti ikiteisminį tyrimą, pripažinti jį kaltu ir paskirti bausmę. Atsakymą į šį klausimą galima rasti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 13 d. nutartyse (pvz., Nr. 2K-863/2001)[151] ir iš dalies – Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – ATPK) 9 straipsnio 2 dalyje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas minėtoje nutartyje pažymėjo, jog tai, kad kasatorė už tą pačią veiką yra nubausta administracine tvarka, nėra pagrindas nutraukti baudžiamąją bylą, nes BPK tai nenumatyta. *Non bis in idem* suvokimo požiūriu svarbi yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. balandžio 29 d. išnagrinėta kasacinė byla pagal nuteistojo S. N. kasacinį skundą dėl Šiaulių miesto apylinkės teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nuosprendžio ir Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m.

---

[148] 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. Ibid., 2000, Nr. 96-3016.

[149] Abramavičius A. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 30.

[150] Pavyzdžiui, nuteisus už nusikalstamą veiką gali būti sprendžiamas nuteistojo atsakomybės už padarytą turtinę ar neturtinę žalą arba tokio asmens atleidimo iš darbo ar valstybės tarnybos ir pan. klausimas.

[151] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 13 d. nutartis byloje Nr. 2K-863/2001. *Teismų praktika*, 2001, Nr. 16, p. 240–241.

gruodžio 19 d. nutarties. Tenkindama kasacinį skundą, teisėjų kolegija savo nutartyje pažymėjo, kad BK reguliavimo sritis yra nusikalstamos veikos ir baudimas už jas. Šio kodekso nuostatos tiesiogiai draudžia du kartus bausti už tą pačią nusikalstamą veiką, o administraciniai teisės pažeidimai nėra nusikaltimai. Pagal susiklosčiusią teisinę tradiciją pavojingos veikos Lietuvos teisėje yra skirstomos į nusikalstamas veikas ir administracinius teisės pažeidimus. Nusikalstamos veikos yra baudžiamosios teisės ir BK reguliavimo dalykas, o administraciniai teisės pažeidimai – administracinės teisės ir ATPK reguliavimo dalykas. Taigi iš pirmo žvilgsnio baudžiamasis įstatymas lyg ir nedraudžia traukti baudžiamojon atsakomybėn ir bausti asmens, kuris už tą pačią veiką buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn ir nubaustas administracine nuobauda. „Kita vertus, tarp administracinių teisės pažeidimų ir nusikalstamų veikų yra daug bendra. Ir administracinė, ir baudžiamoji atsakomybė neretai nustatoma iš principo už tas pačias veikas. Kriterijus, atribojantis nusikalstamas veikas nuo administracinių teisės pažeidimų, yra tam tikri papildomi požymiai, kuriuos įstatymų leidėjas panaudoja konstruodamas nusikalstamų veikų sudėtis. Tie požymiai dažniausiai susiję su veikos padariniais, veikos dalyko ypatumais ar kitais veiką apibūdinančiais požymiais. Be to, administracinių teisės pažeidimų teisę ir baudžiamąją teisę jungia tai, kad ir už nusikalstamas veikas, ir už administracinius teisės pažeidimus yra baudžiama. Nubaudimas yra bendras abiejų teisės šakų reguliavimo metodas. Todėl ATPK 9 str. 2 d. formuluoja nuostatą, kad administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. Ši nuostata iš esmės draudžia bausti administracine tvarka asmenis, kurių veikoje yra nusikalstamos veikos požymiai. Tuo tarpu BK 2 str. 6 d. draudžia dvigubą baudimą tik dėl nusikalstamų veikų. Kadangi baudžiamoji ir administracinių teisės pažeidimų teisė yra skirtingos teisės šakos ir jų normos formuluojamos skirtinguose Kodeksuose, natūralu, kad Baudžiamasis kodeksas nereguliuoja baudimo dėl skirtingų teisės pažeidimų rūšių klausimų“[152].

Vadinasi, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nelaiko administracinės nuobaudos ir kriminalinės bausmės paskyrimo už tą pačią veiką principo *non bis in idem* pažeidimu. Tai gana pagrįsta nuomonė, kadangi administracinės ir baudžiamosios atsakomybės pobūdis ir pagrindai yra skirtingi. Galima tokia situacija, kai asmeniui padarius veiką, už kurią jis būtų baustinas (ir būna nubaustas) administracine tvarka, vėliau atsiranda pasekmės, dėl kurių veika įgyja nusikalstamos veikos požymių, ir už ją asmuo turi būti baudžiamas baudžiamąja tvarka. Nelogiška būtų nebausti asmens už nusikalstamos veikos padarymą tik dėl to, kad jis už tą pačią veiką administracine nuobauda buvo baustas dar tuomet, kai ji neturėjo nusikalstamos veikos požymių. Kita vertus, jeigu asmeniui visų pirma atsiranda baudžiamoji atsakomybė, o tik po to sprendžiamas

[152] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis byloje Nr. 2K-322/2003. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=19281> [žiūrėta 2007 02 20].

administracinės atsakomybės klausimas, tokius atvejus galima traktuoti kaip principo *non bis in idem* pažeidimą. Tokia išvada galima atsižvelgiant į tai, kad baudžiamoji atsakomybė yra griežtesnė atsakomybės rūšis nei administracinė ir asmuo jau būna griežčiau nubaustas, todėl nebėra tikslo dar kartą bausti jį už tą pačią veiką, tik šį kartą švelniau[153]. Ši išvada kyla ir iš minėtos ATPK 9 straipsnio 2 dalies nuostatos, kad „administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jei savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės“[154]. Taigi būtent ši nuostata leidžia manyti, kad kilus klausimui, kuri atsakomybės rūšis turi būti taikoma, turėtų būti taikoma tik baudžiamoji atsakomybė[155].

Paminėtina taip pat reikšminga Konstitucinio Teismo pozicija dėl principo *non bis in idem* taikymo nusikalstamų veikų pakartotinumo atvejais. Savo nutarime dėl ATPK 163^2 straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies atitikties Konstitucijai Konstitucinis Teismas konstatavo: „Taigi konstitucinis principas *non bis in idem* nereiškia, kad įstatymu negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmens, jau bausto už teisės pažeidimą, vėl padarytas toks pat teisės pažeidimas būtų kvalifikuojamas pagal kitą tos pačios teisės šakos normą, numatančią formaliai kitą teisės pažeidimą, o asmeniui už tokią pat pakartotinai padarytą teisei priešingą veiką būtų

---

[153] Šis klausimas galėtų būti plačiau nagrinėjamas visų pirma analizuojant bausmės tikslus.

[154] 1984 m. gruodžio 13 d. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*, 1985, Nr. 1-1, taip pat prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt>.

[155] Kadangi Lietuva pripažįsta Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisdikciją, didžiulę reikšmę Lietuvos teismų praktikai turi šio principo aiškinimas remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo analogiškų bylų sprendimais. Antai 2001 m. rugpjūčio 29 d. byloje *Franz Fischer prieš Austriją* buvo nustatyta, kad pareiškėjas, vairuodamas automobilį girtas, partrenkė dviratininką, kuris nuo sužalojimų mirė. Administracinės valdžios institucija pripažino pareiškėją kaltu dėl keleto kelių eismo taisyklių pažeidimų, tarp jų ir dėl vairavimo apsvaigus nuo alkoholio, ir dėl šio pažeidimo, remdamasis 1960 m. Kelių transporto akto 5 straipsnio 1 dalimi ir 99 straipsnio 1 dalies a punktu, paskyrė pareiškėjui 9 000 Austrijos šilingų baudą ir 9 dienų laisvės atėmimo bausmę. Vėliau regiono žemės teismas dėl to paties įvykio pripažino pareiškėją kaltu ir pagal Austrijos baudžiamojo kodekso 81 straipsnio 2 dalį už neatsargų mirties sukėlimą būnant neblaiviam nuteisė 6 mėnesiams laisvės atėmimo. Pareiškėjas kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą, teigdamas, kad buvo pažeistos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnio nuostatos dėl draudimo už tą pačią veiką bausti du kartus. Teismas pripažino, kad šiuo atveju buvo pažeistos minėtos konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnio nuostatos dėl draudimo bausti du kartus. Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo, kad reikia skirti atvejus, kai viena veika sudaro idealiąją kelių teisės pažeidimų sutaptį (byla *Oliveira prieš Šveicariją*), nuo atvejų, kai viena veika atitinka kelių teisės pažeidimų sudėtis, kurios skiriasi tik tuo, kad vieno iš teisės pažeidimų sudėtis numato papildomus požymius, nulemiančius veikos baudžiamumą (byla *Gradinger prieš Austriją*). Tais atvejais, kai sprendimai dėl nubaudimo už skirtingų rūšių teisės pažeidimus, padarytus viena veika, laiko požiūriu buvo daromi vienas po kito, t. y. paskesnis sprendimas daromas jau esant ankstesniam sprendimui, teismas turi kreipti dėmesį į tai, ar esminiai šių teisės pažeidimų požymiai nėra tie patys. Teismas, išanalizavęs padaryto teisės pažeidimo aplinkybes ir įstatymų, kurie buvo taikyti pareiškėjui, turinį, priėjo prie išvados, kad dėl tos pačios veikos byla buvo nagrinėjama ir pareiškėjas buvo nubaustas du kartus, kadangi administracinis teisės pažeidimas – vairavimas esant neblaiviam, numatytas Kelių transporto akto 5 straipsnio 1 dalyje ir 99 straipsnio 1 dalyje, ir Baudžiamojo kodekso 81 straipsnio 2 dalyje numatyta nusikaltimo sudėtis savo esminiais veikos požymiais nesiskiria.

Europos Žmogaus Teisių Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad valstybės narės gali laisvai nustatyti, už kurį iš dviejų teisės pažeidimų turi būti persekiojama, ir pripažino, kad Austrijos teisinė situacija priėmus sprendimą byloje *Gradinger* pasikeitė, tačiau nagrinėjamu metu pareiškėjas buvo persekiojamas ir nubaustas už abu tuos pačius esminius elementus turinčius teisės pažeidimus, taigi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnis buvo pažeistas. Žr. Sprendimo byloje *Franz Fischer prieš Austriją* (pareiškimas Nr. 37950/97) santrauka**.** Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26591> [žiūrėta 2007 05 16].

taikoma kitokia, griežtesnė sankcija nei asmeniui, padariusiam tokią veiką pirmąkart. Toks įstatyme nustatytas teisinis reguliavimas, kai tam tikros rūšies teisės pažeidimo pakartotinis padarymas (tos pačios arba kitos įstatyme nurodytos tos pačios teisės šakos nuostatos pažeidimas) yra traktuojamas kaip formaliai kitą teisei priešingą veiką kvalifikuojanti aplinkybė, kuri lemia, kad asmuo gali būti traukiamas kitokion, griežtesnėn teisinėn atsakomybėn, t. y. jam už šį teisės pažeidimą gali būti taikoma kitokia, griežtesnė sankcija – skiriama kitokia, griežtesnė bausmė arba nuobauda nei asmeniui, padariusiam tokią pat veiką pirmąkart, nevertintinas kaip sudarantis teisines prielaidas asmenį antrąkart bausti už tą pačią veiką – anksčiau padarytą teisės pažeidimą“[156]. Tačiau įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad traukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn už pakartotinai padarytą nusikalstamą veiką pakartotinumas (aptariamuoju aspektu) būtų traktuojamas ir kaip nusikalstamą veiką kvalifikuojanti, ir kaip teisinę atsakomybę už šią veiką sunkinanti aplinkybė. Toks teisinis reguliavimas pažeistų principą *non bis in idem*.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte yra įtvirtinta, kad valstybės neprivalo šio principo taikyti užsienyje priimtiems nuosprendžiams. Reikėtų pritarti literatūroje išdėstytoms mintims, kad besąlygiškai pripažįstant šį principą tarptautiniu lygiu būtų suteikta tam tikra galimybė asmeniui išvengti atsakomybės ir būtų paneigta suverenios valstybės teisė įgyvendinti savo baudžiamąją jurisdikciją. Lietuva turėtų pripažinti užsienio valstybių teismų priimtus nuosprendžius, atitinkamai užsienio valstybei perdavus kaltinamąjį (nuteistąjį) arba (ir) baudžiamąjį persekiojimą, pateiktą prašymą asmenį teisti pagal prašomosios valstybės įstatymus arba sutikimą įvykdyti užsienio valstybės teismo priimtą nuosprendį Lietuvoje[157].

4. Be minėtų principų, dar galima išskirti ir kitus, iš dalies susijusius su baudžiamąja atsakomybe, bet ne visai atspindinčius jos turinį, – tai *in dubio pro reo* (visi neaiškumai ar netikslumai aiškinami kaltininko naudai) ir bausmės ekonomijos principai.

Principas *in dubio pro reo* pirmiausia sietinas su baudžiamuoju procesu. Nuo visų aplinkybių įvertinimo ir atsisakymo tų, kurios nėra visiškai aiškios ir tikslios, priklauso įtarimų ir kaltinimo pagrįstumas. Visa tai svarbu ir baudžiamosios teisės požiūriu. Traukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn neturi būti jokių abejonių dėl to, ar kaltininko veikoje yra visi įstatyme numatyti nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Taigi šis principas nurodo sąlygas, kurioms

---

[156] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163(2) straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 134-4819.

[157] Nevera A. Valstybės baudžiamoji jurisdikcija ir užsienyje priimtų nuosprendžių pripažinimas Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 38 (30); Čepas A. *Non bis in idem* taisyklė kaip ekstradicijos leistinumo sąlyga. *Teisė*, 2002, t. 44.

esant negalima realizuoti baudžiamosios atsakomybės. Jo reguliavimo sritis tik iš dalies siejasi su baudžiamosios atsakomybės turiniu, kadangi daugiausia taikytinas ne baudžiamosios atsakomybės atsiradimui, bet jos įgyvendinimui per konkrečios baudžiamosios bylos tyrimo bei veikos kvalifikavimo procesą. Todėl principas *in dubio pro reo* neturėtų būti laikomas specialiuoju baudžiamosios atsakomybės principu.

Bausmės ekonomijos principas reiškia, kad kaltininkui turi būti skiriama minimali bausmė, kurios užtenka nuteistajam pasitaisyti. Šitas principas taip pat labai svarbus kuriant baudžiamąjį įstatymą ir jame konstruojant sankcijas. Taigi darytina išvada, kad bausmės ekonomijos principas savo turiniu apima baudžiamųjų įstatymų kūrimo bei konkrečių bausmių skyrimo niuansus ir tik iš dalies sutampa su baudžiamajai atsakomybei priskiriama sritimi. Jis labai artimas humanizmo ir bausmės proporcingumo principams.

Apibendrinant galima teigti, kad baudžiamajai atsakomybei atsirasti ir jai realizuoti yra reikšmingi tiek bendrieji, tiek specialieji principai. Būdami glaudžiai susiję, jie sudaro vieną principų sistemą. Vieni principai veikia visą baudžiamosios atsakomybės atsiradimo ir jos realizavimo laiką (pvz., teisėtumo, humanizmo), kiti yra svarbesni skiriant baudžiamajame įstatyme numatytas poveikio priemones (pvz., asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo). Tačiau visi šie principai garantuoja žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Maksimaliai suderinus baudžiamuosius įstatymus su teisės principais galima išvengti atskirų visuomenės grupių interesų įteisinimo ir įstatymų leidėjas lengviau suvokia, kokie yra teisingi baudžiamosios politikos pagrindai. Suvokti baudžiamosios atsakomybės principus turi ir teisėsaugos institucijų darbuotojai, iš kurių visuomenė reikalauja teisėtų ir teisingų sprendimų.

BAUSMĖ KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA

BAUSMĖ: BENDROSIOS TEORINĖS PROBLEMOS

Vienas pagrindinių ir visuotinai pripažintų baudžiamosios teisės principų yra atsakomybės už kaltai padarytą veiką neišvengiamumo principas. Dar C. Beccaria yra rašęs, kad bausmės poveikis priklauso ne nuo jos griežtumo, bet nuo jos neišvengiamumo[158]. Tai *inter alia* reiškia, kad kiekvienas, sulaukęs įstatyme nustatyto amžiaus ir pakaltinamas asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, turi susilaukti bausmės arba jam turi būti taikomos kitokios baudžiamajame įstatyme numatytos baudžiamojo teisinio poveikio priemonės. Šiame skyriuje analizuojant bausmės teoriją yra siekiama atskleisti kriminalinės bausmės požymius, apibūdinti jos paskirtį ir suformuluoti Lietuvos sąlygomis priimtiniausią kriminalinės bausmės sampratą, kartu atsakyti į klausimą, ar valstybė turi teisę bausti nusikaltusį asmenį.

1. Prieš pradedant nagrinėti pačią kriminalinę bausmę arba atskirą jos rūšį reikėtų paminėti, kad baudžiamosios teisės teorijoje ir filosofijos moksle ne kartą keltas klausimas, ar valstybė iš viso turi teisę bausti nusikaltusius asmenis. Buvo sukurta nemažai mokslinių teorijų, įvairiai sprendžiančių baudžiamosios atsakomybės klausimus, tarp jų ir neigiančių bet kokią valstybės teisę bausti.

Galima išskirti tris pagrindines teorijų grupes, neigiančias valstybės teisę bausti nusikaltimą padariusį asmenį: 1) teorijos, neigiančios valios laisvę; 2) teorijos, neigiančios egzistuojančią bausmių sistemą; 3) teorijos, neigiančios pačią valstybės teisę bausti[159]. Antai deterministai[160], vertinantys visuomenę ne kaip atsitiktinių veiksmų chaosą ar laisvo visuomenės narių elgesio išraišką, bet kaip tvarkingą žmonių tarpusavio santykių nulemtą sistemą, teigė, kad delinkventinis elgesys taip pat yra nulemtas[161]. Tačiau, neigdami žmogaus veiksmų laisvę, jie neneigia atsakomybės už padarytą neteisėtą veiką būtinumo. Šios teorijos atstovų darbuose vyrauja atpildo tikslo neigimas, atsakomybės pagrindu laikant būtinybę užtikrinti visuomenės saugumą. Pabrėžtina, kad, nepaisant teorinės krypties (teologai, materialistai, frenologai), dauguma determinizmo šalininkų pripažįsta ir pateisina atsakomybės būtinumą. Todėl galima manyti, kad determinizmo šalininkai, priešingai nei teigia N. Tagancevas, iš esmės neneigia valstybės teisės bausti.

---

[158] Pavyzdžiui, C. Beccaria teigė: „Kai bausmės yra labai žiaurios, tai ir žmonių dvasia žiaurėja. <...> Bausmių žiaurumas padaro tai, kad žmonės, norėdami išvengti bausmės, veikia tuo žiauriau, kuo jiems numatomos didesnės kančios“ (Bekarija Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*, p. 63).

[159] Таганцев Н. С. *Русское уголовное право*. Т. 2. Москва: Наука, 1994, с. 19–24.

[160] Paminėtina, kad determinizmo idėjos kilo jau senovės filosofijoje, labiausiai jos išryškėjo antikos atomistikoje. Toliau determinizmo plėtojimas siejamas su naujųjų laikų gamtos mokslų pasiekimais. G. Galileo, Kepleris, R. Descartes, G. W. J. Leibnizas, I. Newtonas buvo laikomi klasikinės moderniojo mokslo epochos pradininkais, pasak jų, matematika yra visų tikrų mokslinių aiškinimų modelis. Berman H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*, p. 212.

[161] Pasak M. Hollis, F. Bacono, R. Descartes'o ir kitų XVII a. mokslininkų darbai paskatino socialinius mokslus ieškoti paslėptųjų struktūrų ir giluminių jėgų. Tokios jėgos – psichologinės ar socialinės – būtų žmogaus elgesio determinantai (Hollis M. *Socialinių mokslų filosofija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000, p. 50–51).

Antrosios grupės šalininkai teigia, kad visa esama bausmių sistema ar bent jau svarbiausios jos dalys neturi jokio loginio pagrįstumo. Jų manymu, egzistuojančioje bausmių sistemoje galima rasti tik chaotišką įvairių amžių ir požiūrių liekanų, egzistuojančių tik dėl įpratimo, o ne dėl būtinybės, samplaiką. Šioje grupėje galima rasti atstovus, neigiančius atskiras bausmes, tokias kaip mirties bausmė ar laisvės atėmimas, taip pat teoretikus, neigiančius patį nubaudimo principą, t. y. tai, kad bausmės nusikaltėliui sukelią fizines ar dvasines kančias. Nepaisant to, nė vienas iš šios krypties šalininkų tiesiogiai neneigia pačios valstybės teisės bausti nusikaltusį asmenį[162].

Teoretikų, kurie iš esmės neigtų pačią valstybės teisę bausti, nėra daug. Žymiausias jų atstovas, sistemingai skleidęs šį mokymą, buvo senesniosios socializmo doktrinos šalininkas R. Owenas (1771–1858)[163]. Jis teigė, kad būtina panaikinti bausmes ir grįžti prie senojo gyvenimo būdo, pagrįsto bendruomeniniu darbu. Ši teorija pabrėžia visuomenės poveikio žmogaus asmenybės formavimuisi svarbą. R. Oweno nuomone, valstybė negali bausti asmenų, t. y. keršyti jiems už nusikaltimus, kadangi ji pati nulėmė neteisėtą šių asmenų elgesį. Žmonių asmenybės formuojasi veikiamos jų visuomenėje egzistuojančių sąlygų, susijusių su valstybės veikla ir santvarka[164]. Todėl valstybė turi ne bausti nusikaltusiuosius, o rūpintis jaunosios kartos auklėjimu ir sudaryti tokias sąlygas, kad ateityje nebebūtų linkusių nusikalsti žmonių[165]. Tačiau R. Owenas, kalbėdamas apie valstybės kerštą, visai neužsiminė apie valstybės pareigą ginti savo piliečius nuo nusikaltimų, net jei tai ir daroma taisant jos pačios klaidas. Taip pat jis pernelyg sureikšmino visuomenės poveikį žmogaus asmenybei. Šis poveikis yra neginčijamas, tačiau jis nėra absoliutus[166].

Valstybės teisę bausti visiškai neigia ir organiškosios sociologijos krypties šalininkai (H. Spenceris, R. Wormsas)[167]. Jų teigimu, žmonės esą socialinių organizmų organai, o žmonių veikimas – tai socialinių organizmų funkcija. Šiame teiginyje glūdi šiai koncepcijai būdingas valdžios imperiumo neigimas. Visi esą vieno organiško vieneto detalės, per juos visus funkcionuoja pats visumos vienetas. Nėra atskirų įsakymo ir pasidavimo subjektų, nėra valdančiųjų ir valdomųjų: visi tarpsta viename masiniame psichiniame ir socialiniame asmenyje. Visus individo veiksmus nulemia socialinės srovės, kurias galima aiškinti kaip kolektyvų polinkius[168]. Taigi darytina išvada, kad negalima bausti atskiros socialinio organizmo dalies nebaudžiant paties organizmo. Todėl nusikaltusius asmenis reikia ne bausti, o gydyti, kaip ir prastai funkcionuojančias kūno dalis. Ši teorinė kryptis iš esmės kritikuotina, kadangi psichinių

---

[162] Кистяковскаго Б. А. *Новыя идеи въ правовѣдѣніи.* Сборникъ No. 3. Санкт-Петербургъ: Образованіе, 1914, с. 2.
[163] Römeris M. *Valstybė.* T. 2. Vilnius: Pradai, 1995, p. 48.
[164] *Filosofijos žodynas*, p. 325.
[165] Bekarija Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*, p. 23.
[166] *Социальная психология*. Под ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. Москва: Политиздат, 1975, с. 40–43.
[167] Römeris M. *Valstybė*. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995, p. 98–104.
[168] Gumplowicz L. *Sociologie et politique*. Paris: Giard et Brière, 1898, p. 168–171.

arba socialinių organizmų sąvoka yra dirbtinė ir nepriimtina, ji neturi jokio mokslinio pagrindo. Todėl reikia pritarti M. Römerio nuomonei, kad negalima įvesti į žmonių pozityvųjį mokslą tų kategorijų, kurias galima pagrįsti tik tikėjimu[169].

Teorijos, pripažįstančios valstybės teisę bausti, savo teiginius grindžia nuostata, kad nubaudimo subjektas yra visuomenė kaip tam tikra organinė individų visuma, todėl ir teisės bausti nusikaltimą padariusį asmenį pagrindo ieško tam tikruose asmenybės bruožuose arba pačios visuomenės savybėse. Prie šios krypties priskirtinos teorijos, grindžiančios baudimą asmeniniais žmogaus bruožais, visuomeninės teorijos (tarp jų ir plačiai paplitusi visuomenės narių sutarties teorija), teisingumo teorijos.

Visas valstybės teisę bausti pripažįstančias teorijas galima suskirstyti į kelias grupes, iš kurių labiausiai paplitusios yra vadinamosios valdžios ir visuomeninio saugumo teorijos.

Valdžios teorijos savo ruožtu skirstytinos pagal tai, kaip traktuojama valdžios sąvoka – ar visų pirma yra iškeliama beasmenė įstatymo valdžia, ar konkretaus valstybės atstovo valdžia. Žymiausias iš teoretikų, į pirmą vietą iškeliančių konkretaus valstybės atstovo valdžią, T. Hobbesas, teigė, kad bausmė tėra priemonė monarchui pasiekti neribotą valdžią pavaldiniams. Jo manymu, be bausmės monarchas prarastų savo valdžią. T. Hobbeso politinius raštus lėmė pilietiniai karai, jais buvo siekiama padaryti įtaką karaliaus pozicijai. Jie buvo skirti absoliutiniam valdymui, kurį T. Hobbesas tapatino su absoliutine monarchija, paremti; visi jo asmeniniai interesai siejo jį su rojalistais, ir jis nuoširdžiai tikėjo, kad monarchija yra stabiliausia ir tvarkingiausia valdymo forma[170].

Kitos grupės požiūrį rėmė ne tik teoretikai, bet ir dauguma teisininkų praktikų, iš kurių paminėtinas A. Lochvickis[171]. Jo teigimu, fizikos dėsniai ir įstatymai yra konkretūs ir absoliutūs. Šių dėsnių pažeisti atskiram žmogui iš tikrųjų neįmanoma. Visuomeninius santykius reguliuojantys įstatymai yra kur kas mažiau konkretūs, jie nėra užtikrinami objektyvių aplinkybių. Todėl bausmė yra skirta šių įstatymų egzistavimui ir veikimui užtikrinti.

Visuomeninio saugumo teorijos atstovas J. G. Fichte teigė, kad valstybė – tai laisvo visuomenės narių susitarimo vaisius, turintis užtikrinti visų jų saugumą. Todėl valstybė privalo taikyti bausmes asmenims, keliantiems pavojų kitiems visuomenės nariams. Savo ruožtu žmogus, tapdamas visuomenės nariu, įsipareigoja gerbti ir vykdyti visus visuomenės narių saugumą

---

[169] Römeris M. *Valstybė*, t. 1, p. 105.

[170] Sabine G. H., Thorson Th. L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 1995, p. 469–470.

[171] A. Lochvickis (1830–1884) baigė Maskvos universitetą, kurį laiką licėjuose dėstė Rusijos teisės istoriją ir teisės enciklopediją. 1855 m. parengė ir apgynė magistro darbą „Belaisviai senojoje XV–XVII a. rusų teisėje“ (rus. *О пленных по древнему русскому праву XV–XVII веков*), 1864 m. apgynė daktaro disertaciją „Gubernijos, jų žemių ir vyriausybinės institucijos“ (rus. *Губерния, ее земские и правительственные учреждения*). 1869 m. A. Lochvickis pradėjo gynėjo darbą baudžiamosiose bylose. Vėliau buvo Maskvos teismo prisiekusysis narys. Jis yra parašęs mokslinių darbų įvairia teisine tematika. Pavyzdžiui, 1868 m. buvo išleistas „Rusų baudžiamosios teisės kursas“ (rus. *Курс русского уголовного права*), 1862 m. – „Šiuolaikinių konstitucijų apžvalga“. Prieiga per internetą: <http://www.rulex.ru/01120352.htm> [žiūrėta 2006 08 19].

užtikrinančius nuostatus, priešingu atveju jis turi sutikti su paskirtąja bausme[172]. Lietuvoje XVI a. visuomeninės sutarties teoriją plėtojo teisininkas A. Volanas veikale „Apie pilietinę arba politinę laisvę“ (1572). Jis rašė: „Jokia valstybė negali teisingai didžiuotis laisve, jei joje visų piliečių gyvenimas nesutvarkytas pagal įstatymų normą. Ir jei bet kurioje žmonių bendrijoje nebus kokių nors nuostatų, pagal kuriuos griežtai baustų nusikalstančius, neatsiras nė vieno, kuris abejotų, kad tokiu atveju visų arba bent jau silpnesniųjų laukia žiauri vergija“[173].

Visos šios teorijos, nors ir skirtingais teiginiais, pateikia vienodą išvadą: valstybė turi teisę bausti nusikaltusį asmenį.

Pabrėžtina, kad šiuo metu dėl valstybės teisės bausti nusikaltusį asmenį apskritai nebediskutuojama, todėl visos minėtos teorijos galėtų būti įdomios tik istorijos požiūriu. Tačiau teisus M. de Montaigne, rašęs: „Mūsų pasaulis – tai amžinos sūpuoklės. <...> Netgi pastovumas yra ne kas kita, kaip sūpavimasis, tik kur kas silpnesnis“[174].

Šią mintį patvirtina visuomenėje susiformavusio požiūrio į bausmę ir jos paskirtį raida. Pavyzdžiui, XX a. įsigalėjusi liberalioji baudžiamosios teisės koncepcija, kuri iš esmės prieštaravo mirties bausmei, nors sunkių ir labai sunkių nusikaltimų atvejais ir neatmetė galimybės skirti laisvės atėmimo bausmę, pagrindinį dėmesį skyrė alternatyvioms bausmėms. Daugelyje šalių buvo nustatytas santykinis bausmės nuosaikumas, pavyzdžiui, numatyti nesunkūs nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai. Kartu didinta teisėjo diskrecija, susijusi su bausmės individualizavimu siekiant pataisyti kaltininką. Baudžiamoji sistema buvo siaurinama ir dejuridizacijos, depenalizacijos bei dekriminalizacijos priemonėmis. Paminėtina, kad po Antrojo pasaulinio karo tapo populiari socialinės gynos teorija, esą reikia ne bausti nusikaltėlį, bet padėti jam atsikratyti padidinto polinkio į nusikaltimą. Antai F. Gramatica 1961 m. išleistoje knygoje „Socialinės gynos principai“ teigė, kad valstybė neturi teisės bausti nusikaltėlio, ji privalo šalinti jo antivisuomeniškumą gydymo ir prevencinėmis priemonėmis, resocializuoti individą, padaryti jį naudingu visuomenės nariu[175]. Tačiau abejonė dėl valstybės teisės bausti nusikaltusį asmenį daugeliui baudžiamosios teisės specialistų buvo nepriimtina, todėl jie parėmė nuosaikesnę naujosios socialinės gynos pakraipą. Jos atstovas M. Ancelis knygoje „Naujoji socialinė gyna“ (1954) pabrėžė, kad baudžiamoji politika turėtų būti orientuota iš esmės ne į bendrąją, bet į individualiąją prevenciją. Pagrindinis tikslas – rūpintis teisės pažeidėjo resocializacija. Šios krypties mokslininkų nuomone, geriausiai apsaugoti visuomenę nuo nusikaltimų galima humanišku požiūriu į nusikaltėlį, maksimaliomis visuomenės pastangomis jį pataisyti tiek

[172] Фойницкий И. Я. *Учение о наказании в связи с тюрьмоведением*. Москва: Добросвет, 2000, с. 16.
[173] Volanas A. Kokie turi būti valstybės įstatymai, kad piliečiai turėtų tikrą ir visišką laisvę. In *Lietuvos filosofinė mintis:* chrestomatija. Vilnius: Aidai, 1996, p. 227; Vaišvila A. *Teisės teorija*, 2000, p. 71.
[174] Montenis M. Esė. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas*. Vilnius: Mintis, 1984, p. 222.
[175] Bieliūnas E. Nuo papročio iki Baudžiamojo kodekso. O kas toliau? In *Teisė – visuomeninė vertybė*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 62.

teisminio nagrinėjimo, tiek bausmės atlikimo metu, tiek ją atlikus. Kartu turėtų būti rūpinamasi nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų teisių apsauga – tai turėtų būti ne mažesnis baudžiamojo proceso tikslas, nei teisiamojo teisių apsauga.

Vertinant naująjį BK galima manyti, kad šiuo metu mūsų valstybės požiūris į nusikaltusį asmenį, jos baudžiamoji politika yra orientuota į baudžiamojo liberalizmo koncepciją[176], pagal kurią reikalaujama pagrindine bausmės paskirtimi pripažinti individualiąją prevenciją (nusikaltusio asmens resocializaciją), o laisvės atėmimo bausmę laikyti *ultima ratio* priemone.

2. Nagrinėjant šiame skyriuje iškeltus klausimus vertėtų trumpai apžvelgti ir M. Foucault bausmės teoriją. Šiandien M. Foucault darbai, skirti politinių, istorinių, teisinių, seksualinių, kalėjimų ir kitų problemų analizei, yra išversti į daugelį kalbų. Tai ne tik „madingas“ autorius – jis privertė daugelį žmonių susimąstyti ir ieškoti atsakymo į svarbiausią klausimą: o kas toliau?

M. Foucault galios interpretacija filosofinėje literatūroje vadinama *galios diskursu*[177], kurio svarba išryškėja per konkrečios bausmės sampratą tam tikru istorijos laikotarpiu. Savo darbuose baudimo mechanizmą autorius siejo su dviejų politinių režimų analize: senojo, kuriame valdžią ir galią įkūnija karalius su visais tam skirtais atributais, ir naujojo, kuriame galia yra išskaidyta po visą socialinę erdvę, galutinai nepriklausanti nė vienam iš jos subjektų, – nesvarbu, ar tai partijos, klasės, ar visuomenės elitas[178].

Savo darbuose M. Foucault pateikė teisinę valdžios galių genealogijos koncepciją. Teisine prasme jis valdžios galią paprastai suvokė kaip negatyvią, centralizuotą, simetrišką, stabilią, iracionalią, įteisintą. Valstybės galią jis apibrėžė negatyviais terminais, nes ji riboja, kliudo, draudžia; ji nustato tam tikras elgesio ribas, apibrėžusias individo teisę laisvai veikti tiek, kiek nedraudžia įstatymas. Viduramžiais galią bausti turėjo monarchas, o vėliau ji buvo atskirta nuo valdovo valios. Teisės taikytojų (teisėjų) pastangomis parengta kriminalinės teisinės sistemos reforma „nubrėžė bendruosius principus: teisminė valdžia neprivalės tučtuojau vykdyti valdovo valios; ji nebeteks teisės leisti įstatymus; ji nebus siejama su nuosavybės santykiais; ir, nebeturėdama kitos funkcijos, tiktai teisti, ji visiškai pasinaudos jai suteikta galia. Vienu žodžiu, teisminė valdžia remiasi nebe gausiomis, nepastoviomis, kartais prieštaringomis valdovo privilegijomis, o nuolat funkcionuojančiu valstybės mechanizmu“[179]. Taigi M. Foucault kritikavo teisminę, negatyviąją galios bausti interpretaciją ir, siūlydamas naują techninės ir strateginės galios alternatyvą, teigė, kad galia, suvokta pagal teisinį modelį, palieka nuošalyje „nesuskaičiuojamą

---

[176] J. Pradelis baudžiamąjį liberalizmą apibrėžia kaip individo, turinčio savo garbę ir orumą, pripažinimą valstybės aparato atžvilgiu autonomiška vertybe. Taikomas teisės pažeidėjui, liberalizmas taip pat suponuoja rūpinimąsi jo socialine reintegracija (Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 138).

[177] Sniečkutė M. Bausmės samprata Michel Foucault socialinėje teorijoje. Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/default.asp> [žiūrėta 2007 05 07].

[178] Überwachen und strafen – 1975. Prieiga per internetą: <http://www.raffiniert.ch/sfoucault.html> [žiūrėta 2006 08 10].

[179] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 99–100.

kiekį galios tinklų, esančių ne valstybės įtakos sferoje“. Pasak M. Sniečkutės, vienas esminių M. Foucault tikslų yra vien juridinio galios bausti aiškinimo, kuris vis dar dominuoja mūsų mąstyme, paneigimas ir platesnio disciplinarinio (t. y. vengiančio tik teisinių terminų) mąstymo pristatymas: „Mes privalome pabėgti nuo riboto juridinio suvereno ir valstybės institucijų lauko, ir vietoj jo, analizuojant galią, remtis dominavimo technikomis ir taktikomis“[180].

Diskurso forma aptardamas galios, teisės ir tiesos institucinį veikimą M. Foucault atskleidė ir teisinės valstybės uždavinius. Pasak jo, valdžia (galia) mums suteikia galimybę veikti, teisė įpareigoja imtis konkrečių akcijų, o tiesos nustatymas orientuoja vykdyti tuos įpareigojimus. Tuomet, kai per galią esame priversti sakyti tiesą, ji yra skatinama, jai būtina funkcionuoti: mes turime sakyti tiesą, esame priversti arba pasmerkti pažinti tiesą arba jos ieškoti[181].

Moderniuosius laikus M. Foucault siejo su *disciplinarinio* diskurso užuomazgomis, o šis sutampa su baudžiamojo įkalinimo, kaip plačiausiai taikomos bausmės, paplitimu. Jis siūlė kitaip pažvelgti į galią bausti. Jo nuomone, turėdama represyvių elementų, ji neturėtų būti laikoma vien represyvaus arba negatyvaus pobūdžio, o į konkrečias baudimo sistemas reikėtų žvelgti kaip į socialinius reiškinius: „Baudimo priemonės nėra tik „negatyvūs mechanizmai“, kuriais pažabojama, sukliudoma, pašalinama, panaikinama; <...> jų poveikis daug kuo yra pozityvus ir naudingas“[182].

Kartu M. Foucault pabrėžė, kad ten, kur viešpatavo karalius, egzistavo ne tik žiaurumo praktika, o šiandieninė visuomenė – tai ne vien drausmingų žmonių visuomenė. Atvirkščiai, seniausias disciplinarinis tipas Vakarų Europoje yra žinomas nuo tų laikų, kai atsirado pirmieji vienuolynai, o XVI–XVIII a. buvo gausybė naujų disciplinavimo praktikų. Būtent po Prancūzijos revoliucijos disciplina tapo tokia galios praktika, kuri lemia jos pačios egzistavimą[183]. Disciplina yra produktyvi, ji veikia ne per spaudimą, draudimus arba priverstinį tylėjimą, bet pateikia įvairius fenomenus: ji gamina identiškumą ir asmenybės tipus, žinojimą ir diskursus. Pagrindinė galios produkto reikšmė – normos sąvokos skatinimas ir plėtojimas. Šios normos suvokiamos kaip idealas, kuris pasiekiamas turint galimybę klasifikuoti ir hierarchizuoti jos elementus. Disciplinuojanti galia reiškiasi ir per atskirų individų santykių su veikiančia norma stebėjimą.

---

[180] Sniečkutė M. Bausmės samprata Michel Foucault socialinėje teorijoje. Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/default.asp> [žiūrėta 2007 05 07]; Foucault M. *Power / Knowledge: Selected Interviews and Others Writings 1972–1977 by Michel Foucault*. Ed. C. Gordon. New York: Pantheon Books, 1980, p. 102.

[181] Teisės semiotika. Michel Foucault (1926–1984). Prieiga per internetą: <http://www.rechtssemiotik.de/namen/foucault.shtml> [žiūrėta 2006 08 10].

[182] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 33.

[183] Михель Д. Власть, управление, население: возможная археология социальной политики Мишеля Фуко. Prieiga per internetą: <http://scriptum.gramota.ru/mikhel.doc> [žiūrėta 2007 05 12].

Tačiau M. Foucault nepritarė tam, kad žmogaus elgesio kontrolei būtų naudojama psichiatrijos ligoninės ir kalėjimai[184].

M. Foucault teigė, kad karaliaus galios likvidavimas dar nėra visuomenės savivalda. Tokia savivalda dažnai primena iliuziją, nes galia pereina profesionaliems ekspertams – psichiatrams, medikams, pramonės kompleksų valdytojams ir švietimo organizatoriams. Būtent jie tampa dabar ne galios subjektais, bet jos agentais, palaikančiais discipliną. Iš esmės ši disciplina jiems taip pat nepriklauso. Ji priskirtina atskiroms institucijoms, kurių vardu jie veikia. Taigi valdžia ir galia išsiskirsto nuo vienintelio centro į daugelį centrų, kurie tampa biurokratijos valdomomis disciplinuojančiomis institucijomis. Galia yra reliatyvi. Ji nebėra vienalytė substancija, bet atskleidžia tam tikrus santykius. Šie santykiai negali būti traktuojami vienaskaita, bet modernioji galia pasireškia daugiskaita. Nebėra globalių skirtumų tarp galingųjų ir negalingųjų, tarp kapitalo ir dirbančiųjų arba tarp viešpataujančio patriarchato ir pažemintų moterų. Todėl jis galią palygina su kapiliarais, kadangi nebėra vieno galios centro[185].

Apibendrinant galima teigti, kad nors M. Foucault ir pažymėjo, jog juridinis galios aiškinimas ilgą laiką vyravo, jo požiūris į tokią aiškinimo sistemą yra kritiškas. Tokia galios traktuotė tik atskleidžia tam tikrus jos ypatumus ir neleidžia aprėpti visų šios galios problemų. Kaip alternatyvą M. Foucault iškelia disciplinarinį galios diskursą, kurio galią apibrėžia teigiamais terminais, suvokia ją kaip dinamišką, neapibrėžtą ir galinčią paaiškinti dabartinę valdžios galios išraišką. Remiantis šiuo aiškinimu, galios negalima atskirti nuo žinojimo ir tiesos. Susieta su politine filosofija valdžios galių traktuotė leidžia geriau ją pažinti ir atskleisti jos turinį, o radikaliai naujas požiūris į galios fenomeną yra svarus indėlis į socialinius mokslus.

M. Foucault svarstė ir kitą, glaudžiai susijusį su valstybės teise bausti, klausimą – bausmės esmės problemą, tačiau savo darbuose jis konkrečiai nenagrinėja bausmės kaip savarankiško instituto, bet platesniu valdžios galios veiksmų požiūriu analizuoja ją kaip tam tikras baudimo sistemas. Jis siūlo žvelgti į jas kaip į tam tikrą „kūno politikos“ dalį, kaip į politinės taktikos elementą[186]. Baudimas, pasak autoriaus, apskritai yra „politinės kūno technologijos dalis“[187].

Bausmės tyrimo metodą M. Foucault siejo su nubaudimo proceso istorine raida. Todėl pagrindinis jo bausmės analizės atskaitos taškas yra galios bausti formų ir turinio kaita. Neatsitiktinai vienas iš pagrindinių knygos „Disciplinuoti ir bausti“ tikslų – „pabandyti ištirti

---

[184] Biebricher T. Die Disziplinierung des Rechts. Möglichkeiten einer Foucaultschen Rechtskritik. Prieiga per internetą: <http://www.forum-recht-online.de/2003/103/103biebricher.htm> [žiūrėta 2006 08 10].
[185] Ibid.
[186] Pasak M. Foucault, baudimo sistemos, „net jeigu jų taikomos bausmės nereikalauja smurto arba kraujo, net kai jų metodai yra „švelnūs“ (nusikaltėliai tik uždaromi arba perauklėjami), net tada jų taikinys yra kūnas – kūnas ir jo gyvybinės jėgos, naudingas kūnas ir paklusnus kūnas, kūnas kurį galima paskirstyti ir padaryti nuolankų“ (Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 34).
[187] Ibid., p. 40.

baudimo metodų metamorfozę <...> analizuojant bausmių švelnėjimą kaip vieną iš valdžios elgimosi būdų, <...> parašyti moderniųjų laikų sielos ir naujosios galios teisti istoriją“[188].

M. Foucault teigė, kad galia bausti priklausomai nuo istorinio laikotarpio yra organizuojama skirtingais būdais. Todėl istorinei bausmės analizei jis pasirinko „karaliaus kūno“ fenomeną kaip antipodą tuo požiūriu, kad atitolus nuo jo būtų galima daugiausia dėmesio skirti priešingai pusei – nusikaltėliui. „Kaip to priešybę būtų galima įsivaizduoti nuteistojo kūną. Jis taip pat turi tam tikrą teisinį statusą. Jis dalyvauja jam skirtoje ceremonijoje ir sukelia ištisą teorinį diskursą, bet ne tam, kad būtų pagrįstas „valdžios perviršis“, kuriuo pasižymi suverenus valdovas, o kad būtų kodifikuotas „valdžios trūkumas“, kuriuo pažymėti tie, kurie yra baudžiami. Tamsiausiame politinio lauko kampe iškyla nuteistojo figūra, simetriškai atvirkščia karaliaus figūrai“[189].

Analizuodamas bausmę, M. Foucault siekė atskleisti, viena vertus, galios bausti pokyčius, o kita vertus, šių transformacijų poveikį modernaus individo, kaip žinojimo objekto, apibrėžimui[190]. Jis siūlė laikytis keturių pagrindinių taisyklių: 1) tirti ne tik neigiamus „represinius“, bet ir teigiamus baudimo mechanizmų poveikius; 2) analizuoti baudimo metodus ne kaip įstatymų išvadas, bet kaip tam tikrus veikimo būdus; 3) valdžios technologiją laikyti principu, „pagrindžiančiu ir baudžiamosios teisės humanizavimą, ir žmogaus pažinimą“; 4) patikrinti, ar „mokslinis“ individo sielos pažinimas nėra susijęs su tuo, kad pakito būdas, kuriuo valdžios galios veikia nuteistąjį[191].

Bausmės sampratos formavimąsi M. Foucault aiškino bausmės technologijomis. Jis pažymi, kad istorijos eiga keitė „baudžiamąjį stilių“, „pamokomos bausmės mechanizmo dantračius“, baudimo, tad ir bausmės, sampratą. „Pats apkaltinamasis nuosprendis turi negatyviai ir neabejotinai paženklinti nusikaltėlį“[192].

Galios bausti išraišką visuomenėje lemia bausmės būdas ir jo pokyčiai. M. Foucault išskyrė tris istoriškai susiklosčiusias galios bausti atmainas: monarcho, suvereno ir disciplinos. Tai atitinka dominuojančias baudimo formas: kankinimus, humanistinę reformą ir baudžiamąjį įkalinimą[193].

Viduramžiai garsėjo fizinėmis bausmėmis, kurios įvairavo priklausomai nuo papročių, nusikaltimo pobūdžio, nuteistųjų visuomeninės padėties. Vienas pagrindinių bausmės tikslų buvo sukeliantis kančią atpildas kaltininkui. Pasak M. Foucault, bausmė tampa kankinimu tik tada, kai yra laikomasi trijų pagrindinių kriterijų: 1) ji turi suteikti kiek nors kančių, kurias, jei jų negalima

---

[188] Ibid., p. 31–33.
[189] Ibid., p. 38.
[190] Sniečkutė M. Bausmės samprata Michel Foucault socialinėje teorijoje. Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/default.asp> [žiūrėta 2007 05 07].
[191] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 32.
[192] Ibid., p. 16.
[193] Sniečkutė M. Bausmės samprata Michel Foucault socialinėje teorijoje. Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/default.asp> [žiūrėta 2007 05 07].

tiksliai išmatuoti, bent būtų galima įvertinti, palyginti, nustatyti jų hierarchiją; 2) mirtis tik tada tampa kankinimu, kai ji ne vien atima teisę gyventi, bet ir nulemia bei vainikuoja palaipsniui, apgalvotai didinamų kančių grandinę; 3) skausmas suteikiamas pagal tam tikras taisykles. Kankinimų rūšis, kokybė, intensyvumas, kančių trukmė priklauso nuo nusikaltimų sunkumo, nusikaltėlio asmenybės, jo aukų padėties visuomenėje[194]. Bausmės neapibrėžtumas slypėjo visame baudžiamajame mechanizme: tiek nusikaltimo tyrimo procese (tyrimas buvo atliekamas slaptai), tiek tęstiniame jos vykdymo pobūdyje (vieša ištęsta egzekucija, turinti sukelti kuo įspūdingesnį vaizdą miniai), tiek jos kaip Dievo bausmės traktuotėje. Dėl tokio bausmės neapibrėžtumo buvo sunku atskirti tiesą nuo melo. Abi šios kategorijos netgi nebuvo suvokiamos kaip antipodai. „Jeigu žmogus kelia įtarimą, vadinasi, jis ir nusipelnė vienokios ar kitokios bausmės. Įtarimo objektas negalėjo būti nekaltas. <...> Teisėjui įtarimas buvo vienas iš kaltės įrodymo elementų, įtariamajam – jo tam tikro kaltumo ženklas, o baudimo sistemai – tam tikros formos ribota bausmė“[195]. Netgi tada, kai įtarimai nepasitvirtindavo, žmogus būdavo ne išteisinamas, o nubaudžiamas „iš dalies“. Taigi egzistavusi kaltumo prezumpcija užtikrino milžiniškas valdovo tyrimo tarnybų teises.

Pasak M. Foucault, XVIII a. viešųjų egzekucijų metu gimstanti tiesos demonstracija turi keletą uždavinių: 1) nusikaltėlis, pats skelbdamas nuosprendį, patvirtina, kad viskas, kuo buvo kaltinamas, yra tiesa; 2) priverstinę viešąją atgailą „vainikuoja savanoriškas prisipažinimas“, todėl egzekucija tampa momentu, kai gimsta tiesa; 3) egzekucija neatskiriama nuo nusikaltimo, todėl bausmė ir vykdoma toje pačioje vietoje, kur jis buvo padarytas; 4) lėta egzekucijos eiga palengva atskleidžia tikrą tiesą ir leidžia pajusti anapus laukiančias bausmes[196]. Taigi nusikaltusiajam ne tik „dosniai atlyginama“, t. y. atkeršijama, žemėje, bet ir grasinama pragaro kančiomis. Galima manyti, kad įbauginimas ir buvo vienas pagrindinių to meto bausmės tikslų.

M. Foucault kritiškai vertino ir galiausiai atmetė bet kokį žiaurios fizinės bausmės pateisinimą. Jo nuomone, tezė, esą griežtos bausmės reikalingos tam, kad jų duota pamoka įsmigtų giliai į žmogaus širdį, iš esmės tėra gąsdinimo politika, „kad, žiūrėdami į nusikaltėlio kūną, visi pajustų gaivališkai išsiveržusią valdovo jėgą“[197]. Taigi visa bausmių sistema ir jos taikymo mechanizmas demonstravo karaliaus „suverenią galią“, jo teisę bausti, kuriai visi turėjo paklusti.

XVIII amžius bausmės atžvilgiu, M. Foucault teigimu, suprantamas kaip slenkstis modernios bausmės susiformavimo link. Viena pagrindinių bausmės modernizavimo priežasčių, jo nuomone, buvo tai, kad „smulkius“ nusikaltėlius palaikė ištisi gyventojų sluoksniai. Jie priešinosi policijai, sargybai, „medžiojo“ šnipus, užpuldinėjo inspektorius. Kita priežastis buvo ekonominių santykių pokyčiai ir dėl jų kylantis nepasitenkinimas tuo, kad žemutinėse teisingumo institucijose

[194] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 43.
[195] Ibid., p. 53.
[196] Ibid., p. 54–59.
[197] Ibid., p. 61.

(kaltintojų, teisėjų), karaliaus parankinių ir paties karaliaus rankose buvo sukaupta per didelė valdžia. Svarbos turėjo ir didėjantis nusikalstamumas, besikeičianti jo struktūra. M. Foucault aprašytos diskusijos apie bausmės griežtumą primena šių dienų kriminologų ginčus apie bausmės reikšmę nusikaltimų kontrolei. Vieni buvo didesnio griežtumo šalininkai, kiti manė, kad „saikingesnis teisingumas būtų efektyvesnis“. Vagysčių ir sukčiavimų dominavimą mėginta aiškinti įvairiais veiksniais: besiplečiančia gamyba, gausinamais turtais, didesnę juridinę ir moralinę reikšmę įgyjančiais nuosavybės santykiais, tobulėjančiu žmonių gyvenimo sekimu, informacijos gavimo technika, tobulėjančiais baudžiamaisiais metodais. Neatmesdamas visų anksčiau suformuluotų teorijų, M. Foucault išskyrė valdžios mechanizmo, kuris reguliuoja individo gyvenimą, tobulinimą. „Tai, ką matome, be abejonės, yra ne tiek atsiradusi pagarba nuteistųjų žmoniškumui <...>, kiek subtilesnio ir rafinuotesnio teisingumo paieška, pastanga atidžiau „valdyti“ visuomenės kūną“[198]. Jo nuomone, reformatorių teisinė baudžiamosios sistemos teorija – tai tik naujos galios bausti „politinės sąrangos“ atspindys. M. Foucault suformulavo naujos galios bausti strategijos tikslus: „bausti ir slopinti antiįstatyminę veiklą griežtai laikantis įstatymų ir aprėpiant visą visuomenę; bausti ne švelniau, bet geriau; gal ne taip griežtai, bet įvairiapusiškiau ir labiau pamatuotai; kuo giliau panardinti galią bausti į visuomenės kūną“[199].

Taigi naujos XVIII a. reformatorių skleistos humanizmo idėjos atsispindėjo ir bausmės sampratoje. M. Foucault pažymėjo, kad pirmiausia baudžiamojoje praktikoje tiesos ieškojimą bandoma kiek galima labiau atriboti nuo smurto, kurio „nėra įmanoma visiškai ištrinti iš bausmės“. XIX a. nusikaltimas, už kurį reikia bausti, ir bausmė, kurią paskiria valdžia, tapo heterogeniški. Išryškėjo naujas požiūris į bausmę. Siekta, kad tarp tiesos nustatymo ir bausmės už padarytą veiką nebūtų „jokių kitų santykių, išskyrus teisėtos pasekmės ryšį <...> baudžianti valdžia nebesitepa rankų nusikaltimu, dar didesniu negu tas, už kurį norėta nubausti“[200]. Valdžia stengėsi parodyti, kad ji neprisiima kaltės už bausmę, kuri paskiriama kaltininkui, ir net ėmė smerkti egzekucijas. Iškilo būtinybė tarp gausybės pagal įstatymą baudžiamų pažeidimų nustatyti netoleruotinas veikas, už kurias neišvengiamai bus baudžiama, t. y. pradėta aiškesnė nusikalstamų veikų kodifikacija. Todėl buvo pasirenkami nauji, akivaizdžiai sumažinantys savivalės pavojų baudimo metodai, kurie jėgų eikvojimą ir nesaikingumą pakeistų tolydumu ir pastovumu. Bausmės humaniškumas sietas su „žmogumi“, kurį skiriant bausmę reikėtų gerbti.

Vis dėlto M. Foucault siūlė į to meto „baudžiamąją sistemą žiūrėti kaip į tam tikrą mechanizmą“, kurio paskirtis – ne panaikinti visas nusikalstamas veikas, bet skirtingai jas traktuoti ir skirtingai už jas bausti.

---

[198] Ibid., p. 95.
[199] Ibid., p. 100.
[200] Ibid., p. 69–70.

Bausmėms humanizuoti buvo būtina suformuluoti ir tam tikras svarbias taisykles bei jų laikytis. M. Foucault analizavo toliau išdėstytas baudimo esmę sudarančias teorines taisykles.

1. Bausmės padariniai, jos „teikiamas blogis“ turi pranokti nusikaltimo metu įgytą arba potencialią naudą.

2. Bausmė turi būti lokalizuota kaltininko sąmonėje (didžiausia „bausmė“ yra ne kančios pojūtis, o mintis apie skausmą). Kūnas yra ne nubaudimo objektas, o „reginio elementas“. Bausmės sukeltas skausmas turi būti ne realus, o asociatyvus, todėl maksimaliai akcentuojamas jos vaizdinys.

3. Bausmė turi labiausiai paveikti ne nusikaltusius asmenis, bet tuos, kurie dar nepadarė nusikalstamų veikų: „Jeigu būtume tikri, kad nusikaltėlis nebenusikals, pakaktų tik sudaryti įspūdį, kad bausmė įvykdyta.“ Vis dėlto šiai C. Beccarios minčiai M. Foucault nevisiškai pritarė. Pavadinęs ją paradoksu, mokslininkas manė, kad taip skiriant bausmę mažiausiai „dominantis elementas yra nusikaltėlis“.

4) Visiems turi būti aišku, kad bausmė neišvengiama. Ši taisyklė reiškia, kad yra būtina veiksminga baudžiamoji sistema. Viena svarbiausių šios sistemos egzistavimo sąlygų – visiškai aiškūs „nusikaltimus apibrėžiantys ir bausmes skiriantys įstatymai“, kurie turi būti skelbiami, kad „kiekvienas visuomenės narys galėtų atskirti nusikalstamus veiksmus nuo dorybingų veiksmų“. Antroji svarbi sąlyga – turi būti taikomas policijos ir teisingumo vykdymo sistemos bendro veikimo principas: policija visada turi būti budri, o teismai viešame teismo procese (kad visi galėtų susipažinti su argumentais) turi teisingai paskirti bausmę[201].

5) „Tiesa visiems turi būti viena“ – tai reiškia, kad baudžiamoji sistema garantuoja jos nešališkumą, tiesa atskleidžiama bendra tvarka, „galioja bendri visiems įrodymai“, o įtariamasis laikomas nekaltu, kol šie įrodymai nesurinkti. Tačiau mokslui plėtojantis vis gausėjant įrodymų galimybės nustatyti tiesą tampa vis labiau komplikuotos. Pasak M. Foucault, naujoji baudžiamoji sistema ir šiandien nebeįstengia kontroliuoti gausybės įrodymų ir jų ryšio su kontroversiškais moksliniais vertinimais.

6) „Nusikalstama veika turi būti įvardyta kuo tiksliau“ – ši taisyklė, viena vertus, suponuoja būtinybę tiksliai kodifikuoti nusikalstamas veikas, kita vertus, ji reikalauja individualizuoti bausmę atsižvelgiant į „kiekvieno nusikaltėlio būdo bruožus“[202]. M. Foucault įsitikinimu, bausmės individualizavimo principas tapo nepakeliama našta visų laikų baudžiamajai teisei; teisės teorijos ir kasdienės baudžiamosios praktikos požiūriu „individualizacija radikaliai kertasi su kodifikacijos principu“. Tačiau bausmės individualizavimo taisyklę vertindamas „galios bausti sąrangos

[201] M. Foucault cituoja G. de Mably, kuris 1789 m. rašė: „Teisėjas, garsiai skaitydamas nuosprendį, turi pacituoti įstatymą, kuriuo remdamasis nuteisia kaltinamąjį <...> baudžiamasis procesas, paslaptingai palaidotas teismo raštinių prietemoje, turi būti atvertas visiems piliečiams, kuriems rūpi nuteistųjų likimas“ (Ibid., p. 118).
[202] Ibid., p. 115–121.

aspektu“ jis vis dėlto sutiko, kad „nusikaltimo–bausmės sistemos kodifikacija ir poros nusikaltėlis–bausmė moduliavimas eina koja kojon ir neapsieina viena be kito. Individualizacija – galutinis idealaus kodekso tikslas“[203]. Vadovaujantis šia taisykle daugelio šalių įstatymuose buvo numatyta, kad recidyvistams bausmė turi būti griežtesnė[204].

Kuriamuose naujuose bausmių sąrašuose bausmės atrodo natūralios ir savo „pavidalu perteikia nusikaltimo turinį“. Bausmėje nebelieka keršto, bet pabrėžiamas įspėjamasis jos pobūdis („įspėjamieji ženklai“). Tačiau M. Foucault pabrėžė, kad bausmė galės atitikti paskirtį tik tada, kai bus laikomasi kelių sąlygų:

1) bausmė turi būti kuo labiau motyvuota. Ji turi būti kuo artimesnė nusikalstamai veikai, „idant bausmės baimė atgrasintų protą nuo kelio, kuriuo jį gundė eiti nusikaltimo teikiama naudos perspektyva“;

2) bausmė ir jos teikiamos nenaudos vaizdiniai turi būti ryškesni, negu tie, kurie kyla galvojant apie nusikaltimą ir su juo susijusius malonumus. Kartu reikia atgaivinti domėjimąsi „naudingais ir dorybingais dalykais, kuris buvo labai nusilpęs“. Ji turi pertvarkyti interesų kryptį ir pakeisti aistrų dinamiką;

3) bausmė sukuria kliūtis, tačiau ji turi būti modifikuojama, turi turėti pradžią ir pabaigą. M. Foucault labai taikliai pažymėjo: „Bausmė, neturinti pabaigos, prieštarautų pati sau: visa ta prievarta, kurią patiria nuteistasis ir kurios vaisiais jis, tapęs dorybingu, niekada negalėtų pasinaudoti, būtų niekas kita, o tie patys kankinimai; ir bandydama jį perauklėti visuomenė tik be reikalo eikvotų jėgas ir pinigus“[205]. Bausmė turi būti taikoma visiems, vienodai laikantis įstatymo; tačiau vidinis jos mechanizmas turi būti įvairus;

4) nusikaltęs žmogus yra tik vienas iš bausmės taikinių. Pagrindinis jos tikslas – paveikti kitus, kurie gali nusikalsti. Į bausmę taip pat turi būti žiūrima kaip į kompensaciją, kurią „nusikaltėlis moka kiekvienam savo bendrapiliečiui už visiems padariusį žalos nusikaltimą“;

5) bausmė remiasi nebe baime, bet pavyzdžiu, diskursu, viešai „demonstruojama morale“. Joje turi būti jaučiama pačių įstatymų dvasia[206].

M. Foucault nepaneigė C. Beccarios, J. P. Brissot, G. de Mably, J.-P. Marato ir kitų teisės reformatorių suformuluotų filosofinių idėjų, tačiau apibendrindamas jų mintis teigė, kad visos jos buvo skirtos naujam politiniam projektui, kuriuo siekiama „pažaboti antįstatyminę veiklą, standartizuoti baudimo funkciją ir nubrėžti <...> galios bausti ribas“[207]. Kuriama naujoji „kūno

[203] Ibid., p. 121.
[204] Panaši nuostata yra ir Lietuvos BK 56 straipsnyje, nustatančiame, kad recidyvistui už tyčinio nusikaltimo padarymą teismas paprastai skiria laisvės atėmimo bausmę, o pavojingam recidyvistui už tyčinį nusikaltimą skiriama griežtesnė negu straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė.
[205] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 131.
[206] Ibid., p. 128–139.
[207] Ibid., p. 123–124.

politika“. M. Foucault sarkastiškai pabrėžė, kad naujos priemonės formuoja ir nuolankų „subjektą, individą, paklūstantį įpročiams, taisyklėms, įsakymams, valdžiai, kuri nuolatos tvarko viską aplinkui jį ir jį patį ir kuriai jis automatiškai turi leisti funkcionuoti jo viduje“[208].

Minėta, kad moderniosios bausmės atsiradimą M. Foucault siejo su naujos, *disciplinarinės* visuomenės formavimusi, t. y. *disciplinos*, kuri pradėjo vystytis dar XVII–XVIII a. ir XIX–XX a. tapo visuotinė, atsiradimu. M. Foucault visiškai pagrįstai kėlė klausimą, kaip ir kas atsitiko, kad „galiausiai iš galios bausti atmainų įsigalėjo būtent disciplinarinė“[209].

M. Foucault disciplinarinės visuomenės formavimąsi siejo su *istoriniais-ekonominiais* (demografinis sprogimas, siekis sumažinti valdymo išlaidas ir pan.), *teisiniais-politiniais* (kalėjimo ir pataisos technologijos, galią bausti paverčiančios galia prižiūrėti) ir *moksliniais procesais* (žinojimo kaupimo procedūrų tobulėjimas ir pan.)[210]. Disciplinariniai baudžiamieji mechanizmai yra susiję su nauja valdžios mechanika. Vykdanti hierarchinę, tolydžią ir funkcinę priežiūrą valdžia gali būti „absoliučiai nediskretiška, – nes ji visur ir visada budri, nes ji nepalieka šešėlyje nė vienos kertelės ir nė valandėlę nenukleidžia akių nuo tų, kurių pareiga – kontroliuoti; ir sykiu absoliučiai „diskretiška“, nes funkcionuoja permanentiškai ir daugiausia tyloje“[211]. Pati valstybėje nustatyta tvarka tampa baudimo priemone, o sankcija visapusiškai palaiko tą tvarką. Baudimo specifika pasireiškia ne tiek taikant reformuotą bausmių sistemą, pakeistą teisminį procesą, kiek per nepaprastai plačią „disciplinarinės bausmės“ sritį. Reikalaujama paisyti visko, kas nustatyta taisyklėse (įstatymuose, programose, statutuose), ir nuo to nenukrypti. Baudžiamas tas, kuris neprisitaiko. M. Foucault teigimu, disciplinarinės bausmės funkcija yra pataisyti prasižengėlį. „Bausti – tai reiškia dresuoti.“ Bausmės paskirtis jau nebe kaltės atpirkimas ir „netgi ne represija“ – jos pagrindiniu tikslu tapo padėties normalizavimas. Nubaudimo subjektu, kaip M. Foucault apibrėžė vaizdingu teiginiu, „baudžiamosios sistemos taikiniu“, tapo disciplinuojamas individas. Nors baudžiama už padarytą veiką, nubaudimo objektas yra nusikalstamą veiką padaręs žmogus ir jo gyvenimas. Todėl jau nuo XIX a. pradžios yra įgyvendintas mokslininkų siūlymas ne tik rinkti duomenis apie nusikaltimo padarymo aplinkybes ir jo priežastis, bet ir šių priežasčių ieškoti individo gyvenimo istorijoje: jo psichologijoje, visuomeninėse pažiūrose bei auklėjime. Kuriamos kriminologijos teorijos, kurios pateikia tipiško nusikaltėlio asmenybės apibūdinimą (E. Ferri, C. Lombroso). Taigi „nusikaltėlis“ ima egzistuoti dar iki nusikaltimo padarymo. Išties M. Foucault

---

[208] Ibid., p. 158.

[209] M. Foucault pabrėžė: „„Disciplinos“ negalima tapatinti nei su viena kokia institucija, nei su vienu kokiu aparatu. Tai valdžios tipas, jos realizavimo modelis su savo instrumentais, technika, metodais, įgyvendinimo lygmenimis ir taikiniais“ (Ibid., p. 254).

[210] Sniečkutė M. Bausmės samprata Michel Foucault socialinėje teorijoje. Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/default.asp> [žiūrėta 2007 05 07]; Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 256–263.

[211] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 211.

mintis, kad „įžengiama į „kriminologinį“ labirintą, iš kurio dar ir šiandien nerasta išėjimo“, yra visiškai teisinga ir baudžiamosios atsakomybės požiūriu labai reikšminga.

Tačiau šiems laikams būdinga ir tai, kad bausmės pobūdis – baudžiamasis įkalinimas – tampa dažniausiai taikoma bausme, nors reformatoriai įkalinimo instituciją laikė netinkama baudimo priemone. Kalėjimas, nepaisant įvairios kritikos, įsigalėjo kaip priimtiniausia ir akivaizdžiausia bausmė. M. Foucault teigė, kad kalėjimas susiformuoja už teisminio aparato ribų. Jis nemano, kad kalėjimas kilo iš bausmių teorijos: „Jis kilo iš kitur ir buvo suformuotas kitų priežasčių. Jis, kilęs išorėje, įsiterpė į bausmių teoriją, kuri vėliau jį turėjo pagrįsti“[212].

M. Foucault nuomone, bausmės mechanizmas yra gerokai sudėtingesnis ir visa apimantis, kadangi jis nukreipiamas ne tik į nusikaltėlio kūną, kuris yra nebe kankinamas, bet įkalintas, – ir į sielą, kuri sukuriama kaip galios bausti objektas. Kartu filosofas iškėlė ir šių dienų labai svarbią problemą – nusikaltimų recidyvą. Kaip ir prieš šimtus metų, į teisiamųjų suolą dažniausiai patenka tie, kurių priežiūra kartą jau buvo patikėta laisvės atėmimo vietų institucijoms. Ne veltui M. Foucault pabrėžė naujos, šiandien kontroversiškai vertinamos sąvokos „nusikalstamumas“ atsiradimą. Jis neabejojo, kad nusikalstamumas – tai kalėjimo kerštas teisingumui, nes kalėjimas „gamina“ nusikaltėlius ir „į įstatymo ir nusižengimo, teisėjo ir pažeidėjo, nuteistojo ir budelio žaismą įveda nusikalstamumą kaip bekūnę realybę, juos susiejančią ir jau pusantro šimtmečio užsisklendžiančią visus tuose pačiuose spąstuose“[213].

Apibendrindamas M. Foucault vis dėlto teigė, kad be kalėjimo visuomenė niekuomet negalės išsiversti. Tačiau ne vien dėl to, kad įvairioms jo modifikacijoms priešintųsi teisminės institucijos arba priešintųsi pats kalėjimas kaip bausmės atlikimo vieta, bet tam prieštarauja pati „kalėjimo ateisminė paskirtis, ryšiai ir tikslai“, kalėjimas kaip „visuotinio disciplinos ir priežiūros tinklo laidininkas, kalėjimas – panoptinio režimo funkcija“[214].

M. Foucault bausmės analizė, aprėpusi laikotarpį nuo viduramžių iki modernybės užgimimo, pagrįsta bausmės veikimo principais, jos nuolatiniu santykiu su galia, atskleidžia ir šiuolaikinės baudžiamosios atsakomybės esmę. Svarbiausia, kad šios atsakomybės turinį, jos formas vis dėlto nulemia valdžios galia bausti.

Kartu pabrėžtina, kad nusikaltusio asmens nubaudimas XX a. virto atskiru sudėtingu procesu, įtraukiančiu daugybę institucijų, kurių kiekviena turi išskirtinius interesus ir tikslus. Moderniajam požiūriui į baudžiamumą galėjo turėti įtakos ir bausmių vykdymo finansavimo pokyčiai – jis liovėsi būti iš dalies priklausomas nuo privačių finansavimo šaltinių, tokių kaip kalėjimo ir rangovų mokesčiai, labdara, bažnyčios parama ir t. t. Jis tapo (ir išliko iki šių dienų)

---

[212] Foucault M. *Ethics: Subjectivity and truth: by Michel Foucault*. Ed. P. Rabinow. New York: The New Press, 1997, p. 29.
[213] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 300.
[214] Ibid., p. 363.

našta visai visuomenei, kadangi bausmių vykdymą imta finansuoti iš valstybės biudžeto. Kartu keitėsi baudžiančioji infrastruktūra, ji taip pat didėjo tiek dėl fizinių ir mirties bausmių panaikinimo (kurioms vykdyti nereikėjo daug sąnaudų ir gausaus administracinio aparato), tiek dėl padidėjusio nusikalstamumo. Pataisos įstaigų vadovai, įkalinimo įstaigų medicinos darbuotojai ir psichiatrai, stažuotojai, nepilnamečių teisių apsaugos specialistai, kriminologai – visi jie pagal savo kompetenciją ne tik vykdo įstatymų reikalavimus, bet ir mėgina daryti įtaką baudžiamajai politikai.

Būtent nuo valstybės (kaip galios bausti turėtojos) baudžiamosios politikos priklauso ir modernesnių bausmių rūšių realizavimas, ir net žmogaus teisė gyventi. 1976 m. skaitytoje paskaitoje M. Foucault teigė, kad teisė gyventi ir mirti yra nepaprastos teisės, jų nepaprastumas geriausiai suvokiamas teoriniu lygmeniu. Suverenas gali atimti gyvybę arba leisti gyventi. Kiekvienu atveju gyvenimas ir mirtis nėra natūralus, betarpiškas (tiesioginis), paprastai suvokiamas radikalus fenomenas, neišplaukiantis iš politinės galios srities. Deja, kiekvienu atveju subjekto gyvenimo ir mirties klausimas panaudojant teisės aktus yra reguliuojamas suvereno valia. Pasak M. Foucault, tai yra teorinis paradoksas. Suprantama, suverenas, reguliuojantis gyvenimą, taip pat gali reguliuoti ir mirtį. Filosofo nuomone, teisė kur kas dažniau yra mirties pusėje. Suvereno galia nustatyti teisę gyventi visuomet suponuoja tai, kad jis gali nustatyti ir teisę atimti gyvybę. „Tai yra teisė, sprendžianti, atimti gyvybę ar leisti gyventi“[215].

Taigi M. Foucault bausmės samprata apima nekintamą elementą – nuolatinį tiesioginį bausmės ir galios ryšį. Bausmė, kylanti iš galios bausti, veikia negatyviai, iracionaliai, centralizuotai, ji veikia kartu su kriminologinių žinių apie tiesą kaita. Baudžiamosios teisės doktrinoje ir praktikoje šimtmečius kartojami tie patys principai ir teiginiai dar neįrodo, kad yra surastas ir įgyvendintas optimaliausias baudžiamosios atsakomybės realizavimo mechanizmas. Idealios bausmių sistemos paieška, viešos diskusijos apie bausmės paskirtį rodo, kad vis dar ieškoma, kaip įvykdyti tokią reformą, kokios iki šiol nėra buvę.

3. Šių dienų baudžiamojoje teisėje bausmė dažniausiai nagrinėjama kaip vienas iš dorovinio auklėjimo metodų, kuriuo siekiama koreguoti netinkamą asmens elgesį. Metodo esmė – asmens nubaudimas, t. y. negatyvių poveikio priemonių taikymas, taip atgrasant jį ir kitus asmenis nuo vėlesnių nepageidaujamo elgesio apraiškų. Tuo baudimo metodas iš esmės skiriasi nuo skatinimo metodo, kuriuo teigiamai besielgiančiam asmeniui suteikiamos tam tikros teisės arba privilegijos, taip paakinant jį ir toliau elgtis teisėtai.

[215] Foucault M. *In Verteidigung der Gesellschaft.* Vorlesungen am Collège de France (1975–76). Vorlesung vom 17. März 1976. Prieiga per internetą: <http://www.momo-berlin.de/Foucault_Vorlesung_17_03_76.html> [žiūrėta 2006 08 10].

Plėtojantis teisinei ir sociologinei minčiai kriminalinė bausmė dažniausiai buvo nagrinėjama dviem aspektais, atspindinčiais skirtingas bausmės funkcijas: 1) nepasekminiu / retribuciniu (angl. *consiquentalist*) ir 2) pasekminiu / deteranciniu (angl. *non-consiqentalist*).

Nepasekminiais (retribuciniais) terminais traktuojama bausmė laikoma tinkamu valstybės atsaku į nusikaltimą. Pasak J. Pradelio, tiesiogiai jis nėra utilitarus, tačiau netiesiogiai toks yra tiek, kiek atkuria visuomenėje rimtį, kurią sutrikdo teisės pažeidėjas. Čia taikomi tokie argumentai, kad bausmė reikalinga, nes nusikaltėlis savo tikslų siekė neleistinomis priemonėmis, nusikaltimas savaime yra blogis ir turi būti pasmerktas. Nagrinėjant bausmę pasekminiu (deteranciniu) aspektu teigiama, kad bausmės pagrindimas priklauso nuo bausmės orientavimo į atgrasymą, susilaikymą nuo nusikalstamos veikos darymo[216].

Vėliau buvo mėginama šias teorijas sujungti ir bausmę pagrįsti retribuciniais elementais, o griežtą bausmės taikymo pobūdį traktuoti kaip siekį mažinti nusikaltimus, t. y. pagrįsti deterancijos argumentais. Vis dėlto ir šis „sudėtinis“ požiūris teoretikų yra kritikuojamas, ir tai skatina ieškoti alternatyvių bausmės suvokimo formų. Pastaraisiais dešimtmečiais penologinėje doktrinoje ypač išryškėjo komunikacinė bausmės samprata – bausmė suvokiama kaip nusikaltėlių edukacija, resocializacija siekiant, kad nusikaltėlis atgailautų, pasitaisytų ir susitaikytų su bendruomene[217]. Tačiau bausmės taikymas dar nereiškia, kad keliami tikslai yra pasiekti. Kadangi, pasak M. Foucault, bausmė yra nukreipta pirmiausia į individo sielą, ja siekiama jį įtikinti, kad reikia pasikeisti. Svarbiausia yra baudimo procesas, moralinis dialogas su nusikaltusiu asmeniu.

H. L. A. Hartas konceptualia prasme bausmę apibūdino tokiomis tezėmis: 1) bausmę turi lydėti skausmas arba kitokios pasekmės, kurios paprastai laikomos nemaloniomis; 2) ji turi būti skiriama už teisės normų pažeidimus; 3) ji turi būti taikoma tikram arba numanomam teisės normų pažeidėjui už jo padarytą veiką; 4) ją sąmoningai turi taikyti kiti asmenys; 5) ji turi būti skiriama ir vykdoma teisinės sistemos įgaliotos valdžios, prieš kurią ir buvo nukreiptas teisės pažeidimas[218]. H. L. A. Harto bausmės sampratoje lyg ir nelieka kaltės už padarytą teisės pažeidimą išpirkimo. Vis dėlto išsamesnė šių tezių analizė rodo, kad bausmė skiriama už teisės normos pažeidimą, o ne vadovaujantis kitokiais motyvais, pavyzdžiui, socialinės gynybos. Todėl, pasak H. L. A. Harto,

---

[216] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 119.

[217] Nusikaltėlio „pataisymo“ sąvoką XIX a. pabaigoje įvedė vokiečių mokslininkas Stelzeris. Nors pati idėja, kad bausmė kartu yra tarsi ligos gydymas, labai išpopuliarėjo, visuotinio sutarimo dėl pataisymo sampratos turinio nebuvo, todėl, be sąvokos „pataisymas“, imti vartoti terminai „reabilitacija“, „korekcija“ ar net „reformacija“. XX a. įsivyravo terminas „resocializacija“. Plačiąja prasme *resocializacija* – tai keitimosi procesas, apimantis tiek elgesio, tiek pasaulėžiūros, tiek dorovinių nuostatų lygmenis. Resocializacijos sąvoka pabrėžia svarbų aspektą, dažnai paliekamą anapus akiračio, jei atliekantis bausmę individas yra tik „perkuriamas“ ar „perkeičiamas“: kad nusikaltęs asmuo būtų grąžintas į „normalią“ socialinę tvarką, yra reikalingos tiek bendros bausmės vykdymo institucijos, tiek paties nusikaltusio individo pastangos. Piliponytė J. Laisvės atėmimas: atlygis už nusikaltimą ar siekis pataisyti? Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/nr13/bausme> [žiūrėta 2008 01 20].

[218] Hart H. L. A. *Punishment and Responsibility*. Oxford: Clarendon Press, 1968, p. 4–5.

pagrindinis bausmės tikslas yra kaltės už padarytą nusikaltimą išpirkimas, t. y. atpildas[219]. Panašiai manė ir H. Kelsenas. Jis teigė: „Principas, pagal kurį į žmonių elgesį reaguojama atlygiu arba bausme, – tai atpildo principas. <...> Kadangi blogybę, funkcionuojančią kaip sankcija, t. y. bausmė plačiąja prasme, atitinkamam individui reikia taikyti prieš jo valią ir kadangi ši blogybė, jeigu yra priešinamasi, yra taikoma pavartojant jėgą, tai sankcija savo pobūdžiu yra prievartos aktas“[220].

Analogiškai mąstė ir H. Parkeris. Jo nuomone, bausmė gali būti apibūdinama kaip bet koks elgesys su žmonėmis, kuriam būdingi tokie požymiai: 1) nusikaltimo buvimas; 2) skausmo sukėlimas nusikaltėliui; 3) pagrindinis tikslas – ne atkurti pažeistus interesus, o nusikaltimų prevencija arba suteikti nusikaltėliui pelnytą skausmą[221]. Šiuo atveju skirtingai traktuojami bausmės tikslai (atsiranda nusikaltimų prevencija), todėl bausmės supratimas ir yra kiek kitoks.

Paminėtina, kad panašų bausmės apibrėžimą yra pateikęs ir T. Hobbesas: bausmė yra blogis, valstybės valdžios skiriamas tam, kuris padarė ką nors, ką ta pati valdžia laiko įstatymo pažeidimu, ir tai daroma dėl to, kad žmonių valia būtų labiau nusiteikusi paklusti[222].

Anksčiau galiojusio BK 21 straipsnyje buvo pateikta tokia kriminalinės bausmės sąvoka: kriminalinė bausmė – tai valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės interesais. Šioje sąvokoje galima išskirti du pagrindinius bausmės tikslus: socialinė gynyba, t. y. visuomenės interesų apsauga, ir atpildas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui.

V. Kudriavcevas pateikė kiek kitokį kriminalinės bausmės apibrėžimą, labiau atitinkantį H. L. A. Harto bausmės sampratą: kriminalinė bausmė – tai ypatinga valstybės prievartos priemonė, skiriama tik už veikas, kurios baudžiamajame įstatyme pripažįstamos nusikalstamomis, esanti griežtai asmeninio pobūdžio (t. y. skiriama tik nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui) ir skiriama tik apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu. Panašius kriminalinės bausmės požymius yra nurodę ir 1997 m. Miunchene išleisto baudžiamojo įstatymo komentaro autoriai (A. Schönke, H. Schröderis), taip pat H. H. Jescheckas savo baudžiamosios teisės bendrosios dalies vadovėlyje[223]. Pabrėžtina, kad panašus kriminalinės bausmės apibūdinimas vyravo jau XIX a. viduryje. Antai V. Spasovičius 1863 m. išleistame baudžiamosios teisės vadovėlyje kriminalinę bausmę apibrėžė kaip prievartinę, kaltininko teises bei laisves apribojančią priemonę, valstybės taikomą teisės

[219] Hart H. L. A. *Teisės samprata*, p. 320. Pažymėtina, kad baudžiamosios teisės doktrinoje ir baudžiamuosiuose įstatymuose yra laikomasi nuostatos, jog bausmės paskirtis – tai galutinis rezultatas, kurio siekia valstybė nustatydama ir taikydama bausmes. Bausmės paskirtis susideda iš nuoseklios valstybės nustatytų bausmės tikslų sistemos.
[220] Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*, p. 59.
[221] Cole F. G. *The American system of Criminal Justice*. California: Brooks / Cole Publishing Company, 1998, p. 468.
[222] Hobbes T. *Leviatanas*, p. 307–308.
[223] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 2001, p. 341; Jeschek H.-H. *Lehrbuch des Strafrechts.* Algemeiner Teil. Berlin, 1969.

pažeidėjui[224]. Taip pat kriminalinė bausmė yra apibrėžta naujajame BK: bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui (41 straipsnis). Taigi šiame apibrėžime galima išskirti vieną pagrindinį bausmės tikslą – atpildą asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką. Kai kurie autoriai (N. Beliajevas, M. Šargorodskis) kritikuoja tokį bausmės sąvokos apibrėžimą ir teigia, kad neišskyrus tikslų ši sąvoka gali būti pritaikyta tiek medicininio poveikio priemonėms, tiek pedagoginėms auklėjamojo poveikio priemonėms, kurios negali būti laikomos bausme[225]. Ši nuomonė neturėtų būti pripažinta teisinga, kadangi bausmės tikslas – atpildas – sąvokoje visada nurodomas, o medicininio poveikio ar pedagoginėmis auklėjamojo poveikio priemonėmis tokio tikslo nesiekiama.

Taigi pateiktas sąvokas pagal tai, kokiems bausmės tikslams teikiama pirmenybė, galima suskirstyti į tris grupes: 1) sąvokos, nurodančios tik vieną iš bausmės tikslų – atpildą; 2) sąvokos, įtvirtinančios du bausmės tikslus: atpildą ir nusikaltimų prevenciją; 3) sąvokos, įtvirtinančios socialinės gynybos ir atpildo tikslus.

Prieš suteikiant pirmenybę kuriai nors iš kriminalinės bausmės sąvokų būtina trumpai apžvelgti baudžiamosios teisės teorijas, apibūdinančias bausmės tikslus.

Kai kurių autorių (C. Butkys) teigimu, yra dvi pagrindinės mokyklos, skirtingai apibūdinančios bausmės tikslą: klasikinė ir pozityvistinė[226]. Pirmoji remiasi senu moralinės kaltės ir bausmės atpildo principu, antroji pagrindu pripažįsta visuomenės saugumą, todėl pagal ją bausmė yra ne atpildas, o apsigynimas ir auklėjamoji priemonė. Atpildo sistemos šalininkai tvirtina, kad keršto, kitaip tariant, atpildo, pradas yra būtinas sudedamasis baudimo motyvas, ir jo iš bausmės sąvokos išmesti negalima. Žymiausių klasikinės baudžiamosios teisės mokyklos atstovų (C. Beccaria, A. Feuerbachas, B. Rossi, N. Tagancevas ir kt.) neabejotinas nuopelnas – kruopštus tokių teisinių sąvokų kaip teisės norma, baudžiamasis įstatymas, nusikaltimas, kaltės formos ir kitos formulavimas. Tačiau klasikinės mokyklos šalininkai nepripažino teisės evoliucijos ir visuomeninių pokyčių reikšmės teisėkūrai. Priešininkai, pozityvistai įrodinėja, kad kova su nusikaltimais yra viena iš daugelio valstybės pareigų. Šią pareigą, kaip ir kitas, valstybė turi atlikti ramiai, be neapykantos ir pykčio, paisydama vien tikslingumo[227]. Valstybė, steigdama baudžiamuosius teismus, su nusikaltimais turi kovoti taip, kaip ji kovoja su epidemijomis, badu ir gaivalinėmis nelaimėmis. Šios teorijos šalininkai tvirtina, kad atpildo pradas visiškai išnyksiąs iš baudžiamųjų įstatymų ir jį pakeisiąs tik apsaugojimo nuo nusikaltimų tikslas.

---

[224] Спасовичь В. *Учебникъ уголовного права*. Т. 1. Санкт-Петербург: въ типографіи іосафата огризкоб, 1863, с. 179.
[225] *Курс советского уголовного права: часть общая*. Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Т. 2. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1970, с. 193–194.
[226] Butkys C. *Kriminalinio baudimo pagrindai*. Kaunas, 1929.
[227] Алексеев С. С. *Философия права*. Москва: Норма, 1998, с. 33–34.

Pozityvistinėje mokykloje galima išskirti keletą krypčių, žymiausios yra įbauginimo (J. Benthamas), antropologinė (E. Ferri, C. Lombroso), reabilitacijos (Stelzeris). Įbauginimo teorijos šalininkai teigia, jog bausme reikia įbauginti asmenį, kad jis daugiau nedarytų nusikaltimų, taip pat kartu siekiama kitus asmenis atgrasyti nuo nusikaltimų darymo. Antropologinės teorijos esmė – fizinis poveikis nusikaltėliui būdingų bruožų turinčiam asmeniui siekiant atimti jam galimybę daryti nusikaltimus. Antropologinės teorijos šalininkų teigimu, žmogaus elgesį nulemia psichiniai ir socialiniai veiksniai, kurių neįmanoma kontroliuoti. Tačiau įrodžius, kad nėra tik nusikaltėliams būdingų fizinių savybių, ši teorinė kryptis jau XX a. pradžioje baudžiamosios teisės teoretikų beveik vieningai buvo pripažinta nepagrįsta. Pabrėžtina, kad antropologinė teorija, nepaisant kritikos, iš dalies darė įtaką baudžiamosios teisės raidai. Šios teorijos šalininkai ragino atsisakyti klasikinio požiūrio, kad už vienodą nusikaltimą turi būti paskirta vienoda bausmė, ir siūlė individualizuoti bausmę kaltininkui, atsižvelgiant į potencialią jo grėsmę visuomenei. Reabilitacijos teorijos esmė yra nuostata, kad asmenį, padariusį nusikaltimą, galima ir reikia taip paveikti, kad jis daugiau nenusikalstų. Ši teorija, skirtingai nei jau minėtos, pripažįsta tik pozityvų poveikį: auklėjimas, psichologinė pagalba, profesinis parengimas ir t. t.

Be šių mokyklų, yra žinoma teorija, mėginanti bausmę apibrėžti kaip socialinio teisingumo atkūrimo priemonę (A. Naumovas). Šios teorijos šalininkai, pripažindami ir kitų tikslų svarbą, kaip vieną pagrindinių tikslų nurodo socialinio teisingumo atkūrimą. Atsižvelgiant į baudžiamosios teisės ypatumus, socialinio teisingumo pažeidimas šioje teorijoje apibrėžiamas kaip teisės normų pažeidimas. Bausmė tokiu atveju atkuria socialinį teisingumą[228].

Kai kurie autoriai (R. K. Mertonas) mėgina sumenkinti kriminalinės bausmės reikšmę būtent dėl to, kad ji yra atpildas už padarytą nusikaltimą. Jie sutapatina teisėtą atpildą su primityviu kerštu, nesuderinamu su civilizuotos visuomenės dorovinėmis vertybėmis[229]. Akivaizdu, kad kerštas yra ne tik amoralus, bet ir žalingas, nes sukelia atsakomąjį smurtą. R. K. Mertonas apskritai atmeta kriminalinės bausmės idėją, bausmę jis traktuoja kaip sadistinio polinkio įkūnijimą[230]. Kita vertus, nors pastaruoju metu daugėja negatyvaus požiūrio į kriminalinę bausmę šalininkų, reikėtų pritarti J. Bluvšteino nuomonei, kad jų reikalavimas visiškai atsisakyti kriminalinių bausmių ir pakeisti jas socialinės gynybos priemonėmis nėra visiškai pagrįstas[231]. Masinė sąmonė reikalauja, kad blogis būtų nubaustas. Galima atsainiai vertinti šiuos reikalavimus, nes juos esą lemia masinės sąmonės konservatyvumas, rigoristinės daugelio visuomenės narių nuotaikos, noras per bausmių sistemą kontroliuoti kitus visuomenės narius. Filosofas L. Donskis labai taikliai yra pažymėjęs, kad „patys talentingiausi modernybės tyrinėtojai – tokie socialinių mokslų teoretikai kaip Michelis

[228] *Учебник уголовного права: общая часть*. Москва: Юрист, 1996, с. 264.
[229] Bittner E., Platt A. M. The Meaning of Punishment. *Issues in Criminology*, 1966, No. 2 (1), p. 79.
[230] Мертон Р. К. *Социальная норма и аномия: социология преступности*. Москва: Прогресс, 1966, с. 310.
[231] Bluvšteinas J. Akivaizdžios ir latentinės kriminalinės bausmės funkcijos. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 2, p. 57–60.

Foucault (Mišelis Fuko), Zygmuntas Baumanas ir Anthony Giddensas (Entonis Gidensas) – akcentavo, kad vienas pamatinių modernybės bruožų yra totalinės ir vis labiau racionalizuojamos bei tobulinamos kontrolės siekis. <...> A. Giddensas sakė, jog net mirties bausmės panaikinimą daugelyje šalių galima sieti ne tiek su humanizmo ir užuojautos triumfu mūsų laikais, kiek su aiškiu įsisąmoninimu fakto, kad nužudęs nusikaltėlį nebeturėsi ką kontroliuoti – sunaikinęs kūną, sykiu prarasi ir kontrolės galimybę, savosios egzistencijos pateisinimą ir manipuliavimo kitais džiaugsmą“[232].

Baudžiamoji teisė, kaip ir teisė apskritai, yra neatsiejama nuo konkrečios visuomenės vertybių sistemos. Ši sistema gali keistis. Jos pasikeitimai priklauso nuo daugelio veiksnių, kurie siejami su tam tikru laiku, tačiau esminė ir svarbiausia vertybė, kuriai visuomet suteikiamas prioritetas, yra teisingumas. Masinė sąmonė reikalauja už blogį nubausti. Šis argumentas yra pakankamai svarus, tik masinės sąmonės reikalavimus vertinant nekritiškai tektų atgaivinti viduramžių justiciją ir jai būdingas žiaurias bausmes. Tačiau visiškai nepriimtinas ir kitas kraštutinumas, kai yra ignoruojamas masinės sąmonės požiūris į teisingumą. Žmogus negalėtų laikyti teisinga visuomenės, kurioje neskatinamas gėris ir nebaudžiama už blogį. Kita vertus, gyvendami visuomenėje, kurią laiko neteisinga, žmonės nustoja gerbti pačią visuomenę ir tos visuomenės sukurtą valstybę. Todėl imama nebegerbti įstatymų, kuriuos leidžia tokia valstybė, ir institucijų, kurios privalo užtikrinti šių įstatymų vykdymą. Taigi kiekvienas mėginimas paneigti blogio nubaudimą kaip vieną iš kriminalinės bausmės tikslų pats gali tapti svarbiu kriminogeniniu veiksniu.

H. Welzelio nuomone, pagal bausmės taikymo tikslų suvokimą bausmės teorijas apibendrintai galima skirstyti į absoliučias (besąlygines), sąlygines ir mišrias (kompleksines). Absoliučios bausmės teorijos atstovai teigia, kad bausmė yra teisingas atpildas už blogį ir jos tikslai negali būti kitokie, kaip tik pažeistos moralinės tvarkos atkūrimas (ryškiausi šios teorijos atstovai – vokiečių idealistai I. Kantas ir G. V. F. Hegelis, taip pat Olandijoje gimęs teisininkas, diplomatas H. Grotijus). Bausmė yra tik atsakas į padarytą skriaudą ir kartu atpildas kaltininkui. Baudžiamasis įstatymas – tai kategoriškas imperatyvas; kas pažeidžia įstatymą, tas teisingumo dėlei turi būti nubaustas. Pabrėžtina, kad ši teorija dažnai yra kritikuojama. Pasak A. Žalinskio, Vokietijos baudžiamojoje teisėje kai kurie autoriai I. Kantą ir G. V. F. Hegelį laiko obskurantais ir yra siūloma, pvz., su G. V. F. Hegeliu, išvis atsisveikinti[233]. Sąlyginės teorijos šalininkai teigia, kad bausmė turi būti ne kerštas už blogį, bet apsauga nuo jo ateityje (atmetamas atpildo tikslas). Jos šalininkai dažniau grįžta prie C. Beccarios minčių ir labiau pabrėžia bausmės prevencijos

---

[232] Donskis L. Vidutinybių revanšo metas. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/34300> [žiūrėta 2007 09 22].

[233] Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право*. Москва: Проспект, 2006, с. 305.

funkcijas. Mišrios bausmės teorijos atstovai tvirtina, kad reikia derinti abu elementus. Joje siekiama suvienyti (K. Roxin) kompleksinę atpildo ir kompleksinę prevencijos teorijas[234]. Paminėtina, jog Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas taip pat yra tos nuomonės, kad teisiniai nusikalstamos veikos padariniai turi būti proporcingi padarytai veikai. Panašios pozicijos laikosi ir Vokietijos Aukščiausiasis Teismas[235].

4. Lyginamoji užsienio valstybių baudžiamųjų įstatymų analizė rodo, kad vienodų įstatymų nuostatų dėl bausmės tikslų nėra. Pavyzdžiui, Anglijoje ir Velse, remiantis 1991 m. priimtu Baudžiamosios justicijos įstatymu (angl. *Criminal Justice Act*), buvo persvarstyta baudžiamoji politika ir nustatyta, kad bausme turi būti siekiama apsaugoti visuomenę, atlyginti už padarytą veiką ir pataisyti nusikaltusį asmenį, tačiau visų pirma vykdyta reforma siekta teisingai bausti[236].

Paminėtina, kad XX a. antrojoje pusėje JAV baudžiamąja politika buvo siekiama pataisyti nuteistąjį (jį reabilituoti)[237]. Bausmių sistema buvo tokia, kad buvo galima skirti neapibrėžtas bausmes. Asmuo įkalinimo įstaigoje turėjo būti laikomas, iki kalėjimo administracija nuspręs, kad jis pasitaisė. Šios sistemos kontroversiškumas, nustatyti kalėjimų administracijos savivalės atvejai nulėmė tai, kad 1984 m. Bausmių skyrimo įstatymu (angl. *Sentencing Reform Act*) bausmių skyrimo sistema buvo pertvarkyta. Pasak J. Pradelio, „neapibrėžtų bausmių terpėje atsiranda vadovaujančiųjų principų metodas“. Taikant šį metodą siekiama bausmę apibrėžti atsižvelgiant į nusikaltimo sunkumą ir kriminalinę teisiamojo praeitį. Bausme imta siekti teisingai nubausti, įbauginti, atimti galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas ir pataisyti[238].

Vokietijos baudžiamojo kodekso nuostatos bausmės tikslų nenurodo, jos ribas apibrėžia asmens kaltumas dėl padarytos nusikalstamos veikos ir kaltininko asmenybė. Skirdamas bausmę teisėjas turėtų atsižvelgti į tai, kad bausmė nėra vien atpildas už kaltai padarytą veiką, bet ja yra siekiama bendrųjų ir specialiųjų bausmės prevencinių tikslų[239]. Ispanijos baudžiamojo kodekso trečiojo skyriaus „Bausmė“ nuostatose bausmės paskirtis taip pat specialiai nenurodyta[240]. Tačiau Latvijos baudžiamojo kodekso 35 straipsnio 2 dalyje yra nustatyta, kad bausmės tikslu laikytinas kaltojo asmens pasmerkimas už padarytą nusikalstamą veiką, nuteistųjų ar kitų asmenų sulaikymas nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo[241]. Estijos baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalyje

---

[234] Welzel H. *Das Deutsche Strafrecht.* Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1960, S. 210–214; Blachut J., Gaberle A., Krajewski K. *Kryminologija*. Gdansk: Arche s. c., 2000, s. 477.
[235] *Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen*. T. 44. Köln / Berlin: 1999, S. 125–128.
[236] Šulija G. *Baudos bausmė ir jos skyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005.
[237] *The American System of Criminal Justice*. Ed. G. Cole. 5th ed. California, 1989, p. 473.
[238] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 548–549.
[239] Welzel H. *Das Deutsche Strafrecht*, S. 209–214; Joecks W. *Strafgesetzbuch. Studienkommentar*. München: 2004; Hart-Hönig K. *Gerechte und zweckmässige Strafzumessung: zugleich ein Beitrag zur Theorie positiver Generalprävention.* Berlin: Duncker und Humblot, 1992, S. 100–122; Wessels J. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: baudžiamoji veika ir jos struktūra*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 127–128.
[240] *Уголовный кодекс Испании*. Москва: Зерцало, 1998.
[241] Крастиньш У., Лихолая В., Ниедре А. *Комментарии к уголовному закону: общая часть*. Рига, 2000, с. 125.

yra įtvirtinta, kad bausme valstybės vardu pasmerkiamas nusikaltimą padaręs asmuo, taip pat bausmė yra poveikio priemonė, kuria siekiama sulaikyti nusikaltusįjį ir kitus asmenis nuo nusikalstamų veikų padarymo[242]. Lenkijos baudžiamojo kodekso 53 straipsnyje, nustatančiame bausmių skyrimo taisykles, yra nurodyta, kad bausme siekiama įgyvendinti prevencinius ir auklėjamuosius tikslus[243].

Taigi šiuolaikiniuose užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose bausmės tikslai arba apskritai nenurodomi (Danija, Ispanija, Prancūzija, Suomija, Švedija, Vokietija ir kt.), arba jie konkrečiai nurodomi straipsniuose, skirtuose bausmei ir jos skyrimui (Estija, Latvija, Lenkija, Rusija, Ukraina ir kt.). Tačiau net ir tose šalyse, kurių įstatymuose bausmės tikslai nėra aiškiai nurodyti, teismų praktikoje paprastai vyrauja polifunkcinė bausmės tikslų samprata (mišrioji bausmės teorija), t. y. bausmės paskirtis paprastai atskleidžiama keletu aspektų (nubaudimo, pataisymo, įbauginimo ir t. t.)[244]. Remiantis mišria bausmės teorija galima manyti, kad bausmės tikslai turėtų priklausyti nuo nusikalstamų veikų sunkumo, kaltės formos ir kaltininko asmenybės. Pavyzdžiui, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra pareiškęs, kad skiriamojoje bausmėje turi atsispindėti ir kaltės išpirkimas, ir prevencija, ir resocializacija, ir atgaila, ir atpildas[245]. Taigi vadovavimąsi ne vienu, bet keliais bausmės tikslais nulemia tai, kad teismų praktikoje būtų gana sudėtinga nevienodai charakterizuojamiems ir turintiems skirtingą nusikalstamo elgesio patirtį asmenims bausmės paskyrimą motyvuoti tik vienu tikslu. Todėl visiškai priimtina yra užsienio šalių patirtis, paliekanti teismams teisę nuspręsti, kokių tikslų reikėtų siekti skiriant bausmę konkrečiam asmeniui.

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje bausmės paskirtis taip pat vertinama nevienareikšmiškai: vieni autoriai teigia, kad pagrindinis bausmės tikslas yra atkurti teisingumą (J. Bluvšteinas, A. Vaišvila), kiti mano, kad svarbiausias tikslas – paskirti teisingą bausmę už kaltai padarytą nusikalstamą veiką (V. Piesliakas), treti nurodo, kad bausme siekiama specialiosios prevencijos, kuri gali grąžinti nusikaltusį asmenį į normalų visuomenės gyvenimą (V. Pavilonis, J. Riepšas), ketvirti yra įsitikinę, kad bausmei, kaip bendrinei sąvokai, turėtų būti keliamas tik vienas tikslas – individuali prevencija, t. y. siekis, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo, atlikęs bausmę, nebedarytų naujų nusikaltimų (G. Švedas) [246].

---

[242] *Уголовный кодекс Эстонской республики*. Санкт Петербург, 2001, с. 52.
[243] *Kodeks karny*. Wprowadzenie Tadeusz Bojarski. Zakamycze, 2000.
[244] Šulija G. *Baudos bausmė ir jos skyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005.
[245] Beschluss vom 19. Oktober 1971 (1 BvR 387/65). Ausstrahlung des Grundrechts der Glaubensfreicheit auf die Bestrafung wegen unterlassener Hilfeleistung. *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*. Bd. 32. Tuebingen, 1972, S. 109.
[246] Bluvšteinas J. Akivaizdžios ir latentinės kriminalinės bausmės funkcijos. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 2, p. 53; Vaišvila A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: BĮ „Litimo“, 2000, p. 388; Piesliakas V. Kaip kovosime su nusikalstamumu? *Teisės apžvalga*, 1990, Nr. 2, p. 12; Pavilonis V., Riešas J. Kriminalinių bausmių skyrimo praktika Respublikoje. *Socialinė teisė*, 1987, Nr. 3, p. 18; Švedas G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 69.

Pabrėžtina, kad valstybės galios bausti individą už kaltai padarytą veiką realizavimo tikslai ir esmė ryškiausiai atsiskleidžia per bausmės paskirtį. 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 patvirtinto (įsigaliojusio 2003 m. gegužės 1 d.) Lietuvos BK 41 straipsnio 2 dalyje nustatyta polifunkcinė bausmės paskirtis[247]: 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; 3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad jie laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų; 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą. Taigi Lietuvos BK nėra numatyta vieno svarbiausio bausmės tikslo, todėl galima manyti, kad įstatymų leidėjui baudžiamojo įstatymo kūrimo procese didesnę įtaką darė baudžiamosios teisės doktrina, pripažįstanti, kad skiriant bausmę skirtingoms asmenų grupėms turi būti siekiama skirtingų tikslų. Todėl bausmės kokybės ir turinio negali nulemti vien nusikalstamos veikos objektyvieji požymiai – ji turi būti siejama su nusikaltusiu asmeniu, jo socialinėmis, psichologinėmis ir moralinėmis savybėmis.

5. Daugelis BK nustatytų bausmės tikslų Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje jau buvo nagrinėta, tačiau teisingumo principo įgyvendinimo užtikrinimas yra naujas baudžiamajame įstatyme įtvirtintas bausmės tikslas, nes anksčiau galiojusiame BK tokia bausmės paskirtis nebuvo minima, todėl reikėtų plačiau ją paaiškinti.

Minėta, kad tai yra bendrasis, visoms teisės šakoms būdingas principas, esminę reikšmę turintis ne tik įstatymų leidybos, bet ir jų taikymo procesui. Šiuo atveju jis įgyja specifinių ypatumų, kuriuos nulemia būtinumas užtikrinti kaltininkui tokios tinkamai individualizuotos bausmės paskyrimą, kuri geriausiai atitiktų įstatyme įtvirtintos bausmės paskirtį. Šis principas atspindi esminę įstatymų leidėjo idėją, kuri gali būti apibūdinta kaip tam tikros teismų praktinės veiklos pagrindinių krypčių nustatymo skiriant bausmes tikslas. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje nėra bendro požiūrio į teisingumo principą ir jo turinį, todėl teisingos bausmės samprata gali būti nevienareikšmė. Ji dažnai remiasi konkretaus teisingumo ar neteisingumo suvokimu. Paminėtina, kad teisingumo sampratos klausimai įvairiai yra gvildenami filosofų, teologų ir teisininkų darbuose. Antai Romos imperatorius Justinianas teisingumą apibūdino kaip būtinumą „duoti kiekvienam žmogui pagal nuopelnus“. Vakarų teologijoje sukurta teisingumo koncepcija buvo grindžiama nuodėmių išpirkimo doktrina, esą teisingumas reikalauja, kad už kiekvieną nuodėmę (nusikaltimą) būtų mokama laikinomis kančiomis, kad tos kančios, t. y. bausmė, atitiktų nuodėmingą poelgį, kad ji reabilituotų konkretų pažeistą įstatymą („atkeršytų“ už jį)[248].

H. L. A. Harto teigimu, įvairūs teisingumo idėjos taikymo atvejai yra grindžiami bendruoju principu, kad individai turi teisę į tam tikrą lygią arba nelygią su kitais padėtį. „Vadinasi,

[247] Teisės literatūroje bausmės paskirtis paprastai apibrėžiama kaip nuosekli bausmės tikslų sistema.
[248] Berman H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*, p. 247–248.

teisingumas tradiciškai suprantamas kaip pusiausvyros arba proporcijos palaikymas arba atstatymas, o svarbiausiasis teisingumo priesakas dažnai formuluojamas taip: „Vienodas bylas traktuok vienodai“; tačiau pastarąją formuluotę reikia papildyti: „o skirtingas bylas – skirtingai“[249].

Įdomi yra N. Ashfordo pozicija. Pasak jo, teisingumas „reiškia taisykles, pagal kurias paskirstomi atlygiai ir bausmės, kad kiekvienas žmogus gautų tai, kas jam priklauso“[250]. Jo nuomone, teisingumo sampratai pavojų kelia teisėjų aktyvizmas, kada teismo sprendimai tiesiog atspindi teisėjų prioritetus ir išankstinius nusistatymus, jų asmeninį požiūrį į tai, kas teisinga, o kas klaidinga. „Tai ne įstatymų, o žmonių viršenybė“, – teigia N. Ashfordas[251]. Taigi laikantis šios pozicijos yra pabrėžiamas nešališko (objektyvaus), priimtomis teisės normomis pagrįsto sprendimo reikalavimas. Remiantis šiuo požiūriu būtų galima manyti, jog galiojantys įstatymai privalo būti nepriekaištingi, kad galėtų užtikrinti teisingumo įgyvendinimą.

Nuomonių nevienareikšmiškumas lemia tai, kad įvairių valstybių baudžiamieji įstatymai, susiję su bausmių skyrimu, yra ta sritis, kurioje galima pastebėti daugiausia skirtumų. Pavyzdžiui, *common law* sistemoje paprastai yra laikomasi H. L. A. Harto suformuluoto principo „vienodas bylas traktuok vienodai“. Todėl, pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje skiriant bausmę teisingumo yra siekiama ne analogiškomis bausmėmis, bet vienodu kai kurių bylos aplinkybių vertinimu.

Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje šioms nuostatoms artimiausia yra V. Piesliako pozicija. Jis visiškai pagrįstai teigia, kad yra trys teisingumo aspektai: 1) teisingumas – tai įstatymų leidėjo veikla nustatant žmogaus poelgių nusikalstamumą ir sankcijas už nusikalstamas veikas; 2) teisingumas – tai teismo veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir skiriant įstatyme numatytas poveikio priemones; 3) teisingumas – tai vienodos baudžiamosios politikos siekis. „Analogiški nusikaltimai, padaryti analogiškomis sąlygomis, turi būti baudžiami analogiškai. Jei teisėjas analogiškus nusikaltimus vertins skirtingai, taigi ir kaltininkus baus skirtingai, nesvarbu, ar griežtai, ar švelniai, tai nebus teisingumas. Tai anarchija, kuri gimdo piktnaudžiavimus ir kitokias blogybes <...>“[252]. Šios mintys yra artimesnės formaliajam teisingumui. Anglų teisės filosofijos atstovo D. Lloydo teigimu, formalusis teisingumas gali būti suvokiamas taikant tris tarpusavyje siejamas koncepcijas: pirma, turi būti normos, nustatančios, kaip konkrečiais atvejais reikia elgtis su žmonėmis; antra, šios normos savo pobūdžiu turi būti visuotinės, t. y. jose turi būti numatyta, kad kiekvienas asmuo, patenkantis į jų veikimo sritį, privalo jas vykdyti; trečia, teisingumas reikalauja, kad šios bendrosios normos būtų taikomos nešališkai, t. y. šias normas vykdančios institucijos privalo jas taikyti be jokios diskriminacijos, prievartos arba, atvirkščiai, tam tikrų

[249] Hart H. L. A. *Teisės samprata*, p. 267.
[250] Ashford N. *Laisvos visuomenės principai*. Vilnius: Aidai, 2003, p. 68.
[251] Ibid., p. 69.
[252] Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, kn. 1, p. 101; Piesliakas V. Bausmių skyrimo nuostatų tobulinimo problemos. *Teisės problemos*, 1996, Nr. 2, p. 8.

nuolaidų. Taigi nė vienam asmeniui, patenkančiam į tų normų veikimo sritį, neturi būti daroma jokių išimčių[253].

Suprantama, jeigu yra kuriama normų sistema, ji turi būti objektyviai ir visuotinai taikoma, kadangi normos galiojimas, kaip taikliai yra pasakęs H. Kelsenas, yra „privalomybė, o ne esamybė“. Todėl teisingumas – tai visų pirma teisingas baudžiamasis įstatymas, sudarantis sąlygas kurti vienodą teismų praktiką.

Tačiau teisėkūros procese įstatymų leidėjas turi nustatyti vertybių skalę, kuri leistų atsižvelgti į skirtingus visuomenės narius ir jų galimybes. Šių vertybių sistema negalės būti kuriama vien formalaus teisingumo pagrindu, kadangi ji turi būti priežastiniu ryšiu siejama su kylančiais normos taikymo padariniais. Todėl vien formalusis teisingumas gali nulemti faktinį neteisingumą. Pavyzdžiui, už padarytą vagystę ir trisdešimtmečiui, ir keturiolikmečiui būtų taikoma vienoda laisvės atėmimo bausmė. Taigi teisingumo principas savaime nepaneigia to, kad tam tikroms asmenų, esančių skirtingose padėtyse, kategorijoms gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas. Įstatymų leidėjas, nustatydamas teisės normas ir jų laikymąsi užtikrinančias poveikio priemones, paprastai remiasi teisingumo samprata ir preziumuoja, kad priimamas įstatymas iš esmės gali garantuoti teisingumo principo įgyvendinimą. Tačiau priimtas įstatymas pats savaime nebūtinai yra teisingas, todėl galima jį kritikuoti ir siūlyti jo pakeitimus. Tai liudija ir naujojo BK pakeitimai. Antai 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 patvirtintas ir tik nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs BK iki 2008 m. sausio 1 d. buvo keičiamas net 14 kartų. Įstatymų leidėjas padarė daugiau kaip 150 straipsnių pakeitimus, papildė kodeksą 19 naujų straipsnių (pvz., BK 39^1, 198^1, 147^1, 151^1, 198^2 ir kt. straipsniais). Nepaisant to, kai kurių autorių (N. Ashfordas, V. Nažimovas) nuomone, nepriekaištingai laikantis nustatytų baudžiamųjų teisės normų reikalavimų galima priimti nešališką ir teisėtą, todėl teisingą sprendimą[254]. Neatmetant būtinumo užtikrinti teismo priimamų sprendimų teisėtumą, vis dėlto reikėtų manyti, kad vien jis dar negarantuoja teisingumo principo įgyvendinimo skiriant bausmę. Teisėtumas ir teisingumas nėra tapačios sąvokos. Abu šie principai yra būtini ir papildo vienas kitą, todėl kiekviena paskirta bausmė turi būti teisėta ir teisinga.

Neabejotina, kad teismas klauso tik įstatymo, todėl jis privalo derinti įstatymo jam suteiktą laisvę ir vienodą baudžiamojo poveikio priemonių parinkimo bei skyrimo praktiką, nepaisydamas teisėjo nuotaikos ar bylos nagrinėjimo vietos ir laiko. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 1 dalyje pabrėžiama: „Visi asmenys teismams ir tribunolams yra lygūs. Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą

[253] Ллойд Д. *Идея права: репрессивное зло или социальная необходимость*, с. 137–138.
[254] Paminėtina, kad sovietinėje baudžiamosios teisės doktrinoje teisingumas buvo tapatinamas su teisėtumu, todėl ir nuosprendžiui dažniausiai buvo keliami tik teisėtumo ir pagrįstumo reikalavimai.

sudaryto kompetentingo, nepriklausomo ir nešališko teismo <...>“[255]. Šioje nuostatoje akivaizdžiai galima įžvelgti šio dokumento preambulėje deklaruoto teisingumo pagrindą. Reikalavimas teismams ir tribunolams visus asmenis traktuoti kaip lygius suponuoja objektyvų bylos nagrinėjimą, visų pirma tai, kad kiekvienas asmuo turi teisę į teisminę gynybą, lygias teises nagrinėjant bylą teisme (reikšti nušalinimus, teikti įrodymus, reikšti prašymus, apskųsti teismo sprendimus ir kt.), baudžiamojo įstatymo normos visiems asmenims turi būti taikomos vienodai ir kt. Reikalavimas, kad teismas būtų „kompetentingas“, reiškia ne tik tai, kad turi būti tam tikra įstatymais įtvirtinta teismo kompetencija nagrinėti bylą, bet ir tai, kad teismas savo sprendimą privalo pagrįsti išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių nagrinėjimu, kad bausmė gali būti paskirta tik kaltam asmeniui, o kaltu asmuo gali būti pripažintas tik konstatavus, jog nusikalstama veika buvo padaryta, kad be teismo niekas negali vykdyti teisingumo ir pan.

Taigi taikant teisingumo principą pirmiausia reikalaujama griežtai laikytis tarptautiniuose dokumentuose ir nacionaliniuose baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintų reikalavimų. Kartu teisingumo principas suponuoja teismo pareigą ne aklai taikyti įstatymą, bet ir nustatyti, ar įstatyme įtvirtinti draudimai ir reikalavimai atitinka Konstituciją, ar jie nepažeidžia prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių, ar BK įtvirtintos sankcijos leidžia tinkamai individualizuoti bausmę ir kt.[256]

Pabrėžtina, kad teisingumo principo įgyvendinimas glaudžiai siejasi su skiriamos kaltininkui bausmės proporcingumu[257]. Teisingumas – tai visų pirma įstatymo nustatyta optimali pataisymui reikalinga bausmės rūšis ir jos dydis. Kartu jis suprantamas ir kaip interesų vienybės išlaikymas, ir iš to suponuojamas teiginys, kad už padarytas nusikalstamas veikas skiriamos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti. Konstitucinis Teismas 2003 m. birželio 10 d. nutarime konstatavo, jog Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinio teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos. Teisingumo ir teisinės valstybės principai *inter alia* reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. Taigi bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas negalima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs

[255] 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288, p. 23.
[256] Todėl jei kyla abejonių dėl įstatymo atitikties Konstitucijai, teismai turėtų kreiptis į Konstitucinį Teismą, kad šis nustatytų, ar įstatymų leidėjo įtvirtintos baudžiamojo įstatymo nuostatos neprieštarauja Konstitucijai.
[257] Proporcingumo principas yra vienas iš bendrųjų teisinių principų, kuris baudžiamosios teisės doktrinoje dažnai vadinamas bausmės ekonomijos (V. Pavilonis) arba per didelės prievartos uždraudimo principu.

nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai[258]. Pritariant šiai Konstitucinio Teismo nuostatai vis dėlto reikėtų pažymėti, kad baudžiamajame įstatyme nustatytas bausmių ir kitų poveikio priemonių proporcingumas padarytos nusikalstamos veikos pavojingumui (įstatymo nustatytas proporcingumas) dažniausiai yra reliatyvus, kadangi konstruodamas sankcijas už tam tikras veikas įstatymų leidėjas vadovaujasi politiniais, ideologiniais, materialiniais, moraliniais ir kitais utilitariniais kriterijais. Todėl teismas teisingumo principo įgyvendinimą gali užtikrinti tik konkrečiam asmeniui individualizuodamas bausmę už padarytą nusikalstamą veiką.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kiekviena nusikalstama veika padaroma konkrečioje situacijoje, esant tam tikroms, dažnai tik jai būdingoms, aplinkybėms. Be to, nusikalstamas veikas padaro konkretūs asmenys, turintys tik jiems būdingų individualių savybių. Tačiau baudžiamasis įstatymas visų aplinkybių negali numatyti, todėl iškyla dilema, ar įstatymų leidėjas privalo papildyti BK ir stengtis jame numatyti visus galimus atvejus (o tai praktiškai beveik neįmanoma), ar suteikti teismams teisę, įvertinus konkrečią situaciją ir vadovaujantis įstatyme įtvirtintu teisingumo principu, priimti tinkamiausią sprendimą. Neatsitiktinai kai kurie baudžiamosios teisės specialistai yra linkę manyti, kad teisingumo principo įtvirtinimą bausmės paskirtyje įstatymų leidėjas sieja su visuomenės interesu, kurio paisant teismui yra leidžiama į bausmę pažiūrėti ne vien per kaltininko ir nusikalstamos veikos, bet ir per visuomeninio intereso, kurį baudžiamieji įstatymai ne visada gali atspindėti, prizmę. Būtų galima pritarti šiam požiūriui į teisingumo principo taikymą ir jo turinį, tačiau kyla abejonių, ar dėl tokios šio principo traktuotės nebus suformuota skirtinga teismų praktika, kai analogiškos bylos, nagrinėjamos skirtingų teisėjų, bus sprendžiamos skirtingai. Todėl suprantamas N. Ashfordo susirūpinimas, kai jis rašo: „Teisėjų aktyvizmo šalininkai <...> derina sprendimus, atsižvelgdami labiau į pasekmes, o ne metodą, kuriuo tie sprendimai pasiekiami. Nerimaujama, kad teisėjai vis labiau laikosi tokio požiūrio, pradedant žemiausiais Europos teismais ir baigiant ES Europos Teisingumo Teismu. Tai kelia pavojų teisingumui, nes pakerta bendrai suprantamo teisingumo taisykles. Darosi vis sunkiau numatyti, kaip teismai išspręs vieną ar kitą konfliktą“[259].

Lietuvos teismų praktikos pozicija ryškiausiai atsiskleidžia tais atvejais, kai teismai argumentuotai kreipiasi į Konstitucinį Teismą dėl baudžiamojo įstatymo nuostatų atitikties Konstitucijai. Antai Lietuvos apeliacinis teismas ir Panevėžio apygardos teismas, nutartimi kreipdamiesi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar BK 45 straipsnio 4 dalis (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalyje (1998 m. vasario 3 d. redakcija) numatyta minimali penkerių metų laisvės atėmimo bausmė neprieštarauja Konstitucijos 31 straipsnio 2 daliai ir

[258] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 57-2552.
[259] Ashford N. *Laisvos visuomenės principai*, p. 72.

Konstitucijoje įtvirtintam teisinės valstybės principui, pabrėžė tai, kad nusikaltimus padarę asmenys turi būti nubausti teisingai, t. y. skiriama bausmė turi priklausyti nuo pažeistos baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės reikšmingumo, padaryto nusikaltimo pobūdžio, jo pasekmių, teisę pažeidusio asmens pavojingumo laipsnio ir kitų svarbių aplinkybių. Pareiškėjų nuomone, teisingumas reiškia ne tik tai, kad turi būti išsamiai ir objektyviai nustatytos bylai reikšmingos aplinkybės, bet ir tai, kad pripažintam kaltu asmeniui skiriama bausmė turi būti adekvati padarytam nusikaltimui: bausmė už nusikalstamą veiką turi atitikti tos veikos pavojingumo pobūdį ir laipsnį[260].

Teisingumo principas skatina teismą atsižvelgti ir į teisiamojo interesus, galimybes jam pasitaisyti. Vadovaudamasis bendraisiais bausmės skyrimo pagrindais, teismas turėtų kaltininkui parinkti tokią bausmę arba kitą įstatyme numatytą poveikio priemonę, kuri pozityviausiai veiktų asmenį ir užkirstų kelią nusikalstamo elgesio recidyvui. Jeigu yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti realiai neatlikus bausmės, teismas gali atidėti bausmės vykdymą (esant įstatyme numatytiems pagrindams ir sąlygoms). Jis taip pat gali atleisti asmenį nuo bausmės arba baudžiamosios atsakomybės.

Tačiau įgyvendinant teisingumo principą kartu būtina rūpintis ir visokeriopa baudžiamaisiais įstatymais ginamų gėrių (žmogaus gyvybės, sveikatos, nuosavybės, laisvės ir t. t.) apsauga. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime pabrėžė, jog „negalima teigti, kad visuomenė yra teisinga ir humaniška, jeigu nusikaltėliai gali elgtis laisviau negu žmonės, kurie laikosi įstatymo reikalavimų“[261].

Paminėtina, kad Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje vertinant teisingumo principo įgyvendinimą skiriant bausmę pastaruoju metu yra išryškėjusios dvi pozicijos.

V. Piesliakas, apibūdindamas teisingumo principą BK 54 straipsnio 3 dalies prasme, teigia: „Teisingumas, kaip teismo veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir skiriant bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones, traktuojamas taip: teisinga bausmė – tokia bausmė, kuri paskirta tinkamai atsižvelgus į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, padaryto nusikaltimo ypatumus, kaltininko padarytos veikos subjektyviuosius požymius (kaltę, motyvus), jo asmenybę, ir jos skyrimas nepažeidžia Baudžiamojo kodekso normų. Tai pagrindinis teisingumo aspektas. Jei to nebus, nei kaltininkas, nei visuomenė nesupras, kad teismas byloje įvykdė teisingumą“[262]. Taigi autorius dėmesį sutelkia į pagrindines paradigmas: a) būtinumą laikytis visų baudžiamojo įstatymo

[260] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 57-2552.

[261] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 1993, Nr. 70-1320.

[262] Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, kn. 1, p. 102.

nuostatų, b) šias nuostatas taikyti visiems asmenims vienodai, atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, padaryto nusikaltimo ypatumus, kaltininko padarytos veikos subjektyviuosius požymius (kaltę, motyvus), jo asmenybę.

G. Švedas savo darbuose aiškaus teisingumo principo apibrėžimo nepateikia. Kaip ir V. Piesliakas, jis pabrėžia būtinybę siekti baudžiamaisiais įstatymais nustatytos valstybės pasirinktos baudžiamosios politikos strategijos tikslų – „tai įstatymo taikymas pagal įstatymų leidėjo valią. <...> Nusikaltimą padariusiam asmeniui turi būti paskirta teisinga bausmė, todėl šis procesas yra vienas iš sudėtingiausių ir svarbiausių baudžiamosios teisės įgyvendinimo stadijų“. Kartu autorius pabrėžia, kad bausmės skyrimas yra retrospektyvus padaryto nusikaltimo įvertinimas ir perspektyvi prevencijos prognozė, todėl, jo nuomone, „pagrindinis kriterijus teismui parenkant bausmės rūšį ir jos dydį turėtų būti nusikaltimą padariusio kaltininko asmenybė ir atsakomybę sunkinančios ir lengvinančios aplinkybės. <...> Bausmės skyrimas nėra savitikslis: ji skiriama siekiant baudžiamajame įstatyme numatytų bausmės tikslų, kurių objektas yra žmogus. Šiuo atveju bausmė gali pasiekti jai keliamus tikslus tik kai ji bus individualizuota, t. y. paskirta atsižvelgiant į kaltininko asmenybės bruožus ir resocializacijos poreikius“[263].

Abu autoriai vienareikšmiškai prioritetą teikia teisingam baudžiamojo įstatymo taikymui, tačiau esminis išeities pozicijų skirtumas yra tas, kad V. Piesliakas, kalbėdamas apie bausmės skyrimą, pabrėžia būtinumą teisingai nubausti asmenį už padarytą nusikalstamą veiką, o G. Švedas bausmės skyrimą sieja labiau ne su galimybe nubausti asmenį, bet su jo resocializacijos būtinybe.

Taigi teisingos bausmės suvokimas ir šio principo praktinis pritaikymas gali priklausyti ne tik nuo priimtų baudžiamųjų įstatymų tobulumo, bet ir nuo kiekvieno teisėjo, taikančio BK 41 straipsnio ir 54 straipsnio 3 dalies nuostatas, supratimo, kas yra teisinga, o kas ne, nuo jo žinių, moralinių kriterijų ir dorovinės patirties. Šiuo požiūriu labai svarbi yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato, siekiančio vienodinti teismų praktiką, pozicija. Atkreiptinas dėmesys į 2003 m. birželio 20 d. nutarimą Nr. 40, kuriame yra išaiškinta, jog teismas kiekvienu atveju privalo nurodyti, kokios yra išimtinės aplinkybės, kad straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas nusikaltusiam asmeniui už konkrečios nusikalstamos veikos padarymą aiškiai prieštarautų teisingumo principui[264]. Taigi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas tik nurodo, kad naujajame BK įstatymų leidėjo įtvirtinta nuostata „Jeigu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę“ iš esmės gali būti taikoma tik išimtiniais

[263] Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais. *Teisė*, 2005, t. 56, p. 78–79.
[264] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 40 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“. *Teismų praktika*, 2003, Nr. 19, p. 206.

atvejais, kai teismas, pritaikęs kitus BK straipsnius, reglamentuojančius bausmės skyrimą ir leidžiančius ją švelninti, mano, jog skiriama bausmė aiškiai prieštarauja teisingumo principui. Spręsti, koks yra teisingumo principo turinys, palikta teismų nuožiūrai.

Reikėtų manyti, kad bausmės paskirtyje įtvirtinta būtinybė užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą iš dalies koreguoja bausmės skyrimui skirtų normų turinį, kai konkrečioje byloje būtina nustatyti kitokią, individualizuotą bausmę kaltininkui. Pabrėžtina, kad šis principas taikomas ne vien vadovaujantis konkrečių BK straipsnių nuostatų turiniu**,** bet ir atskleidžiant platesnį baudžiamojo įstatymo teisinį kontekstą. Todėl aiškindamasis įstatymo nuostatas dėl konkrečios bausmės skyrimo teismas pirmiausia turi atkreipti dėmesį į jose išreikštą ir akivaizdžiai nustatytą įstatymų leidėjo valią, – būtent tokią, kokia yra įtvirtinta pažodiniame tekste ir baudžiamojo įstatymo prasminiame kontekste. Bausmės skyrimas yra išimtinė teismo kompetencija. Tai yra vienas sudėtingiausių ir svarbiausių baudžiamojo įstatymo įgyvendinimo etapų, kurį būtų galima apibrėžti kaip tam tikrą procesą, kai teismas parenka konkrečią baudžiamajame įstatyme numatytą prievartos priemonę asmeniui, pripažintam kaltu padarius konkrečią nusikalstamą veiką. Šiame etape pagrindinis teismo uždavinys – remiantis įstatymu išsamiai ir objektyviai ištirti baudžiamosios bylos medžiagą bei priimti teisėtą, pagrįstą ir teisingą nuosprendį. Todėl vertinant teisingumo ir bausmės individualizavimo principų įgyvendinimą skiriant bausmę atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisingumas yra baudžiamojoje teisėje adaptuota filosofinė dorovinė-etinė kategorija, o bausmės individualizavimas – teisinė kategorija[265]; teisingumo sąvoka visuomet yra platesnė nei konkrečios bausmės individualizavimo sąvoka, kadangi ji apima taikomų BK normų visumą; bausmės individualizavimo principas rodo, į ką skirdamas bausmę kaltininkui teismas privalo atkreipti dėmesį, o teisingumo principas rodo, kaip turėtų būti vertinamas įstatyme nurodytų aplinkybių turinys.

Visais atvejais teisės taikytojas turėtų stengtis išvengti subjektyvumo, atsirandančio dėl įvairių aplinkybių, pavyzdžiui, kad ir nevisiškai teisingai žurnalistams aiškinant visuomenės nuomonę apie rezonansinius nusikaltimus. Praktika rodo, kad dažnai teisiamasis, jo advokatas yra bejėgiai ir neturi įtakos koreguojant išankstinę subjektyvią teismo nuomonę dėl konkrečios bausmės skyrimo. Įstatymų leidėjas, nustatęs alternatyvias, reliatyviai apibrėžtas sankcijas ir dideles nustatytų minimalios ir maksimalios bausmės ribas, viena vertus, stengėsi išvengti nepagrįstai griežtų bausmių skyrimo, tačiau, kita vertus, išplėsdamas teismų diskreciją, sudarė galimybes už padarytas panašiomis aplinkybėmis vienodas nusikalstamas veikas taikyti skirtingas bausmes. Todėl teismai, kartais piktnaudžiaudami įstatymų leidėjo suteikta diskrecija, bausmių skyrimo procese neišvengia subjektyvumo ir pažeidžia teisingumo principą, kartu yra sumenkinamas tiek baudžiamojo įstatymo, tiek teismo priimto sprendimo autoritetas.

[265] Велиев С. А. *Принципы назначения наказания*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 308.

Teisingumo principo įgyvendinimui ne mažau pavojingas yra ir formalus biurokratinis požiūris į bausmės skyrimą, kai neatsižvelgiama į gyvus žmones, su kuriais susiduriama. E. Frommas tai vadino eichmanizmu. Jis rašė: „Ypatingo biurokrato pavyzdys buvo Eichmanas (Eichmann), kuris pasiuntė mirti šimtus tūkstančių žydų ne todėl, kad jų nekentė; jis nieko nekentė, nieko nemylėjo. Eichmanas „atliko savo pareigą“: jis buvo pareigingas, kai siuntė žydus mirti; jis buvo pareigingas, kai jam buvo pavesta tiesiog pagreitinti jų emigraciją iš Vokietijos. Jam buvo svarbu viena: paklusti taisyklėms; jis jautėsi kaltas, kai joms nusižengdavo. <...> Tai nereiškia, kad visi biurokratai eichmanai. Visų pirma daugelis žmonių, kurių pareigos yra biurokratinės, savo charakteriu nėra biurokratai. Antra, daugeliu atvejų biurokratiška nuostata nepersmelkia viso žmogaus, neužmuša jo žmoniškumo“[266]. Galima manyti, kad teisingumo principo įgyvendinimui pavojingiausios yra tos situacijos, kai teismas atsižvelgia tik į padarytą nusikalstamą veiką, o šios veikos subjektą laiko iš statistinių duomenų ir praktinio darbo patirties abstrahuotą dažniausiai pasitaikantį standartinį atvejį. Pasak E. Frommo, kai „žmogus sutapatinamas su numeriu, tikrieji biurokratai gali vykdyti didžiausio žiaurumo aktus – ne todėl, kad juos verčia jų žygiams prilygstantis žiaurumas, o todėl, kad jie nejaučia jokio žmogiško ryšio su savo objektais“[267]. Taiklūs E. Frommo argumentai dar kartą pabrėžia mintį, kad taikant teisingumo principą kiekvienam baudžiamosios teisės taikytojui būtina atsižvelgti ir į žmogaus išskirtinumą, jo gebėjimą laisvai pasirinkti veikimo būdą kiekvienoje konkrečioje gyvenimo situacijoje. Negalima jo elgesio vertinti iš anksto ir taikyti kokių nors konstrukcinių sąvokų.

Nagrinėjant teisingumo sampratos problematiką įsidėmėtina yra E. Kūrio pozicija. Jo nuomone, teisingumo sąvoka yra įvairiaprasmė ir todėl reliatyvi. „Pasirinkti ir <...> įtvirtinti kurią nors vieną iš gausybės teisingumo sampratų būtų tolygu primesti ją tiems, kurie turi neginčijamą teisę savaip traktuoti pačią teisingumo idėją, turėti savą nuomonę, kas yra teisinga, o kas ne“[268]. Vis dėlto kai teisingumo principas įgyvendinamas realizuojant baudžiamąją atsakomybę, teisės taikytojas privalo ne abstrakčiai filosofiškai suvokti teisingumą, bet teisingai interpretuoti baudžiamojo įstatymo nuostatų visumą, jų turinį, reaguodamas į padarytą nusikalstamą veiką. Ieškant tiesos reikia nešališkai, pagarbiai vertinti bylos aplinkybes, paieška turi būti pagrįsta baudžiamosios teisės teorija ir teismų praktika: padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnio, kaltės formos ir rūšies, padarytos nusikalstamos veikos motyvų ir tikslų, nusikalstamos veikos stadijos, kaltininko asmenybės, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formos ir rūšies, atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių, taip pat nukentėjusio asmens požiūrio į padarytą nusikalstamą veiką bei nusikaltusį asmenį vertinimo.

---

[266] Fromm E. *Turėti ar būti?* Kaunas: Verba vera, 2005, p. 250–251.
[267] Ibid., p. 251.
[268] Kūris E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. In *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje = Rozwój zasad konstytucyjnych w prawoznawstwie konstytucyjnym*, p. 73.

6. Dabartinė baudžiamosios teisės raida aiškiai rodo, kad labiausiai pasitvirtina mišrių teorijų teiginiai. Bausmė nėra tik atpildas, taip pat ji nėra tik valstybės ar visuomenės ir jos narių apsaugos nuo nusikalstamų veikų priemonė. Bausmė skiriama siekiant įgyvendinti ne vieną kurį nors tikslą, o kelis tarpusavyje susijusius tikslus: tiek atpildo, tiek apsaugos nuo nusikaltimų, tiek auklėjamosios priemonės. Bausmės individualizavimo priemonės – jų trukmė, pobūdis, intensyvumas, taikymo būdai – turėtų atitikti teisiamojo asmenybę ir būti proporcingos tam pavojui, kurį jis kelia aplinkiniams. Šiomis priemonėmis yra stengiamasi kontroliuoti ir koreguoti nuteistojo elgesį, tačiau jos nepakeičia teorinio bausmės pagrindimo ir jos tikslų. Kadangi nėra universalaus tikslo, tinkamo visoms tautoms ir visiems laikams, negalima išskirti paties svarbiausio ar aukščiausio ir nekintamo bausmės tikslo. Bendras bausmės tikslas neturi būti tik vienas specialus tikslas. Tik tikslų derinys tiksliausiai ir išsamiausiai apibūdina bausmės paskirtį. Todėl reikėtų pritarti autoriams, kurie, apibrėždami kriminalinės bausmės sąvoką, nesitenkina vieno iš tikslų iškėlimu, o nurodo kelis bausmės tikslus. Būtent dėl to reikėtų pripažinti, kad tinkamiausia yra kiek patobulinta anksčiau galiojusio (iki 2003 m. gegužės 1 d.) BK 21 straipsnyje pateikta kriminalinės bausmės sąvoka: **„Kriminalinė bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės interesais.“**

Kad ir kokiam bausmės sąvokos apibrėžimui jas klasifikuojant pagal bausmės tikslų nurodymą suteikiama pirmenybė, išskiriami vienodi pagrindiniai kriminalinės bausmės požymiai: nubaudimas, nuteistojo teisių ir laisvių apribojimas visuomenės labui, valstybės prievartos priemonė, pripažinimas kaltu padarius nusikaltimą kaip vienintelis bausmės pagrindas, individualumas, teisinių pasekmių atlikus teismo paskirtą bausmę atsiradimas. Teisės literatūroje yra išskiriama ir daugiau kriminalinės bausmės požymių, pvz.: veiksmingumas, ekonomiškumas, tikslingumas, lankstumas, skyrimas valstybės vardu, atleidimas nuo jos tik teismo sprendimu (išskyrus malonę ir amnestiją) ir kt.[269]

7. Nagrinėjant bausmės sampratos ir su ja glaudžiai susijusius bausmės tikslų klausimus norėtųsi trumpai apžvelgti šių teoriškai nustatytų tikslų praktinį įgyvendinimą laisvės atėmimo vietose. Šiuo tikslu autorius atliko nedidelį tyrimą, kuriuo siekė išsiaiškinti, kaip nuteistieji reaguoja į jiems paskirtą laisvės atėmimo bausmę[270].

---

[269] Фойницкий И. Я. *Учение о наказании в связи с тюрьмоведением*, с. 68–70.

[270] Atliekant tyrimą taikyti dokumentų analizės, interviu, sisteminis-loginis ir kiti metodai. Buvo apklausti septyni asmenys, atliekantys bausmę pataisos darbų kolonijoje, analizuoti įkalinimo įstaigoje esantys dokumentai. Nuteistųjų buvo klausiama apie jų pomėgius, ateities planus, požiūrį į jiems skirtą bausmę, tvarką bausmės atlikimo vietoje ir t. t. Pabrėžtina, kad visi apklausti įkalintieji buvo padarę ne po vieną, bet po kelias nusikalstamas veikas ir bausmę laisvės atėmimo vietoje atliko ne pirmą kartą: trys asmenys buvo teisti septynis, vienas – šešis, vienas – penkis, vienas – tris ir vienas – du kartus. Taigi visi nuteistieji pagal BK 27 straipsnio 1 dalies nuostatas yra recidyvistai.

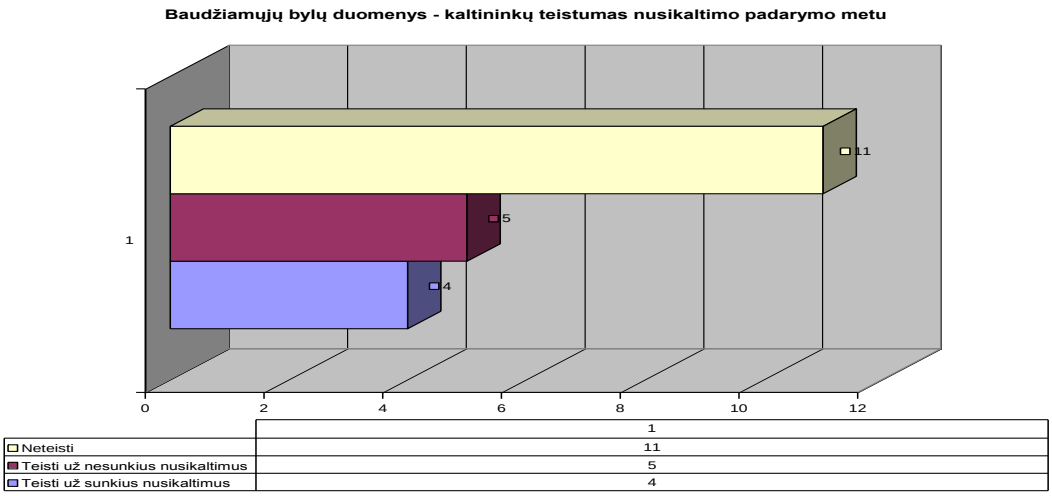

Suprantama, šis tyrimas dar neleidžia daryti kardinalių išvadų, tačiau tiriant nuteistųjų pomėgius nustatyta, kad kai kurie jų mėgsta skaityti knygas (du nuteistieji), žaisti azartinius žaidimus ir sportuoti (vienas nuteistasis), kiti trys asmenys nesugebėjo aiškiai suformuluoti atsakymo apie savo didžiausius pomėgius. Šie duomenys leidžia manyti, kad pakartotinai atliekant laisvės atėmimo bausmę keičiasi nuteistojo valios kokybė, jo interesai.

Įdomu tai, kad paklausus, ką ketina veikti atlikę bausmę, du nuteistieji pareiškė nežinantys ir manantys, kad bus sunku susirasti darbą, kiti du teigė planuojantys įsidarbinti, dar trys visiškai negalvojo, ką veiks išėję iš laisvės atėmimo vietos. Taigi tik nedaugelis nuteistųjų planuoja savo gyvenimą laisvėje. Daugumai jų laisvės atėmimo bausmės atlikimas iš esmės nedaro jokio teigiamo poveikio. Neturėjimas tolesnių planų, ribotas poreikių ratas, nutrūkę socialiniai ryšiai išėjus iš įkalinimo įstaigos dažnai lemia naujų nusikalstamų veikų padarymą[271]. Šiuo požiūriu teisus yra M. Foucault, teigęs, kad kalėjimas neturi būti laikomas bausme. „Jo vaidmuo yra sulaikyti asmenį ir jo kūną kaip užstatą; <...> Kalėjimu niekas nebaudžiamas, juo tiesiog apsidraudžiama“[272].

Dėl ilgalaikio įkalinimo įstaigų subkultūros poveikio susiformuoja kitoks požiūris į blogį, padarytą nusikalstamą veiką, kuri dažniausiai pateisinama susiklosčiusiomis išorinėmis gyvenimo aplinkybėmis. Mėgindami paaiškinti savo nusikalstamą elgesį ir vengdami moralinės atsakomybės, nuteistieji paprastai kaltina nukentėjusįjį, teisėsaugos institucijas ir savo elgesį laiko pozityviu.

[271] Šios problemos vienaip ar kitaip atsispindi ir žiniasklaidoje, kurioje pateikiami konkretūs gyvenimo aprašymai. Pavyzdžiui, A. M. išėjo į laisvę įkalinimo įstaigose praleidęs daugiau kaip pusę amžiaus. Pirmą kartą į įkalinimo įstaigą jis pateko būdamas nepilnametis. Per 55 įkalinimo metus laisvėje jis praleido vos 2 mėnesius ir 4 dienas. Buvo teistas devynis kartus, du iš jų – už nužudymus. Šešis iš šių nusikaltimų padarė kalėdamas. Buvo teismo pripažintas pavojingu recidyvistu. Nors tądien, kai išėjo iš Alytaus pataisos namų, A. M. jautėsi sutrikęs ir atrodė, kad niekam nekelia pavojaus, vis dėlto niekas negali garantuoti, kad ateityje jis daugiau nenusikals. Žr. Jankauskienė A. Po pusės amžiaus – į nepažįstamos laisvės glėbį. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt> [žiūrėta 2007 12 03].

[272] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 145.

Kategoriškai teigia, kad jiems paskirta bausmė yra labai griežta, neatitinka padarytos veikos pavojingumo, mano, kad yra pažeistas teisingumo principas.

Minėta, kad bausmės skyrimas ir jos vykdymas nėra vien paprasta prievartos nusikaltusiam asmeniui sistema. Viena esminių tinkamo bausmės tikslų įgyvendinimo sąlygų yra nuteistųjų įsitikinimas, kad bausmė paskirta teisingai, o jos vykdymo sistema – nešališka ir atitinka įstatymų keliamus reikalavimus.

Tyrimas parodė, kad vertindami gyvenimo sąlygas laisvės atėmimo vietoje trys nuteistieji manė, jog iš esmės „viskas gerai“, kiti keturi asmenys buvo nepatenkinti administracijos darbuotojais, nes jie toleruoja nesąžiningą kitų kalinių elgesį, „nuolatos apkaltina nebūtais dalykais“, patys yra nesąžiningi, veidmainiai ir pan. Tačiau beveik visi nuteistieji buvo įsitikinę, kad tvarka įkalinimo įstaigoje nuolat prastėja dėl nedrausmingo ir įžūlaus jaunesnio amžiaus nuteistųjų elgesio, kurį įkalinimo įstaigos administracija dažnai toleruoja.

Laisvės atlikimo bausmę komplikuoja ir tai, kad ne visi nuteistieji palaiko glaudesnius ryšius su artimaisiais. Tik du iš septynių nuteistųjų bendravo su artimaisiais giminaičiais, kiti apskritai nenorėjo kalbėti apie savo artimuosius, nes, nuteisti daugiau kaip tris kartus, jie nemažą savo gyvenimo dalį buvo praleidę laisvės atėmimo vietose.

Susipažinus su įkalinimo įstaiga ir jos tikrove kyla psichologinių nuteistųjų būties, jų laiko praeinamumo suvokimo, galimybių pakeisti gyvenimo nuostatas klausimų, į kuriuos turėtų atsakyti psichologai[273].

Vertinant baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo veiksmingumo požiūriu, visa tai leidžia manyti, kad tris ar daugiau kartų nuteisti laisvės atėmimo bausme nuteistieji yra nepasirengę keisti savo gyvenimo būdo ir atgailauti dėl padarytos neteisėtos veikos. Egzistencija nelaisvėje neretai tampa „normalia“ būsena, todėl būdami įkalinimo įstaigose jie nemąsto apie tai, kad išėję į laisvę galėtų tinkamai vykdyti savo priedermes visuomenei. Visa tai leidžia daryti išvadą, kad iš tikrųjų visada yra įgyvendinamas tik vienas laisvės atėmimo bausmės tikslas – atpildas. Kiti tikslai labai dažnai lieka gražia teorija, o pastangos juos įgyvendinti neduoda trokštamų rezultatų.

---

[273] Lietuvos psichologai nėra specialiai nagrinėję atskirų bausmių rūšių poveikio individui. Nuteistųjų elgesio koncepciją geriausiai atskleidžia P. Lecky sukurta susiderinamumo teorija. Pagrindinė susiderinamumo teorijos tezė – kad kitiems atrodantis nelogiškas asmens elgesys pačiam tam žmogui iš tikrųjų atrodo esąs visiškai teisingas ir suderintas su asmeninėmis nuostatomis. Taigi P. Lecky tvirtino, kad kiekvienas iš mūsų laikome save protinga, harmoninga ir tikslinga asmenybe. Vis dėlto dėl atgalinių ryšių su išoriniu pasauliu supratimas, koks aš esu, kinta. Vieni, gaudami prieštaringą informaciją apie save, lengvai pakeičia nuomonę, kiti tai daro labai sunkiai ir skausmingai arba iš viso naujus faktus laiko klaidingais. Kad būtų išvengta tokios situacijos, savimonė turi atsilaikyti prieš išorės signalus. Dėl šios priežasties suklydęs žmogus yra linkęs kaltinti visus ir viską, tik ne save (pvz., neigiamos kolegų pastabos dažnai laikomos klaidomis arba pavydo apraiška, užuot jų paisius ir bandžius keisti savo elgesį). Daugelis nuteistųjų, iš kurių buvo imami interviu, taip pat iš esmės kaltino ne save, o tam tikras aplinkybes, kitus asmenis arba situaciją, susiklosčiusią įvykio metu. Prieiga per internetą: <http://www.straipsniai.lt/psichologija/puslapis/5026> [žiūrėta 2008 01 22].

Mirties bausmės restitucijos galimybė Lietuvoje

1. Teisingą, darnią pilietinę visuomenę ir teisinę valstybę, be kitų požymių, suponuoja kiekvieno žmogaus ir visos visuomenės saugumas nuo nusikalstamų kėsinimųsi. Užtikrinti tokį saugumą yra vienas iš prioritetinių mūsų valstybės uždavinių. Jam įgyvendinti yra kuriama nusikalstamumo kaip socialinio reiškinio kontrolės sistema[274]. Didelę įtaką tam turėjo dar 1993 m. pradėta ir šiuo metu gerokai pasistūmėjusi į priekį kryptinga teisinės sistemos reforma. Jos gairės buvo pakoreguotos Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimu Nr. VIII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“[275]. Ši reforma glaudžiai siejasi ir su nusikalstamumo kontrolės tobulinimu, jos sistemos reforma, vykdoma dėl ekonominių, socialinių, politinių pokyčių, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų, Europos Sąjungos ir Europos Tarybos reikalavimus bei rekomendacijas. Baudžiamųjų įstatymų reforma yra sudedamoji visos teisinės sistemos reformos dalis. Pradėta 1990 m., ši reforma nulėmė esminius 1990 m. spalio 4 d. (įsigaliojo 1990 m. lapkričio 10 d.)[276], 1994 m. liepos 19 d. (įsigaliojo 1994 m. rugsėjo 1 d.)[277] ir vėlesnius BK pakeitimus bei naujo BK priėmimą. BK pakeitimų esmė – ne vien baudžiamosios teisės švelninimas ar dekriminalizacija, bet ir kai kurių baudžiamųjų nuostatų sugriežtinimas arba veikų kriminalizavimas, atvėręs baudžiamajai teisei naujas sritis ir taip suteikęs galimybę jai dar labiau plėstis. Tokios naujos sritys buvo: aplinkos apsauga, narkotikai, ekonomika, elektroninis duomenų apdorojimas, terorizmas, organizuotas nusikalstamumas ir kt. Bausmių sistemos, sankcijų ir bausmių skyrimo praktikos analizė leidžia teigti, kad iki 1998 m. Lietuvoje, kaip minėta, vykdant baudžiamąją politiką iš tikrųjų buvo taikomos įbauginimo ir galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijos. Tačiau mūsų visuomenėje vis dėlto nepavyko suteikti žmogui saugumo pojūčio. Galima manyti, kad tam svarbos turėjo ne vien kriminogeninė situacija Lietuvoje, nes saugumo pojūtis priklauso nuo daugelio veiksnių: psichologinės žmogaus būsenos, jo materialinės padėties, jo aplinkos ir kt.

Psichoanalizės teorijoje, kurios pradininku laikomas S. Freudas, nedvejojant teigiama, kad psichinių procesų vyksmą automatiškai reguliuoja malonumo principas, t. y. manoma, jog jį visuomet paskatina kokia nors nemaloni įtampa ir jis pasuka tokia kryptimi, kad galutinis jo

[274] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. balandžio 30 d. nutarimas Nr. 313 „Dėl nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje koncepcijos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 13-342.
[275] Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. VII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. Ibid., 1998, Nr. 61-1736.
[276] 1990 m. spalio 4 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo. Ibid., 1990, Nr. 31-740.
[277] 1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo. Ibid., 1994, Nr. 60-1182.

rezultatas sutampa su šios įtampos sumažėjimu, kitaip tariant, su nemalonumo išvengimu ir malonumo sukūrimu[278]. Tai reiškia, kad kiekvienas žmogus, norėdamas būti saugus, paprastai siekia išvengti galimų nemalonumų. Šis siekis lemia pastangas sukurti stabilią ir saugią gyvenimo aplinką. S. Freudas padarė išvadą, kad malonumo principas kyla iš pastovumo principo. Taigi kiekvienas asmuo siekia, kad jo susikurta aplinka, kuri jį tenkina, būtų pastovi.

Kiek šiuolaikiškiau S. Freudo mintis dėstė G. W. Allportas. Pasak jo, visokiu elgesiu yra linkstama atsikratyti esamos būsenos, siekiama pusiausvyros, arba, kaip sako psichologai, potraukių redukcijos[279]. Jis teigė, kad visokį jaudrumą, visokį atsidėjimą ir visokią įtampą sukelia organizmo pusiausvyros pažeidimas. Kuo didesnis pažeidimas, tuo didesnė reikmė sumažinti įtampą. Išmokstame labiausiai energijos išteklius taupančių įtampos mažinimo būdų. Minėtas autorius pabrėžia negatyvųjį afekto polių – skausmo bei diskomforto vengimą ir pozityvųjį – malonių padarinių siekimą. Dėl to teigiama, kad bet kokio aktyvumo tikslas – pasiekti ramybę, saugumą, pasitenkinimą savimi ar malonumą.

Kitaip žmonių siekį gyventi saugiai aiškina rusų psichologas A. Asmolovas. Jis teigia, kad žmonių poreikiai ir vidinės nuostatos yra veiksniai, lemiantys aplinkinio pasaulio suvokimą. Kartu įrodoma poreikių įgyvendinimo ir aplinkos suvokimo sąsaja. Iš pagrindinių žmonių poreikių A. Asmolovas išskiria saugumo poreikį[280]. Šį poreikį motyvuoja ir L. Ron Hubbardas. Pasak jo, pagrindinis žmogaus instinktas yra išgyventi. Žmogus – tai gyvybės forma, kuri visuose savo veiksmuose pirmiausia paklūsta įsakymui išgyventi[281]. Būtent dėl to psichologiškai labai svarbus yra saugumo poreikis. Šiuo požiūriu didelę reikšmę turi humanistinės psichologijos atstovo A. Maslow darbai. Jis pasiūlė tokią poreikių hierarchinės struktūros piramidę: 1) biologiniai poreikiai; 2) saugumo poreikiai; 3) bendravimo poreikiai; 4) įsitvirtinimo (pripažinimo) poreikiai; 5) saviraiškos poreikiai[282]. Pasak jo, svarbiausi žmogui yra biologiniai poreikiai, kurie sudaro piramidės pagrindą (maistas, miegas, šiluma). Patenkinus žemesniosios pakopos poreikį, iškyla naujas, žmogui kaip asmenybei svarbesnis, poreikis – užtikrinti saugumą. Garsus XX a. psichoanalitikas E. Frommas žmogaus saugumo jausmą sieja su turėjimu ir būtimi. Savo knygoje „Turėti ar būti?“ jis apibūdina pagrindinį grėsmės žmogaus saugumui šaltinį. Jis rašo: „Jei aš esu tai, ką turiu, ir jei aš prarandu tai, ką turiu, kas aš tuomet esu? Niekas kitas, kaip sugniuždytas, patetiškas nederamo gyvenimo paliudijimas. Kadangi galiu prarasti tai, ką turiu, aš neišvengiamai nuolat nerimauju, kad prarasiu tai, ką turiu. Bijau vagių, ekonominių permainų, revoliucijų, ligų,

---

[278] Freud S. *Anapus malonumo principo*. Vilnius: Vyturys, 1999, p. 38.
[279] Allport G. W. *Tapsmas*. Vilnius: Vaga, 1998, p. 79.
[280] Асмолов А. Г. *Психология личности: принципы общепсихологического анализа:* учебник для вузов. Москва: МГУ, 1990, с. 15.
[281] Hubbard L. R. *Dianetics*. Copenhagen, 1979, p. 18.
[282] Prieiga per internetą: <http://iww.uni-landau.de/unterlagen> [žiūrėta 2006 12 11].

mirties; <...> Aš įprantu gintis, tampu žiaurus, įtarus, vienišas, ir esu verčiamas turėti vis daugiau, kad būčiau geriau apsaugotas“[283].

Taigi psichologijos mokslas leidžia daryti išvadą, kad būtent noras susikurti kiek įmanoma saugesnį gyvenimą lemia žmonių požiūrį į aplinką, viešąjį saugumą. Tuo pagrindu dažnai yra vertinama ne tik teisėsaugos institucijų darbas, bet ir baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintos bausmės.

Taigi kuo mažiau asmuo jaučiasi saugus, tuo, siekdamas susikurti saugumo iliuziją, griežtesnių bausmių nusikaltėliams jis reikalauja. Šį teiginį patvirtina ir sociologiniai tyrimai. Pavyzdžiui, dar 1997 m. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ atlikta apklausa parodė, kad 62,7 proc. respondentų mano, jog sugriežtinus bausmes nusikalstamumas sumažėtų. Analogiški rezultatai buvo gauti ir 1998 m. Vilniaus universiteto Socialinių studijų centre. 62,3 proc. visų nacionalinės apklausos respondentų teigė, kad geriausia priemonė mažinti nusikaltimų skaičių – griežtesnės bausmės[284]. Nors nuo atliktų tyrimų praėjo dešimt metų, visuomenės nuomonė apie griežtesnių bausmių taikymą nusikaltusiems asmenims mažai keitėsi.

Viena griežčiausių bausmių, šiuo metu egzistuojančių pasaulyje, yra mirties bausmė. Visuomenės požiūris į mirties bausmę mažai kuo skiriasi nuo požiūrio į griežtas bausmes. Lietuvos visuomenėje, kaip ir daugelyje kitų šalių, vyrauja nuomonė, kad mirties bausmė padeda malšinti nusikaltėlius ir padaro visuomenę saugesnę. Įvairios apklausos, atliktos 1990–1999 m., parodė, kad mirties bausmės buvimą Lietuvoje rėmė 60–70 proc. respondentų. Labiausiai atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis skaičius einant metams beveik nesikeičia[285]. Galima išskirti Lietuvos visuomenės elito nuomonę – tik kiek daugiau nei pusė jo besąlygiškai remia mirties bausmę. Dalis autorių, rašančių mirties bausmės tema, mano, kad šis faktas leidžia daryti išvadą, jog užtenka tik pagerinti visuomenės švietimą ir Lietuvoje smarkiai padaugės abolicionistų. Taip pat mėginama teigti, kad visuomenės apklausoje netinkamai pateikiami klausimai, kurie esą klaidina respondentus. Galima manyti, kad taip tiesiog yra stengiamasi supaprastinti problemą.

Žinoma, būtų galima teigti, kad žiniasklaidoje skelbiamus viešosios nuomonės tyrimo rezultatus reikia vertinti atsargiai. Sociologijoje yra nemažai autoritetingų mokslininkų, kurie kritiškai vertina akademinę viešosios nuomonės apklausų reikšmę ir net yra linkę kvestionuoti viešosios nuomonės egzistavimą[286]. Pagrindinis jų argumentas toks: socialinis žinojimas yra sudėtingas reiškinys, priklausantis nuo individo vietos ir socialinių ryšių visuomenėje, todėl

---

[283] Fromm E. *Turėti ar būti?*, p. 151.

[284] Dobryninas A., Katuoka S. *Mirties bausmė Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999, p. 77.

[285] Pavyzdžiui, 2006 m. lapkričio mėn. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 4 kurso studentės G. Račkauskaitės atlikta atsitiktinė gyventojų apklausa parodė, kad mirties bausmei pritaria net 36 iš 71 apklausto asmens, t. y. apie pusė apklaustųjų. Įdomu tai, kad daugiausia šiai bausmei pritaria brandaus amžiaus asmenys, tačiau 21–29 metų asmenys labiau pritaria mirties bausmės panaikinimui, nei jos grąžinimui.

[286] Blumer H. Public Opinion and Public Opinion Polling. In Blumer H. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkley: University of California Press, 1969, p. 195–208.

nepavaldus mechaninei kalkuliacijai. Labai dažnai respondentas dėl savo socialinio statuso gali neturėti nuomonės arba perimti ją iš draugų, kolegų, žiniasklaidos. Pavyzdžiui, kai žmonių paprasčiausiai paklausiama, ar jie yra už mirties bausmę, ar prieš ją, tik keletas jų supranta visą teisinių, moralinių, socialinių ir politinių problemų, susijusių su šiuo klausimu, kompleksą. Todėl apklausos dažnai labiau atspindi žmonių emocinę ir stereotipinę reakciją, o ne gerai pasvertą nuomonę. Tokios apklausos verčia žmones ne svarstyti, o tik greitai sureaguoti. Žinomas mirties bausmės problemos tyrėjas R. Hoodas įspėja dėl nekritiško požiūrio į viešąją nuomonę interpretuojant mirties bausmę. Pasak jo, daugelis valstybių taip pat laiko viešąją nuomonę viena svarbiausių priežasčių mirties bausmei išlikti, tačiau kai kurios valstybės ją panaikino ir, nepaisydamos visuomenės pritarimo mirties bausmei, nuolat priešinosi pastangoms šią bausmę grąžinti. Svarbu atskirti viešąjį pritarimą nuo gerai informuotų asmenų nuomonės. Viešosios apklausos gali būti klaidingos[287].

Tačiau vadovaujantis tokia logika yra formuojama žmonių grupė, kurios nuomonė svarbi, o į kitų nuomonę galima visai nekreipti dėmesio, bet tai prieštarauja patiems demokratijos principams. Nereikia pamiršti, kad būtent tų, į kurių nuomonę, pasak R. Hoodo, galima nekreipti jokio dėmesio, yra dauguma ir būtent jie per rinkimus labiausiai lemia valstybės valdžios formavimą. Tokiu atveju, laikantis minėtų sociologų argumentų, reikėtų iš tokių nepriklausančių elitui asmenų atimti balso teisę, nes jie vis vien nieko nesuvokia. Su tokiais argumentais negalima visiškai sutikti. Nors sociologų argumentai dėl to, kad galbūt apklausos ne visai atspindi pasvertą visuomenės narių nuomonę, yra gana pagrįsti, jie nepakankami, kad būtų galima visiškai nekreipti dėmesio į tų apklausų rezultatus. Šie argumentai galėtų būti pagrindu tobulinant visuomenės nuomonės tyrimo mechanizmą. Žinoma, taip pat negalima daryti išvados, kad viešoji nuomonė turi būti lemiamas veiksnys sprendžiant mirties bausmės klausimą. Šiuo klausimu, net ir pripažįstant viešosios nuomonės bendrą svarbą, sprendimai turi būti priimami vadovaujantis ne emocijomis, o konkrečiais, atsižvelgiant į padėtį valstybėje suformuluotais argumentais[288]. Asmenys, pasak R. Hoodo, nepriklausantys gerai informuotų asmenų ratui, apie mirties bausmės reikalingumą dažniausiai sprendžia vadovaudamiesi emocijomis ir kritikuotinais mirties bausmės šalininkų teiginiais.

Prie visuomenės nuomonės apie mirties bausmę formavimo Lietuvoje energingai prisidėjo kai kurie politikai, teisininkai[289]. Ne kartą buvo teigta, kad mirties bausmės panaikinimo klausimo

[287] Hood R. *The Death Penalty: a Worldwide Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 150–158.
[288] Iš jų didelę reikšmę turi ekonominės arba politinės naudos valstybei ir visuomenei argumentai.
[289] Be abejo, šiuo atveju yra dvipusis ryšys. Minimi politikai ir teisininkai ne tik formuoja viešąją nuomonę, bet kaip tos pačios visuomenės nariai yra ir patys jos veikiami.

negali spręsti nei Konstitucinis Teismas, nei Seimas, nes tai yra visų piliečių prerogatyva[290]. Diskusija Seime apie BK normų pakeitimą vadovaujantis Konstitucinio Teismo nutarimu dar kartą parodė, kaip skiriasi net Lietuvos vidaus ir užsienio politikos pokyčius lemiančių asmenų nuomonė apie mirties bausmės panaikinimą. Kai kurie buvę arba esami Seimo nariai (S. Buškevičius, R. Smetona) teigė, kad Konstitucinis Teismas priėmė ne juridinį, o politinį sprendimą, kiti (A. V. Patackas, E. Zingeris) atvirai pritarė Konstitucinio Teismo pozicijai, treti (R. J. Dagys) apgailestavo, kad mirties bausmę panaikino ne Seimas, o Konstitucinis Teismas[291].

Mirties bausmės panaikinimą įnirtingai kritikuoja ir A. Vaišvila. Jo nuomone, „mirties bausmės panaikinimas yra gailestingumo aktas – savanoriškas visuomenės atsisakymas vykdyti žudiko atžvilgiu teisingumą arba proporcingą teisingumą. Tačiau tokį gailestingumą gali rodyti tik tas, kas turi teisę atleisti antrąją santykio šalį nuo grįžtamųjų pareigų jam, nuo teisingumo vykdymo“[292]. Pasak A. Vaišvilos, tokią teisę teisinėje valstybėje gali turėti tik nukentėjusysis, tauta, parlamentas ir prezidentas, tačiau jos neturi nei bendrosios kompetencijos teismai, vykdantys teisingumą, nei konstitucinis teismas, sprendžiantis klausimą, ar konkretūs teisės aktai atitinka konstituciją teisės požiūriu. Nediskutuojant su autoriumi apie konstitucinio teismo kompetenciją, taip pat apie tai, ar mirties bausmės panaikinimas yra teisinė problema, vis dėlto norėtųsi pabrėžti, kad ši bausmė buvo panaikinta ne Konstitucinio Teismo nutarimu, bet 1998 m. gruodžio 21 d. įstatymu Nr. VIII-983[293]. Suprantama, lemiamą reikšmę priimant šį įstatymą turėjo Konstitucinio Teismo išvada, kad mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai.

Įdomiai mirties bausmės panaikinimo problemą vertina Rusijos baudžiamosios teisės teoretikas A. Kozlovas. Jo nuomone, mirties bausmės panaikinimas yra: a) nusikaltėlių paskatinimas veikti ir smūgis žemiau juostos visiems teisei paklusniems piliečiams; b) šios bausmės pakeitimas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme reiškia, kad už naujas įkalinimo įstaigose padarytas veikas asmuo faktiškai nebus baudžiamas; c) žmogaus gyvybės mažavertiškumo deklaravimas; d) visiškai nepagrįsta aliuzija į krikščioniškąjį gailestingumą[294].

2. Pabrėžtina, kad šiuo metu mirties bausmės nėra 142 pasaulio valstybių baudžiamuosiuose kodeksuose – 90 valstybių mirties bausmė panaikinta visais atvejais, o 52 valstybėse palikta galimybė mirties bausme bausti karo atveju. Kitose 37 valstybėse paskelbti moratoriumai mirties bausmės vykdymui. Penkios valstybės tokius moratoriumus paskelbė 2005

[290] Žilys J. Konstitucinis Teismas ir viešoji nuomonė. In *Teisminė valdžia ir visuomenė*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: LŽTC, 1999, p. 28.
[291] Lietuvos Respublikos Seimo penktoji sesija, 1998 m. gruodžio 21 d., 50 (276) neeilinis posėdis.
[292] Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 8 (86), p. 13.
[293] 1998 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54^1, 71, 75, 105, 227^1, 227^3 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 115-3238.
[294] Козлов А. П. *Соучастие*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 265–267.

m. Nevyriausybinių organizacijų duomenimis, 2005 m. visame pasaulyje buvo įvykdyti 5494 mirties nuosprendžiai, dauguma – Kinijoje[295].

Lietuvoje mirties bausmė panaikinta po to, kai Konstitucinis Teismas 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ pripažino, kad mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai. Seimas 1998 m. gruodžio 21 d. priėmė Baudžiamojo kodekso pakeitimo įstatymą, kuriuo mirties bausmė buvo pakeista laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Šios bausmės panaikinimas yra sietinas ir su tarptautiniais įsipareigojimais pasirašius Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją ir jos protokolą Nr. 6, reikalaujantį, kad valstybės – Europos Tarybos narės, ratifikavusios šį protokolą, panaikintų mirties bausmę, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją ir kitus tarptautinius dokumentus, siūlančius panaikinti mirties bausmę. Taigi galima manyti, jog Konstitucija ir Lietuvos pasirašyti bei ratifikuoti tarptautiniai dokumentai garantuoja, kad Lietuvoje ši bausmė panaikinta negrįžtamai. Tačiau ir šiandien, praėjus septyneriems metams nuo mirties bausmės panaikino Lietuvoje, ji turi ir priešininkų, ir vis dar nemažai šalininkų. Todėl pagrįstai kyla klausimai: kodėl žmonės norėtų grąžinti mirties bausmę, kas trukdo visuomenės nariams jaustis saugiai, kaip išspręsti mirties bausmės alternatyvos problemą? Tai reiškia, kad būtina nustatyti, kuri bausmė žmonių sąmonėje galėtų sukelti tokią pat saugumo iliuziją, kokią iš dalies sukelia mirties bausmė.

Lietuvoje galima išskirti ne vieną, bet visą kompleksą žmonių saugumo jausmo nebuvimą lemiančių veiksnių: a) statistinis (oficialusis) ir latentinis nusikalstamumas; b) gatvėse padaromų nusikaltimų poveikis gyventojų psichologinei būsenai; c) gyventojų nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis, visų pirma policija ir teismais; d) žiniasklaidos įtaka stiprinant žmonių nesaugumo jausmą; e) ekonominis šalies nestabilumas.

a) Minėta, kad nusikalstamumo problema egzistuoja daugelyje pasaulio valstybių. Ji ypač aktuali šalims, gyvenančioms kaitos ir kardinalių reformų laikotarpiu. Statistiniai duomenys ir jų kriminologinis vertinimas rodo, kad nusikalstamumo dinamika Lietuvoje pastaraisiais metais mažai skiriasi nuo kitų tiek Rytų, tiek Vakarų Europos valstybių, kuriose taip pat nematyti staigaus registruoto nusikalstamumo mažėjimo ar didėjimo. Tačiau esminiai nusikalstamumo Lietuvoje pokyčiai prasidėjo XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje ir ypač išryškėjo po 1990 m. kovo 11

---

[295] Mirties bausmės vykdymas pasaulyje 2005 metais. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/51366> [žiūrėta 2006 07 24]. Pavyzdžiui, 2006 m. birželio 7 d. Filipinų Senatas ir Kongresas atskirais sprendimais paskelbė niekiniu 1994 m. įstatymą, kuriuo buvo įvesta mirties bausmė. Pasak episkopato kalėjimų sielovados komisijos pirmininko, nutarimas yra labai reikšmingas. Parlamentas paliudijo vieningą nusistatymą klausimu, kuris dar neseniai krašto visuomenę skaldė į priešingas stovyklas. Filipinuose yra daugiau kaip 1 200 mirties bausme nuteistų žmonių. Maždaug 100 jų bausmė gali būti įvykdyta bet kada. Parlamento nutarimas įsigalios, kai jį pasirašys Filipinų prezidentė. Nuo tada mirtimi nuteistųjų bausmės bus pakeistos kalėjimu iki gyvos galvos. (Filipinuose panaikinta mirties bausmė. Prieiga per internetą: <http://www.oecumene.radiovaticana.org/lit/Articolo.asp?c=82410> [žiūrėta 2006 09 15].)

d., kai buvo atkurtas valstybingumas. Per pastaruosius penkiolika metų išryškėjo nepalankūs kiekybinių nusikalstamumo rodiklių pokyčiai. Nors oficialiosios statistikos duomenys rodo, kad 2007 m. nusikalstamų veikų Lietuvoje užregistruota 10 proc. mažiau negu 2006 m. (ir 17,9 proc. mažiau negu 2005 m.), vis dėlto bendras užregistruotų nusikaltimų skaičius, palyginti su 1990 m., padidėjo daugiau nei du kartus (nuo 1990 m. – 37 056 nusikaltimai, o 2006 m. – 82 155 nusikaltimai, 2007 m. – 73 741 nusikaltimas); tačiau sunkių ir labai sunkių nusikaltimų skaičius nedaug pakito – 1990 m. buvo užregistruoti 4 028 nusikaltimai, o 2007 m. – 3 713 nusikaltimų. Bendras nusikalstamumo lygis (nusikaltimų skaičius, tenkantis 10 000 gyventojų), A. Dapšio skaičiavimais, iki 2000 m. padidėjo daugiau nei 350 proc. Nors nuo 1993 m. registruojamos nusikalstamumo dalies kilimo tempas kiek sulėtėjo, nusikalstamumo lygis tebėra aukštas. Antai po naujojo BK įsigaliojimo nusikaltimų vis daugėjo. Užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius 2004 m. pasiekė net 93 419. Nors absoliučiais skaičiais 2005–2007 m. šių nusikalstamų veikų truputį sumažėjo, nusikalstamų veikų koeficientas, tenkantis 10 000 gyventojų, nedaug pakito.

Nepalankūs yra ir nusikalstamumo struktūros pokyčiai. Smarkiai padaugėjo ne vien turtinių nusikaltimų, iš esmės nulėmusių bendrą nusikalstamumo didėjimą, bet ir sunkių smurtinių nusikaltimų (nužudymų, sveikatos sutrikdymų), kuriems padaryti vis dažniau panaudojami ginklai, sprogmenys. Antai 1990 m. buvo užregistruoti 224 tyčiniai nužudymai, ir jų nuolat daugėja, pvz., 2000 m. jų jau buvo 398, 2001 m. – 378, 2002 m. – 313, 2003 m. – 372, 2004 m. – 345, 2005 m. – 390, 2006 m. – 294, 2007 m. – 280. Paminėtina, kad šie sunkūs nusikaltimai dažnai padaromi dėl savanaudiškų motyvų. Sunkūs nusikaltimai taip pat glaudžiai siejasi su organizuotu nusikalstamumu, kurio Lietuvoje per pastarąjį dešimtmetį susiklosčiusios veiklos formos paprastai nesiskiria nuo Vakarų valstybėse esančių *modus operandi*. Tą patvirtina ir žiniasklaidoje pateikti duomenys apie organizuotų grupių integraciją į Vakarų Europos ir Amerikos šalių atitinkamas nusikalstamas struktūras.

Šalyje tapo „populiarūs“ tokie nusikaltimai kaip sukčiavimas, kontrabanda, neteisėta prekyba narkotikais, netikrų pinigų gaminimas ir paleidimas į apyvartą, aplaidus ir apgaulingas apskaitos tvarkymas. Kartu paminėtina, kad geografinė Lietuvos padėtis, jos nuolatiniai ekonominiai, kultūriniai ryšiai su Vakarų valstybėmis iš dalies lėmė tai, kad Lietuvoje ir kitose Europos šalyse nusikalstamumo struktūra darosi vis panašesnė. Tačiau nusikaltimų skaičiumi 100 000 gyventojų Lietuva ir kitos Vidurio ir Rytų Europos šalys skiriasi. Pavyzdžiui, Vokietijoje 1997 m. nusikalstamumo lygis buvo 8 031, o Lietuvoje – 2 110 nusikalstamų veikų per metus šimtui tūkstančių gyventojų[296]. Pažymėtina, kad toks palyginimas nėra tikslus. Kai kurios ATPK numatytos veikos (pvz., jo 174 straipsnyje reglamentuotas nedidelis chuliganizmas) daugelyje

[296] Sakalauskas G. Nusikalstamumas. In *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999 m*. Vilnius: Jungtinių Tautų vystymo programa, 1999.

Vakarų Europos šalių laikomos nusikaltimais. Todėl galima teigti, kad statistiniai duomenys nėra vienintelis ir pakankamas rodiklis šalies nusikalstamumo lygiui apibūdinti.

Šiuo metu Lietuvoje egzistuojanti su turtinio pobūdžio nusikaltimais siejama „šešėlinė ekonomika“ disponuoja milžiniškais pinigais, kuriuos iš pradžių reikia gauti, o paskui – legalizuoti. Ji yra paplitusi daugumoje ūkio šakų ir veiklos sričių. Teigiama, kad joje sukuriamos pajamos Lietuvoje sudaro apie 25 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP)[297]. Baudžiamojo įstatymo veikimo srityje „šešėlinė ekonomika“ ryškiausiai pasireiškia tokiomis neteisėtos veiklos formomis: a) išimtų iš apyvartos arba esančių ribotos apyvartos prekių gamyba ir paskirstymu; b) įstatymo neuždraustų prekių nelegalia gamyba, prekyba jomis ir paslaugų gyventojams teikimu, oficialiai neįregistruojant šios veiklos įstatymų nustatyta tvarka. Pirmoji reiškimosi forma yra glaudžiai susijusi su tokiais nusikaltimais kaip turto prievartavimas, automobilių vagystės, kontrabanda, ginklų, šaudmenų, sprogstamųjų medžiagų nelegalus įsigijimas, laikymas ir panaudojimas nusikalstamiems tikslams ir pan. Šios problemos neigiami aspektai siejasi su tokiais veiksniais kaip nelegali narkotikų apyvarta, kuri vis labiau tampa internacionalizuotų nusikalstamų grupių veiklos objektu. Gana patrauklus nusikalstamoms grupėms yra nelegalios migracijos verslas, kuris beveik neįmanomas be ryšių su kitų valstybių atitinkamomis nusikalstamomis struktūromis. Antroji „šešėlinės ekonomikos“ forma paprastai yra susijusi su nusikaltimais finansų sistemai (netikrų pinigų arba vertybinių popierių gaminimas, laikymas arba realizavimas, nusikalstamu būdu įgytų pinigų arba turto legalizavimas), ekonomikai ir verslo tvarkai (kontrabanda, kreditinis sukčiavimas, nusikalstamas bankrotas), valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (kyšininkavimas ir papirkimas, piktnaudžiavimas). Nusikaltimai šiose srityse yra labiausiai latentiški. M. Kundrotas labai taikliai pažymi, kad mūsų visuomenėje „piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi virto dėsniu ir visi, kurie to nedaro, laikomi keistuoliais, jei ne kvailiais, o neretai – ir pavojingais tipais, kadangi savo pavyzdžiu griauna daugeliui patogią ir saugią sistemą. Principingumas tapatinamas su radikalizmu, paverčiant jį ekstremizmo, fanatizmo, tamsumo ar agresijos sinonimu“[298].

Pabrėžtina, kad teisėsaugos institucijų žinion patenka tik dalis padarytų nusikalstamų veikų. Daugelio nusikaltimų statistiniai duomenys (vagystės, lytiniai nusikaltimai) priklauso nuo gyventojų pranešimo apie juos ir nuo nusikalstamumo kontrolės intensyvumo. Pastaraisiais metais atliekamos sociologinės apklausos rodo, kad Lietuvos gyventojai nepasitiki teisėsauga ir todėl vengia kreiptis į teisėsaugos institucijas, tuo tarpu latentinis nusikalstamumas daro ypač didelį

---

[297] *Neapskaitoma ekonomika: sampratos, tyrimai, problemos*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1997. Paminėtina, kad šešėlinė ekonomika daugiau ar mažiau yra paplitusi ir kitose užsienio šalyse. Apie tai žr.: Arlacchi P. *Mafija ir verslas: mafijos etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius, Tyto alba, 1998; Schneider F. The increase of the size of the shadow economy of 18 OECD countries: some preliminary explanations. *OEsifoWorking Paper*, 2000, 306.

[298] Kundrotas M. Kas sukurs moralinę alternatyvą? Prieiga per internetą: <http://www.politika.lt/?cid=9299&new_id=4833> [žiūrėta 2006 05 29].

neigiamą poveikį žmonių saugumo visuomenėje jausmui. Kriminologijos doktrinoje vienareikšmiškai pripažįstama, kad nemaža dalis padaromų nusikaltimų yra latentiniai[299]. Pavyzdžiui, mokslininkai teigia, kad latentiniai nusikaltimai gali 3–5 kartus viršyti šalyje oficialiai užregistruotų nusikaltimų skaičių. Realus teisės pažeidėjų skaičius paprastai 5–7 kartus viršija nustatytų padariusių nusikaltimus arba prisidėjusių prie jų padarymo asmenų skaičių. Šis latentiškumas gali būti: 1) natūralus: oficialiosios statistikos duomenys neatspindi Saugumo departamento, mokesčių inspekcijos, muitinės ar kitų institucijų atliekamos nusikaltimų apskaitos, nukentėjusieji dėl padaryto nusikaltimo nesikreipia į teisėsaugos institucijas, mačiusieji nusikaltimą asmenys apie tai nepraneša ir kt.; 2) „dirbtinis“: siekdami palankių rodiklių, teisėsaugos institucijų darbuotojai ima reguliuoti statistinius duomenis. R. Akutajevo nuomone, dauguma atvejų didžiausių problemų kyla dėl dirbtinio nusikaltimų latentiškumo. Jis išskiria keletą dirbtinai sukeliamo nusikaltimų latentiškumo atvejų: a) sąmoningas padarytų nusikaltimų neįregistravimas. Teisėsaugos institucijų darbuotojai (visų pirma policijos pareigūnai), siekdami iškreipti tikruosius nusikalstamumo didėjimo faktus ar tiesiog norėdami susimažinti faktinį darbo krūvį, pasinaudoja vadinamuoju filtro poveikiu. Poveikis statistiniams rodikliams dažnai pastebimas jau pirminėje nusikaltimų registravimo stadijoje: policijos pareigūnai dėl įvairių, neretai visiškai banalių priežasčių (pvz., dėl tingėjimo), išvykę į nusikaltimo vietą netiria visų faktinių aplinkybių, bet praneša, kad nusikalstamos veikos nebuvo (tariamai melagingas pranešimas), nors iš tiesų nusikaltimas padarytas; dažnai nusikaltimai nustatytąja tvarka tiesiog neregistruojami arba registruojamas tik vienas iš kelių padarytų nusikaltimų, pametami nukentėjusiųjų pareiškimai ir kt.; b) padarytas nusikaltimas įregistruojamas kaip administracinis nusižengimas ir perduodamas tirti kitoms institucijoms; c) siekiant parodyti tariamai aktyvų darbą, neatskleisti faktai inkriminuojami panašius nusikaltimus padariusiems asmenims ir kt.[300]. Visa tai sudaro didelių sunkumų nustatant realią kriminologinę situaciją ir užkardant daromus nusikaltimus. Pavyzdžiui, jeigu oficialiosios statistikos duomenyse nurodoma, kad 2005 m. sausio 1 d. padaryta žala valstybei, fiziniams ir juridiniams asmenims yra 32 919 436 litai[301], latentiniais nusikaltimais padaryta žala, kriminologų nuomone, yra kelis kartų didesnė. Taigi tokiomis sąlygomis taikomos nusikaltimų prevencijos ir kontrolės priemonės neduoda norimo efekto ir jos

[299] Kriminologijoje latentiniu vadinamas toks nusikalstamumas, kurį sudaro visuma nusikalstamų veikų, į statistinę apskaitą neįtrauktų dėl oficialių duomenų apie juos trūkumo. H. D. Schwindo nuomone, latentinis nusikalstamumas – tai suma visų deliktų, kurie baudžiamojo persekiojimo institucijoms yra nežinomi, todėl kriminalinėje statistikoje neatsispindi. Schwind H. D. *Kriminologie: Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag, 2004.

[300] Акутаев Р. М. Некоторые аспекты борьбы с искусственно-латентной преступностью. *Государство и право*, 1999, № 3, с. 44–46.

[301] Oficialioji statistika. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/fileadmin/Imagearchive/IRD/statistika> [žiūrėta 2005 06 15].

visiškai neužtikrina žmonių saugumo. Todėl latentinio nusikalstamumo tyrimui turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys.

b) Statistiniai nusikalstamumo rodikliai negali pateikti vienareikšmio atsakymo į klausimą, kodėl gyventojai bijo nusikalstančių asmenų arba kodėl jie jaučiasi nesaugūs. Bendriausia prasme sąvoka „nusikaltimo baimė“ teisės literatūroje yra traktuojama kaip tam tikra konstrukcija, susidedanti iš šių komponentų: a) afektinio (emocinio) komponento, kurio rodiklis yra subjektyvus saugumo ar nesaugumo jausmas, pasireiškiantis kasdieniame gyvenime, ir viktimizacijos baimė, susijusi su visomis galimybėmis tapti auka; b) kognityvinio (racionalaus) komponento, kurio rodiklis yra nusikalstamumo raidos ir viktimizacijos tikimybės vertinimas (viktimizacijos rizika); c) bihevioristinio komponento, kurio rodiklis yra saugos priemonės, kurių individas imasi saugodamasis nusikaltimo ir viktimizacijos[302]. Paprastai ši sąvoka vartojama visa apimančiam baimės būti pažeistam nusikalstamos veikos jausmui apibūdinti. Ji siejama su buvimu vienam ne namuose, dažniausiai mieste, ir dėl to potencialiai pažeidžiamam, neapsaugotam nuo galimo smurto. Baimė tapti nusikaltimo auka gali reikštis labai įvairiai: ir nedideliu nerimu, sukeltu, pvz., minties būti apvogtam, ir tikros baimės, pvz., jausmu, atsirandančiu, kai naktį eini ramia gatve ir už nugaros išgirsti žingsnius. Tai gali pajusti ne tik pavienis individas, bet ir kompanija (įmonė), pvz., neinvestuojanti į teritorijos, kur, manoma, yra didelė nusikaltimo tikimybė, apsaugą. Britų nusikalstamumo tyrimų duomenimis, žmonės dėl daugelio priežasčių bijo, kad bus padarytas nusikaltimas: jie gyvena teritorijoje, kur yra didelis nusikalstamumo lygis, praeityje jie jau yra buvę nusikaltimo aukomis, jie jaučiasi pažeidžiami, jie labai mažai informuoti, jie jaučiasi bejėgiai ir izoliuoti, jie yra priversti nuolat patirti antisocialinį elgesį[303]. G. Babachinaitės nuomone, reikia skirti objektyvų, realų saugumo visuomenėje ir valstybėje lygį ir subjektyvų saugumo suvokimą individo sąmonėje – saugumo jausmą. Kartais gana saugioje aplinkoje žmonės jaučiasi nesaugūs ir, priešingai, gana grėsmingą padėtį žmonės gali laikyti saugia. Pasak autorės, demokratinėse valstybėse „formuoti vienokį ar kitokį saugumo jausmo suvokimą nėra sunku <...>, net visos visuomenės mastu nesunku sukurti vienokį ar kitokį saugumo jausmo subjektyvų suvokimą ir kuriamais stereotipais manipuliuoti tiek viešąja, tiek ir atskiro individo nuomone“[304]. Nediskutuojant su autore dėl jos teiginių esmės vis dėlto norėtųsi pabrėžti, kad Lietuvos gyventojų saugumo jausmas dar netapo valstybės galią bausti įgyvendinančių institucijų manipuliacijų objektu. Mūsų šalies žmonių sąmonę labiausiai veikia ne tik tai, kad nuolat daugėja smurtinių nusikaltimų, bet ir tai, kad jie komerciniais tikslais žiniasklaidoje nušviečiami „mėgaujantis“

[302] Michailovič I. *Viktimologijos raida ir perspektyvos:* mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 51–52.
[303] Fitzgerald M., Stekens A., Hale C. *Review of Knowledge on juvenile Violence: Trends, Policies and Responses in Europe*. Prieiga per internetą: <http://www.kent.ac.uk/eiss/Documents/qcteurope/final%20youth%20violence%20report.pdf> [žiūrėta 2007 09 06].
[304] Babachinaitė G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 1 (79), p. 26.

žiauriomis įvykio detalėmis. Kita vertus, dėl to, kad vagysčių, plėšimų yra padaroma nepaprastai daug, šių nusikalstamų veikų aukos yra beveik kas antras Lietuvos gyventojas[305].

Nusikalstamumas nėra tolygiai pasiskirstęs visuomenėje. Jis labiausiai paveikia atskiras visuomenės grupes ir smarkiausiai – labiausiai visuomenėje pažeidžiamus individus. Dvi grupės – pagyvenę žmonės ir moterys – yra itin susirūpinę dėl nusikalstamumo. Kartu pabrėžtina, kad jų nusikaltimų baimės ir pavojaus tapti nusikaltimo auka supratimo skirtumus nulemia ne tik amžius ir lytis, bet ir nevienodas gyvenimo būdas, skirtingas požiūris į smurtą, tiesioginė viktimizacijos patirtis, informacijos apie nusikalstamas veikas apimtis ir kt. Tokia dėsninga „tvarka“ yra būdinga visai Europai.

Taip pat neginčytina, kad įvairios nusikaltimų rūšys skirtingai veikia žmonių sąmonę. Didžiausią baimę gyventojams kelia kriminaliniai nusikaltimai ir nusižengimai, padaromi gatvėse, vienkiemiuose, kur gyvena dažniausiai vyresnio amžiaus asmenys. Tai ne tik rodo, kad nusikaltėliai atvirai meta iššūkį valstybei ir visuomenei, bet ir ryškiausiai atskleidžia nusikaltimo aukų pažeidžiamumą ir nesaugumą. Būtent šios aplinkybės lemia žmonių baimę. M. D. Smith’o nuomone, baimė pasirodyti gatvėje dieną ir ypač vakare ar naktį yra pagrindinis šalių ar miestų, kuriuose klesti nusikalstamumas, požymis[306]. Kaimuose, kur demografinė situacija ypač sunki (čia gyvena daugiausia pagyvenusių vienišų moterų), nusikaltimų baimė pagrįsta tuo, kad čia dažniausiai yra apvagiami, apiplėšiami arba nužudomi pagyvenę žmonės. Tarptautinių statistinių duomenų, kiek nusikaltimų padaroma gatvėse, nėra. Gatvėse, aikštėse, skveruose ir parkuose padaromi įvairiausi nusikaltimai: teroro, banditizmo aktai, chuliganiški veiksmai, masiniai neramumai, išžaginimai, įkaitų grobimai, nužudymai, kūno sužalojimai ir t. t. Vieni nusikaltimai dažniausiai daromi neapsaugotose, mažai apšviestose vietose, kiti, priešingai, masinio žmonių susibūrimo vietose – turguose, stotyse. Rusijos teisininkų duomenimis, 1986–1994 m. gatvėse būdavo padaromas kas trečias nusikaltimas[307]. Neįvertinti kriminogeninės padėties Lietuvos miestų gatvėse ir kaimuose nederėtų, nes situacija iš tikrųjų yra sunki. Oficialiosios statistikos duomenys rodo, kad gatvėse, aikštėse, parkuose ir skveruose vidutiniškai padaroma daugiau kaip ketvirtadalis visų nusikalstamų veikų. Dauguma jų lieka neišaiškinta. Pavyzdžiui, 1997 m. minėtose vietose buvo užregistruoti 8 878 nusikaltimai (t. y. 14,3 proc. visų padarytų nusikaltimų), iš jų ištirta tik 23,6 proc., 1998 m. užregistruota atitinkamai 9 593 nusikaltimai (15,3 proc.), o ištirta taip pat tik 23,1 proc., 1999 m. užregistruota 17 334 nusikaltimai (22, 5 proc.), iš jų ištirta 30,5 proc., 2000 m. užregistruota 20 830 nusikaltimų (25, 3 proc.), iš jų ištirta 30,1 proc., 2004 m. užregistruota 30 162 nusikaltimai (32, 3proc.), iš jų ištirta 33, 8 proc., 2005 m. užregistruota

[305] Dobryninas A., Gaidys V. *Ar saugi Lietuvos visuomenė?*, p. 14–19.
[306] Смит М. Д. Смертная казнь в Соединенных Штатах. In *Криминология*. Под ред. Дж. Ф. Шели. 3-е международное издание. Санкт-Петербург: Питер, 2003, с. 48–49, 703–706.
[307] Бородин С. В. et al. *Насильственная преступность*. Москва: Спарк, 1997, с. 25.

28 216 nusikaltimų (31, 4 proc.), iš jų ištirta 34, 7 proc., 2006 m. užregistruota 25 761 nusikaltimas, iš jų ištirta 36,9 proc.[308] Statistiniai duomenys rodo, kad šių nusikalstamų veikų lyginamoji dalis, jei imsime visas padarytas ir užregistruotas nusikalstamas veikas, nuolat didėja, tačiau jų išaiškinamumo rodikliai beveik nesikeičia, t. y. ištiriamas vidutiniškai tik kas trečias toks nusikaltimas.

Taigi vadinamojo gatvinio nusikalstamumo suvešėjimas visų pirma siejasi su realiu nusikaltusių asmenų nebaudžiamumu, iš dalies susijusiu su dideliais policijos (ryšio priemonių netobulumas, autotransporto trūkumas ir kt.) ir kitų teisėsaugos institucijų darbo sunkumais (liudytojų, mačiusių nusikaltimą, nebuvimas, galimybė lengvai įsigyti šaunamąjį ginklą ir kt.), sunkia ekonomine šalies padėtimi (nėra galimybių tinkamai apšviesti gatves ir aikštes ir kt.). Tai, kad viešosiose vietose padarytos nusikalstamos veikos iš tiesų yra didelė problema, rodo JAV patirtis. Antai 1994 m. JAV buvo priimtas specialus įstatymas „Dėl prievartinių nusikaltimų kontrolės ir teisę vykdančių institucijų“. Šiuo įstatymu buvo uždrausta parduoti ir saugoti 19 rūšių ginklus. Įstatymo pasirašymo ceremonijoje JAV prezidentas B. Clintonas pareiškė: „Įstatymus gerbiantys asmenys privertė išgirsti jų reikalavimus. Daugiau Vašingtone visada vyraus ne politikos ir partijos interesai, o teisėtvarka“[309]. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad būtent gatvėse padaromi nusikaltimai yra lemiamas veiksnys, formuojantis žmonių požiūrį į nusikalstamumą ir jų saugumo jausmą.

c) Kaip minėta, šalies gyventojų saugumo jausmas priklauso ne tik nuo statistinio arba realaus nusikalstamumo lygio, bet ir nuo pasitikėjimo savo šalies teisėsauga bei jos institucijų veikla. Pavyzdžiui, statistinė tikimybė nukentėti nuo nusikaltimo Vokietijoje yra gana didelė, tačiau Vokietija laikoma viena saugiausių Europos valstybių. Jungtinėje Karalystėje ir Skandinavijos šalyse policija pasitiki ne mažiau kaip 3/4 gyventojų, todėl šių šalių gyventojų saugumo jausmas yra daug stipresnis. Pabrėžtina, kad aukštas statistinio nusikalstamumo lygis šalyje nebūtinai reiškia, kad joje situacija nekontroliuojama, veikiau priešingai – jis rodo nusikalstamumo kontrolės intensyvumą ir gyventojų pasitikėjimą teisėsauga bei pasirengimą bendradarbiauti su jos institucijomis.

Lietuvos gyventojų nepasitikėjimą teisėsauga patvirtina 2001 m. birželio 7–11 d. „Vilmorus“ atlikta apklausa, per kurią, be kitų, buvo užduoti šie du klausimai: ar jaučiatės saugus savo šalyje? Ar esate patenkintas policijos darbu savo šalyje? Atsakydami į pirmąjį klausimą 59 proc. apklaustųjų pareiškė, kad jaučiasi nesaugūs. Saugiai jaučiasi tik 34 proc. respondentų. Vertinant atsakymus į antrąjį klausimą paaiškėjo, kad policija nepasitiki 52 proc. apklaustųjų, o

[308] Oficialioji kriminologinė statistika. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt> [žiūrėta 2007 08 11].
[309] Шаповалов А. В конгрессе США рассматривается законопроект, ужесточающий борьбу с международным терроризмом. *Российская газета*, 1995 03 28.

pasitiki tik 38 proc. jų. Nepasitikintieji policija dažniausiai teigė, kad pareigūnai yra nekompetentingi ir neatsakingai dirba savo darbą[310]. Šiuo požiūriu taip pat paminėtini Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Spinter tyrimai“ trečius metus iš eilės atliekamo gyventojų pasitikėjimo šalies teisinių institucijų darbuotojais tyrimo duomenys[311].

Pasitikėjimas Lietuvos teisinių institucijų darbuotojais 2005–2007 m.

(Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Spinter tyrimai“ duomenys)

	Pasitiki			Nepasitiki			Neturi aiškios nuomonės		
	2005 m. rugpjūtis	2006 m. rugpjūtis	2007 m. spalis	2005 m. rugpjūtis	2006 m. rugpjūtis	2007 m. spalis	2005 m. rugpjūtis	2006 m. rugpjūtis	2007 m. spalis
Notarai	51	57	58	8	9	9	41	43	33
Advokatai	33	43	40	24	16,5	15	41	40,5	45
Prokurorai	20	19	29	29	28	23	51	53	47
Teisėjai	18	14	24	28	35	24	54	51	52
Policininkai	8	13	26	53	49	28	39	38	46
Antstoliai	6	15	15	68	47	40	26	38	45

Taigi 2007 m. spalio pabaigoje atlikta apklausa rodo, kad gyventojai labiausiai pasitiki notarais ir advokatais, mažiausiai – policijos pareigūnais ir antstoliais.

B. Piliavinas, R. Briaris ir kiti autoriai, tyrę policijos darbą ir visuomenės narių požiūrį į šią teisėsaugos instituciją, konstatavo, kad policijos pareigūnai, naudodamiesi jiems suteiktomis teisėmis, savaip traktuoja įstatymus ir nėra visiškai nešališki. Vadinasi, policininko ir nusikalstamą veiką padariusio asmens arba nukentėjusiojo santykiai priklauso ne vien nuo įvykio aplinkybių ar įstatymo normų – juos nemažai lemia pareigūno pasaulėžiūra, simpatijos ar antipatijos, požiūris į darbą ir t. t. Minėti autoriai nurodo šiuos labiausiai paplitusius policijos darbo trūkumus:

- policijos veiksmai nusikalstamo įvykio metu priklauso nuo darančio nusikalstamą veiką asmens santykių su policija: ar jis tarp policininkų neturi draugų arba pažįstamų, ar anksčiau nėra dirbęs policijoje arba nedirba joje dabar, kokia yra asmens turtinė padėtis ir t. t.;
- policija dažniausiai patruliuoja rajonuose, kur gyvena neturtingi arba mažai pasiturintys asmenys, būtent šiose rajonuose kratos ir sulaikymai yra dažniausi. Tačiau jei vienas iš tokių rajonų tikrai tampa pavojingų nusikaltėlių buvimo vieta, policijos patruliai stengiasi į tokią vietą nevažiuoti;

[310] Lietuvos žmonės labiausiai jaučiasi nesaugūs. *Lietuvos rytas*, 2001, Nr. 168.

[311] Sociologinis tyrimas „Viešojo saugumo įstaigų ir saugumo jausmo vertinimas“. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/index.php?id=871 Sociologinis tyrimas „Viešojo saugumo įstaigų ir saugumo jausmo vertinimas“, 2007 m.> [žiūrėta 2008 01 30].

- tarp policininkų klesti korupcija;
- policija yra tiesiogiai finansiškai priklausoma nuo politinės valdžios, todėl vykdo politinius užsakymus. Puikus pavyzdys, patvirtinantis šį teiginį, – Rusijos policininkų veiksmai darant kratas nepriklausomose žiniasklaidos priemonėse, kai yra aiškiai vykdomi politinės valdžios nurodymai;
- policijos pareigūnams būdingi despotizmas, panieka paprastiems piliečiams, savo valdžios pabrėžimas, žiaurumas;
- policijos pareigūnų mokymas ir esami ištekliai neatitinka laiko reikalavimų[312].

Taigi policijos darbu nepasitikima ne vien Lietuvoje, bet ir JAV. Kartu galima teigti, kad dauguma nurodytų policijos darbo klaidų pasitaiko ir Lietuvoje. Antai Teisės instituto kartu su „Vilmorus“ 1997 m. atlikta gyventojų apklausa parodė, kad 55,1 proc. apklaustų nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų nenorėjo kreiptis į policiją; pagrindinė priežastis – įsitikinimas, kad policija negali niekuo padėti. Policijos darbu buvo patenkinta tik palyginti maža dalis besikreipusių į ją žmonių (pvz., vagysčių su įsilaužimu atveju – tik 20,5 proc. apklaustųjų). Tyrimas parodė, kad labai nesaugiai (t. y. bijo tapti nusikaltimo auka) jaučiasi kas dešimtas apklaustasis[313]. A. Dobrynino ir V. Gaidžio 2004 m. apklausos duomenimis, padėtis nepakito. Daugelis kriminologų ir sociologų yra įsitikinę, kad nepasitikėjimą šia institucija galima įveikti tik tinkamai parinkus policijos darbuotojus – turi būti atsižvelgiama į jų išsilavinimą, psichologines savybes, užtikrintas atitinkamas materialinis ir techninis pareigūnų darbo lygis.

Minėti 2007 m. „Spinter tyrimų“ atlikti tyrimai taip pat rodo, kad Lietuvos gyventojai nepasitiki ir prokuratūra bei teismais. Visuomenės narių pasitikėjimo prokuratūra nepelno dėl panašių priežasčių kaip ir policija. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad per 2006 m. pirmąjį pusmetį teismai išteisino arba reabilitavimo pagrindais nutraukė bylas 55 asmenims, kaltintiems padarius sunkius arba labai sunkius nusikaltimus. Vilniaus apygardos teritorijos teismuose, kuriems bylas perduoda ne tik Vilniaus apygardos, apylinkės teismai, bet ir Generalinė prokuratūra, išteisintų asmenų per 2006 m. pirmąjį pusmetį gerokai padaugėjo; buvo išteisintas 51 asmuo. Šis faktas akivaizdžiai rodo, kad dažnai nekalti žmonės kelis mėnesius yra laikomi kardomojo kalinimo įstaigose. Vis dėlto prokurorai neturėtų būti tie pareigūnai, kurie žaistų žmonių likimais. Tokia situacija galima ne tik dėl prokurorų nekompetentingumo, bet ir dėl to, kad Prokuratūros įstatymas nenumato jokios klaidas darančių prokurorų atsakomybės. Neatsitiktinai patys prokurorai siūlo „pakelti kartelę ir prokurorų išsilavinimui bei žinioms“. Siūloma, kad prokurorais taptų tik tie asmenys, kurie turi teisės bakalauro bei teisės magistro kvalifikacinį laipsnį, ir kad dirbdami

[312] Piliavin B., Briar R. *Chambliss*. New York, 1975, p. 214.
[313] Dapšys A., Čepas A. Nusikalstamumas: kontrolė ir prevencijos perspektyvos. In *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1998 m.* Vilnius: Jungtinių Tautų vystymo programa, 1998, p. 125–133.

prokurorais jie galėtų užsiimti tik teisės ir socialinių mokslų krypties moksline veikla. Taip pat siūloma numatyti naują neeilinių tarnybinių vertinimų tvarką. Prokuroru galėtų tapti ir teisėjo egzaminą išlaikęs asmuo, o pretendavimo terminas turėtų pailgėti iki trejų metų po teisėjo egzamino išlaikymo[314].

Žmogaus saugumo visuomenėje jausmas nėra stiprus dėl korupcijos galimybės ir teismuose pernelyg išsikerojusio formalizmo. Dažnai teisėjai dėl didelio darbo krūvio labai formaliai ir gana atmestinai nagrinėja baudžiamąsias bylas, pamiršdami, kad kiekvienoje byloje sprendžiami žmonių likimai. Šis atmestinis ir kartais niekinamas požiūris į dalyvaujančius byloje asmenis, neretai vilkinami ir abejonių keliantys teisėjų sprendimai verčia gyventojus nepasitikėti teismais. Teisūs yra S. Lipsetas ir W. Schneideris, teigiantys, kad pasitikėjimo spraga greičiau atsiranda dėl institucijai atstovaujančių žmonių nei dėl pačios institucijos pagrindų kritikos[315]. Pasitikėjimas teismais mažėja, kai žmonės netiki, kad teisėjai prireikus apgins jų pažeistas teises ar teisėtus interesus, kai nebetikima, kad teisėjas įsigilins į kiekvienos jam paskirtos nagrinėti bylos esmę, o ne stengsis kuo greičiau jos atsikratyti. Kitaip tariant, pasitikėjimo stygius atsiranda tada, kai nebetikima, kad teisėjai yra tikri profesionalai, savo darbą dirbantys nuoširdžiai ir sąžiningai. Dvejus, trejus ir daugiau metų besitęsiantys bylų nagrinėjimai ne tik neleistinai pažeidžia žmonių teises, bet ir sukelia (kartu su kitomis aplinkybėmis) netikrumo ir baimės jausmą.

Taigi galima daryti išvadą, kad dėl aukšto realaus nusikalstamumo lygio ir nepasitikėjimo teisėsauga dauguma Lietuvos gyventojų nesijaučia saugūs. Lietuvos Respublikos Prezidentas V. Adamkus dar 1999 m. metiniame pranešime pabrėžė, kad „<…> sėkmingos socialinės ir ūkio reformos iš esmės sutvirtins ilgalaikį mūsų valstybės ir visuomenės saugumą. Šiandien jį stiprinti privalėtų teisėsaugos sistema. <…> Kunigo Ričardo Mikutavičiaus nužudymo bylos tyrimas, itin vangus nuostolingo elektros tiekimo Baltarusijai aiškinimasis visuomenei atskleidė rimtų prokuratūros ir policijos darbo trūkumų. Lietuvos teisėsaugoje esama nusikalstamo aplaidumo. Labai stinga visų su nusikalstamumu kovojančių institucijų veiklos koordinavimo, jų konstruktyvaus bendradarbiavimo. Žmonėms kyla įtarimų, ar šios institucijos pajėgia dirbti savarankiškai, nepataikaudamos politinei konjunktūrai“[316]. Pritariant Prezidento mintims reikėtų pabrėžti, kad mūsų teisėsaugos institucijos, vykdydamos nusikaltimų prevenciją ir kontrolę, visų įstatymų teikiamų galimybių neišnaudoja ne tik dėl minėtų darbo trūkumų, bet ir dėl objektyvių priežasčių – ekonominės valstybės būklės. Šiandien valstybė negali užtikrinti materialinės bazės, būtinos teisėsaugos institucijų veiklai plėtoti. Dėl nedidelių atlyginimų pirmiausia policijai ir

---

[314] Vanagas J. Silpniems prokurorams kuriamas apynasris. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=10821593> [žiūrėta 2006 09 29].

[315] Lipsit S., Schneider W. *The Confidence Gap*. Baltimore: Johns Hopkins Uneversity Press, 1987.

[316] Lietuvos Respublikos Prezidento metinis pranešimas (1999). Prieiga per internetą: <http://adamkus.president.lt/pmp1999.phtml> [žiūrėta 2006 09 24].

kitoms ikiteisminio tyrimo institucijoms (pvz., Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui) vis sunkiau rasti išsilavinusių, turinčių gerą profesinį pasirengimą darbuotojų. Nusikaltimams tirti trūksta specialistų kriminalistų, be kurių sudėtingos nužudymų ir kitų sunkių nusikaltimų bylos negali būti tiriamos. Dėl šios srities specialistų trūkumo tyrimai dažnai atliekami neprofesionaliai: daiktiniai įrodymai nusikaltimų padarymo vietose arba visiškai nepaimami, arba paimami nesilaikant svarbiausių jų paėmimo taisyklių, neprofesionaliai apžiūrima nusikaltimo padarymo vieta ir t. t. Visa tai lemia neaukštą sudėtingų nusikaltimų išaiškinimo lygį. Akivaizdu, kad nepakankamai profesionalūs policijos arba prokuratūros atstovai negalėjo ir negali pelnyti visuomenės pasitikėjimo. Pabrėžtina, kad dėl nedidelio atlyginimo, priešiško gyventojų požiūrio nemaža teisėsaugos institucijų darbuotojų ne itin brangina savo darbo vietą, todėl jose korupcija nėra retenybė. Kovai su korupcija teisėsaugos institucijose sukurta Specialiųjų tyrimų tarnyba savo uždavinius kol kas įvykdė tik iš dalies. 1997–1998 m. ženkliai padidinus teisėjų atlyginimus, teismuose įsidarbino daug tikrų savo srities specialistų, turinčių puikų išsilavinimą ir nemažą praktinio darbo patirtį. Tačiau vien populistiniais sumetimais 1999–2000 m. ženkliai sumažinus teisėjų atlyginimus dalis jų perėjo į geriau apmokamą darbą. Baudžiamosios teisės specialistų nuomone, tai galėjo turėti įtakos teismų darbo kokybei, sumažinti ir taip menką visuomenės pasitikėjimą teismais.

d) Derėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad žmogaus saugumo jausmui didelę įtaką daro žiniasklaida. Paskelbti spaudoje žiaurių nužudymų faktai, sensacingai pateikta sunkių nusikaltimų apžvalga, G. Schneiderio nuomone, visuomenėje sukelia didžiulę baimę ir asmens nesaugumo jausmą. Žiniasklaidos priemonės, aprašydamos tik atskirus žiauriausius atvejus, suaktualina ir dramatizuoja visuomenėje slypintį nusikaltimų baimės jausmą, sustiprina ne tik atskiro žmogaus, bet ir visos visuomenės nerimą. Nusikalstamumo „bangos“, kurių iš tikrųjų galbūt ir nėra, dirbtinai išpučiamos ir pateikiamos kaip socialinė problema[317].

Vienas svarbiausių atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos pasiekimų – labai padidėjusi viešosios erdvės įvairovė. Tačiau leidiniai neretai skelbia gandus, nutekintą informaciją ir įvairius viešųjų ryšių projektus, kurie ilgą laiką buvo ir yra naudojami politiniam šantažui, specialistų reputacijai sumenkinti, verslo konkurentams pašalinti, sąskaitoms suvesti ir pan. A. Navicko pateikta įvairių kompromituojančių faktų ir politinio šantažo analizė atskleidžia jų reikšmę visuomenės gyvenimui ir netgi nacionaliniam saugumui. Jis rašo: „Pasimokiusi iš Sąjūdžio klaidų, naujoji valdžia daug atsargiau elgėsi su turima informacija ir nuolat ją pildė naujais faktais iš „prichvatizacijos“ istorijos ar nusikalstamų grupuočių kovų. Kas galėtų paneigti, kad ilgą laiką slapta medžiaga veikė tarsi atominis ginklas per „šaltąjį“ karą. <...> Šiandien sakoma, kad naujoji nomenklatūra yra net agresyvesnė ir ciniškesnė už senąją. Ji formavosi versle klestint reketui, o

[317] Шнайдер Г. *Криминология*. Москва: Прогресс, 1994, с. 379.

politikoje – šantažui“[318]. Autorius nuomone, vykstant R. Pakso apkaltos procesui informaciniai karai buvo pasiekę apogėjų: „Buvo kaunamasi dėl praktiškai kiekvieno Lietuvos žmogaus nuomonės, įvairios žiniasklaidos priemonės skelbė priešingas versijas, net faktus. Kova buvo nuspalvinta apokaliptiniais motyvais, kaip „gėrio“ ir „blogio“ susirėmimas“[319].

Šiandien mažai kas abejoja, kad vienos ar kitos politikų, verslininkų ar netgi kriminalinių nusikaltimų padariusių asmenų grupės puikūs ryšiai su politikos apžvalgininkais ir įtakingiausiomis žiniasklaidos priemonėmis gali padėti formuoti viešąją nuomonę. Būtent per įtakingas žiniasklaidos priemones galima ne tik eskaluoti ir stiprinti visuomenės netikrumo, jos baimės jausmą, bet ir sudaryti prielaidas formuoti iliuzinį visuomenės saugumo nuo bet kokių pavojų jausmą. Todėl viešoji nuomonė gali tapti argumentu, padedančiu daugumą parlamentinių partijų įtikinti, kad viešąjį interesą būtina ginti pačiomis griežčiausiomis baudžiamajame įstatyme numatytomis poveikio priemonėmis. Dažnai viešoji nuomonė tampa ir svarbiu kriterijumi, formuojančiu baudžiamąją politiką, kartu ir reviduojant esamą bausmių sistemą.

Paminėtina ir tai, kad pragmatikai ir konjunktūriškai mąstantys Lietuvos žiniasklaidos atstovai (dažniausiai iš komercinių televizijų) įkvepia bręstantį jaunimą žavėtis fizine jėga ir bet kokia kaina lengvai įgyjamomis materialinėmis vertybėmis, todėl didesnei jaunimo daliai ima imponuoti kriminaliniai autoritetai. Kriminalinė pasaulėžiūra įsivyrauja ne tik marginalinėse visuomenės grupėse, bet dažnai ir vidutiniškai gyvenančiose šeimose, nes šiandien žmogus dažnai vertinamas ne pagal tai, kiek jis teisus, išmintingas ar doras, o pirmiausia pagal tai, kiek iš jo galima gauti naudos. Žiniasklaidoje ginant kokio nors susikompromitavusio lyderio interesus neretai iš tikrųjų yra skatinamas gyventojų moralinis ir ideologinis nihilizmas. Žurnalistė T. Vakarė rašė: „Įtakingieji ir galingieji gyvena, dirba, bendrauja, tiksliau, visai nebendrauja su tauta, laikydamiesi jiems vieniems suprantamų ir priimtinų principų, vadovaudamiesi jiems vieniems žinomais tikslais bei tų tikslų siekimo būdais, dažniausiai nė nekreipdami dėmesio į juos supančią smulkmę ir apačių šurmulį. <...> pamatas, ant kurio įrengta viešoji jų valdomos *mass medios* spektaklių scena, yra labai šaltas ir kietas, proziškas ir nepajudinamas – tai pinigai ir verslas, kuriam mažiausiai rūpi, ką apie jį mano tauta“[320]. Pagrindiniu vienijančiu principu tampa bendra nauda.

Taigi nusikaltimai žiniasklaidoje sensacingai pateikiami kaip veiksniai, keliantys grėsmę kasdieniam žmogaus gyvenimui, o nuolatinis neigiamas teismų praktinės veiklos vertinimas, atvira kova arba nuolatinė neigiama reakcija į bausmių švelninimo politiką gali neigiamai paveikti

---

[318] Navickas A. Šantažo Lietuva. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/53571> [žiūrėta 2006 09 29].
[319] Ibid.
[320] Vakarė T. Pasekmė ir precedentas. Saviplaka. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=10770723> [žiūrėta 2006 09 24].

visuomenę, jos požiūrį į nusikaltusį asmenį, taip pat daryti įtaką įstatymų leidėjui. Susidaro įspūdis, kad būtent žiniasklaida „geriausiai žino“, kokias bausmes reikia taikyti kaltininkui, kaip vykdyti bausmę. Pagaliau visuomenėje visuomet atsiranda asmenų, kurie nekvalifikuotai ir tendencingai viešai aiškina nusikalstamumo didėjimo pavojų ir ragina prieš nusikaltusius asmenis imtis griežčiausių baudžiamųjų priemonių. Paprastai teigiama, kad mirties bausmė yra veiksmingiausia nusikalstamumo didėjimą stabdanti priemonė. Be to, dažnai reiškiamas nepasitenkinimas, kad atliekantiems bausmę asmenims skiriama daugiau dėmesio nei nusikaltimo aukoms. Teigiama, kad Lietuvoje mirties bausmė yra atšaukta rūpinantis žmogžudžių interesais ir teisėmis[321]. Akivaizdu, kad visuomenės išsivystymo lygį tiesiogiai nulemia tai, kiek visuomenės nuomonė, išreikšta neprievartiniu būdu, įstengia kontroliuoti asmens elgesį ir veikti valstybės reguliavimą, jos galią bausti. Visuomenės papročiai, kultūra, jos nuomonė yra pagrindinė ir stichinė visuomenės evoliucijos ir valstybės vystymosi energija. Žiniasklaidos priemonės šiuo atveju visgi yra svarbios kaip veiksnys, tarpininkaujantis valdžiai ir visuomenei keičiantis informacija. Todėl negalima atmesti prielaidos, kad visuomenė gali paveikti ir dažnai paveikia teisėkūros procesą.

e) Visuomenės narių saugumo suvokimas nemažai siejasi ir su valstybės ekonomine padėtimi. Daug energingų reformų, net Konstitucijos pataisų atsiėjęs stojimas į Europos Sąjungą ir NATO padidino išorinio saugumo garantijas, tačiau vidinis Lietuvos žmonių saugumas išlieka viena svarbiausių problemų.

Nusikalstamumo poveikį didina tai, kad Lietuva, pasibaigus autoritarinio valdymo laikotarpiui, susidūrė su profesionalaus valdymo aparato kūrimo ir jo reformos problema[322]. Antai atkūrus valstybingumą buvusią visuotinę planinės ekonomikos pramonės, prekybos, kartu ir prekių, medžiagų, žaliavų, kuro kontrolę pakeitė panaši ir nepakankamai apgalvota licencijų, kvotų, leidimų, subsidijų ir garantijų kontrolė. Kadangi jų gavimas dažnai priklausė nuo valdininkų požiūrio, buvo skatinamas kyšininkavimas ir kartu valdininkų noras plėsti savo įtakos sferą, verslui (labiausiai smulkiajam) keliant vis naujas sąlygas. Valdininkų nesąžiningumas ypač išryškėjo turto privatizavimo procese. Privatizuojamo turto vertinimas, galimybės dalyvauti privatizavimo procese priklausė nuo ryšių ir sugebėjimų „nupirkti“ valdininkus. Taip privatizuotų įmonių bankrotas padidino nedarbą ir „išmetė“ į visuomenę daugybę nuskurdusių, nusivylusių ir nepatenkintų žmonių. Taigi neskaidrus turto privatizavimas, nesąžininga verslo kontrolė ne tik pakirto pasitikėjimą valstybės institucijomis, bet ir sustiprino visuomenės nesaugumo jausmą. Visa tai skatino ieškoti naujų šį jausmą užtikrinančių priemonių, kurios dažnai būdavo neteisėtos (papirkimas, susitarimai su nusikalstamomis grupuotėmis, nelegalus ginklų įsigijimas ir pan.).

---

[321] Žeimys V. Vien apie kalinius daina. *Esu*, 2001, Nr. 12 (233), p. 9.
[322] Rose-Ackerman S. *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 103.

Trumpoje 2000 m. vasario mėn. makroekonominės Lietuvos padėties apžvalgoje nurodoma, kad nors ekonomikos nuosmukis ir stabilizavosi, ši stabilizacija yra itin trapi ir galbūt trumpalaikė. Iš esmės ekonominė šalies padėtis vertinama neigiamai, kadangi pagerėjimas yra menkas ir gali nemažai priklausyti nuo apskaitos paklaidų. Kartu teigiama, kad biudžeto išlaidos pastaraisiais metais kasmet didėja gerokai daugiau negu auga ūkis. Valdžia gyvena ne pagal šalies ūkio išgales. To pasekmės – nesurenkamos lėšos, numatytos metiniame valstybės biudžete, didėjančios „Sodros“ skolos, neišmokami atlyginimai pedagogams. Kita vertus, beveik pusė Lietuvos įmonių dirba nuostolingai, dalis jų mėnesiais neatsiskaito su darbininkais. Kol kas paini, netobula Lietuvos mokesčių sistema stabdo verslo plėtrą, veikiančias įmones verčia patirti nemažų nuostolių. Žemės ūkio įmonės laiku neatsiskaito su žemdirbiais ir negrąžina skolų. Tiesiogiai nustatydama kainas žemės ūkio produkcijai, valstybė nepajėgia išspręsti žemdirbių problemų ir verčia bankrutuoti pačias įmones.

Šiuo metu žemę dirba apie 20 proc. Lietuvos gyventojų, tačiau moralinis kaimo žmonių nuovargis, dėl nepakankamo pasitikėjimo savo ateitimi atsiradęs jų moralinės tuštumos jausmas tampa vis stipresnis, nelieka jokių norų. Kaimo žmogaus viltys (jo vertybės) pranoksta realias galimybes jas įgyvendinti (socialinę padėtį). Taigi dažnai iškyla prieštaravimas tarp visuomenėje vyraujančių vertybių ir kaimo žmogaus turimų išteklių. Nepaisant visų teisinių deklaracijų, viešpataujantis nelygiateisiškumas neretai nubloškia jį į žemiausią socialinį sluoksnį. Kriminologijos moksle nurodoma, jog žmogus gali įvairiai reaguoti į tokią vidinę įtampą, atsirandančią todėl, kad dėl nepakankamų išteklių jis negali įgyti visuomenėje vyraujančių vertybių: jis prisitaiko prie esamos situacijos (pasekmė – galimas alkoholizmas, narkomanija), imasi novacijų (tikslų siekdamas neteisėtais būdais), atsisako savo tikslų, pasitraukia (įsilieja į marginalines visuomenės grupes), priešinasi (sąmoningai siekia keisti struktūras).

Estų kriminologas A. Lepsas yra įsitikinęs, kad valstybės ekonominės būklės prastėjimas daro labai didelę įtaką jos nusikalstamumo būklei ir struktūrai. Jo teigimu, turtas dažnai sukelia destruktyvius nusikalstamumo pokyčius. Žmonės ima suvokti, kad valstybė nesugeba jų apginti nuo neturto, nusikaltimų ir plintančio smurto bei beteisiškumo[323]. Negalima nesutikti su šio autoriaus nuomone. Tiek Estijoje, tiek Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę iš esmės pasikeitus ekonominėms sąlygoms daugumos gyventojų lauktos materialinės gerovės, sietos su ekonominės sistemos pasikeitimu, nebuvo. Atvirkščiai, kaip minėta, didelės gyventojų dalies turtinė padėtis pablogėjo. Penkiolika nepriklausomybės metų Lietuvos ekonomikos pakilimą dauguma gyventojų menkai jautė. Po 1998 m. rugpjūčio mėn. devalvavus Rusijos rublį, visų trijų Baltijos šalių ekonomika smuko. Tuomet Baltijos šalių gamintojai prarado pagrindines eksporto rinkas Rytuose.

[323] Leps A. Estijos laisvės kova ir situacija nusikalstamumo srityje. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 1 (3), p. 66.

Lietuvoje labai padaugėjo bankrutuojančių įmonių, padidėjo nedarbas[324], sumažėjo realus atlyginimas. 1998 m. uždarosios akcinės bendrovės „Baltijos tyrimai“ atlikta sociologinė apklausa parodė, kad skaudžiausiomis problemomis Lietuvos gyventojai laikė nedarbą, mažas pensijas, atlyginimus ir žemą pragyvenimo lygį. Nedarbą, kaip pagrindinę socialinę problemą, nurodė 67 proc. respondentų, todėl pastaraisiais metais išryškėjo atvirkščias procesas – specialistų emigravimas į užsienį.

Skurdo lygio tyrimai parodė, kad daugiausia skursta žemą išsilavinimą turinčios namų ūkio grupės. Pabrėžtina, kad būtent žemą išsilavinimą turintys gyventojai labiausiai remia mirties bausmę. Vadinasi, visi sugebantieji mokytis turėtų įgyti norimą išsimokslinimą. Tačiau prastėjant valstybės ekonominei padėčiai švietimui nebeskiriama pakankamai lėšų. Vaikų išsilavinimas kuo toliau, tuo labiau priklauso nuo jų tėvų turtinės padėties. Visuomenėje pamažu įsigali supratimas, kad tik pinigai suteikia nepriklausomybę ir saugumo jausmą. Daugelis žmonių yra įsitikinę, kad šio tikslo pasiekti sąžiningai dirbant beveik neįmanoma. Dėl to visuomenėje, ypač tarp jaunimo, plinta teisinis nihilizmas, galintis tapti opia problema.

Nors praėjus aštuoneriems metams nuo minėtų tyrimų šalies ekonominė padėtis iš dalies pasikeitė, pagrindinės problemos dar neišspręstos. Antai pagal tarptautinius standartus šiandien minimalios dirbančio asmens pajamos per dieną (absoliutaus skurdo riba) negali būti mažesnės nei 4,3 JAV dolerio (apie 12 litų). Esant mažesnėms pajamoms prasideda asmenybės degradacija[325]. Lietuvoje daugumos dirbančių asmenų darbo užmokestis ir minimali senatvės pensija nedaug viršija absoliutaus skurdo ribą. Žmonių, gaunančių tik valstybės pašalpas, pajamos dažnai dar nesiekia absoliutaus skurdo ribos[326]. Tačiau išsivysčiusiose Vakarų šalyse padėtis visiškai kitokia, pvz., JAV minimalus darbo užmokestis yra 7–13, Vokietijoje – 10, Italijoje – 8 JAV doleriai per vieną darbo valandą. Kad padėtis pasikeistų, Lietuvai būtina pereiti prie aukštųjų technologijų, aukštesnio lygio ekonomikos. Tam reikalinga subalansuota, kokybiška švietimo sistema. Deja, Pasaulio bankas, 2006 m. vertindamas Lietuvos investicijų klimatą, pabrėžė, kad švietimo, ypač aukštojo mokslo, sistema yra smarkiai orientuota ne į kokybę, bet į kiekybę. Lietuvoje, kur iš visų Europos Sąjungos šalių švietimui tenkanti BVP išlaidų dalis yra didžiausia, vienam besimokančiajam tenkančios išlaidos yra vienos mažiausių. Dėl to universitetus baigusių specialistų išsilavinimo kokybė yra prasta, į darbo rinką patenka žemos kvalifikacijos specialistai. Pastarųjų metų Lietuvos ekonomikos augimą daugiausia lėmė didėjantis darbo našumas. Mažos

[324] Oficialiais duomenimis, šiandien skursta beveik 17 proc. Lietuvos gyventojų. Vienos pagrindinių skurdo priežasčių – nedarbas ir menkas žmonių išsilavinimas. Dunajevaitė I. Turtingais save laiko tik 0,1 proc. kaimo gyventojų. *Lietuvos aidas*, 1999, Nr. 103.

[325] Чиркин В. Е. Государство социального капитализма (Перспектива для России). *Государство и право*, 2005, № 5, с. 56.

[326] Minimali mėnesinė alga nuo 2008 m. sausio 1 d. yra 800 Lt, vidutinė senatvės pensija – 630,32 Lt per mėnesį, valstybės remiamos pajamos – 285 Lt. Socialinė statistika. Prieiga per internetą: <http://www.socmin.lt/index.php?718041471> [žiūrėta 2008 01 24].

darbo sąnaudos ir didėjantis našumas leido Lietuvai išlaikyti tarptautinį konkurencingumą. Įstojus į Europos Sąjungos bendrąją rinką ir dėl kitų išorinių veiksnių iškyla naujų didelių iššūkių, tačiau Lietuva vis dar eksportuoja žemąsias technologijas. Didėjančios Lietuvos darbo jėgos sąnaudos ilgainiui gali tapti nebekonkurencingos, o tradicinio našumo didėjimas yra ribotas. Vienintelis tinkamas būdas sukurti palankią ir į augimą orientuotą investicinę aplinką, pasiekti aukštą pasaulinio konkurencingumo lygį greičiausiai yra inovacijų taikymas visose ekonominio gyvenimo srityse[327].

Taigi Lietuvos ekonominė padėtis išlieka gana sudėtinga. Tinkamai pasirengus panaudoti Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšas turėtų būti užtikrintos ekonominės ir politinės šalies permainos ir sudarytos sąlygos didėti gyventojų pajamoms. Tačiau tai – tik tikėtinas rezultatas. Įsigilinus į Lietuvoje vykstančius politinius ir ekonominius procesus galima manyti, kad daug kas šalies gyvenime yra dviprasmiška ar net paradoksalu. Lietuvos Respublikos Prezidentas V. Adamkus savo 2006 m. metiniame pranešime pabrėžė, kad už „viešojo intereso“ ir „teisingumo“ šūkių neretai slepiasi savanaudiškumas, cinizmas ir siauri partiniai interesai[328].

Nemaža problemų iškyla ir teisėkūros procese. Pasaulio banko ekspertai yra pažymėję, kad Lietuvoje įstatymai, taisyklės ir reglamentavimas daugelyje sričių lieka neišsamūs, painūs ir prieštaringi, o biurokratinės kliūtys – didžiulės. Teisės aktai dažnai rengiami ir Seimui pateikiami skubotai, deramai neįsigilinus į ekonominius ir socialinius padarinius, dėl to dažniausiai lieka tinkamai neįvertinti viešieji interesai.

Viešąjį interesą turėtų užtikrinti viešojo administravimo ir valstybės tarnybos sistema, tačiau valstybės galios bausti sistema ne visuomet grindžiama profesionalumu. Supainioję viešuosius ir privačiuosius interesus pareigūnai ir politikai dažnai lieka nenubausti. Nusikalstamų veikų daugėjimas liudija, kad reformuota teisinių institucijų sistema veikia nepakankamai efektyviai. Teisinės sistemos bejėgiškumą rodo ir kelerius metus be aiškių rezultatų trunkantys rezonansiniai tyrimai. Mokslininkai ir teisininkai praktikai taip pat vieningai sutaria, kad teismų sistema neatitinka nūdienos visuomenės poreikių. Neatsitiktinai tarptautiniai tyrimai liudija, kad korupcijos lygis Lietuvoje nemažėja. Korupcija ne tik stabdo verslo plėtrą, bet ir sukelia žmonėms nesaugumo jausmą. Ji labiausiai paplito ten, kur dominuoja valstybinis sektorius. Įtarumas, kurį kelia valstybės biudžeto ir Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų skirstymas, kartu didina nepasitikėjimą valstybės ir demokratinių institucijų galiomis. Nors politikai kelia Vyriausybei uždavinį sudaryti sąlygas sparčiau didėti ūkio našumui ir gyventojų pajamoms, ignoruojami rinkos ekonomikos dėsningumai (pvz., konkurencijos svarba) neleidžia tikėtis realaus BVP didėjimo ir

[327] Pasaulio banko Lietuvos investicijų klimato vertinimas. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt> [žiūrėta 2006 12 21].

[328] Lietuvos Respublikos Prezidento metinis pranešimas (2006). Prieiga per internetą: <http://www.president.lt/lt/news.full/6522> [žiūrėta 2007 06 12].

lėtesnio kainų kilimo. Pagrindinės kliūtys šioje srityje gali būti siejamos su nepakankamai gerai organizuotu valstybės institucijų darbu.

Daugelis skandinavų kriminologų, pvz., W. Chamblissas, I. Settergen-Karlssonas, H. von Hoferis, H. Thamas ir kt.[329], tirdami nusikalstamumo priežastis, gyvenimo lygį laikė vienu iš nusikalstamumo katalizatorių. Šie kriminologai tyrimus atliko dviem kryptimis: tirdami viena kryptimi jie stengėsi išsiaiškinti, ar konkretaus individo gyvenimo sąlygos turi reikšmės jo polinkiui į nusikaltimus, kita kryptimi – ar šalies ekonominė būklė turi įtakos nusikalstamumui. Gana netikėtai buvo gauti įdomūs ir prieštaringi rezultatai. Atliekant tyrimą daug dėmesio buvo skirta faktui, kad dauguma nuteistųjų – išeiviai iš neturtingosios visuomenės dalies, todėl tyrimo pradžioje kriminologai tiesiog siekė įrodyti, kad vargingoje visuomenės dalyje nusikalstamumas yra labiau paplitęs ir tai lemia prastesnis vaikų auklėjimas, skurdas ir kultūros stoka. Tačiau asmenų gyvenimo sąlygų tyrimai šiuo požiūriu atskleidė santykinę lygybę tarp nusikaltusių ir nepadariusių nusikaltimą asmenų. Taip pat paaiškėjo, kad šios taisyklės išimtis – kelis kartus teisti asmenys, kurių pragyvenimo lygis yra šiek tiek mažesnis nei likusios visuomenės dalies. Tačiau minėtas skirtumas yra nedidelis, jis gali būti aiškinamas ir tuo, kad buvo tirta nepakankamai objektų. Taigi minėti kriminologai daro išvadą, kad atskiro individo turtinė padėtis nėra veiksnys, nulemiantis jo polinkį į nusikalstamą veiką. Tas faktas, kad dauguma nuteistųjų yra iš neturtingosios visuomenės dalies, buvo paaiškintas taip: neturtingų asmenų visuomenėje yra daugiausia, ir nuteistieji tiesiog atspindi faktines visuomenės pasiskirstymo proporcijas. Vis dėlto neliko nepastebėta, kad tie, kurie gyvena prastesnėmis sąlygomis, yra labiau linkę padaryti nusikalstamą veiką. Kai visuomenėje atskiram individui keliami vis didesni reikalavimai ir pagundų daugėja, o visuomenės narių solidarumas mažėja, net nedidelis pragyvenimo lygio skirtumas gali būti svarbus akstinas padaryti nusikalstamą veiką.

Kitos krypties tyrimai pateikė visiškai priešingus rezultatus. Paaiškėjo, kad šalies ekonominės sąlygos yra vienas iš gana svarbių veiksnių, turinčių įtakos nusikalstamumui. Tai galima paaiškinti tuo, kad šios sąlygos tiesiogiai lemia darbo sąlygų, materialinės gerovės, medicinos paslaugų, švietimo, transporto, teisėsaugos institucijų veiklos pokyčius. Nusikalstamumas tiesiogiai nesietinas su atskirais asmenimis ar net žmonių kartomis, sąlygiškai turinčiais daugiau teistumų, ar prastomis gyvenimo vaikystėje sąlygomis. Kriminologai nusikalstamumą visų pirma vertina atsižvelgdami į visuomenėje vykstančius atsitiktinius ar pastovius procesus ir būtent tuos, kurie daro didelę įtaką visai visuomenei, nepaisant atskirų individo ypatumų. Todėl negalima kategoriškai teigti, kad būtent ekonominės šalies sąlygos veikia

[329] Там Х. *Преступность и уровень жизни*. Москва: Прогресс, 1982.

nusikaltimų daugėjimą, tačiau neginčytina, kad jos daro didelę įtaką nusikalstamumo kokybinei struktūrai, t. y. atskirų nusikaltimų rūšių paplitimui, gyventojų saugumo jausmo užtikrinimui[330].

Taigi galima daryti išvadą, kad didelė dalis Lietuvos gyventojų yra apimti netikrumo (nesaugumo) jausmo. Lietuvos valstybė kol kas dar negali sukurti gyventojams būtinos psichologinio saugumo aplinkos, todėl nutrūkusios viešos diskusijos dėl mirties bausmės panaikinimo mūsų šalyje gali būti atnaujintos ir gali padidėti šios bausmės šalininkų spaudimas politikams. Užsienio šalių patirtis parodė, kad psichologinio saugumo aplinką gali padėti sukurti ir teisė. J. Bluvšteinas yra pabrėžęs, kad teisė gali suteikti žmonėms tokių gėrybių kaip asmens saugumas žmonių santykių srityje, esamų visuomeninių santykių stabilumas, teisių garantijos, teisingumas panaikinant konfliktines situacijas[331]. Todėl Lietuvos valstybė yra iškėlusi sau tikslą teisėtomis priemonėmis apsaugoti visuomenę nuo socialiai žalingo elgesio, kuris suponuoja galimybę tam tikrose situacijose tam tikriems asmenims (padariusiems nusikalstamas veikas, suimtiesiems, įkalintiesiems) taikyti papildomus žmogaus teisių apribojimus. Siekiant šio tikslo svarbią reikšmę turi tinkamai įgyvendinama įvairių prevencinių ir kontrolės priemonių sistema, kurioje ypatinga vieta skiriama nusikaltimų užkardymui. Tačiau visų nusikaltimų užkardyti neįmanoma. Asmuo, padaręs nusikaltimą, turėtų būti surastas ir atitinkamai nubaustas. Laiku paskirta teisinga bausmė taip pat turi prevencinę reikšmę. Taigi vienintelė galimybė šiuo metu stabilizuoti padėtį – rasti tokią mirties bausmės alternatyvą, kuri visuomenei būtų priimtina.

Žinoma, galimas ir kitas variantas – elgtis taip, kaip elgiasi *Amnesty International*. Ši organizacija įnirtingai kovoja su mirties bausme, tačiau jokios bausmės rūšies nesiūlo kaip alternatyvos baudimui mirtimi. *Amnesty International* manymu, jokia alternatyvi bausmė neturi būti žiauri, žeminanti ar nehumaniška, ji turi atitikti Jungtinių Tautų patvirtintas Minimalias elgesio su kaliniais taisykles[332]. Taigi *Amnesty International* yra pasiryžusi tik kovoti, neigti, bet nieko nesiūlyti, t. y. eiti lengviausiu – neigimo – keliu. Kažin ar tokia pozicija labai padeda spręsti mirties bausmės problemą.

Išnagrinėjus šiame skyriuje pateiktus argumentus galima daryti išvadą, kad **visuomenės narių požiūris į mirties bausmę iš esmės gali pasikeisti tik patenkinus jų psichologinį poreikį savo šalyje jaustis saugiai. Siekiant šio tikslo būtina ne vien rasti mirties bausmės alternatyvą – kartu reikia užtikrinti ekonominį gyventojų saugumą, baigiant pradėtą teisėsaugos institucijų reformą gerinti jų nusikalstamumo kontrolės darbą, šalinti jų funkcijų dubliavimą, kurti bendrą visų institucijų veiklos strategiją ir politiką, užtikrinančią visuomenės saugumą.**

---

[330] Ibid., c. 190–193.
[331] Блувштейн Ю. Д. *Уголовное право и социальная справедливость*. Минск: Университетское, 1984, с. 19.
[332] UN Departament of Economic and Social Affairs. Capital punishment. *UN publication*, 1962, № 62, p. 54.

3. Be mirties bausmės, yra tik kelios nubaudimo rūšys, psichologiškai galinčios visuomenę paveikti taip pat, kaip ir griežčiausia bausmė. Tai yra: a) kūno bausmės; b) laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Kūno bausmės nuo seniausių laikų buvo fizinis žmogaus kankinimas arba jo kūno žalojimas (rankos nukirtimas, ausų, nosies nupjovimas, plakimas rykštėmis ir t. t.). Šios bausmės ypač klestėjo viduramžiais, jos būdavo vykdomos viešai ir tapdavo visuomenės pramoga. M. Foucault aprašė, kokios kūno bausmės būdavo skiriamos. 1757 m. kovo 2 d. Damiensas buvo nuteistas „atlikti viešą atgailą priešais pagrindines Paryžiaus bažnyčios duris“, kur jį turėjo „nuvežti vežimu nuogą, su liepsnojančiu dviejų svarų vaškiniu deglu rankose“, paskui „tame vežime deginti rankas, šlaunis ir minkštąsias vietas“[333]. Paminėtina, kad kai kuriose valstybėse ši bausmės rūšis buvo taikoma iki XX a. Kūno bausmei daug vietos buvo skirta feodaliniame Vokietijos kodekse *Constitutio Criminalis Carolina* (1532), Anglijos vadinamuosiuose kruvinuosiuose įstatymuose (XV–XVI a.), Rusijos caro Aleksejaus Michailovičiaus teisyne (1649). Įvairios kūno bausmės buvo numatytos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstatymuose (plakimas rykštėmis, rimbais, ausies nupjovimas ir kt.). Kūno bausme reikėtų laikyti ir kai kuriose šalyse (Vokietija, Švedija) ilgai taikytas kastracijos bei sterilizacijos priemones. Tačiau jau nuo XIX a. fizinė kančia, paties kūno skausmai nebėra sudedamieji bausmės elementai. Baudžiant nebesistengiama sukelti nepakeliamų kančių, bet remiamasi laikinai atimtų teisių principu. Žinoma, dauguma bausmių ir toliau nukreipiamos į nusikaltėlio kūną, – laisvės atėmimas, iš esmės pasikeitus gyvenimo sąlygoms, veikia kalinčiojo kūną, – tačiau tai daroma nebe taip tiesmukai ir žiauriai, laikantis taisyklių ir siekiant ne vien nubausti asmenį. Tokio santūrumo padarinys – gausybė darbuotojų: prižiūrėtojai, gydytojai, kapelionai, psichiatrai, psichologai, auklėtojai, „perėmę estafetę“ iš budelio, kuris tiesiogiai tirdavo kančios anatomiją. Anksčiau taikytos kūno bausmės prarado savo prasmę atsiradus naujiems bausmės tikslams – pavyzdžiui, siekiui pataisyti asmenį, nors turbūt nėra vienareikšmio atsakymo į klausimą, ar tokia bausmė kaip plakimas atitinka visus bausmės tikslus. Neneigtina, kad ji skirta visų pirma nusikaltimą padariusiam asmeniui nubausti, tačiau negalima kategoriškai teigti, kad ji neatitinka ir kitų bausmės tikslų. Kaip rašė P. Petražickis, visos kūno bausmės – o iš pradžių tik tokios ir buvo taikomos – yra ne kas kita, kaip minios susidorojimas su nusikaltusiuoju[334]. Žinoma, šiuo metu ir kūno bausmės gali būti vykdomos slapta, tačiau tai jų prigimties nepakeis. Šie baudimo būdai ir dabar gali būti vertinami kaip susidorojimas su nusikaltėliu. Europos Žmogaus Teisių Teismas 1978 m. priimtame sprendime nurodė, kad Meno salos paaugliams už nusikaltimus teismo paskirtos kūno bausmės prieštarauja Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsniui, kuriame

[333] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 7.
[334] Петражицкий Л. И. *Новые идеи в правоведении*. Санкт-Петербург, 1914, с. 49.

sakoma, kad „niekas neturi būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas“[335]. Šiame sprendime teismas nurodė, kad trys rykščių kirčiai paaugliui nebuvo nei kankinimas, nei nežmoniška bausmė, bet ji buvo žeminanti, ir vien tai prieštarauja šios konvencijos 3 straipsniui[336]. Tai reiškia, kad kūno bausmė gali ir nesukelti ypatingo fizinio skausmo arba kančių, bet ji vis tiek bus žeminanti žmogaus orumą bausmė. Neginčytina, kad tie patys argumentai gali būti taikomi ir kovojant dėl mirties bausmės panaikinimo. Manytina, kad kūno bausmės nepriimtinos todėl, kad jos labiausiai siejasi su mūsų suvokiama kankinimo sąvoka. „Kankinimas – tai kūniška, skausminga, daugiau ar mažiau žiauri bausmė, tai nepaaiškinamas reiškinys, kurį iš barbarybės ir žiaurumo sukūrė neišsemiama žmogaus vaizduotė“, – rašė Jaucaurtas savo enciklopediniame straipsnyje[337]. Ginčytina, ar plakimas yra žiauresnė bausmė už laisvės atėmimą; neginčytina tik tai, kad kūno bausmių žiaurumas yra kur kas labiau akivaizdus ir mažiau užmaskuotas, palyginti su kitomis bausmėmis. Būtent tai ir daro kūno bausmes atgrasias. Derėtų paminėti 1984 m. Konvenciją prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. Šioje konvencijoje kankinimas apibrėžiamas kaip veiksmas, kuriuo kokiam nors asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar dvasinis skausmas arba kančia, faktiškai nepaisant tokio veiksmo priežasčių[338]. Nors tame pačiame konvencijos straipsnyje rašoma, kad kankinimo sąvoka neapima skausmo ir kančios, kuriuos sukelia teisinės sankcijos ir kurie neatskiriami nuo šių sankcijų arba yra atsitiktinai jų sukelti, vis dėlto kūno bausmes nedvejojant galima priskirti prie konvencijos draudžiamų kankinimo veiksmų.

Apibendrinant galima teigti, kad kūno bausmė ilgainiui nunyko todėl, kad valstybėje vis labiau imta vertinti žmogaus asmenybę. Galima išskirti kelias tarpines priežastis, lėmusias vis labiau ribotą kūno bausmių taikymą:

- siekis gauti pelno iš nusikaltėlių darbo jėgos lėmė tai, kad nebebuvo skiriamos bausmės, žalojančios nusikaltėlių organus, būtinus darbams atlikti (pvz., rankų ar kojų nukirtimas);
- valstybė laikui bėgant įsitikino, kad šios bausmės neigiamai veikė ne tik visuomenės moralę, bet ir paties nusikaltėlio charakterį; įvykdžius bausmę, nubaustasis tapdavo žiauresnis, ciniškesnis, bausmės tikslai nebūdavo įgyvendinami;
- dabartinėse visuomenėse išnykus klasių prieštaravimams kūno bausmių nebegalima taikyti tam tikroms žemesnėms klasėms;
- ši bausmė negalėjo būti standartizuota ir taikoma visiems vienodai, nes jos sunkumas priklausė nuo to, kaip ji buvo vykdoma, ir nuo paties nubaustojo organizmo bei psichologinės

[335] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 517.
[336] Berger V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*, p. 65.
[337] Cit. iš: Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 43.
[338] 1984 m. gruodžio 10 d. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 80-3141.

reakcijos į ją: skirtingi asmenys į šią bausmę reaguoja nevienodai, ir vienam ji gali būti labai sunki, net lemianti mirtį, o kitas gana lengvai su ja susitaiko[339].

Kūno bausmės nėra visuotinai panaikintos, tačiau bent jau Europoje jos vertinamos kaip kankinimai bei praeities liekanos ir nesulaukia net neišsilavinusių bei žiauriausių visuomenės narių pritarimo. Tiesą sakant, jokios apklausos dėl kūno bausmių galimumo net ir nebuvo rengtos. Šios baudimo rūšys daugumoje pasaulio valstybių jau pamirštos ir svarstant mirties bausmės alternatyvą net neprisimenamos. Galima tik stebėtis, kad 1983 m. amerikietis G. Newmanas dar mėgino pateisinti kūno bausmes. Nusistatęs prieš įkalinimą, kuris, jo nuomone, yra kankinimo būdas, jis daugelį turtinių bausmių siūlė pakeisti tokiomis kūno bausmėmis kaip valdomi elektros šokai[340]. Šios jo mintys nesulaukė didelio palaikymo. Taigi darytina išvada, kad vargu ar kūno bausmių atgaivinimui būtų pritarta ir ar jos darytų teigiamą įtaką XXI a. visuomenės narių psichologinei būsenai. Galima neabejotinai teigti, kad vienintelė mirties bausmės alternatyva, galinti daryti panašią psichologinę įtaką visuomenei, yra laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Pabrėžtina, kad laisvės atėmimas yra bausmė, be kurios šiuolaikinėje civilizuotos valstybės baudžiamųjų įstatymų sistemoje neišsiverčiama. Dauguma pasaulio valstybių, numatydamos ilgesnę ar trumpesnę šios bausmės trukmę, yra įsitikinusios, kad laisvės atėmimo bausmė yra būtina nusikaltimų kontrolės priemonė. Valstybėje vyraujanti baudžiamosios politikos kryptis lemia tai, ar ji taikytina dažnai, ar kaip išimtinė *ultima ratio* priemonė. Norvegų kriminologas N. Christie pabrėžia: „Po mirties bausmės kalinimas yra stipriausia valstybės disponuojama galios priemonė. <…> Tačiau išskyrus mirties bausmę ir fizinį kankinimą, o šios priemonės daugelyje mūsų aptariamųjų šalių taikomos labai ribotai, nėra nieko, kas asmens laisvės apribojimu, jo pažeminimu ir kartu valdžios galių demonstravimu prilygtų kalinimui“[341].

Taigi darytina dar viena išvada, kad **šiuo metu vienintelė galima mirties bausmės alternatyva yra laisvės atėmimas iki gyvos galvos.**

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pagal naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą

Nors mirties bausmės panaikinimo vertinimas ir diskusijos dėl galimybių grąžinti ją į bausmių sistemą Lietuvoje vis aktualėja, kol kas teisės literatūroje iš esmės mažai nagrinėjamas

[339] Фойницкий И. Я. *Учение о наказании в связи с тюрьмоведением*, с. 149.
[340] Newman G. *Just and painful: A Case for the Corporal Punishment of Criminals*. London: Collier Macmillan Publishers, 1983.
[341] Christie N. *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė: į Gulagą – Vakarų stiliumi*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 26.

alternatyvios bausmės – laisvės atėmimo iki gyvos galvos tinkamumas[342]. Dauguma teisės specialistų sutinka, kad laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra ne mažiau žiauri bausmė nei baudimas mirtimi (V. Pavilonis, G. Švedas), tačiau Lietuvos teisinė visuomenė beveik vieningai mano, kad tai – vienintelė galima mirties bausmės alternatyva. Galiojančiame BK laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra numatytas dvylikoje sankcijų, tačiau būtina pabrėžti, kad ji yra numatyta tik kaip terminuoto laisvės atėmimo bausmės alternatyva[343]. Įstatymų leidėjas leidžia teismui, įvertinus veikos pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, parinkti laisvės atėmimo bausmės rūšį. Kol kas mūsų šalyje plačiai nenagrinėjama žala, kurią laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė daro nuteistojo psichikai, nėra aiški įstatymų leidėjo pozicija dėl šia bausme nuteisto asmens lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimo švelnesne bausme. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos baudžiamųjų įstatymų nuostatas leidžiama nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos padėtį sušvelninti tik amnestijos aktu arba malonės tvarka, arba dėl sunkios ir nepagydomos ligos[344], o daugumoje Vakarų Europos šalių šie klausimai yra išnagrinėti taip pat plačiai, kaip ir mirties bausmės panaikinimo problema. Antai Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas dar 1977 m. Verdeno žemės teismo teikimu sprendė, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kaip aukščiausioji Vokietijoje galiojanti bausmė, neprieštarauja Vokietijos Konstitucijai[345].

1. Baudžiamosios teisės doktrinoje pabrėžiama, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė nuo seno buvo pagrindinė sudedamoji bausmių sistemos dalis net ir tuo metu, kai galiojant mirties bausmei laisvės atėmimui iki gyvos galvos teko menkesnė reikšmė. Buvo manoma, kad trukmė turėtų būti viena svarbiausių sudedamųjų bausmės dalių. M. Foucault yra įtaigiai aprašęs laikino bausmės moduliavimo tikslingumą: „Bausmė transformuoja, modifikuoja, sukuria ženklus, sukuria kliūtis. Kokios naudos būtų galima tikėtis, jeigu ją skirtume iki gyvos galvos? Bausmė, neturinti pabaigos, prieštarautų pati sau: visa ta prievarta, kurią patiria nuteistasis ir kurios vaisiais jis, tapęs dorybingas, niekada negalėtų pasinaudoti, būtų niekas kita, o tie patys kankinimai, ir

[342] Laisvės atėmimas iki gyvos galvos – tai nusikaltimą padariusio asmens izoliavimas santykinai apibrėžtam laikotarpiui specialioje valstybinėje įstaigoje remiantis teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu. Santykinis laikotarpio apibrėžtumas pasireiškia tuo, kad nors terminas ir nustatomas, – iki gyvos galvos, – jis negali būti apibūdinamas sąvokomis, kurios paprastai vartojamos laikui skaičiuoti.

[343] Pabrėžtina, kad daugiausia straipsnių, kurių sankcijose įstatymų leidėjas numatė laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, yra BK specialiosios dalies XV skyriuje „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“. Šiame skyriuje laisvės atėmimas iki gyvos galvos numatytas net penkiuose straipsniuose (99, 100, 101, 110, 111). XVI skyriuje „Nusikaltimai Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai“ ši bausmė numatyta trijuose straipsniuose: 114, 115 ir 116. XVII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus gyvybei“ laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė numatyta tik už kvalifikuotą tyčinį nužudymą (t. y. nusikaltimas, padarytas esant kvalifikuojančių požymių). XXXV skyriuje „Nusikaltimai visuomenės saugumui“ ši bausmė numatyta trijuose straipsniuose: 249, 250 ir 251. Ši bausmė straipsnių sankcijose visais atvejais numatyta kaip terminuoto laisvės atėmimo alternatyva.

[344] Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais. *Teisė*, 2005, t. 56, p. 82.

[345] *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*. Bd. 45. Tubingen: J. C. B. Mohr, 1978, S. 187.

bandydama jį perauklėti visuomenė tik be reikalo eikvotų jėgas ir pinigus. Jeigu pasitaiko nepataisomas nusikaltėlis, reikia ryžtis jį pašalinti“[346].

Daugumos Vakarų Europos šalių konstitucijų rengėjai laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę laikė neprieštaraujančia konstitucijai[347]. Kitaip nei dėl mirties bausmės, jie konkrečiai nenurodė, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra panaikinama[348]. Taigi panašiai, kaip ir mirties bausmės atveju JAV[349], istoriniu požiūriu iš pirmo žvilgsnio nekyla abejonių dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos, kaip aukščiausiosios bausmės, atitikties konstitucijai. Paminėtina, kad daugelyje JAV valstijų, taip pat ir pagal federalinį baudžiamąjį įstatymą, laisvės atėmimas iki gyvos galvos gali būti paskirtas: 1) tiems asmenims, kurie, esant tam tikroms aplinkybėms, buvo arba galėjo būti nuteisti mirties bausme; 2) kaip savarankiška bausmė už pavojingiausius nusikaltimus; 3) esant nusikaltimų ir nuosprendžių sutapčiai; 4) asmeniui, anksčiau du arba tris kartus teistam už felonijų padarymą[350].

Tačiau baudžiamosios teisės doktrinoje esama ir kitos nuomonės, kuri ilgainiui gali turėti įtakos ir oficialaus vertinimo pasikeitimui daugumoje šalių. Antai H. Mülleris mano, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė iš dalies galėtų būti vertinama kaip prieštaraujanti konstitucijai, nes ji dažnai apibūdinama kaip „socialinės mirties bausmė“[351]. Daugelyje šalių (Prancūzija, Vokietija) laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra vienintelė išimtis lankstumu bei auklėjimu

---

[346] Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 131.

[347] Ši bausmė su nedidelėmis išimtimis yra numatyta daugelio Vakarų Europos šalių įstatymuose (pvz., šios bausmės nėra Ispanijos, Norvegijos ir Portugalijos baudžiamuosiuose kodeksuose). Tarp ne Europos šalių, kurių baudžiamuosiuose įstatymuose nėra nei mirties bausmės, nei laisvės atėmimo iki gyvos galvos, yra Brazilija, Ekvadoras, Kosta Rika ir Meksika.

Laisvės atėmimas iki gyvos galvos dažniausiai numatomas už nužudymus, teroro aktus ir kitus sunkius nusikaltimus, kuriuos darant pavartojama prievarta. Paminėtina, kad kvalifikuotų nužudymų atvejais ši bausmė kai kada yra privalomojo pobūdžio (t. y. įstatymų leidėjas yra sukonstravęs griežtai apibrėžtą sankciją), pvz., Vokietijos baudžiamojo kodekso 211 paragrafas. Tačiau kartu būtina pabrėžti, kad jau 1981 m. Vokietijos įstatymų leidėjas 57a paragrafe numatė galimybę po 15 metų atleisti nuteistąjį iki gyvos galvos nuo likusios bausmės dalies. Italijos baudžiamuosiuose įstatymuose už šį nusikaltimą yra numatyta alternatyvi sankcija, leidžianti už kvalifikuotą nužudymą esant tam tikroms lengvinančioms aplinkybėms taikyti terminuotą laisvės atėmimą nuo 20 iki 24 metų.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje ir daugelio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose draudžiama šia bausme bausti jaunesnius nei 18 metų asmenis. Švedijoje laisvės atėmimas iki gyvos galvos netaikomas asmenims iki 21, o Austrijoje – iki 20 metų. Tačiau kai kuriose šalyse ši bausmė teoriškai gali būti taikoma ir jaunesnio amžiaus asmenims, pvz., Anglijoje – nuo 10, Airijoje – nuo 7 metų, tačiau praktikoje (dėl atskiro nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo) minėto amžiaus vaikams baudžiamasis persekiojimas paprastai nutraukiamas ir ikiteisminėse institucijose taikomos kitokios poveikio priemonės. Žr. Szumski J. Problem kary dozywotnego pozbawienia wolnosci. *Państwo i prawo*, 1996, nr. 1, s. 9.

[348] Pavyzdžiui, Austrijos Respublikos Konstitucijos 85 straipsnyje, Vokietijos Federacinės Respublikos Konstitucijos 102 straipsnyje yra įtvirtinta: mirties bausmė panaikinama. Žr. *Конституции государств Европейского Союза*. Москва: Норма, 1997, с. 56, 216.

[349] Be Japonijos, JAV šiuo metu yra vienintelė demokratinė valstybė, kurios atskirose valstijose dar yra taikoma mirties bausmė. 1998 m. JAV buvo įvykdyta 500 mirties bausmės nuosprendžių. Šios bausmės įvykdymo laukė dar 3 500 žmonių, 2 proc. jų – nepilnamečiai asmenys. Žr. Смит М. Д. Смертная казнь в Соединенных Штатах. In *Криминология*, с. 700; Manzi S. P. Death Penalty, The Executions in the United States. In *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior*. Vol. II. USA. Philadelphia: Brunner-Routledge, 2000, p. 194–196.

[350] Крылова Н. Е., Серебренникова А. В. *Уголовное право зарубежных стран*. Москва: Зерцало, 1998, с. 165.

[351] Müller-Dietz H. *Lebenslange Freiheitsstrafe und bedingte Entlassung*. Stutgart: Ferdinand Enke Verlag, 1972, S. 35.

pagrįstoje bausmių sistemoje ir kaip aukščiausioji bausmė yra išskirtinė. Visų kitų laisvės atėmimo bausmių vykdymas turi padėti suimtiesiems, vėl atgavus laisvę, įsilieti į visuomenę, o tai, kai kurių autorių nuomone, iš esmės tampa neįmanoma įvykdžius mirties bausmę arba „socialinės mirties bausmę“[352].

Daugumos šalių įstatymuose žmogaus orumui teikiama didžiausia reikšmė[353]. Baudimo laisvės atėmimu iki gyvos galvos tikslingumas visų pirma turi būti nagrinėjamas atsižvelgiant į nuteistojo asmenybei daromą negatyvų įkalinimo įstaigų poveikį, taip pat į jo orumo pažeidimą[354]. Konstituciniai svarstymai apie žmogaus orumo žeminimą baudžiant jį laisvės atėmimu iki gyvos galvos ir su šia bausme susijusi beviltiškumo ir beprasmiškumo situacija, veikianti asmenybę, jau yra aprašyta Europos valstybių mokslinėje literatūroje[355].

Nors nubaustojo laisvės atėmimu iki gyvos galvos asmenybei padaroma akivaizdi žala, kurios negalima neįvertinti, kai kurie teisės teoretikai (H. H. Jaschekas) vis dėlto nesutinka su H. Müllerio nuomone[356]. Šiuo metu sunku daryti patikimas išvadas apie ilgesnio suėmimo poveikį, todėl didžiausia svarba tenka įstatymų leidėjo vertinimams ir faktiškiems sprendimams. Teisėjai

---

[352] Weber H.-M., Scheerer S. *Leben ohne Lebenslanglich*. Bielfeld: AJZ, 1988, S. 125, 126.

[353] Schultz G. *Rundschau-Kurze Beitrage*. MDR, 1977, S. 899–900.

[354] Šiandien žmogaus orumas yra pripažįstamas prigimtine žmogaus teise, viena iš tų išimtinių visuotinių vertybių, dėl kurios sutaria filosofai, sociologai ir teisininkai, vis dėlto iki šiol nėra vienintelės žmogaus orumo sampratos, kuri panaikintų jos reikšmių daugiaprasmiškumą. Kaip ir daugelį kitų fundamentinių moralės filosofijos terminų (gėris, dorybė, tiesa, žmogiškumas), orumą sunku griežtai apibrėžti arba objektyviai išmatuoti.

Žmogaus orumo koncepcija suponuoja kiekvieno žmogaus unikalumo, neįkainojamos vertės ir išskirtinumo idėją. Žvelgiant istoriškai ir filosofiškai ši sąvoka yra pagrindinė moralinės sąmonės sąvoka, išreiškianti asmenybės vertingumo supratimą. Orumas negali būti prarastas ar atimtas, laipsniuojamas ar ignoruojamas kito asmens atžvilgiu, jeigu jis pats to nepripažįsta ir laiko save oriu. Tai kažkas, ko nereikia įrodinėti, bet užtenka pripažinti. Lietuvių kalbos žodyne orumas apibūdinamas kaip žmogui būdingas vidinės pagarbos, savo vertės pajautimas (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 463). Sociologijos mokslų kontekste orumas traktuojamas kaip „subrendusios asmenybės nuostata savo vertybių visuomenėje atžvilgiu, vertinanti garbingą asmens elgesį. Tokia nuostata susiformuoja patyrus savo vertę darbe, santykiuose su kitais žmonėmis, šeimoje, apskritai bet kurioje gyvenimiškoje situacijoje <...>“ (*Sociologijos žodynas*. Vilnius, 1989). Žmogaus orumas kartu su žmogaus gyvybe sudaro asmens vientisumą, išreiškia žmogaus esmę. Orumas, kaip ir gyvybė, *a priori* vertybė ir išreiškia žmogaus gyvybės svarbą. Būti žmogumi yra neatskiriama nuo žmogaus orumo. Tai reiškia, kad gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai.

Tarptautiniuose teisės aktuose, Konstitucinio Teismo aktuose, baudžiamajame įstatyme taip pat yra pabrėžiama prigimtinė žmogaus teisė į orumą. Šiuose teisės aktuose orumo sąvoka daugiausiai nėra aiškinama ir pripažįstama besąlygiškai. Todėl galima manyti, kad visi individai vien dėl to, kad jie yra priskiriami žmonių giminei, turėtų būti traktuojami kaip iš prigimties turintys orumą. Teisinis orumo sąvokos vertinimas yra pateiktas Europos Sąjungos Konstitucijos projekte. Jos Deklaracijos dėl su Pagrindinių teisių chartija susijusių išaiškinimų 1 straipsnyje nurodyta: „Žmogaus orumas yra neliečiamas. Jį reikia gerbti ir saugoti.“ Šio straipsnio išaiškinime pateikta juridinė šios sąvokos esmė: „Žmogaus orumas savaime yra pagrindinė teisė, tačiau jis taip pat yra tikrasis pagrindinių teisių pagrindas“ (Prieiga per internetą: <http://europa.eu/constitution/lt/ptoc146_lt.htm> [žiūrėta 2008 01 27]). Žmogaus orumas buvo įtvirtintas 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos preambulėje: „Kadangi visų žmonių giminės narių prigimtinio orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas <...>“ (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497). Europos Bendrijų Teisingumo Teismas 2001 m. spalio 9 d. sprendimo *Nyderlandai prieš Europos Parlamentą ir Tarybą*, C-377/98, Rink. 7079, 70–77 punktuose patvirtino, kad pagrindinė teisė į žmogaus orumą yra Europos Sąjungos teisės dalis. Tai reiškia, kad nė viena iš Pagrindinių teisių chartijoje nustatytų teisių negali būti naudojama kito žmogaus orumui pažeisti ir kad žmogaus orumas yra viena iš chartijoje nustatytų teisių esminių dalių, todėl ji turi būti gerbiama, net kai yra apribota.

[355] Klaus R. *Über die lebenslange Freiheitsstrafe*. Berlin, 1969, S. 154.

[356] Jescheck H.-H., Triffterer O. *Ist die lebenslange Freiheitsstrafe verfassungs widrig?* 1. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 1978, S. 25.

turi vadovautis įstatymu, atsižvelgti į įstatymų leidėjo nuomonę. Įstatymų leidėjo sprendimai turi prioritetą, o teismas gali nereaguoti į juos tik kai jie yra nuneigiami, t. y. panaikinami ar pripažįstami prieštaraujančiais Pagrindiniam Įstatymui. 1977 m. spręsdamas, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė neprieštarauja konstitucijai, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas savo sprendimuose iškėlė mintį, kad nederama tokia padėtis, kai atskirų teisėjų iniciatyva abejotinai yra kišamasi į pagrindinę teisę, t. y., siekiant ištaisyti numanomą įstatymų leidėjo klaidą sprendimuose, vadovaujamasi bendraisiais teisės principais ar kitais argumentais, o dėl konkretiems asmenims paskirtos bausmės vis tiek lieka neaiškumų[357]. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, jog nėra įrodytas teiginys, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pažeidžia žmogaus orumą. Tačiau žmogaus orumo pažeidimą šiuo atveju iš dalies rodo resocializacijos negalimumas ir jos beprasmiškumas, kai nuteistajam iš esmės nelieka šansų vėl atgauti laisvę. Taigi visiškas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės įvykdymas dažniausiai vertinamas kaip pozityvus ir nepažeidžiantis žmogaus orumo tais atvejais, kai būtina apsaugoti visuomenę nuo nusikaltėlio nuolat keliamo pavojaus. Tai reiškia, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė įstatyme turi būti įtvirtinta kaip tokia bausmės rūšis, kuri pati savaime nepažeidžia žmogaus orumo, tačiau jos vykdymas yra siejamas su tokiomis aplinkybėmis, kaip būtinumas apsaugoti visuomenę nuo konkretaus nusikaltėlio keliamo pavojaus[358].

Dėl ekstensyvios malonės suteikimo praktikos Vakarų Europos šalyse nuosprendžio įkalinti iki gyvos galvos vykdymas tapo greičiau išimtimi, nei taisykle, vis dėlto šios bausmės problema išliko, kadangi daugumoje šalių nėra sureguliuota šia bausme nuteisto asmens lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimo švelnesne bausme praktika. Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjas K. G. Zierleinas rašo: „Baudžiamosios teisės srityje buvo svarbu tai, kad Vokietijos konstitucijos 102 straipsnis uždraudė mirties bausmę. Kitą, po mirties bausmės sunkiausią – laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę Konstitucinis Teismas laiko suderinama su Pagrindiniu Įstatymu, ir ji yra numatyta už patį sunkiausią nusikaltimą – žmogaus nužudymą. Tačiau remiantis žmogaus orumo principu, įtvirtintu Vokietijos konstitucijos 1 straipsnio 1 dalyje, asmeniui, nuteistam kalėti iki gyvos galvos, turi būti numatyta galimybė išeiti į laisvę. Šiuo atveju neužtenka tik malonės galimybės – ji turi būti numatyta baudžiamajame įstatyme“[359].

Pabrėžtina, kad aiškiai nagrinėti žmogaus orumo problematiką yra vengiama tiek JAV, tiek Europos šalyse. Dauguma JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjų, priimdami sprendimą dėl mirties

[357] Sonnen B.-R. Zur Problematik des & 211 StGB. *JA*, 1980, S. 35.
[358] Schmidthauser E. Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 21. 06. 1977: Verfassungswidrigkeit der lebenslangen freiheitsstrafe für Mord und Verfassungswidrigkeit der BGH Rechtsprechung zur Heimtücke als Mordmerkmal. *J.R.*, 1978, S. 269.
[359] Zierlein K.-G. Grundrechtsschutz im Strafrecht, Strafverfahrens- und Strafvollzugsrecht unter Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Teisė*, 2000, t. 36, p. 121.

bausmės atitikties JAV Konstitucijai, vengė spręsti žmogaus orumo taikant mirties bausmę problemą. Kaip minėta, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, spręsdamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės problemą, žmogaus orumo reikšmės neneigė, vis dėlto vengė aiškiai pareikšti nuomonę dėl galimų šios bausmės teisinių padarinių. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998 m. gruodžio 9 d. priimdamas sprendimą dėl baudžiamojo įstatymo sankcijoje numatytos mirties bausmės prieštaravimo Konstitucijai, taip pat plačiau nenagrinėjo žmogaus orumo klausimo, apsiribojo Konstitucijos straipsnio pažeidimo konstatavimu. Žinoma, negalima neigti to fakto, kad žmogaus orumo klausimą Konstitucinis Teismas iš dalies nagrinėjo kelete kitų nutarimų[360]. Tačiau ir tuose nutarimuose nebuvo išsamiau analizuota žmogaus orumo sampratos problema, juose tik padarytos nuorodos į tarptautinius dokumentus, konstatuojančius prigimtines žmogaus teises.

2. Nagrinėjant atskiros bausmės buvimo tikslingumą būtina atsižvelgti į tai, ar ši bausmė atitinka bausmės tikslus. Galima įvairiai samprotauti apie laisvės atėmimo iki gyvos galvos, kaip ir mirties, bausmę. Antai dauguma JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjų ir Rusijos mokslininkų neabejoja, kad mirties bausmė atitinka visus bausmės tikslus, ir konstatuoja, jog įstatymų leidėjui šiuo atveju suteikiama gana plati veikimo laisvė. Pavyzdžiui, L. Anisimovas pabrėžia, kad, nepaisant jokių vertinimų ar visuomenės nuomonės, mirties bausmė dėl savo prigimties (kylančių padarinių) yra objektyvi juridinė priemonė, sulaikanti kaltininką nuo sunkių nusikaltimų padarymo. Kadangi nusikaltimo subjektas socialiniu-doroviniu požiūriu paprastai yra degradavusi asmenybė, jokia kita bausmė iš esmės negali turėti jam maksimalaus prevencinio poveikio[361]. Lygiai taip pat daugelis Europos šalių teisės mokslų specialistų vertina laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę[362]. Jų nuomone, abejonių dėl bausmės prasmingumo ir saikingumo reikalavimo gali kilti tik tuomet, kai numatoma bausmė yra netinkama bausmės tikslams pasiekti. Kad bausmės tikslai būtų pasiekiami, įstatymų leidėjas turi laisvę bausmes palyginti ir išrinkti, jo manymu, tinkamiausią.

---

[360] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai: 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2643; 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 1997, Nr. 23-546; 1998 m. kovo 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečios dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 1998, Nr. 25-650; 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Ibid., 2000, Nr. 39-1105.

[361] Анисимов Л. Н., Анисимов А. Л. Смертная казнь как востребованное обществом наказание и превентивная мера (международные и внутригосударственные аспекты). In *Право на смертную казнь*. Москва: Частное право, 2004, с. 74–75.

[362] Schmidthauser E. Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 21. 06. 1977: Verfassungswidrigkeit der lebenslangen freiheitsstrafe für Mord und Verfassungswidrigkeit der BGH Rechtsprechung zur Heimtücke als Mordmerkmal. *J.R.*, 1978, S. 270.

Paminėtina, kad po 1990 m. JAV įsivyravo nuomonė, jog įstatymų leidėjas turėtų sutelkti dėmesį į tai, kaip padidinti sunkumus asmenims, atliekantiems bausmę įkalinimo įstaigose, t. y. sugriežtinti laisvės atėmimo bausmės sąlygas. Šios įstaigos turėtų būti kaltininko ar kitų visuomenės narių įbauginimo priemone. Manyta, jog griežtas režimas privers kaltininką gerai pagalvoti prieš nusikalstant. Juo labiau valstybė turėtų mažinti įkalintųjų išlaikymo išlaidas. Deja, nėra jokių įrodymų, kad tokia griežta politika sumažino nusikaltimų recidyvą ar padėjo sutaupyti įkalinimo įstaigų išlaidas. Reikėtų sutikti su D. Rothmanu, kuris savo darbe (*Discovery of Asylum*, 1971) padarė išvadą, kad įkalinimo įstaigų panaudojimas nusikaltimų kontrolei yra ne neišvengiama ir racionali valstybės politika, bet pasirinkimas, kurį nulėmė socialinė patirtis ir nusikalstamo elgesio priežasčių suvokimas[363].

Vertindamas bet kokios bausmės tikslus, įstatymų leidėjas pirmiausia turėtų paisyti valstybės prievolės saugoti didžiausią žmogaus vertybę – gyvybę, šiuo atveju turima omenyje aukos gyvybė. Įstatymų leidėjui yra suteikta laisvė skiriant aukščiausiąją bausmę apsaugoti šią teisinę vertybę nuo ypač smerktinų pažeidimų. Tačiau pripažįstant šią valstybės teisę visada lieka klausimas, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė gali padaryti bauginamąjį poveikį potencialiems nusikaltėliams. Toks poveikis – kaip ir Japonijos, JAV, Kinijos, Rusijos ar kitų valstybių teisėje mirties bausmės atveju – negali būti objektyviai ir patikimai nustatytas, tačiau paneigti jo taip pat negalima. Paminėtina, kad bet kokio amžiaus asmeniui (tiek nepilnamečiui, tiek suaugusiajam) už tyčinį nužudymą net 26-iose JAV valstijose yra numatyta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, todėl 2005 m. JAV įkalinimo įstaigose laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliko apie 2 225 nepilnamečiai, kuriems teisė būti prieš laiką lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų nėra suteikta. 93 proc. šių nepilnamečių yra padarę tyčinius nužudymus, iš jų 26 proc. buvo ne tiesioginiai šių nusikaltimų vykdytojai, bet bendrininkai tokių nusikaltimų, kuriuos darant buvo tyčia atimta gyvybė kitam žmogui. Tačiau svarbiausia yra tai, kad tyrėjai nenustatė koreliacinio ryšio tarp griežtos bausmės ir nepilnamečių nusikalstamumo lygio valstybėje. Jų nuomone, laisvės atėmimas iki gyvos galvos nesumažina nepilnamečių nusikaltimų[364].

Paminėtina, kad Rusijos Federacijos Konstitucinis Teismas, išnagrinėjęs mirties bausmės konstitucingumo klausimą, 1999 m. vasario 2 d. nutarė, jog mirties bausmė negali būti skiriama tol, kol visoje šalyje nepradės veikti prisiekusiųjų teismai, turintys diskreciją skirti mirties bausmę. Paskutinis federacijos subjektas, kuriame 2007 m. turėjo pradėti veikti prisiekusiųjų teismai, – Čečėnijos Respublika. Taigi Rusijoje mirties bausmė teoriškai turėjo būti pradėta taikyti jau 2007

[363] Каллен Ф. Т., Санд Д. Л. Тюремное заключение в США. In *Криминология*, с. 535.

[364] *International Amnesty* ir *Human Rights Watch* organizacijų atliktas tyrimas parodė, kad dauguma atvejų tokia bausmė skiriama už pirmą kartą padarytą nusikaltimą. Prieiga per internetą: <http://www.hrw.org/russian/press/2005/121005_children.html> [žiūrėta 2006 11 05].

m. Šiuo metu ši bausmė keičiama laisvės atėmimu iki gyvos galvos. 2005 m. Rusijoje šią griežčiausią bausmę atliko 1 557 asmenys. Atliktas nuteistų laisvės atėmimu iki gyvos galvos asmenų kriminologinis tyrimas parodė, kad beveik visi jie buvo nuteisti už tyčinius nužudymus, padarytus sunkinančiomis aplinkybėmis: 33,4 proc. asmenų padarė nusikalstamas veikas dėl savanaudiškų motyvų, 18,2 proc. jų nužudė itin žiauriai, 12 proc. buvo nuteisti už išžaginimus, 11,7 proc. – už nužudymus, padarytus su asmenų grupe, 9,4 proc. – už valdžios atstovo nužudymą, 8 proc. – dėl chuliganiškų paskatų ir 7,3 proc. – dėl buitinių motyvų. Tyrėjai pabrėžia, kad dauguma nuteistųjų padarė po du ar daugiau nužudymų[365].

Taigi, kaip ir mirties bausmės atveju, susiduriama su tokia pat bausmės taikymo ir bauginamojo jos poveikio problema. Iš esmės labai sunku įrodyti bauginamąjį bausmės poveikį, todėl aukščiausiosios bausmės skyrimo problema nebus išspręsta tol, kol nebus galima įrodyti, kad tokia bausmė labiau veiksminga bauginant, nei baudžiant švelnesnėmis bausmėmis. Kadaise taip pat buvo kilę abejonių dėl kūno bausmių arba sunkiųjų darbų bausmės panaikinimo – kriminalinių nusikaltimų sumažėjimo tokiu būdu pasiekta nebuvo[366].

Kiekvienos bausmės bauginamojo poveikio sąlyga pirmiausia yra ta, kad visuomenė, žinodama apie bausmės egzistavimą, aiškiai suvoktų savo saugumą[367], jo prielaidas, o antra, kad prieš darydamas nusikaltimą nusikaltėlis turėtų išsinagrinėti nuostolį ir naudą[368]. Suprantama, šiais laikais jokia valstybė negali garantuoti tinkamos asmenybės apsaugos nuo nusikalstamų kėsinimųsi į jos gyvybę. Nužudomi net ir tie asmenys, kurie turi didžiulę apsaugą. Tačiau daugelis Lietuvos gyventojų dažnai lieka neapginti nuo žudikų savivalės ir gali pasikliauti ne teisėsaugos institucijų prevencine veikla, bet tik atsitiktinumu ar sugebėjimu apsiginti nuo užpuoliko. Todėl C. Beccarios suformuluotas bausmės neišvengiamumo principas ir šiandien yra daugelio baudžiamosios teisės teoretikų išeities taškas. Paprastai teigiama, kad jei bauginamasis bausmės poveikis iš viso gali būti pasiektas, labai tikėtina, jog tai gali įvykti dėl nusikaltimo atskleidimo laiku ir tikimybės nubausti kaltininką, tačiau ne dėl bausmės dydžio. Kaip ir mirties bausmės atveju, yra pabrėžiamas būtinumas pasiekti optimalų nusikalstamų veikų išaiškinamumo ir už jas skiriamų bausmių griežtumo santykį. Taigi lieka atsakyti į pagrindinį klausimą, ar tai, kad yra laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, padeda nustatyti tą santykį.

Teigiamu bendrosios nusikaltimų prevencijos aspektu laikomas visuomenės narių pasitikėjimo esama teisine sistema ir bausmių vykdymu išlaikymas bei stiprinimas. Didžiojoje

---

[365] Александров Ю. К. Пожизненное заключение в России: обзор. Prieiga per internetą: <http://www.index.org.ru/turma/data/ua030813.htm>; <http://newsru.com/crime/04mar2005/pozh.html> [žiūrėta 2008 01 28].

[366] Müller-Dietz H. Mord, lebenslange Freiheitsstrafe und bedingte Entlassung. *Jura*, 1983, S. 37, 70.

[367] Lembert G. *Die verfassungsrechtliche Korerektur des &211 StGB*. München, 1965, S. 47.

[368] Weber H.-M. Die Abschaffung der lebenslangen Freiheitsstrafe über Tatschuld und positive Generalprävention. *MschKrim*, 1990, Nr. 73, S. 65–81.

Europos dalyje šis aspektas tampa vis svarbesnis. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės šalininkai vadovaujasi tuo, kad paskyrus tokią griežtą bausmę kaip laisvės atėmimas iki gyvos galvos bus padidintos kliūtys, užkardančios žmogaus gyvybės atėmimą[369]. Tačiau toks rezultatas nėra neišvengiamas, kadangi, kaip ir mirties bausmės atveju, galima daryti prielaidą, jog panaikinus laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę bus žengtas žingsnis mažinant prievartą visuomenėje, o tai vėlgi prisidės prie pagarbos žmogaus gyvybei didinimo[370]. Nagrinėdamas šią problemą Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, iš esmės pritardamas teigiamam bendrosios nusikaltimų prevencijos poveikiui, atmeta prieštaravimą, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė bendrosios nusikaltimų prevencijos požiūriu nėra reikalinga. Nors ir pritardamas laisvės atėmimo iki gyvos galvos šalininkų argumentams, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas kartu pabrėžia egzistuojančią, bet neįrodytą galimybę, kad mažesnė bausmė gali daryti tokį pat poveikį. Esant tokiai neaiškiai situacijai, Konstitucinio Teismo manymu, lemiamą sprendimą turi priimti įstatymų leidėjas, tačiau šis negali vadovautis vien diskutuotinu įbauginimo argumentu.

Daugumos teisininkų nuomone, specialioji prevencija apima du bausmės tikslus. Bausmės paskyrimas turi sulaikyti nusikaltėlį nuo tolesnio nusikaltimų darymo; kita vertus, įkalinus nusikaltėlį visuomenė yra apsaugoma nuo kitų galimų jo nusikaltimų. Neginčytina, kad šį bausmės tikslą galima pasiekti įkalinus nusikaltėlį iki gyvos galvos, tačiau, A. Stahlio nuomone, tai ne visais atvejais pasiteisina, kadangi pakartotinai padariusių tyčinį nužudymą asmenų yra nedaug[371]. Visiškai priešinga yra kai kurių Rusijos autorių nuomonė. Antai V. Dobrenikovas teigia, kad atlikę laisvės atėmimo bausmę nusikaltėliai dažnai savo priešu laiko visą visuomenę, todėl neįstengia joje readaptuotis. Dėl to išlieka labai didelė tikimybė, kad į laisvę išėjęs žudikas ir vėl padarys tyčinį nužudymą. Pasak autoriaus, nėra abejonių, kad ką tik išėjęs iš įkalinimo įstaigos, įtūžęs žmogus geba padaryti bet kokį žiaurų nusikaltimą ir visiškai nebijo sugrįžti į kalėjimą, dėl to jis tampa dvigubai pavojingesnis[372].

Vertinant sunkių nusikaltimų recidyvą visų pirma pabrėžtini pakartotinių nusikaltimų padarymo ateityje prognozavimo sunkumai. Niekas negali garantuoti, kad išėjęs į laisvę nuteistasis nebežudys arba, priešingai, bus teisei paklusnus ir niekada nenusikals. Numatoma laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės prasmė ir yra apsaugoti visuomenę nuo nusikaltėlio, o laisvės atėmimą galima pateisinti tol, kol yra pavojus. Todėl teisūs autoriai, teigiantys, kad, siekiant nustatyti, ar

---

[369] Čia turima omenyje galimų būsimųjų aukų gyvybė.
[370] Weber H.-M., Scheerer S. *Leben ohne Lebenslanglich*, S. 27.
[371] Stahl A. Schuldangemessene Strafe auch bei Mord. *ZRP*, 1992, S. 397; Artzt G. Die Delikte gegen das Leben. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1971, Nr. 83. B.-D. Meierio duomenimis, tik 16–17 proc. nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos išbūna įkalinimo įstaigoje iki mirties; realus vidutinis laisvės atėmimo laikas paprastai yra 15–19 metų. Žr. Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право*, с. 308.
[372] Добреньков В. И. И по Закону и по справедливости убийство должно караться смертной казнью. In *Право на смертную казнь*, с. 49.

būtina nuteistąjį toliau laikyti įkalinimo įstaigoje, reikėtų sistemingai tikrinti, kaip keičiasi jo asmenybė[373]. Literatūroje siūloma atsižvelgti į tai, kad, be laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, yra alternatyvi galimybė apsaugoti visuomenę nuo nusikaltusių asmenų plačiau jiems taikant švelnesnes bausmes. Tokiais atvejais šios griežčiausios bausmės poreikis, siekiant specialių prevencinių tikslų, sumažėja[374].

Resocializacijos laisvės atėmimo vietoje tikslas – neleisti nusikaltėliui padaryti kitus nusikaltimus ir suteikti jam galimybę vėl įsitraukti į visuomenės gyvenimą. B. Wroblewskio nuomone, bausmės atlikimo vietoje auklėjimo ir resocializacijos procese tam tikru metu yra prieinama vadinamoji „prisisotinimo riba“ ir šią ribą peržengianti bausmė tampa arba visiškai nebereikalinga, arba – tai blogiausia – žalinga, nes naikina jau pasiektus teigiamus rezultatus[375]. Ši problema gali būti išspręsta suteikus galimybę laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteisto asmens lygtinio atleidimo nuo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne bausme. Labai pavojingų nusikaltėlių, kurie ir toliau kelia grėsmę visuomenei, resocializacijos tikslas vargu ar gali būti pasiektas, todėl jiems lieka vienintelė bausmė – ilgalaikis įkalinimas. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad tokių tikrai nepataisomų nusikaltėlių nėra daug, todėl daugumos nuteistųjų resocializacijos tikslas gali būti pasiektas tik supratus, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė iš tikrųjų nėra „iki gyvos galvos“[376]. Paminėtina, jog 1995 m. Jungtinių Tautų rekomendacijose „Dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos principų“ taip pat yra nurodyta, kad nacionaliniuose įstatymuose būtina numatyti „galimybę pakeisti laisvės atėmimą iki gyvos galvos terminuotu laisvės atėmimu, kai yra atlikta nustatyta minimali bausmės dalis“[377].

3. Jau minėta, kad įstatymų leidėjui yra suteikta teisė baudžiamajame įstatyme numatyti ypač griežtą bausmę už tyčia atliktus veiksmus, padariusius didelę fizinę žalą. Bausmėje glūdintis kaltės išpirkimo, t. y. atgailos, tikslas laisvės atėmimu iki gyvos galvos vargu ar gali būti pasiektas. Tačiau šis bausmės tikslas neturėtų būti visiškai atmetamas skiriant bausmę už tokius nusikaltimus kaip tyčinis nužudymas. Bet ir čia dar lieka neaišku, kokia bausmė už padarytą sunkiausią nusikaltimą tikrai teisinga. Abejonių tiek dėl mirties bausmės, kaip griežčiausios bausmės, tiek dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos kyla todėl, kad šios bausmės daugelyje šalių veiksmingai funkcionuoja kaip egzistuojančių bausmių sistemų dabartinė aukščiausioji riba ir šiuo požiūriu vis dėlto neužtikrina visų bausmės tikslų įgyvendinimo. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė nevisiškai priimtina suvokiant, jog jokia bausmė negali būti tokia sunki ir negalima tokia

[373] Kaiser G. *Kriminologie:* ein Lehrbuch. Heidelberg: Müller Verl., 1996, S. 994–995; Müller-Dietz H. *Lebenslange Freiheitsstrafe und bedingte Entlassung*, S. 37, 49.
[374] Artzt G. Die Delikte gegen das Leben. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft,* 1971, Nr. 83, S. 7.
[375] Wroblewski B. *Zarys politiki karnej*. Vilnius, 1928, p. 28.
[376] Weber H.-M., Scheerer S. *Leben ohne Lebenslanglich*, S. 125, 126.
[377] Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais. *Teisė*, 2005, t. 56, p. 83.

atsakomybė, kad nusikaltęs asmuo ne tik atsakytų laisvės praradimu, bet ir iš esmės būtų pakeista jo asmenybė[378].

XX a. pirmosios pusės literatūroje aprašyti tyrimai rodo, kad ilgametis laisvės atėmimas sukeldavo tiesioginius arba netiesioginius nuteistųjų psichikos sutrikimus[379]. Kartais kalinių psichikos ligos būdavo tokios sunkios, kad toliau juos kalinti būdavo netikslinga. Šie nuteistieji, nors fiziškai ir sveiki, „mirė dvasiškai“. Kai kurių autorių aiškinimu, gana gera fizinė nuteistųjų kalėti iki gyvos galvos sveikata išsilaiko dėl vilties sulaukti malonės, ir ši viltis yra tokia stipri, kad mobilizuoja organizmą ir palaiko gana gerą fizinę jo būklę, o atmetus malonės prašymą atsiranda ypač smarkių psichikos sutrikimų.

Psichologinių testų rezultatai rodo, kad nemaža šių žmonių jaučiasi tarsi netekę savojo „aš“. Jei ši emocinių būsenų kaitos linkmė nepasikeis, tikėtina, kad ne vienam, nuteistam kalėti iki gyvos galvos, prireiks ir psichiatro pagalbos, tačiau vargu ar ji bus sėkminga, nes psichikos problemos yra atsakas į vilties praradimą[380]. Psichologo tyrimus patvirtina Vilniaus tardymo izoliatoriaus-kalėjimo Auklėjamojo darbo skyriaus viršininkas. Jo teigimu, ilgalaikis kalinimas žmogų labai pakeičia. Gali būti valingas, intelektualus, stiprus, bet ilgai kalėjus atsiranda negrįžtamų psichikos pokyčių, žmogus tampa pesimistas. Neretai kalinys pasidaro religingas, filosofuoja[381]. Gali būti taip, kad sutrikus tokių asmenų psichikai valstybė turės papildomai lėšų skirti specialiems padaliniams psichiatrijos klinikose steigti. Todėl kyla gana logiškas klausimas: kokia prasmė, atsisakius mirties bausmės, pamažu naikinti nuteistojo psichiką? Šiuo metu niekas nemėgina atsakyti į šį gana svarbų klausimą, nors pati problema tikrai nėra nauja. Pabrėžtina, kad minėtas argumentas literatūroje buvo plačiau nagrinėtas. Pavyzdžiui, B. Volnievičius rašė, jog teisminėje sistemoje svarbiausia bausmė turi išimtinę reikšmę, bet ne dėl to, kad yra griežčiausia. Mirtis nėra baisiausia, kas gali nutikti žmogui. Būtų klaidinga manyti, kad ši bausmė pagal griežtumą yra paskutinė pakopa galimų bausmių eilėje. Svarbiausioji bausmė visiškai nepriklauso šiai eilei, tai – kitokios rūšies bausmė. Kitos bausmės pagal savo pasekmes neišeina už šio pasaulio ribų, jas įvykdžius žmogus pasilieka jame. Svarbiausioji bausmė priverčia iškeliauti į kitą pasaulį ir gesina bet kokią viltį ar kančią. Išimtinė jos svarba yra susijusi su išimtine mirties vieta žmogaus gyvenime. Pagrindinė bausmė yra metafizinė[382]. Jam pritaria J. Barzunas, rašęs: „Nieko šioje žemėje nėra atšaukiamo, o įkalinimas – mažiausiai. Pati svarstymo kančia yra bausmė, o išteisinimas nieko nepanaikina. Perskaitykite sukrečiančius memuarus, parašytus Viljamo Valako,

---

[378] Otto H. Straftaten gegen das Leben. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1971, Nr. 83, S. 39.
[379] Wąsik J. *Kara dożywotniego więzienia w Polsce*. Warszawa, 1963, s. 55; Хохряков Г. Ф. *Парадоксы тюрьмы*. Москва: Юрид. Лит., 1991.
[380] Navaitis G. Nuteistieji iki gyvos galvos – tarp depresijos ir menkų vilčių. *Lietuvos rytas*, 1999, Nr. 194.
[381] Vėgelytė I. Nuteistasis iki gyvos galvos: pasigailėti ar ne. *Lietuvos aidas*, 2000, Nr. 25.
[382] Žr. Bedau H. A. *Capital Punishment and Social Defense, Social Ethics, Morality and Social Policy*. New York, 1987, p. 124.

nepagrįstai apkaltinto savo žmonos nužudymu ir apeliacinio baudžiamojo teismo „išgelbėto“ – išgelbėto kam? Negailestingam ištrėmimui ir sielvartingos vienatvės metams. O atsitikimai Adolfo Beko, Oskaro Skatero ar nelaimingojo Bruklino banko kasininko, kuris buvo šiek tiek panašus į klastotoją ir aštuonerius metus praleido Sing Singo kalėjime tik dėl to, kad išeitų į laisvę su „kompensacija“, kurios išraiškos forma – palaužtas, netekęs draugų, nenaudingas žmogus; jei žmogaus orumas turi kokią nors reikšmę, visiems jiems būtų buvę geriau mirti prieš atsiveriant kalėjimo durims. Dėl to proceso metu gynėjas prisiekusiesiems visuomet sako – ir jis teisus: bus daug geriau, jei pakarsite šį žmogų, nei dovanosite jam gyvybę ir pasmerksite kalėti iki gyvos galvos. Aš pats, be jokių abejonių, pasirinkčiau mirtį. Kadangi tokio pasirinkimo galimybės nėra, vieną kartą išgirsime prašant jos kaip privilegijos – žmogaus orumo labui. Dabartinėmis mirties bausmės priešininko pažiūromis patikėsime tik tada, kai jis dvylika mėnesių praleis nuteistojo kameroje“[383]. Tiesa, galima sakyti, kad pabaigoje išdėstytos mintys yra paties autoriaus reikalas. Galima nekaltai kalėjimu nubausto asmens retoriškai paklausti, ar jis norėtų geriau mirti, nei turėti viltį paleistas iš kalėjimo atkurti gyvenime tikrąją moralinę tiesą – juk negali būti moraliai kompensuojama tam, kuriam duota nedaug arba visiškai nieko neduota. Viena vertus, žmogus, be abejo, norėtų reabilituotis ir atkurti tiesą, tačiau, kita vertus, kas gali sugrąžinti įkalinimo įstaigoje prarastus gyvenimo metus, kompensuoti sveikatą, diskredituotą garbę ir orumą? Netgi piniginė kompensacija negali visiškai atkurti teisingumo. Be to, galima manyti, kad šios citatos autorius kalėjimą laiko daug žiauresne bausme nei pačią mirtį, ir šiuo požiūriu nelauktai sutinka su tam tikro abolicionistų pogrupio nuomone, kad mirties bausmė yra pernelyg menka, pernelyg trumpalaikė bausmė nusikaltėliui. Paisant praktinio teisingumo, žudiką reikia pasmerkti kančioms iki gyvos galvos monotoniškoje kalėjimo sistemoje. Galimas daiktas, šio mąstymo klaida – pažymėta jau C. Beccarios – atsiranda neatsižvelgus į tai, kad prabėgus keleriems metams nusikaltėlis prisitaiko prie gyvenimo kalėjime taisyklių ir, jų laikydamasis, malonumo ir nemalonumo, pralaimėjimo ir pergalės, vilties ir nusivylimo skonį ima jausti lygiai taip pat, kaip ir laisvėje gyvenantieji[384]. Taigi iš tiesų pagrindinis spręstinas klausimas – kaip elgtis su asmenimis, nuteistais laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, – keliamas ne dėl to, kad šie asmenys negalėtų prisitaikyti prie kalėjimo aplinkos (daugelis autorių pabrėžia jų kalėjime įgytą „profesionalizaciją“), o dėl to, kad jie negali susitaikyti su vilties išeiti į laisvę nebuvimu. Vienas genialiausių XIX a. rašytojų F. Dostojevskis, kuriam pačiam teko atlikti bausmę katorgoje, be kita ko, manė, kad kalinimas kaip atlygis už kaltę neįkvepia išėjus į laisvę gyventi dorybingai. Nuo pat

[383] Barzun J. In Favor of Kapital Punishment. In *The Death Penalty in America 154*. Ed. H. A. Bedau. New York, 1964, p. 154.

[384] „<…> kenčiąs šiandieninius nelaimės momentus nutolsta nuo būsimųjų. Visos kančios mūsų vaizduotėje yra perdedamos. Tas, kuris kenčia, visada ras <…> nesuprantamos ir nežinomos paguodos, nes ji sutelkia visą kentėtojo jausmingumą jų kančiomis užgrūdintoje sieloje“ (Bekarija Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*, p. 67).

pradžios kaliniai skaičiuoja likusį laiką – tai jų mėgstamas užsiėmimas. Nevalingai jie nesutinka savo būklę suvokti kaip galutinę ir konkrečią, o kalėjimą – kaip savo egzistencijos dalį. Jie jaučiasi taip, tarsi tik „lankytųsi“ įkalinimo įstaigoje, ir yra įsitikinę, kad laisvėje bus tokie pat, kokie buvo iki įkalinimo. Net iki gyvos galvos įkalintieji tiki, kad anksčiau ar vėliau bus išlaisvinti. Psichologiškai atsiriboję nuo savo padėties, kaliniai nebegali dalyvauti tokiame komunikacijos procese, kuris juos skatintų ir padėtų jiems susitaikyti su visuomene[385].

Kartu vis dėlto būtina atkreipti dėmesį į tai, kad įkalinimo įstaigų aplinkoje ir šiandien dažnai yra toleruojamas, o neretai ir skatinamas smurtas. Antai JAV atliktų prižiūrėtojų ir kalinių psichikos tyrimai parodė, kad mokslininkai nerado esminių šių dviejų grupių asmenų skirtumų. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra neatsiejamas ir Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Prancūzijos bei kitų šalių bausmių sistemos elementas. Nors ši bausmė pasaulyje nėra nauja, norint plačiau ją taikyti Lietuvoje reikėjo įvykdyti naują įkalinimo įstaigų reformą.

Siekiant atsakyti į minėtus klausimus buvo atlikta kelių nuteistųjų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme apklausa. Tyrimas atliktas taikant interviu metodą. Buvo apklausti šie nuteistieji: R. A. (nuteistas 1999 05 03), V. B. (nuteistas 2000 10 06), H. G. (nuteistas 2000 10 06), A. J. (nuteistas 2000 06 26), V. B. (nuteistas 2000 09 11), R. S. ir R. K. (1998 06 15 nuteisti mirties bausme, ją pakeičiant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme)[386]. Apklausiamiesiems, siekiant išsiaiškinti jų požiūrį į aplinkinį pasaulį ir paskirtąją bausmę, buvo pateikti šie klausimai:

- Ar Jūs gailitės dėl padaryto nusikaltimo?
- Ko labiausiai pasiilgstate laisvėje?
- Ar norėtumėte laikyti naminį gyvūną?

---

[385] Ruggiero V. *Nusikaltimas literatūroje: grožinės literatūros ir deviacijų sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005, p. 176. F. Dostojevskis – tai vienas iš rašytojų, padariusių didžiausią poveikį XX a. literatūros, filosofijos, teologijos mąstytojams. A. Solženicynas jam įteikus vieną iš apdovanojimų pasakė, kad XIX a. nebuvo kito tokio žmogaus, taip aiškiai išpranašavusio totalitarinių valstybių atsiradimą. F. Dostojevskis, 1849 m. išleidęs savo pirmąjį romaną „Vargo žmonės“, buvo areštuotas už dalyvavimą nelegalios M. Petraševskio bendrijos susirinkimuose ir už cenzūros uždrausto V. Belinskio laiško N. Gogoliui skaitymą. Mirties bausmė paskutiniu momentu buvo pakeista ketverių metų katorga, o vėliau – tarnyba eiliniu kariuomenėje iki gyvos galvos. Vis dėlto po dešimties metų rašytojas sugrįžo į Peterburgą. Jis rašė: „Žmogus yra paslaptis. Ją reikia įspėti, ir jeigu ją narpliosi visą gyvenimą, tai nesakyk, kad veltui praleidai laiką; aš spėju tą paslaptį, nes noriu būti žmogumi.“ Prancūzų filosofas A. Camus 1959 m. rašė: „Ilgą laiką 20 amžiaus pranašu buvo laikomas Marxas. Šiandien matome, jog jo pranašysčių išsipildymo dar teks palaukti ir kad tikrasis pranašas buvo F. Dostojevskis. Būtent jis išpranašavo didžiųjų inkvizitorių atėjimą į valdžią ir jų triumfą prieš teisingumą. Aš tebuvau dvidešimties, kai pirmą kartą perskaičiau tą kūrinį, tačiau tuo metu patirtas sukrėtimas neapleidžia manęs iki šios dienos, jau praėjus ir kitiems dvidešimčiai metų. <...> Man Dostojevskis visų pirma yra rašytojas, kuris daug anksčiau už Nietzsche atpažino ir apibūdino dabarties nihilizmą bei numatė siaubingus, tiesiog beprotiškus jo padarinius, taip pat bandė nurodyti išsigelbėjimo kelią. Taip pat žmogus, kuris rašė, kad krikščioniškosios Dievo ir nemirtingumo idėjos yra tos pačios, kaip ir socializmo, tik pateikiamos iš skirtingų perspektyvų; žmogus, kuris buvo įsitikinęs, jog šią akimirką civilizacija reikalautų to išsigelbėjimo visiems arba nė vienam; tačiau kuris taip pat žinojo, kad tas išsigelbėjimas niekuomet nepalies visų, jei liks nepastebėta bent viena vienintelė kančia.“ – Jürgen S. Dostojevskis – XX a. pranašas. Prieiga per internetą: <http://www.lksb.lt/straipsniai/straipsnis-99.htm> [žiūrėta 2006 11 19].

[386] Vilniaus apygardos teismo 1999 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-95; Vilniaus apygardos teismo 1998 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-42-98; Vilniaus apygardos teismo 2000 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-145; Vilniaus apygardos teismo 2000 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-182; Vilniaus apygardos teismo 2000 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-21.

- Ar, darydami nusikaltimą, Jūs galvojote apie galimą bausmę?
- Ar tikite savo galimybe gyventi laisvėje tarp visuomenės narių daugiau nenusikalstant?
- Jeigu Jus staiga išleistų iš kalėjimo, ar galėtumėte dar kartą nužudyti žmogų?
- Ar nemanote, kad laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra žiauresnė bausmė nei baudimas mirtimi?
- Ar atėmęs kitam gyvybę žmogus yra vertas malonės?

Iš gautų atsakymų galima daryti tokias išvadas:

- Penki iš septynių apklaustųjų nepripažįsta savo kaltės. Jie kaltina susiklosčiusias aplinkybes, sudėtingą asmeninį gyvenimą, sunkią finansinę padėtį. Kai kurie teigia, kad patys nukentėjusieji juos išprovokavo, t. y. negražiai apie juos kalbėjo, ne taip, kaip reikia, žiūrėjo ir t. t. Tai gali būti vertinama kaip bandymas pateisinti pačiam save, tam tikras bėgimas nuo tikrovės, kartu stengiamasi slopinti graužiantį gėdos jausmą ar priekaištaujančią sąžinę.
- Visi nuteistieji iki gyvos galvos jaučiasi vieniši, visiems jiems trūksta sąlyčio su gamta. Tai, kas esantiesiems laisvėje yra kasdienybė (pagulėti ant žolės, išsimaudyti upėje), nuteistajam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme tėra svajonė. Visi apklaustieji norėtų laikyti kokį nors gyvūną. Tik vienas pasirinko retesnį, o absoliuti dauguma norėtų šuns. Kodėl kaip tik jo? Atsakymas: šuo ištikimas, neišduos, nepaliks, nepames.
- Nė vienas apklaustasis darydamas nusikaltimą negalvojo apie bausmę ir tikėjosi, kad jo nusikalstama veika nebus išaiškinta.
- Visų apklaustųjų tvirtu įsitikinimu, kartą nužudęs ir apie dvidešimt metų kalėjęs žmogus niekada nebežudys. Jų manymu, tai, kad visuomenė vertina žmogžudį kaip šiurkštų ciniką, yra neteisinga. Dabar žudikai daug intelektualesni ir yra aplinkybių aukos, todėl dauguma jų tikrai verti malonės.
- Visi apklaustieji yra tvirtai įsitikinę, kad sugebėtų gyventi laisvėje nedarydami naujų nusikaltimų.

Šiuo metu visi apklaustieji mano, kad mirties bausmė yra žiauresnė, tačiau pripažįsta, kad einant laikui viltys išnyksta, gyvenimas nebetenka prasmės ir imama gailėtis, kad paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos, o ne mirties bausmė. Šią nuomonę susidaryti jiems padėjo kitų kalinių stebėjimas ir suvokimas, kaip jaučiasi dvidešimt metų kalėjęs žmogus.

Taigi apklausos rezultatai patvirtina anksčiau išdėstytas mintis apie nuteistųjų psichologines problemas, susijusias su laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme.

Atsižvelgiant į laisvės atėmimo iki gyvos galvos poveikį nuteistiesiems gali būti keliama šios bausmės pagrįstumo ir kartu jos teisingumo problema. Pavyzdžiui, daugelis mirties bausmės šalininkų (G. Raikovas, V. Syrychas, V. Nacharatovas ir kt.) teigia, kad šiems nuteistiesiems

suteikiama galimybė gyventi ir išgyventi, kol jie galės būti paleisti į laisvę, tačiau jų aukoms tokių galimybių nebuvo suteikta. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę suteikiant galimybę po tam tikro laiko išeiti į laisvę šie autoriai laiko klaidingu humanizmo suvokimu ir netinkama valstybės baudžiamąja politika.

Teisingumo principas suponuoja tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti adekvačios teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti. Vadinasi, nagrinėjamu atveju galima įžvelgti pavojų, kad paskirtosios bausmės ir nusikaltimo sunkumo bei padarytos žalos dydžio santykis nėra visiškai teisingas. Kartu galima abejoti, ar yra priežastis pagrįsti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės būtinumą[387].

Pabrėžtina, kad daugelio Europos šalių įstatymuose, tarp jų ir Lietuvos, pastebimas pozityvus siekis nustatyti būtino dydžio kriminalinės bausmės ribas. Neabejotinai galima konstatuoti žmogaus orumo negerbimą, jeigu tokia laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kokia numatyta įstatyme, negalės būti pateisinama kaip būtina priemonė, pavyzdžiui, pritaikyta už nusikaltimus nuosavybei. Todėl diskutuotinas Kinijos Aukščiausiojo Teismo sprendimas, įteisinantis laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę už sunkius nusikaltimus, susijusius su komerciniais tikslais gaminama ir internete platinama pornografija. Aiškinama, kad šis sprendimas yra bendros valstybinės prevencinės veiklos, kuria siekiama užkirsti kelią pornografijos plitimui internete ir mobiliojo ryšio priemonėmis, dalis[388]. Vertinant iš Vakarų Europos valstybių pozicijų galima manyti, kad Kinija šiuo atveju taiko neadekvačias komercinės pornografijos prevencijos ir kontrolės priemones.

Pasak G. Lemberto, jeigu bausmės tikslą galima geriau pasiekti taikant terminuotą laisvės atėmimą, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės taikymas prieštarautų konstitucijai. Taikant šį gana pagrįsta kriterijų bus galima griežtesnė įstatymų leidėjo kontrolė. Sprendžiant bausmės sąlyginumo problemą, t. y. vertinant sankcijoje numatytos bausmės ir nusikaltimo sunkumo santykį, būtina prisiminti, kad visiškas padariusio nusikaltimą asmens pašalinimas iš visuomenės yra ypač didelis kišimasis į baudžiamojo asmens laisvę. Taip yra ribojama ne tik pati ši prigimtinė teisė, bet ir kitos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės[389]. Taigi galima teigti, kad kaltininkui, padariusiam labai sunkų nusikaltimą – nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis, teroro aktą, laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra pateisinamas. Tačiau Lietuvos įstatymų leidėjas,

---

[387] Schmidthauser E. Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 21. 06. 1977: Verfassungswidrigkeit der lebenslangen freiheitsstrafe für Mord und Verfassungswidrigkeit der BGH Rechtsprechung zur Heimtücke als Mordmerkmal. *J.R.*, 1978, S. 265–268.

[388] Верховный суд Китая ввел пожизненное заключение для особо тяжких преступлений, связанных с порнографией в интернете. Prieiga per internetą: <http://news.bbc.co.uk/hi/russian/sci/tech/newsid_3630000/3630912.stm> [žiūrėta 2008 01 28].

[389] Lembert G. *Die verfassungsrechtliche Korerektur des &211 StGB*, S. 323.

numatydamas šią bausmę už padarytus nusikaltimus, turėtų atsižvelgti į jau minėtą proporcingumo principą ir neperžengti Konstitucijos 21 straipsnio ribų, draudžiančių žeminti žmogaus orumą ir žiauriai su juo elgtis.

4. Vertinant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę būtina atsižvelgti į iškylančią lygybės įstatymui problemą, kuri gali reikštis dviem lygmenimis. Viena vertus, lygybės principo reikia paisyti leidžiant įstatymus, kita vertus, į jį būtina atsižvelgti teismams taikant konkrečias teisės normas. Minėta, kad įstatymų leidėjas privalo vienodai pagarbiai ir aktyviai, vienodo veiksmingumo priemonėmis ginti kiekvieno piliečio teises ir laisves arba padėti jas įgyvendinti. Teismai visiems asmenims taiko tuos pačius įstatymų reikalavimus, o už tuos pačius nusikaltimus – tas pačias įstatymuose numatytas sankcijas.

Taigi įstatymų leidybos srityje asmens lygybės įstatymui principas įgyvendinamas visų pirma nustatant visiems vienodas bausmių ribas. Šis lygybės principas yra pažeidžiamas tuomet, kai sprendimą dėl privalomo bausmės taikymo įstatymų leidėjas priima jo nepagrįsdamas jokiais protingais argumentais[390], t. y. kai konkrečios bausmės numatymas įstatyme yra logiškai nepaaiškinamas. Asmenų lygybės įstatymui principas tikrai būtų pažeidžiamas numatant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę už labai sunkius ir nesunkius nusikaltimus.

Įstatymų leidėjas neturėtų nustatyti dalykiškai nepagrįstų bausmių ribų arba suteikti teisės teismams savo nuožiūra neribotai jas didinti. Antai BK 129 straipsnio 1 dalyje už paprastą tyčinį nužudymą (be kvalifikuojančių veiką požymių) įstatymų leidėjas nustatė tik vieną laisvės atėmimo bausmę – nuo 7 iki 15 metų. Už nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis (esant kvalifikuojančių veiką požymių) nustatyta sankcija – laisvės atėmimas nuo 8 iki 20 metų arba laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Skirtumas nuo 11 metų laisvės atėmimo bausmės medianos[391] už tyčinį nužudymą nesant sunkinančių aplinkybių iki 14 metų laisvės atėmimo medianos tyčinio nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis atvejais, autoriaus nuomone, yra pakankamai subalansuotas ir pateisinamas dėl nusikaltimų sunkumo ir nusikaltusio asmens kaltės vertinimo nesant sunkinančių aplinkybių ir to paties vertinimo nustačius sunkinančias aplinkybes. Žinoma, nepaisant to, numatant bausmės ribas būtina atsižvelgti į tai, kad nors paprastas nužudymas yra mažiau sunkus nusikaltimas nei nužudymas esant sunkinančioms aplinkybėms, abiejų nusikaltimų pasekmės vienodos – yra atimta žmogaus gyvybė. Pabrėžtina, kad nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis atribojimas nuo paprasto nužudymo, o tuo labiau nuo nužudymo lengvinančiomis aplinkybėmis, yra istoriškai sąlygotas, todėl visiškai pagrįstai būtų galima teigti, kad įstatymų leidėjas,

---

[390] Hamann A. *Grundgesetz und Strafgesetzgebung*. Bingen am Rhein, 1963, S. 65.

[391] Mediana (lot. *medianus* – viduryje esąs) – sankcijoje nustatytos bausmės vidurkis. Tai toks tipinės bausmės dydis, nuo kurio teismas turėtų pradėti individualizuoti bausmę, kadangi ji geriausiai parodo įstatymų leidėjo požiūrį į padarytą veiką ir kartu apriboja teismo subjektyvumą skiriant bausmę (Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 2001, p. 421).

nustatydamas bausmės ribas, atsižvelgęs į jau minėtą sąlyginumo principą šiuo atveju gali rasti patenkinamą sprendimą. Tačiau laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė faktiškai yra neapibrėžta ir neišmatuojama. Skiriant šią bausmę sunku nustatyti tą atskaitos tašką, nuo kurio turėtų būti pradėta individualizuoti bausmę, arba to taško visiškai neįmanoma nustatyti. Pavyzdžiui, šia bausme asmuo gali būti nubaustas už nužudymą dėl savanaudiškų paskatų. Taigi šiuo atveju įstatymų leidėjas savanaudiškas paskatas laiko tokiu sunkiu kvalifikuojančiu veiką požymiu, dėl kurio kaltininkui gali būti maksimaliai ir laiko požiūriu neribotai atimta laisvė. Tačiau daugelyje kitų BK straipsnių savanaudiškumo požymis vertinamas visiškai indiferentiškai (teroro aktas, neteisėtas abortas, vagystė ir kt.).

Taigi neginčijamai yra problema, pasireiškianti tuo, kad į nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis sudėtį, nustačius prielaidas skirti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, neišvengiamai patenka ne tik tie atvejai, kai neabejojama dėl kaltininko asmenybės pavojingumo, bet ir tie, kurie formaliai atitinka nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis sudėtį, tačiau kartu esama ir aplinkybių, rodančių, kad kaltininkas nėra labai pavojingas visuomenei. Tuomet kyla abejonių, ar nėra pažeistas lygybės principas. Galima manyti, kad šiuo atveju aukščiausioji bausmė neišvengiamai numatoma tik formaliai vertinant panašius atvejus. Tačiau gali būti ir tokių situacijų, kurios aiškiai rodo didesnį kaltininko pavojingumą, bet jo padaryta veika negali būti kvalifikuojama kaip nužudymas sunkinančiomis aplinkybėmis[392]. Pavyzdžiui, už įvairius sveikatos sutrikdymus tris kartus atlikęs laisvės atėmimo bausmę asmuo iš pavydo nužudo kitą žmogų. Taigi, nors įstatymas bausmę visiems potencialiems nusikaltėliams nustato vienodai, įstatymo taikymo padarinių požiūriu galima nelygybė. Vien tai jau gali sukelti abejonių dėl konstitucinio lygybės įstatymui principo įgyvendinimo. Ši abejonė iš dalies pašalinama laisvės atėmimą iki gyvos galvos nustatant kaip alternatyvią bausmę, kartu suteikiant jai laikinumo, t. y. numatant galimybę ja nuteistą asmenį lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą. Iš pirmo žvilgsnio toks požiūris į aukščiausiąją bausmę bei bausmės ribas yra visiškai pagrįstas ir suprantamas, tačiau vėliau kyla abejonių, ar praktikoje nevienodi atvejai negali būti nagrinėjami vienodai, t. y. laikinumo pobūdis gali būti taikomas visais nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis atvejais. Šios abejonės bus nepagrįstos įstatymų leidėjui BK numačius realią galimybę nuteistąjį laisvės atėmimu iki gyvos galvos lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą. Tokia galimybė turi būti neįgyvendinta, jei esama pakankamai pagrindo manyti, kad nuteistasis išlieka labai pavojingas visuomenei. Be to, atsiradus galimybei nuteistąjį laisvės atėmimu iki gyvos galvos lygtinai atleisti nuo bausmės, bus geriau realizuojami šios bausmės tikslai. Priešingu atveju šia bausme bus siekiama tik nubausti nusikaltimą padariusį asmenį. Tačiau bausmė turi turėti pozityvų, nukreiptą į

[392] JAV teisėje šiai problemai apibūdinti yra parinktas specialus terminas *overinclusiven*. Stone G. R. et al. *Constitutional Law*. 2nd ed. Boston/Toronto/London, 1991, p. 538.

ateitį tikslą. Todėl jei nėra galimybės lygtinai atleisti nuo bausmės, laisvės atėmimas „iškrenta“ iš bendros bausmių sistemos, nes jame vyraus tik atpildo pradas[393]. Pavyzdžiui, BK 51 straipsnyje įstatymų leidėjas nustatė: jeigu baudžiamasis įstatymas numato galimybę švelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, sušvelnintos laisvės atėmimo bausmės terminas negali būti trumpesnis negu 25 metai. Atrodytų, kad įstatymų leidėjas visiems šia bausme nuteistiems asmenims nustatė vienodas galimybes sušvelninti bausmę. Deja, BK yra numatytos tik dvi galimybės ją švelninti: amnestija (78 straipsnis) ir malonė (79 straipsnis).

Amnestijos įstatymas yra vienkartinis Seimo priimtas aktas, paprastai taikomas baudžiamosioms veikoms, padarytoms iki jo priėmimo ir neturintis juridinės galios nusikalstamoms veikoms, kurios bus padarytos po amnestijos paskelbimo. Tik išimtiniais, pačiame įstatyme numatytais atvejais amnestija gali būti taikoma ir veikoms, padarytoms po jos paskelbimo. Šis aktas paprastai siejamas su valstybei reikšmingais įvykiais (pvz., valstybės gyvenimo jubiliejais), todėl yra epizodinis ir priklauso nuo valdančiosios daugumos baudžiamosios politikos. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę buvo išleisti septyni tokie įstatymai, tačiau pagal juos bausmės daugiausia buvo švelninamos nėščioms ir turinčioms nepilnamečių vaikų moterims, nepilnamečiams, neįgaliems, pensinio amžiaus asmenims ir pan.[394] Paprastai nuteistiesiems laisvės atėmimu iki gyvos galvos amnestija nėra taikoma. Paminėtina, kad Lietuvoje laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę šiuo metu vykdo daugiau kaip 100 asmenų. Vien 2000–2006 m. šia bausme buvo nuteisti 57 asmenys. Todėl galima manyti, kad tokių nuteistųjų gali sparčiai daugėti.

Malonė, kaip galimybės švelninti nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos bausmę pagrindas, taip pat diskutuotina jau vien dėl to, kad faktiškai ji yra paremta subjektyviu nusikaltusio asmens ir visų bylos aplinkybių vertinimu. Nors malonės teikimo pagrindus, sąlygas ir tvarką nustato Lietuvos Respublikos Prezidento 2004 m. rugsėjo 15 d. dekretu Nr. 68 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“[395] patvirtinta malonės prašymų pateikimo ir svarstymo tvarka, tik Respublikos Prezidentas, įgyvendindamas Konstitucijos jam suteiktus įgaliojimus (84 straipsnio 23 punktas), gali suteikti nuteistiesiems malonę ir tik jis sprendžia, ar

---

[393] Švedas G. *Laisvės atėmimo bausmės ir jos vykdymo teorinės problemos*. Socialinių mokslų (teisės) daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1993, p. 17.

[394] 1990 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos atstačius nepriklausomą Lietuvos valstybę. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 14-393; 1993 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą. Ibid., 1993, Nr. 25-580; 1995 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos. Ibid., 1996, Nr. 4-89; 1996 m. liepos 10 d. Lietuvos Respublikos amnestijos už kai kurių operacijų užsienio valiuta norminių aktų pažeidimą įstatymas. Ibid., 1996, Nr. 71-1708; 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl dalinės amnestijos akto. Ibid., 1999, Nr. 1-1; 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto. Ibid., 2000, Nr. 35-973; 2002 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį. Ibid., 2002, Nr. 112-4981.

[395] 2004 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas Nr. 68 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“. Ibid., 2004, Nr. 140-5102.

suteikti malonę ir kokią malonę taikyti. Respublikos Prezidentas pats nustato, kaip su nuteistuoju turi būti pasielgta: ar jis gali būti visiškai atleistas nuo bausmės, ar bausmė jam gali būti sumažinta (sutrumpinta). Malonė teikiama tik esant nuteistojo prašymui. BK nenustato, kokiems asmenims gali būti suteikta malonė, ir nenurodo, už kokias nusikalstamas veikas ji gali būti teikiama. Dėl malonės suteikimo kreiptis į Respublikos Prezidentą gali bet kokios rūšies ir bet kokio dydžio bausme nuteistas asmuo. Ji taip pat nepriklauso nuo nusikalstamo elgesio kartotinumo. Respublikos Prezidento dekretas dėl malonės suteikimo yra individualus vienkartinio taikomojo pobūdžio teisės aktas, tačiau, vadovaujantis Malonės komisijos nuostatų 9 punktu, asmenų, nuteistų laisvės atėmimu iki gyvos galvos, malonės prašymai gali būti svarstomi ne anksčiau, kaip atlikus 20 metų laisvės atėmimo bausmės. Paminėtina, kad 2004–2005 m. Malonės komisija svarstė 368 nuteistųjų malonės prašymus ir tik 23 asmenims Respublikos Prezidentas suteikė malonę (nuo likusios bausmės buvo atleisti 9 nuteistieji, 14 nuteistųjų bausmė buvo sumažinta). 2006 m. Malonės komisija svarstė 154 malonės prašymus, o malonė buvo suteikta tik 6 asmenims (nuo likusios bausmės buvo atleistas tik 1 nuteistasis, bausmė sumažinta 2 asmenims, 1 asmeniui sumažinta baudos bausmė ir 2 asmenys buvo atleisti nuo likusios baudos bausmės)[396]. Taigi galima teigti, kad malonė yra tik išskirtinė galimybė atleisti nuo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, kuri gali būti niekada neįgyvendinta.

Pagal Konstitucijos 29 straipsnį ir kitų įstatymų nuostatas teismų praktikoje turi būti laikomasi lygybės principo. Būtent šis principas yra vienas pagrindinių teisinės valstybės reikalavimų. Lygybės įstatymui principas nagrinėjamos bausmės požiūriu gali būti analizuojamas kartu su ir kitomis konstitucinėmis nuostatomis, į kurias įstatymų leidėjas, nustatydamas bausmę, taip pat turėtų atsižvelgti. Šiuo atveju, viena vertus, kalbama apie kaltės principą, kita vertus, apie poreikį užtikrinti teisėtumą ir teisingumą. Užtikrinant teisėtumą ir teisingumą būtina nustatyti konkrečias bausmės skyrimo ir jos švelninimo sąlygas. Be to, šis principas siejasi su vienodomis baudžiamosios atsakomybės sąlygomis[397]. Šiuo požiūriu galima siekti skirtingiems nusikaltėliams įvairiais būdais pritaikyti vienodas atsakomybės sąlygas. Vienas iš jų galėtų būti griežtas kaltės principo laikymasis. Tuomet, esant vienodai kaltės formai, turėtų būti skiriamos vienodos bausmės. Tačiau, atsižvelgdamas ir į kitas bylos aplinkybes bei kaltininko asmenybę, net esant vienodai kaltės formai, Lietuvos įstatymų leidėjas teismo diskrecijai paliko laisvę parinkti bausmės rūšį ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę sankcijoje numatė kaip terminuoto laisvės

[396] Prezidento V. Adamkaus veikla 2004–2005 metais: statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.president.lt/file/veikla2005.pdf> [žiūrėta 2008 01 28]; Prezidento V. Adamkaus veikla 2005–2006 metais: statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.president.lt/ftp/metine_ataskaita_2005_2006.pdf> [žiūrėta 2008 01 28].

[397] Lembert G. *Die verfassungsrechtliche Korerektur des &211 StGB*, S. 95.

atėmimo alternatyvą. Teigiamai vertinant įstatymų leidėjo poziciją vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad kartu turėtų būti nustatomos kuo tikslesnės šios bausmės skyrimo ir jos švelninimo sąlygos.

Paminėtina, kad praktikoje išlieka galimybės teisingai paskirti griežčiausią bausmę problema. Net jei nėra tokios rasinės problemos, kylančios dėl skirtingos visuomenės struktūros, kokia yra JAV, visgi kiekvienoje valstybėje iškyla sunkumų, kurie suteikia galimybę nevisiškai teisingai įvertinti veikos pavojingumą, kaltininko asmenybę arba kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės bausmės skyrimui. Todėl ne tik iškyla klausimas, ar būtina, pavyzdžiui, teoriniu lygmeniu korektiškai atriboti nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis nuo paprasto nužudymo arba privilegijuoto nužudymo (esant lengvinančioms aplinkybėms), bet, svarbiausia, reikia nustatyti, kaip būtų galima tai patikimai įgyvendinti kvalifikuojant veiką. Atskirų pareigūnų veikimo laisvė išlieka, pavyzdžiui, vertinant įrodymus arba kaltininko asmenybę, jo pakaltinamumą. Ši laisvė dažnai lemia tai, kad teismai neskiria laisvės atėmimo iki gyvos galvos, nors yra teorinė galimybė ją paskirti[398]. Vokietijos baudžiamosios teisės specialistų nuomone, tokia padėtis kenkia teisėtvarkos užtikrinimui, nes įvairios „išsisukinėjimo strategijos“[399] yra sunkiai kontroliuojamos. Teismai vien atsižvelgdami į kai kurių asmenų interesus negali taikyti galiojančių įstatymų arba, atvirkščiai, jų netaikyti. Vokietijos baudžiamosios teisės teoretikai teisingai pabrėžia, kad, darant tam tikras išvadas dėl netinkamo teisės normų taikymo ir iš to kylančio laisvės atėmimo iki gyvos galvos buvimo valstybės baudžiamuose įstatymuose netikslingumo, nepakanka vien atsižvelgti į teismų praktikoje pasitaikančias klaidas – būtina įsitikinti, kad buvo padaryti iš esmės klaidingi sprendimai[400]. Lietuvoje, kaip ir daugumoje šalių, prokuroras, advokatas ir teismas dėl pateikto kaltinimo turi teisę laisvai reikšti savo nuomonę, kuri praktikoje dažnai nesutampa. Todėl neretai ir kyla abejonių, ar paskirta aukščiausioji bausmė visada yra teisėta ir pagrįsta. Akivaizdu, kad lygybės įstatymui principo pažeidimas praktikoje yra sunkiai kontroliuojamas ir nustatomas. Žinoma, šie nusižengimai *per se* nereiškia, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė prieštarauja Konstitucijai. Būtina atsižvelgti į tai, kad su aukščiausiąja bausme, kaip absoliučia bausme, yra susijusios teisėtos kaltininko padėtį švelninančios „išsisukinėjimo strategijos“. Atkreiptinas dėmesys, kad vien neteisėtų „išsisukinėjimo strategijų“ ir galimų įvairių piktnaudžiavimų egzistavimas taip pat nedaro laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės prieštaraujančios Konstitucijai. Viena vertus, lygybės įstatymui principo pažeidimai gali būti iš dalies pašalinti įstatymuose numačius daugiau alternatyvių bausmių. Vadinasi, be sankcijoje egzistuojančios laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, visada turėtų būti numatomas

[398] Weber H.-M., Scheerer S. *Leben ohne Lebenslanglich*, S. 69.
[399] Šiuo atveju terminas „išsisukinėjimo strategijos“ suprantamas kaip nuteistojo arba jo gynėjų siekis išvengti griežtos bausmės paskyrimo, kai kada naudojantis tam tikrų pareigūnų, turinčių galimybę daryti įtaką bylos aplinkybių vertinimui, pagalba.
[400] Frielinghaus V. Die lebenslange Freiheitsstrafe und das Grundgesetz. *Vorgänge*, 1970, Nr. 6.

terminuotas laisvės atėmimas. Būtent taip ir yra sukonstruotos visos Lietuvos BK sankcijos, kuriose numatyta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė. Panašiai sankcijos konstruojamos ir Lenkijos, Švedijos baudžiamuosiuose kodeksuose, tačiau kai kuriose šalyse įstatymų leidėjas laikosi kitokios pozicijos. Antai Vokietijos baudžiamojo kodekso 211 paragrafe yra nustatyta griežtai apibrėžta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė už sunkų (kvalifikuotą) nužudymą (vok. *Mord*), tokia pat bausmė už kvalifikuotą nužudymą yra numatyta ir Prancūzijos baudžiamajame kodekse (pvz., 221-2, 221-3 straipsniuose).

Kita vertus, konstruodamas alternatyvias sankcijas įstatymų leidėjas preziumuoja, kad neteisėtos „išsisukinėjimo strategijos“ ir pareigūnų piktnaudžiavimai vis tiek egzistuos ir ateityje. Geriau, kad teisėjas turėtų galimybę pasirinkti ne tik iš tam tikrų normų (dėl to veikimas atskiro asmens interesais tampa dar akivaizdesnis), bet ir iš kelių sankcijų. Taigi galima manyti, kad tais atvejais, kai įstatymų leidėjas nusprendžia lygybės įstatymui principo taikymą užtikrinti nustatęs griežtas bausmės skyrimo sąlygas, kyla pavojus, kad dėl neteisėtų „išsisukinėjimo strategijų“ ir įvairių piktnaudžiavimų atsiras nelygybė taikant teisę. Tačiau neatmestina ir tikimybė, kad šis principas bus pažeistas ir baudžiamojo įstatymo taikytojui suteikus neribotą laisvę reikšti nuomones, dėl kurių bus sunkiau kontroliuoti teismo priimtus sprendimus, o kartais ir visiškai neįmanoma. Todėl tais atvejais, kai įstatymų leidėjas nenustato konkrečių bausmės skyrimo sąlygų, esant analogiškoms bylos aplinkybėms galimi skirtingi teismo sprendimai. Neatsitiktinai, daugumos baudžiamosios teisės teoretikų nuomone, kol neatsižvelgiama į lygybės įstatymui principą, negalima daryti kategoriškos išvados dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atitikties Konstitucijai. Pabrėžtina, kad išsamiau reikėtų panagrinėti, ar baudžiamajame įstatyme numatytos sankcijos iš esmės atitinka Konstituciją. Kaip minėta, įstatymų leidėjas gali elgtis dvejopai: arba normos sankcijose numatyti absoliučią bausmę ir siaurą veikimo laisvę ją skiriant (Vokietijos baudžiamasis kodeksas), arba numatyti alternatyvią sankciją ir teismams, atsižvelgus į individualią kaltę ir kitas bylos aplinkybes, palikti plačią veikimo laisvę (Lietuvos BK). Galima manyti, kad abu šie būdai visiškai neužkerta kelio lygybės įstatymui principo pažeidimams. Tačiau taip svarstant galima apskritai kelti mintį, ar lygybės įstatymui principas išvis įgyvendintinas. Autoriaus nuomone, vertėtų atlikti išsamią mokslinę šių klausimų analizę, tačiau jie nėra šio darbo tema.

5. Kitas problemos aspektas tas, kad, kaip ir mirties bausmės atveju, atimant laisvę iki gyvos galvos ne visuomet yra užtikrinamos pagrindinės asmens teisės. Kai kurių autorių nuomone, ši bausmė siejasi ne tik su pagrindine teise į laisvą asmenybės raišką (ar net tolesnį jos vystymąsi), bet ir su iš pirmo žvilgsnio nesusijusiomis žmogaus teisėmis į buto neliečiamumą, susirinkimų ir susivienijimų laisvę, susirašinėjimo paslapties išlaikymą arba profesijos pasirinkimo ir santuokos

sudarymo laisvę[401]. Laisvė dažnai siejama su teise kaip su subjektine (asmens) galimybe veikti. Pabrėžtina, kad žmogaus laisvės yra dvasinės, fizinės nepriklausomybės, sprendimų priėmimo laisvės prielaida, ir jos leidžia atlikti įvairius teisėtus veiksmus, įgyvendinti teisines galimybes įvairiose gyvenimo srityse (pvz., asmeninėje ir socialinėje, dorovinėje ir biologinėje, profesinėje ir politinėje)[402].

Tačiau iki šiol žmogaus teisių ir laisvių suvaržymo ribų problema nebuvo plačiau nagrinėjama, tai pagrindžiant paprastu argumentu: laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė esą priklauso seniausioms bausmių rūšims ir nėra jokio pagrindo dėl jos abejoti. Taigi šiuo metu teisės literatūroje vyrauja nuomonė, kad laisvės atėmimas iki gyvos galvos nepažeidžia esminių prigimtinių teisių turinio[403]. Kai kurie autoriai yra įsitikinę, kad laisvės atėmimu iki gyvos galvos ne tik nėra pažeidžiamos jokios žudikų teisės – ja yra žiauriai pasityčiojama iš visuomenės ir jai užkraunama sunki finansinė našta[404].

Šios nuomonės priešininkai pateikia argumentus, kuriais mėgina įrodyti, kad dėl ilgalaikio laisvės atėmimo yra pažeidžiamos pagrindinės asmens teisės, numatytos daugelio demokratinių šalių konstitucijose[405]. Savo argumentuose laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės priešininkai asmens subjektyvią ir vieną pagrindinių teisių – teisę į laisvę laiko absoliučia ir privaloma saugoti. Tačiau baudžiamosios teisės raida rodo, kad absoliučios teorijos negali būti beatodairiškai taikomos. XX a. lietuvių filosofas A. J. Greimas visiškai pagrįstai manė, kad laisvės problema gali kilti tik nelaisvės sąlygomis. „Jei žmogus kalba apie laisvę, siekia laisvės, vadinasi, jis jaučiasi nelaisvas. Laisvė yra istorinė, t. y. žmogiška, vertybė. Jokia istorinė visuomenė, jokia istorinė epocha neturi laisvės idėjos monopolio, negali didžiuotis įgyvendinusi laisvę. Absoliuti laisvė gali būti suprasta tiktai kaip „idealas“, kaip žmogaus asmenybės visapusiškas, totalinis suklestėjimas laisvų žmonių bendruomenėje“[406].

Todėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atveju gali iškilti tik teorinė vertybių prioriteto apmąstymo problema. Daugelis autorių tas pačias problemas, kurias vertino ir sprendė svarstydami mirties bausmės klausimus, iškėlė ir vertindami laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę[407]. Pabrėžtina, kad laisvė visada siejasi su atsakomybe, jos viena be kitos neegzistuoja. Vis dėlto ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atveju negalima nustatyti absoliutaus žmogaus teisių pažeidimo, bent jau tiek, kad šie pažeidimai negalėtų būti ištaisyti koreguojant

---

[401] Ibid., S. 209.
[402] Dambrauskienė G., Davulis T. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. D. 1. Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 134.
[403] Szumski J. Problem kary dożywotniego pozbawienia wolnosci. *Państwo i prawo*, 1996, nr. 1, s. 3–18.
[404] Смит М. Д. Смертная казнь в Соединенных Штатах. In *Криминология*, с. 714.
[405] Frielinghaus V. Die lebenslange Freiheitsstrafe und das Grundgesetz. *Vorgänge*, 1970, Nr. 6.
[406] Greimas A. J. Laisvės problema XX a. In *Lietuvos filosofinė mintis:* chrestomatija, p. 308.
[407] Pavyzdžiui, žr. Анисимов Л. Н., Анисимов А. Л. Смертная казнь как востребованное обществом наказание и превентивная мера (международные и внутригосударственные аспекты). In *Право на смертную казнь*, 2004.

aukščiausiosios bausmės vykdymą. Prioriteto tokioms vertybėms, kaip asmens teisė į laisvę, suteikimas kalbant apie laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę taip pat gali prieštarauti visuomenės požiūriui ir jos esminiam interesui iki minimumo apriboti nužudymų galimybę. Todėl šiuo atžvilgiu vargu ar gali būti pateisinamos abejonės dėl šios bausmės egzistavimu daromo esminio pagrindinių žmogaus teisių pažeidimo. Šiame kontekste paminėtinas Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, kuriame yra konstatuota: „Valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves, garantuoti viešąjį interesą, todėl vykdydama savo funkcijas ir veikdama visos visuomenės interesais valstybė turi priedermę užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių, kitų Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių, kiekvieno asmens ir visos visuomenės veiksmingą apsaugą *inter alia* nuo nusikalstamų kėsinimųsi <...>. Jeigu valstybė nesiimtų deramų veiksmų, kuriais siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, būtų griaunamas pasitikėjimas valstybės valdžia, įstatymais, didėtų nepagarba teisinei tvarkai, įvairiems socialiniams institutams. Todėl pagal Konstituciją valstybė <...> turi ne tik teisę, bet ir priedermę imtis įvairių teisėtų priemonių, užkertančių kelią nusikaltimams <...>“[408]. Taigi, laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme siekdamas apginti visuomenės interesą, įstatymų leidėjas kartu privalo paisyti ir kiekvieno nuteisto asmens teisių bei laisvių tiek, kiek tai išplaukia iš diferencijuoto teisinio reguliavimo ir skirtingos baudžiamosios atsakomybės už labai sunkius nusikaltimus nustatymo.

6. Įstatymų leidėjas, reguliuodamas baudžiamosios atsakomybės santykius ir nustatydamas bausmes už padarytas nusikalstamas veikas, turi plačią diskreciją, tačiau jo sprendimų priėmimo laisvė nėra absoliuti: įstatymų leidėjas turi paisyti prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių, Konstitucijoje įtvirtintų normų ir principų, taip pat iš jos kylančių teisės sistemos nuoseklumo, vidinio neprieštaringumo imperatyvų. Teisūs autoriai, kurie pabrėžia, kad įstatymų leidėjas, normos sankcijoje numatydamas laisvės atėmimą iki gyvos galvos, turi numatyti ir ypač griežtus šios bausmės skyrimo kriterijus. Tačiau iki šiol lieka ginčytinas klausimas, kiek apriboti tam tikrų asmenų pagrindines teises turi teisę įstatymų leidėjas, motyvuodamas visuomenės interesais, ar nėra būtina taikyti griežtesnius teisėkūros standartus, kurie sudarytų kliūčių pateisinti pagrindinių žmogaus teisių apribojimą ir taip galėtų susiaurinti įstatymų leidėjo diskreciją. Pavyzdžiui, už tam tikras veikas kaltininkui gali būti apribota teisė verstis profesija, jeigu tai naudinga visuomenės

[408] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

gerovei, t. y. jeigu profesijos pasirinkimo laisvės apribojimas apsaugotų svarbias visuomenės vertybes. Tačiau ir šiais atvejais įstatymų leidėjas turėtų pasirinkti tokią apribojimo formą, kuri kuo mažiau pakenktų pagrindinei žmogaus teisei. Kartu įstatymų leidėjas turėtų garantuoti, kad pagal galiojančias konstitucines normas sankcijoje nustatytas asmens teisių apribojimas būtų proporcingos padarytai nusikalstamai veikai, t. y. nustatytas teisių apribojimas būtų būtinas demokratinėje visuomenėje ir tinkamas siekiamiems teisėtiems bei visuotinai svarbiems tikslams, jis nevaržytų asmens teisių labiau negu reikia bausmės tikslams pasiekti ir apsaugotų asmenį nuo nereikalingų apribojimų. Kuo intensyviau baudžiamoji teisė reguliuoja asmens veikimo laisvę, tuo atsargiau reikėtų vertinti teisės taikytojo (teismo) nurodytas teisių ir laisvių apribojimo priežastis. Suprantama, labiausiai asmenų pagrindinės teisės ir laisvės apribojamos jiems paskyrus griežčiausias bausmes. Nuteisus asmenį mirties bausme, neabejotinai yra pažeidžiama jo teisė į gyvybę ir kartu apribojamos visos su gyvybe susijusios pagrindinės teisės ir laisvės. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė nesukelia tokių sunkių padarinių (jei nebus kreipiama dėmesio į teiginius, kad ši bausmė sunaikina žmogaus asmenybę), tačiau neginčytina, kad ji taip pat ženkliai riboja pagrindines nuteistojo teises ir laisves. Kai kurie autoriai (E. Grabitzas), svarstydami šią problemą, pateikia kriterijus, kuriais teismas turi vadovautis skirdamas griežčiausią bausmę, būtent: 1) pagrindinių nuteistojo teisių apribojimo intensyvumas; 2) šio apribojimo įtaka nuteistojo asmenybei; 3) visuomenės gerovės interesų svarba; 4) nuteisto asmens individualūs interesai, kuriuos apsaugo pagrindinės laisvės garantijos[409]. Taigi teismas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę gali skirti tik kiekvienu konkrečiu atveju nuodugniai įvertinęs visus šiuos kriterijus. Autoriaus nuomone, šiuos kriterijus būtina įvertinti skiriant kiekvieną kriminalinę bausmę.

7. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos atveju griežtą kaltininko kūno judėjimo laisvės apribojimą lemia valstybės interesas apsaugoti potencialių aukų teisinius gėrius. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė iš tikrųjų reiškia „iki gyvos galvos“, vadinasi, ši pagrindinė teisė yra atimama galutinai. Minėta, kad laisvės apribojimas turi įtakos kitoms pagrindinėms žmogaus teisėms, pavyzdžiui, teisei į privataus gyvenimo neliečiamumą, laisvei reikšti įsitikinimus ir t. t. (pagrindinės teisės ir laisvės yra nustatytos Konstitucijos 21–26 straipsniuose). Žinoma, kaltininkui visos pagrindinės teisės visiškai nėra atimamos. Tai, kiek nuteistasis gali naudotis pavienėmis pagrindinėmis teisėmis, visų pirma priklauso nuo bausmės vykdymo teisinio reguliavimo. Be to, pasak G. Kaiserio, panaikinus laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, – išskyrus priemones, kurios taip pat yra susijusios su laisvės atėmimu, – neliktų jokios specialios prevencinės priemonės, galutinai apsaugančios gyventojus nuo tolesnių nusikalstamų asmens veiksmų[410]. Net

[409] Grabitz E. Der Grundsatz der Verhaltnismässigkeit in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsreichts. *Archiv des öffentlichen Rechts,* 1973, Nr. 98, S. 568.
[410] Kaiser G. *Kriminologie,* S. 720–721.

jei ir kyla abejonių dėl atgrasančio šios bausmės poveikio arba jos suderinamumo su žmogaus orumo principo įgyvendinimu, vis dėlto negalima visiškai pagrįsti jos neatitikties Konstitucijai. Todėl šiuo atveju tokia kategoriška ir aiški kaltininkui palanki išvada, kaip mirties bausmės atveju, nėra prasminga.

Dar kartą pabrėžtina, kad aukščiausiąja bausme laikant laisvės atėmimą iki gyvos galvos išlieka galimybė patikrinti visas bylos aplinkybes ir gali būti svarstomos perspektyvos šią bausmę apriboti laiko atžvilgiu. Neatsitiktinai naujojo BK 51 straipsnio 2 dalyje yra nurodyta: jeigu baudžiamasis įstatymas numato galimybę švelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, sušvelnintos laisvės atėmimo bausmės terminas negali būti trumpesnis negu 25 metai. Vadinasi, įstatymų leidėjas, numatydamas galimybę po 25 metų paleisti kaltininką, jam palieka viltį išeiti į laisvę[411]. Tokia praktika yra daugelyje pasaulio šalių, antai Suomijoje kalėjimas iki gyvos galvos dažniausiai yra tik 11 metų nelaisvės.

Minėta, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kaip aukščiausioji, turi tokį pranašumą, kad neteisingi nuosprendžiai ne tik yra teoriškai patikrinami, bet ir gali būti koreguojami. Žinoma, dėl neteisingo nuosprendžio patirta neteisybė nebus panaikinta arba neteisėtai kalėjime išbūtas laikas nebus sugrąžintas, vis dėlto klaidos padariniai iš dalies gali būti sušvelninti teisingai kompensavus dėl nepagrįsto laisvės atėmimo patirtą žalą. Todėl tam tikrais atvejais iš esmės yra galimybė, vadovaujantis BPK normomis, vėl atnaujinti baudžiamąjį procesą. Siekdamas išvengti neteisingų sprendimų, Lietuvos įstatymų leidėjas BPK XI dalies XXXIII skyriuje „Baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių“ numatė galimybę vėl atnaujinti bylą. Ši galimybė suteikiama, kad būtų atkurtas pažeistas teisingumas. Kartu pabrėžtina, kad dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių gali būti peržiūrimi visų be išimties teismų priimti įsiteisėję sprendimai. Galimybė atnaujinti procesą šioje monografijoje nagrinėjama kaip vienas iš laisvės atėmimo iki gyvos galvos pranašumo, palyginti su mirties bausme, įrodymas.

Baudžiamąjį procesą galima atnaujinti pagrįstai įsitikinus, kad esama aplinkybių, dėl kurių galėjo būti priimtas neteisingas nuosprendis[412]. Galimybės atnaujinti bylas yra numatytos ir daugelio užsienio valstybių įstatymuose. Pavyzdžiui, pagal Vokietijos BPK įsiteisėjusiu teismo

[411] Deja, įstatymų leidėjas naujajame BK nenumatė šios nuostatos konkretaus taikymo atvejų.

[412] Šios aplinkybės yra nurodytos Lietuvos BPK 444 straipsnyje. Naujai paaiškėjusios aplinkybės, dėl kurių galima panaikinti nuosprendį ar nutartį ir atnaujinti baudžiamąją bylą, yra šios: 1) įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu nustatytas liudytojo ar nukentėjusiojo parodymų arba ekspertizės akto melagingumas, taip pat kitų įrodymų, kuriais paremtas nuosprendis ar nutartis, netikrumas; 2) įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu nustatyta, kad nagrinėdami bylą teisėjai nusikalstamai piktnaudžiavo; 3) įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu nustatyta, kad atlikdami ikiteisminį tyrimą pareigūnai nusikalstamai piktnaudžiavo ir dėl to buvo priimtas neteisėtas ir nepagrįstas nuosprendis. Pabrėžtina, kad jų sąrašas nėra baigtinis ir tokiomis gali būti laikomos kitokios aplinkybės, kurios teismui priimant nuosprendį ar nutartį nebuvo ir negalėjo būti žinomos, nors ikiteisminis tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme buvo atliktas išsamiai, ir kurios vienos arba kartu su anksčiau nustatytomis aplinkybėmis įrodo, kad nuteistasis yra nekaltas arba kad jo padaryta nusikalstama veika yra lengvesnė arba sunkesnė negu ta, už kurią jis nuteistas, taip pat kurios įrodo, kad išteisintasis arba asmuo, kurio byla nutraukta, yra kaltas.

nuosprendžiu užbaigtas procesas gali būti atnaujintas paaiškėjus naujoms aplinkybėms, būtent: dokumentas, kuriuo buvo remtasi parengtinio nagrinėjimo metu, yra suklastotas, liudytojas arba ekspertas pažeidė priesaikos prievolę arba tyčia pateikė priesaiką laužančius parodymus, teisėjas arba tarėjas teikė paramą byloje ir pažeidė tarnybinę prievolę[413].

Esant šioms aplinkybėms bei jų nulemtoms proceso klaidoms ir kartu nustačius neteisingo nuosprendžio priėmimo faktą yra suteikiama galimybė tą nuosprendį pakoreguoti, t. y. priimti teisingą nuosprendį. Taigi galima teigti, kad tam tikru atveju jau priimtas ir įstatymo galia ginamas sprendimas gali būti pakeistas vien dėl to, kad tai būtina teisingumui.

Taigi esminis laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pranašumas, palyginti su mirties bausme, yra galimybė aiškiai neteisingą nuosprendį koreguoti priimant naują, kuriuo ištaisomos padarytos klaidos.

8. Vertinant vien istoriniu požiūriu mirties bausmė buvo pripažinta ir dažnai taikoma, dėl jos iki pasirodant C. Beccarios knygai „Apie nusikaltimus ir bausmes“ Europoje iš esmės nebuvo abejojama. Tačiau pabrėžtina, kad požiūriui į žmogaus teises ir laisves evoliucionuojant aukščiausiųjų bausmių vertinimas negali būti apribotas vien istorine analize ir tradicijų nagrinėjimu. Šiuo metu daugumos Europos valstybių teisėje laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra aukščiausioji bausmė, tačiau ir jos atitiktimi konstitucijai jau abejojama. Mirties bausmės problematika tiek Lietuvoje, tiek daugumoje kitų šalių iškyla tik dėl galimo pakartotinio jos įvedimo užtikrinant visuomenės saugumą nuo teroristų išpuolių. Antai JAV, Japonijoje, Rusijoje mirties bausmė dėl savo sunkumo iš kitų bausmių išsiskiria taip pat, kaip ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Vakarų Europoje. Būtent dėl to ir kyla klausimas, ar abi griežčiausios bausmės neprieštarauja konstitucijai.

Kaip minėta, tiek mirties bausmė JAV, tiek laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Europoje vertinamos kaip neprieštaraujančios konstitucijai. Tačiau netgi tuomet, kai įtvirtina visuotinai pripažintas vertybes, konstitucija kinta, todėl anksčiau laikytos neprieštaraujančiomis jai bausmės vėliau gali imti kelti abejonių dėl konstitucingumo. Konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis šios normos buvo pažangus reiškinys, tačiau šiandien jų nepakanka, atsirado naujų socialinių-teisinių realijų, todėl kyla daugiau ir konkretesnių problemų. Pavyzdžiui, JAV, arba amerikietiškoji, Konstitucija atsirado tuomet, kai mirties bausmė kaip absoliuti sankcija dar buvo savaime suprantama. Vokietijos Pagrindinis Įstatymas gerokai „jaunesnis“, todėl jį labiau paveikė po Antrojo pasaulinio karo vykusi žmogaus teisių raida, nulėmusi perėjimą prie humaniškesnių bausmių[414]. Būtent tuo laikotarpiu yra įvykę lemiamų pakyčių ginant žmogaus teises, todėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atitiktis Konstitucijai taip pat nebetraktuojama kaip savaime

[413] Goda G. *Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai:* mokomoji priemonė. Vilnius: Saulužė, 1997, p. 25.
[414] Kaiser G. *Kriminologie,* S. 1041–1048.

suprantama. Žmogaus teisės dabar yra tapusios ne tik atskiros valstybės, bet ir visos žmonijos saugoma vertybe. Žmogaus teisių samprata darosi universalesnė. Liberalioji žmogaus teisių koncepcija, grindžiama prigimtinės teisės samprata, pamažu įsigali didžiojoje pasaulio dalyje.

Šiuo metu tiek JAV, tiek kai kurių Europos šalių teisininkai siūlo įvairių galimybių tobulinti konstituciją. Teisės specialistai neabejoja, kad svarstant aukščiausiosios bausmės atitikties šių dienų realijoms klausimą visų pirma yra vertinamos, o kai kada ir iš naujo aiškinamos, konstitucijose įtvirtintos normos. Pabrėžtina, kad konstitucinės normos tiesiogiai taikomos sprendžiant žemesnio lygmens normų atitikties ar neatitikties konstitucijai problemą. Konstituciniai teismai, kurie visų pirma išaiškina pagrindinės normos prasmę, konstitucijos nuostatų turinį, padaro šias normas akivaizdesnes ir sukonkretina jų ribas. E. Jarašiūno nuomone, tai yra universali teisinė taisyklė, būdinga bet kokių teisės normų taikymui, tuo labiau kad konstitucinės normos yra nepaprastai lakoniškos, glaustos, dažnai skamba kaip sentencija. Jos kartais ne visai panašios į baigtines teisės normas, kaip yra siūloma teisės teorijoje, todėl turi būti tikslinamos paisant konstitucijos vertybių sistemos[415]. Žinoma, yra konstitucinių vertybių įvertinimo problema. Jokie vertintojai, tarp jų ir konstitucinio teismo teisėjai, nėra visiškai nešališki. Jiems įtaką daro įvairios gyvenimo aplinkybės ir jie išreiškia savo nuomonę, kuri neretai gali skirtis nuo kitų vertintojų nuomonės. Dažnai konstitucijos aiškinimui įtakos turi tokios aplinkybės kaip užkulisinė suinteresuotųjų grupių veikla, teisėjų elgesys arba teisės sluoksniuose vyraujanti nuomonė, tarptautinės teisės raida ir t. t. Todėl galima pastebėti, kad JAV, Rusijos ir Europos teisininkai skirtingai vertina tą patį reiškinį. Galima teigti, kad, pavyzdžiui, JAV Aukščiausiajame Teisme reiškiasi konservatyvi tendencija, varžanti įstatymų leidybos priemonių atitikties Konstitucijai tikrinimą visų pirma atsižvelgiant į subjektyvias Konstitucijos kūrėjų idėjas ir faktinį įstatymų leidėjų bei prisiekusiųjų žiuri elgesį. Europos valstybėse, taip pat ir Lietuvoje, konstitucinės normos dažnai yra vertinamos remiantis labiau absoliučiais kriterijais, kurie labiau atitinka pokarinės Europos raidos tendencijas. Šiose valstybėse žmogaus gyvybė oficialiai vertinama kaip absoliuti vertybė, o teisė į gyvybę – kaip absoliuti ir nepažeidžiama prigimtinė teisė. Būtent dėl šio suvokimo visuotinai yra konstatuojamas mirties bausmės prieštaravimo konstitucinėms normoms faktas. Visuomenės saugumas Europos valstybėse pripažįstamas svarbiu aspektu, tačiau, skirtingai nei JAV, neteigiama, kad šis aspektas yra vyraujantis ir bet kuri prigimtinė žmogaus teisė, iš jų ir teisė į gyvybę, yra mažiau svarbi nei galimybė užtikrinti visuomenės saugumą. Būtent šie nuomonių skirtumai ir lemia tai, kad Europos šalyse, ne taip, kaip daugumoje JAV valstijų, mirties bausmė yra panaikinta ir siekiama kiek įmanoma sumažinti galimybę ją vėl įvesti. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė šiuo metu nė vienoje valstybėje

[415] Jarašiūnas E. Apie konstitucinės justicijos funkcijas. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė.* Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 143.

dar nėra įvertinta kaip prieštaraujanti konstitucijai. Tai visų pirma lemia šia bausme pažeidžiamų prigimtinių teisių svarbos ir visuomenės saugumo užtikrinimo svarbos palyginimas. Jau minėta, kad, skirtingai nei mirties bausmė, laisvės atėmimui iki gyvos galvos nebūdingas neatšaukiamumas ir jis nepažeidžia pagrindinės prigimtinės asmens teisės – teisės į gyvybę. Tačiau, atsižvelgiant į požiūrio į žmogaus teises ir laisves evoliuciją, galima daryti prielaidą, kad ateityje gali pasikeisti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės ir jos prieštaravimo konstitucinėms vertybėms vertinimas. Iš dalies šį procesą galima stebėti ir dabar: kai kurių valstybių įstatymuose laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra terminuoto laisvės atėmimo alternatyva, ir yra numatyta galimybė nuteistus šia bausme asmenis lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą. Tokio sprendimo būtinybė pabrėžiama 1976 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucijoje, kurioje nurodoma, kad svarbu (kai tik tai yra įmanoma) kiekvienu atveju, kai nuteistasis yra nubaustas ilgalaikiu laisvės atėmimu, taip pat ir kalėti iki gyvos galvos, išnagrinėti galimybę, „ne vėliau kaip praėjus 8–14 kalinimo metų ir periodiškai tai pakartojant“, lygtinai atleisti jį nuo tolesnio bausmės atlikimo[416].

Pateikiant argumentus dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės taip pat paminėtina, kad Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute, priimtame 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui, už šio teismo jurisdikcijai priklausančius labai sunkius nusikaltimus (genocido nusikaltimus, nusikaltimus žmoniškumui, karo ir agresijos nusikaltimus) yra numatyta galimybė skirti vieną iš dviejų alternatyvių laisvės atėmimo bausmių: „a) laisvės atėmimą nustatytą skaičių metų, bet ne ilgiau kaip 30 metų; arba b) laisvės atėmimą iki gyvos galvos, jei tai pateisinama labai sunkiu nusikaltimu ir nuteistojo asmenybe“ (77 straipsnis). Tačiau Romos statuto 110 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad Tarptautinis baudžiamasis teismas turi teisę nuspręsti sumažinti bausmę nuteistajam ir, išklausęs jį, priimti sprendimą. Svarbi yra šio straipsnio 3 dalies nuostata: „Nuteistajam atlikus du trečdalius bausmės arba, jei jam paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, iškalėjus 25 metus, Teismas peržiūri bausmę ir sprendžia, ar ją sumažinti. Nesukakus nurodytiems terminams bausmė neperžiūrima.“ Bet jeigu per pirmąjį peržiūrėjimą pagal šio straipsnio 3 dalį Tarptautinis baudžiamasis teismas nusprendžia, kad netikslinga sutrumpinti bausmę, vėliau jis reguliariai, praėjus kiek laiko ir vadovaudamasis Proceso ir įrodinėjimo taisyklėse nustatytais kriterijais, vėl svarsto bausmės sutrumpinimo klausimą[417]. Taigi Romos statutas ne tik nustato konkrečius terminus, kada laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė gali būti švelninama, bet ir numato pakartotines galimybių švelninti bausmę atnaujinimo procedūras.

[416] Wilk L. Kara dożywotniego pozbawienia wolnosci i problemy jej lagodzenia. *Państwo i prawo*, 1998, nr. 6, s. 26.
[417] 1998 m. liepos 17 d. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165.

Todėl visiškai teisus yra G. Švedas, teigiantis, kad šių dienų Lietuvos teisinės nuostatos neatitinka Jungtinių Tautų 1995 m. rekomendacijoje „Dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos“ įtvirtintų principų, kad įstatymuose turėtų būti numatyta „<...> galimybė pakeisti laisvės atėmimą iki gyvos galvos terminuotu laisvės atėmimu, kai yra atlikta nustatyta minimali bausmės dalis“[418].

Atsižvelgdamas į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, Europos Tarybos Ministrų Komitetas 2006 m. sausio 11 d. priėmė naujas Europos kalinimo taisykles, kuriose griežčiau vertinama valstybės pareiga užtikrinti tinkamas kalinimo sąlygas. Pažymėtina, kad vienas pagrindinių Europos kalinimo taisyklėse įtvirtintų principų yra tas, kad kalinių žmogaus teises pažeidžiančių kalinimo sąlygų negalima pateisinti lėšų trūkumu. Valstybė turi užtikrinti, kad jos teisė ir praktika atitiktų Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas bei jos taikymą kontroliuojančių institucijų praktiką, ir vadovautis Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijose išdėstytais principais[419].

Vertinant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę žmogaus teisių apsaugos požiūriu paminėtina ir tai, kad ilgą laiką ši bausmė buvo atliekama tik kalėjime. Naujuosiuose BK ir Bausmių vykdymo kodekse (BVK) yra įtvirtinta nuostata, kad, pirmuosius 10 metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atlikę kalėjime, nuteistieji gali būti perkelti į pataisos namus tęsti bausmės atlikimo (BK 51 straipsnio 3 dalis ir BVK 165 straipsnio 1 dalis). 2004 m. gegužės 5 d. iš Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo į Pravieniškių 2-uosius pataisos namus buvo perkelti pirmieji keturi nuteistieji, kuriems teismo sprendimu buvo skirta ši griežčiausia bausmė, vėliau buvo perkelta ir daugiau asmenų. Pabrėžtina, kad tokia galimybė atsiranda tik tada, kai nuteistieji įvykdo dar vieną būtiną nuteistųjų perkėlimo sąlygą – kalėjime nepriekaištingai elgiasi. Šiais atvejais administracija, atsižvelgdama į elgesį ir saugumo reikalavimus, rašo teikimą apylinkės teismui, kuris ir sprendžia, ar galima nuteistąjį perkelti į pataisos namus.

Tačiau dėl šios gana pažangios nuostatos Seimo kontrolieriai yra gavę ir skundų. Pavyzdžiui, tiriant nuteistųjų iki gyvos galvos, laisvės atėmimo bausmę atliekančių Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose, skundus dėl jų laikymo sąlygų paaiškėjo, kad penki iš devynių 2005 m. įstaigoje laikytų nuteistųjų iki gyvos galvos jų pačių prašymu buvo izoliuoti nuo kitų asmenų. BVK 70 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad tuo atveju, jei nuteistasis raštu prašo pataisos įstaigos administraciją dėl svarbių priežasčių laikyti jį izoliuotą nuo kitų nuteistųjų, pataisos įstaigos direktorius turi teisę nutarimu perkelti tokį nuteistąjį į kamerų tipo patalpas, ir toks perkėlimas nėra nuobauda. Nuteistieji į Pravieniškių 2-uosius pataisos namus iš Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo buvo pervežti remiantis BVK 165 straipsnio 1 dalies nuostata, kad pirmuosius dešimt

[418] Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais. *Teisė,* 2005, t. 56, p. 83.
[419] Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2005 metų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/MOMYXPXE.PDF> [žiūrėta 2007 01 30].

metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atlikę nuteistieji, atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu bei saugumo reikalavimus ir kai yra kalėjimo administracijos teikimas, apylinkės teismo nutartimi gali būti perkelti į pataisos namus tęsti bausmės atlikimo. Tačiau kai kurie iš jų neįstengė prisitaikyti prie laikymo sąlygų Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose ir panoro toliau atlikti laisvės atėmimo bausmės grįžti į Lukiškių tardymo izoliatorių-kalėjimą[420]. Deja, to padaryti neįmanoma, nes BK, BVK ir kituose galiojančiuose teisės aktuose tokia galimybė nenumatyta. Vis dėlto nuteistiesiems iki gyvos galvos, taip pat ir nuteistiesiems terminuotu laisvės atėmimu, remiantis BVK 69 straipsniu, turėtų būti užtikrinama galimybė dėl ligos ar kitų išimtinių aplinkybių, kliudančių nuteistąjį laikyti toje pačioje pataisos įstaigoje, būti perkeltiems iš vienos pataisos įstaigos į kitą. Tokiomis aplinkybėmis galėtų būti ne tik sunki liga, bet ir kylantys laisvės atėmimo vietose konfliktai, dėl kurių atliekantis laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę nuteistasis negali adaptuotis ir iškyla pavojus jo fizinei ar psichinei sveikatai. Taigi, viena vertus, įstatymų leidėjo priimtas bausmės atlikimą palengvinančias nuostatas, kurios turėtų sušvelninti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme nuteistųjų būtį, būtų galima vertinti pozityviai. Tačiau, kita vertus, dėl padarytų teisėkūros klaidų, kurios ne tik suniveliavo gerą idėją, bet ir pažeidė esmines šia bausme nuteistų asmenų teises, priimtos įstatymų nuostatos yra diskutuotinos. Pabrėžtina, kad žmogiškoji egzistencija visuomet yra tam tikroje situacijoje. Čia pravartu prisiminti filosofą K. Jaspersą, kuris situacijas apibūdina kaip būsenas, į kurias patenka žmogus kaip gamtinė ir socialinė būtybė (vok. *Dasein*) ir kurios arba riboja jį, arba atskleidžia jo egzistencijai naujas galimybes. Žmogus turi turėti galimybių įveikti arba apeiti vienas situacijas, kad patektų į kitas, kurios būtų priimtinos jo gyvenimui laisvės atėmimo vietoje. Tai turėtų būti jam įprastos situacijos, iš kurių susideda nuteistojo gyvenimas, bet kurios to gyvenimo neapsunkina. Konfliktinės situacijos, kaip „neįveikiama siena“ iškylančios dėl įkalinimo įstaigų subkultūros poveikio ar teisės aktų netobulumo, kurių nuteistasis negali keisti, apeiti arba įveikti, sukelia jam neperspektyvias arba ribines situacijas, turinčias lemiamą poveikį psichinei būsenai. Jeigu įstatymų leidėjas nepataisys minėtų BK nuostatų, iškyla grėsmė, kad šių asmenų baudžiamosios atsakomybės realizavimą komplikuos papildomi sunkumai ir bus praradimų, kurie nėra paskirtos bausmės turinio sudedamoji dalis. Dėl to kyla abejonių, ar BK ir BVK nuostatos, reglamentuojančios laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, neprieštarauja Konstitucijai, kuri garantuoja nuteistojo teisę į žmogaus orumą atitinkančias bausmės vykdymo sąlygas.

Taigi galima teigti, kad tiek mirties bausmė, tiek laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra gana žiaurios bausmės, daugelio teisės specialistų nuomone, pažeidžiančios pagrindines žmogaus teises, vis dėlto šių bausmių negalima vertinti absoliučiai vienodai. Laisvės atėmimui iki gyvos galvos, skirtingai nei mirties bausmei, nėra būdinga labiausiai kritikuotina šios savybė – absoliutus

[420] Ibid.

neatšaukiamumas, dėl to iš dalies galima ištaisyti teismo klaidas. Kita vertus, visuomenės narių sąmonėje laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmei įsitvirtinus kaip pakankamai psichologinei mirties bausmės alternatyvai, gali ir nebūti mirties bausmės recidyvo. Kartu, siekiant pašalinti abejones dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos atitikties Konstitucijai, būtina Lietuvos baudžiamajame įstatyme numatyti minimalų bausmės terminą (pvz., 14 arba 20 metų), kuriam praėjus nuteistajam būtų suteikta galimybė būti lygtinai atleistam nuo tolesnio šios bausmės atlikimo[421].

BAUDŽIAMOJO POVEIKIO PRIEMONĖS KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA

Nusikalstamų veikų diferencijavimas pagal jų sunkumą teisės istorijoje žinomas jau nuo senų laikų. Antai Vokietijos 1530 m. Karolio V baudžiamajame teisyne, arba *Constitutio Criminalis Carolina*, buvo formalizuotas skirtumas tarp *causae maiores* ir *causae minores* veikų.

[421] Užsienio šalių teisėje šis minimalus bausmės atlikimo terminas dažniausiai yra 15 metų, tik Italijoje jis ilgesnis – 20 metų. O štai Didžiojoje Britanijoje nėra nustatyta jokio minimalaus laikotarpio – įkalintasis iki gyvos galvos bet kuriuo momentu gali būti lygtinai atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo, tačiau bandomasis laikotarpis tokiu atveju trunka iki gyvenimo pabaigos. Prancūzijoje lygtinis atleidimas nuo bausmės iš esmės įmanomas po 15 kalinimo metų, tačiau ypatingais atvejais teismai gali jį pratęsti iki 18 metų. Žr. Szumski J. Problem kary dożywotnego pozbawienia wolnosci. *Państwo i prawo*, 1996, nr. 1. Europos Taryba rekomenduoja lygtinio atleidimo nuo bausmės klausimą svarstyti praėjus 8–14 metų nuo bausmės atlikimo pradžios.

Šis skyrimas jau tais laikais turėjo teisinių pasekmių, kadangi atsižvelgiant į jį buvo parenkamos bausmės: fizinės bausmės, mirties bausmė, piniginės baudos, trumpalaikis areštas ir kt. Prancūzijos 1810 m. baudžiamasis kodeksas visas nusikalstamas veikas skirstė į tris grupes: nusikaltimus (pranc. *crimes*), baudžiamuosius nusižengimus (pranc. *délits*) ir baudžiamuosius pažeidimus (pranc. *contraventions*). Tokia trejopo skirstymo sistema, be Prancūzijos, yra išlikusi Belgijoje, Graikijoje, Liuksemburge ir San Marine. Kitos Vakarų Europos valstybės (Austrija, Nyderlandai, Vokietija ir kt.) savo baudžiamuosiuose įstatymuose nusikalstamas veikas daugiausia skirsto į dvi grupes. Pasak J. Pradelio, dualistinę sistemą įtvirtinę įstatymų leidėjai lengviausiems baudžiamiesiems pažeidimams dažnai taikydavo administracinį režimą, kuris iš esmės švelnino atsakomybę. Todėl plačiąja prasme vis vien egzistuoja trys nusikalstamų veikų rūšys. Dvi sunkiausių nusikalstamų veikų rūšys priklauso baudžiamajai teisenai, o trečioji paprastai priskiriama administracinei kompetencijai[422].

Šiuo požiūriu Lietuva nebėra išimtis. Įsigaliojus naujajam BK, visos nusikalstamos veikos skirstomos į baudžiamuosius nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Tiesą sakant, rengiant naująjį BK norėta ne tiek lygiuotis į kitas Europos valstybes, kiek atsižvelgti į tai, kad tokia sistema geriau atspindi kaltininko elgesio niuansus, leidžia švelninti baudžiamąją atsakomybę ir išvengti dvigubos veikos teisinio statuso, t. y. išvengti situacijos, kai atsakomybė už tą pačią veiką yra numatyta ir ATPK, ir BK. V. Piesliakas pagrįstai pabrėžia, „kad įvesta baudžiamojo nusižengimo sąvoka nereiškia, kad bandoma nustatyti visų iki tol buvusių administracinių ir drausminių nusižengimų nusikalstamumą. Tačiau prireikė įvertinti daugelio veikų, turinčių dvigubą teisinį statusą, pavojingumą ir nuspręsti, ar tai veikai suteikti tik nusikalstamos veikos (nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo), ar tik kitokio teisės pažeidimo (paprastai administracinio) statusą“[423].

Pabrėžtina, jog naujajame BK buvo nustatyta ir tai, kad už baudžiamąjį nusižengimą laisvės atėmimo bausmė, išskyrus areštą, neskiriama. Tai *inter alia* reiškia, kad įstatymų leidėjas, viena vertus, apribojo teismo galimybę už mažiau pavojingą veiką skirti laisvės atėmimo bausmę, kita vertus, jis sudarė naujas prielaidas asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės. Pavyzdžiui, BK 39 straipsnyje nustatyta, kad asmuo, padaręs baudžiamąjį nusižengimą arba neatsargų nusikaltimą, teismo motyvuotu sprendimu gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu: pirmą kartą padarė nusikalstamą veiką, yra ne mažiau kaip dvi atsakomybę lengvinančios aplinkybės (numatytos BK 59 straipsnio 1 dalyje) ir nėra atsakomybę sunkinančių aplinkybių. Tačiau šiuo atveju atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nėra absoliutus, nes BK

[422] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 218–219.
[423] Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, kn. 1, p. 135.

67 straipsnyje įstatymų leidėjas nurodė, kad pilnamečiam asmeniui, nurodytais pagrindais atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės, gali būti skiriamos baudžiamojo poveikio priemonės.

1. Minėta, kad baudžiamoji atsakomybė – tai visų pirma valstybės prievartos taikymas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui ir kartu šio asmens padaryto nusikalstamo elgesio pasmerkimas. Šio pasmerkimo išraiška – apkaltinamajame nuosprendyje numatyti asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymai, taip pat apribojimai, kylantys iš asmens teistumo. Baudžiamoji atsakomybė dažnai apibrėžiama kaip asmens, dalyvavusio darant nusikalstamą veiką, pareiga prisiimti baudžiamąsias teisines pasekmes ir atlikti bausmę[424]. Tačiau toks baudžiamosios atsakomybės suvokimas faktiškai nekeičia jos realizavimo sampratos. Baudžiamoji atsakomybė realizuojama per baudžiamųjų teisinių pasekmių ir bausmės taikymą asmeniui, dalyvavusiam darant nusikalstamą veiką. Todėl baudžiamosios atsakomybės realizavimas suprantamas kaip teisinės nusikalstamos veikos padarymo pasekmės, pvz.: nuosprendžio paskelbimas valstybės vardu, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, teistumas, atleidimas nuo bausmės ar atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Nagrinėjant baudžiamosios atsakomybės realizavimo problematiką Lietuvos baudžiamojoje teisėje, atsiranda keli neaiškumai. Vienas iš jų galėtų būti suformuluotas pateikiant klausimą, ar baudžiamojo poveikio priemonės, numatytos BK 67 straipsnyje, yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma.

2. Apskritai BK reglamentuotos baudžiamosios teisinės pasekmės turėtų būti vertinamos kaip valstybės reakcija į kaltai padarytą, baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, t. y. kaip reakcija, proporcinga nusikalstamos veikos pavojingumui. Todėl BK įtvirtinta poveikio priemonių sistema iš dalies gali būti pripažinta dualistine, kadangi baudžiamoji atsakomybė realizuojama taikant ir kriminalines, ir pataisymo, asmenybės resocializacijos priemones. Pagal teisinę prigimtį įstatymų leidėjas BK numatė skirtingas prievartos priemones: 1) bausmes; 2) baudžiamojo poveikio priemones; 3) auklėjamojo poveikio priemones; 4) priverčiamosios medicinos priemones. Kiekviena iš šių prievartos priemonių skiriasi savo turiniu ir teisiniais padariniais. Šioje poveikio nusikaltusiam asmeniui taikomų priemonių sistemoje įtvirtintos baudžiamojo poveikio priemonės yra naujas Lietuvos baudžiamosios teisės bendrosios dalies institutas, kurio atsiradimą lėmė keletas esminių veiksnių.

1.) Naujajame BK atsisakyta buvusių papildomų bausmių, kurios anksčiau buvo privalomai arba teismo nuožiūra skiriamos kartu su pagrindine bausme. Tačiau dalis iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusiame BK numatytų papildomų bausmių galėjo būti skiriamos ir kaip pagrindinės, ir kaip papildomos bausmės (pvz., bauda). Tai reiškia, kad pagal nubaudimo turinį dalis pagrindinių ir papildomų bausmių iš esmės nesiskyrė. Papildomos bausmės turėjo stiprinti

[424] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 268.

nubaudimo poveikį, padėti siekti geresnių rezultatų pataisant nuteistąjį, tačiau neretai jų skyrimas tik iškreipdavo baudžiamosios atsakomybės individualizavimo principą ir dirbtinai sunkindavo nusikaltimą padariusio asmens padėtį.

2.) Baudžiamojo poveikio priemonių įteisinimas sudaro teisines prielaidas plačiau įgyvendinti baudžiamosios atsakomybės individualizavimo principą, nes teismas, atsižvelgdamas į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, kaltininko asmenybę ir kitas aplinkybes, gali skirti bausmę arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir taikyti baudžiamojo poveikio priemones, arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės[425].

3.) Naujajame BK įteisinus mažiausiai pavojingą nusikalstamos veikos rūšį – baudžiamąjį nusižengimą, atsirado būtinybė turėti ir tokių baudžiamosios atsakomybės priemonių, kurios, viena vertus, padėtų įgyvendinti bausmės paskirtį, t. y. galėtų turėti įtakos pataisant minėto pobūdžio veiką padariusį asmenį, ir kurios nebūtinai sukeltų kriminalinei bausmei būdingus padarinius (pvz., teistumą), tačiau būtų teisinė reakcija į padarytą nusikalstamą veiką[426].

4.) Priėmus naująją Konstituciją, teismų praktikoje ginčų dėl pagrįstumo kėlė viena griežčiausių papildomų bausmių – turto, kuris priklausė kaltininkui nuosavybės teise ir buvo teisėtai įgytas (paveldėtas, dovanotas, pirktas ir pan.), konfiskavimas. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų kolegija, 1993 m. kovo 31 d. tikrindama Šiaulių rajono apylinkės teismo 1993 m. sausio 18 d. nuosprendžio teisėtumą ir pagrįstumą, savo nutartimi sustabdė baudžiamosios bylos nagrinėjimą ir kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar BK normos, numatančios turto konfiskavimą, ir BPK 93 straipsnio 1 ir 2 punktai neprieštarauja Konstitucijos 23 straipsniui. Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ buvo konstatuota, kad „nei Lietuvos Respublikos Konstitucija, nei galiojanti kitų įstatymų sistema, nei visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos nepaneigia galimybės įstatymais nustatytomis sąlygomis ir tvarka nusavinti turtą arba apriboti jo valdymą, naudojimą ar disponavimą“[427]. Padaręs išvadą, kad papildoma bausmė – turto konfiskavimas – neprieštarauja Konstitucijai, Konstitucinis Teismas kartu pabrėžė, jog ši bausmė yra viena iš teisinių priemonių, kuriomis siekiama užkirsti kelią sunkiems savanaudiškiems nusikaltimams, kuriais kėsinamasi į kitų asmenų nuosavybę. Pabrėžtina, kad daugelio užsienio valstybių įstatymai numato, jog teisiškai

[425] Abramavičius A. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*, p. 375.

[426] Paminėtina, kad Lietuvos baudžiamojoje teisėje, kaip ir kitose Vakarų Europos valstybėse, rado atgarsį dar viena baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, sietina su savanorišku nusikalstama veika padarytų padarinių pašalinimu, kuris gali būti svarbiausiu atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, pagrindu (BK 38 straipsnis), taip pat svarbia atsakomybę lengvinančia aplinkybe (BK 59 straipsnis).

[427] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 70-1320.

yra visiškai pagrįsta konfiskuoti nusikaltimo įrankius ar priemones bei turtą, įgytą nusikalstamu būdu, arba tą naudą, kuri buvo gauta paleidus į apyvartą tokiu būdu įgytą turtą[428]. Tačiau kyla abejonių, ar turto konfiskavimas apskritai gali būti laikomas kriminaline bausme, kadangi nuteistasis netenka to, ką jis pats arba kiti asmenys, perdavę jam turtą, įgijo nusikalstamu būdu. BK 67 ir 72 straipsniuose numatyta baudžiamojo poveikio priemonė – turto konfiskavimas, apimantis tik nusikaltimo įrankių, priemonių ar nusikalstamos veikos rezultatą, leidžia teisiškai pagrįstai išspręsti šią problemą.

Dabartinėje Lietuvos baudžiamojoje teisėje baudžiamojo poveikio priemonės – neseniai susiformavusi sąvoka. Šis institutas mokslinėje literatūroje iki šiol nebuvo plačiau nagrinėjamas, todėl baudžiamojo poveikio priemonės galėtų būti apibrėžiamos naudojantis artimiausiomis pagal prasmę sampratomis, visų pirma bausmės sąvoka, ir, autoriaus nuomone, pagal turinį artimu auklėjimo poveikio priemonių apibrėžimu.

Naujajame BK įtvirtinta, kad bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Panaši bausmės samprata yra pateikta visuomenei skirtame leidinyje „Namų advokatas“[429]. Iš šios sąvokos galima išskirti šiuos pagrindinius kriminalinės bausmės požymius: nubaudimas, nuteistojo teisių ir laisvių apribojimas visuomenės labui, valstybės prievartos priemonė, pripažinimas kaltu padarius nusikaltimą kaip vienintelis bausmės pagrindas, individualumas, teisinių pasekmių atlikus teismo paskirtą bausmę atsiradimas. Minėta, kad teisės literatūroje išskiriama ir daugiau kriminalinės bausmės požymių, pvz.: efektyvumas, ekonomiškumas, tikslingumas, lankstumas, skyrimas valstybės vardu, atleidimas nuo jos tik teismo sprendimu (išskyrus malonę ir amnestiją) ir kt.[430] Tačiau, skirtingai nei taikant baudžiamojo poveikio priemones, atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės bausmės skirti negalima. Savo esme ir turiniu baudžiamojo poveikio priemonės labai artimos, bet netapačios bausmei, nes skiriasi jų skyrimo pagrindai, teisių ir laisvių apribojimo apimtis, teisiniai jų nevykdymo padariniai ir pan. Todėl apibrėžiant baudžiamojo poveikio priemones negalima remtis vien kriminalinės bausmės sąvoka.

Auklėjamojo poveikio priemonės yra baudžiamojo įstatymo nustatytos valstybinės prievartos priemonės, teismo skiriamos atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės baudžiamuosius nusižengimus ar nesunkius nusikaltimus padariusiems nepilnamečiams, jeigu juos galima pataisyti be kriminalinės bausmės. Pabrėžtina, kad šios priemonės turi specifinį subjektą,

---

[428] Daugumos valstybių baudžiamuosiuose kodeksuose turto konfiskavimas laikomas baudžiamąja teisine priemone, kurios taikymas reglamentuojamas bendrosiose dalyse. Tačiau nemažai valstybių turto konfiskavimo tiesiogiai nepriskiria prie kriminalinių bausmių. Antai Nyderlandų baudžiamajame kodekse turto konfiskavimas priskiriamas prie poveikio priemonių (36a–36c straipsniai). Vokietijos baudžiamajame kodekse turto konfiskavimą numatantys straipsniai įdėti septintajame skirsnyje, atskirai nuo straipsnių apie kriminalines bausmes. Todėl Vokietijos baudžiamojoje teisėje turto konfiskavimas nėra laikomas nei kriminaline bausme, nei pataisymo priemone.

[429] *Namų advokatas*, p. 129.

[430] Фойницкий И. Я. *Учение о наказании в связи с тюрьмоведением*, с. 68–70.

kuris lemia jų išskirtinumą. Todėl, nors jų tikslai panašūs kaip ir kriminalinės bausmės (užkirsti kelią naujiems nusikaltimams, pataisyti nusikaltusį asmenį ir t. t.), auklėjamojo poveikio priemonės iš esmės skiriasi nuo kriminalinės bausmės savo teisine prigimtimi, joms būdingų baudžiamųjų savybių laipsniu ir vaidmeniu, kurį jos turėtų atlikti teismų praktikoje[431]. Pagrindiniai šių priemonių tikslai yra tokie: 1) pataisyti nepilnametį ir jį ugdyti; 2) keisti jo gyvenimo būdą ir padėti jam integruotis į visuomenę; 3) sulaikyti jį nuo neteisėtų veikų padarymo; 4) nubausti padariusį nusikalstamą veiką nepilnametį asmenį[432]. Teismas gali paskirti auklėjamojo poveikio priemones, pavyzdžiui, atleisdamas nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės už baudžiamojo nusižengimo padarymą (BK 82 straipsnis), taip pat už neatsargaus, nesunkaus ar net apysunkio nusikaltimo padarymą (BK 93 straipsnis) arba atidėdamas jam bausmės vykdymą (BK 92 straipsnis). Taigi pagal savo turinį, išskyrus taikymo subjektą, ir skyrimo ypatybes baudžiamojo poveikio priemonės yra artimiausios auklėjamojo poveikio priemonėms. Būtent todėl formuluojant baudžiamojo poveikio priemonių sampratą labiau tiktų naudotis jau esamu auklėjimo priemonių apibrėžimu.

Taigi baudžiamojo poveikio priemones galima apibrėžti kaip baudžiamojo įstatymo nustatytas valstybinės prievartos priemones, teismo skiriamas baudžiamuosius nusižengimus arba nesunkius nusikaltimus padariusiems asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, ir padedančias įgyvendinti bausmės paskirtį.

Baudžiamojo poveikio priemonės iš esmės yra ne tiek nubaudimo, kiek pataisymo ir apsaugos priemonės atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės asmenims.

Tačiau baudžiamojo poveikio priemonių samprata ir jų skyrimo ypatumai neatskleidžia, ar baudžiamojo poveikio priemonės gali būti laikomos baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Tačiau aišku viena – realizuodamas baudžiamąją atsakomybę įstatymų leidėjas ieško minimaliausių reakcijos į padarytą nusikalstamą veiką priemonių, kuriomis ne tik būtų ginami baudžiamuoju įstatymu saugomi gėriai nuo nusikalstamų kėsinimųsi, būtų apgintos elementariausios visuomenės vertybės, bet ir daromas poveikis nusikaltusiam asmeniui.

3. Nagrinėjant vieną esminių baudžiamosios atsakomybės realizavimo klausimų – ar baudžiamojo poveikio priemonės gali būti laikomos baudžiamosios atsakomybės realizavimu, galima rasti argumentų, pagrindžiančių ir teigiamą, ir neigiamą atsakymą[433].

---

[431] Auklėjamojo poveikio priemonių sistema – tai baudžiamajame įstatyme tam tikra tvarka išdėstyta, išsami ir teismams privaloma auklėjamojo poveikio priemonių visuma. Plačiau apie auklėjamojo poveikio priemonių sistemą žr. tolesnį šio skyriaus skirsnį.

[432] Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*, 1998, t. 32, p. 40.

[433] Tikslesnė klausimo formuluotė būtų tokia: ar baudžiamojo poveikio priemonių skyrimas ir jų vykdymas gali būti laikomas baudžiamosios atsakomybės realizavimu?

Argumentus, leidžiančius neabejotinai teigti, kad baudžiamojo poveikio priemonės yra viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų, galima suskirstyti į kelias grupes:

a) Argumentai, susiję su baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo ypatumais. Baudžiamojo poveikio priemonės teismo gali būti skiriamos atleidus pilnametį asmenį nuo bausmės. Baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką iš esmės išlieka, tik ji neberealizuojama taikant bausmę. Kadangi tokiu atveju kaip bausmės alternatyva taikomos baudžiamojo poveikio priemonės, vadinasi, baudžiamoji atsakomybė nusikaltusiam asmeniui realizuojama skiriant ir vykdant baudžiamojo poveikio priemones. Todėl galima daryti išvadą, kad tokiais atvejais baudžiamojo poveikio priemones galima visiškai pagrįstai laikyti kriminalinės bausmės alternatyva. BK X skyriuje yra numatyti tokie atleidimo nuo bausmės pagrindai: bausmės vykdymo atidėjimas (75 straipsnis), dėl ligos (76 straipsnis), lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme (77 straipsnis), amnestija (78 straipsnis) ir malonė (79 straipsnis). Pažymėtina, kad baudžiamojo poveikio priemonių taikymas atleidimo nuo bausmės atveju gali būti ribojamas remiantis kitokiomis taisyklėmis, pavyzdžiui, atleidimo nuo bausmės, kai sutrinka psichika ir dėl to asmuo negali suprasti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, atveju asmeniui gali būti paskirtos tik priverčiamosios medicinos priemonės (BK 76 straipsnis). Baudžiamojo poveikio priemonės, išskyrus uždraudimą naudotis specialia teise ir turto konfiskavimą, neskiriamos kartu su bausme ir negali būti sudedamąja bausmės dalimi. Realiosios nusikaltimų ir nuosprendžių sutapties atvejais jos nesubendrinamos su bausmėmis ir vykdomos atskirai[434]. Baudžiamojo poveikio priemonės negali būti paskirtos neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalį pakeitus švelnesne bausme. Paskirti šias priemones gali tik teismas, todėl jų paskirti negali nei Seimas amnestijos aktu, nei Respublikos Prezidentas malonės tvarka. Konstitucijos 109 straipsnyje nurodyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai; teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi; teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo.

b) Argumentai, kildinami iš BK 67 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto baudžiamojo poveikio priemonių tikslo. Minėtame straipsnyje nustatyta, kad baudžiamojo poveikio priemonės turi padėti įgyvendinti bausmės paskirtį. Šį teiginį galima interpretuoti dvejopai. Visų pirma galima manyti, kad BK autoriai ir įstatymų leidėjas nurodė, jog baudžiamojo poveikio priemonės turi atitikti pagrindinius bausmės tikslus. Tokia išvada logiškai darytina atsižvelgus į tą faktą, kad baudžiamojo poveikio priemonės yra skiriamos kaip kriminalinės bausmės alternatyva tais atvejais, kai asmenį galima pataisyti be kriminalinės bausmės. Todėl baudžiamojo poveikio

[434] Baudžiamojo poveikio priemones teismas skiria pagal specialaus BK IX skyriaus „Baudžiamojo poveikio priemonės ir jų skyrimas“ nuostatas.

priemonė, atlikdama kriminalinės bausmės alternatyvos funkcijas, kartu turi atitikti tokią pat paskirtį kaip ir kriminalinė bausmė.

Kita minėto teiginio interpretacija leistų manyti, kad nagrinėjamos priemonės egzistuoja šalia bausmės kaip papildomas priedas, padedantis įgyvendinti jos paskirtį. Tačiau ši interpretacija nevisiškai išplaukia iš kitų galiojančio baudžiamojo įstatymo straipsnių turinio. Pavyzdžiui, BK 42 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad asmeniui, padariusiam vieną nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, gali būti skiriama tik viena bausmė. Taigi tais atvejais, kai preziumuojama, jog baudžiamojo poveikio priemonė egzistuoja šalia bausmės, baudžiamojo poveikio priemonės turėtų būti skiriamos ne vietoje bausmės, kaip yra dabar, bet kartu su bausme. Bet pagal BK 42 straipsnio 6 dalies nuostatą šiuo metu tai taikytina tik dviem baudžiamojo poveikio priemonėms: uždraudimui naudotis specialia teise ir turto konfiskavimui. Būtent dėl esamo minimų priemonių skyrimo išimtinumo negalima nedviprasmiškai konstatuoti, kuri iš pateiktų nagrinėjamo teiginio interpretacijų yra neginčijamai teisinga. Tačiau visiškai aišku, kad tokios baudžiamojo poveikio priemonės kaip uždraudimas naudotis specialia teise ir turto konfiskavimas turėtų būti laikomos sudedamąja bausmės dalimi, kai jos skiriamos kartu su bausme[435].

Nors nėra galutinio ir nediskutuotino sprendimo dėl baudžiamojo poveikio priemonių teisinio vertinimo, galima manyti, kad nepriklausomai nuo teisinės reikšmės baudžiamojo poveikio priemonės neabejotinai yra neteisėtos veikos tiesioginis arba papildomas padarinys, ir jų taikymą vis dėlto reikėtų laikyti baudžiamosios atsakomybės realizavimu[436]. Būtina atsižvelgti į tai, kad baudžiamosios teisės doktrinos teiginys – bausmė yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma – leidžia daryti loginę išvadą, jog bet kokių baudžiamajame įstatyme numatytų poveikio priemonių, kuriomis siekiama įgyvendinti bausmės paskirtį, taikymas yra baudžiamosios

---

[435] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2006 m. gegužės 9 d. teismo posėdyje kasacine tvarka išnagrinėjo baudžiamąją bylą pagal Kauno apygardos prokuratūros vyriausiojo prokuroro pavaduotojo kasacinį skundą dėl Kauno miesto apylinkės teismo 2005 m. rugpjūčio 25 d. nuosprendžio, kuriuo R. S. pagal BK 178 straipsnio 2 dalį (vagystė iš buto) nuteistas laisvės atėmimu vieneriems metams, pagal BK 178 straipsnio 2 dalį (automobilio vagystė) – laisvės atėmimu vieneriems metams ir keturiems mėnesiams. Vadovaujantis BK 63 straipsnio 4 dalimi bausmės buvo subendrintos, iš dalies jas sudėjus, ir buvo paskirtas dvejų metų laisvės atėmimas. Vadovaujantis BK 63 straipsnio 9 dalimi, paskirta bausmė dalinio sudėjimo būdu buvo subendrinta su Kauno miesto apylinkės teismo 2005 m. vasario 2 d. nuosprendžiu paskirta bausme ir buvo paskirta galutinė trejų metų laisvės atėmimo bausmė. Tenkindama kasacinį skundą, kolegija konstatavo: BK 73 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „baudžiamojo poveikio priemonės nesubendrinamos su bausmėmis ir vykdomos atskirai“. BK 63 straipsnyje nustatytos bausmių subendrinimo taisyklės. Apie baudžiamojo ir auklėjamojo poveikio priemones šiame BK straipsnyje nekalbama. Nei pirmosios, nei apeliacinės instancijos teismai neprivalėjo taikyti šių nuostatų ir R. S. paskirtos baudžiamojo poveikio priemonės – uždraudimo trejus metus naudotis teise vairuoti visų rūšių transporto priemones subendrinti su jam paskirtomis laisvės atėmimo bausmėmis. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutartis byloje Nr. 2K-298/2006. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=29899> [žiūrėta 2007 09 26].

[436] Žinoma, pirmuoju atveju toks teiginys būtų neginčytinas. Dėl antrosios prezumpcijos kyla abejonė, ar tikrai priemonės, esančios šalia bausmės ir įgyvendinant bausmės paskirtį, iš esmės atliekančios tik pagalbinę funkciją, gali būti laikomos baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Tačiau ši abejonė, galbūt kiek ir menkinanti argumento, pagrindžiančio baudžiamosios atsakomybės realizavimo per baudžiamojo poveikio priemones, tikrumo faktą, jokiu būdu negali būti įrodymu, neigiančiu tokio fakto egzistavimą.

atsakomybės realizavimas, nes siekiant įgyvendinti bausmės paskirtį kartu siekiama realizuoti baudžiamąją atsakomybę.

c) Argumentai, kildinami iš sisteminio BK 2 straipsnio nagrinėjimo. Šiame straipsnyje yra nurodytos pagrindinės baudžiamosios atsakomybės nuostatos, t. y. nustatyti patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindai (BK 2 straipsnio 1–4, 6 dalys). Šio straipsnio 5 dalyje *expressis verbis* nurodyta, kad bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės bei priverčiamosios medicinos priemonės skiriamos tik pagal įstatymą. Taigi manytina, jog būtent faktas, kad įstatymų leidėjas straipsnyje, skirtame esminėms baudžiamosios atsakomybės nuostatoms, nurodo ir baudžiamojo poveikio priemones kaip vieną iš valstybės galios bausti asmenį už kaltai padarytą veiką išraiškos formų, leidžia daryti išvadą, kad šios priemonės taip pat priklauso baudžiamosios atsakomybės sričiai.

Be minėtų argumentų, pagrindžiančių baudžiamojo poveikio priemonių taikymą kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo faktą, yra ir priešingų argumentų. Tai pagrindžiančių teiginių visuma iš dalies rodo, kad baudžiamojo poveikio priemonės yra ne baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, o tiesiog šalia baudžiamosios atsakomybės egzistuojantis pagalbinis institutas, kuriuo siekiama daryti pozityvią įtaką nusikaltusiam asmeniui. Šiuo atveju netikslinga skaidyti argumentus į grupes, kadangi įrodinėjimui svarbi tik viena BK 67 straipsnio nuostata: baudžiamojo poveikio priemonės gali būti skiriamos pilnamečiam asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės.

Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės – tai asmens, teismo pripažinto kaltu padarius nusikalstamą veiką, sąlyginis arba besąlyginis atleidimas nuo tų pasekmių, kurios sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, ir teistumo[437]. Šioje atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės

[437] Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 1998, p. 366. Baudžiamosios teisės doktrina taip pat išskiria: a) bendruosius ir specialiuosius atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus. Šios klasifikacijos kriterijai paremti BK struktūra: BK bendrojoje dalyje nustatyti bendrieji atleidimo pagrindai, specialieji nustatyti BK specialiosios dalies konkrečiuose straipsniuose (pvz., BK 114 straipsnio 3 dalis); b) diskreciniai ir imperatyvieji atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Diskreciniai pagrindai yra tada, kai atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės yra kompetentingos institucijos teisė, bet ne pareiga, o imperatyvieji pagrindai asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės nesieja su kompetentingos institucijos nuožiūra. Žr. Головко Л. В. *Альтернативы уголовному преследованию в современном праве*, с. 267–268. Pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas Lietuvos BK atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus reglamentavo daugiausia kaip diskrecines normas, kuriose teismams palikta teisė spręsti, ar vertinant visas bylos aplinkybes bei viešuosius interesus galima ir tikslinga atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Pavyzdžiui, įstatymų leidėjas BK VI skyriuje „Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės“ numatė atvejus, kada asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, nors *de fakto* ir *de jure* atsakomybė būtų galima, tačiau netikslinga (BK 37–40 straipsniai). Imperatyvus atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindas yra numatytas BK 95 ir BPK 3 straipsniuose. Juose įtvirtinta, kad suėjus įstatyme nustatytam apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminui, jeigu yra įvykdytos visos nurodytos sąlygos, prokurorui, teisėjui ar teismui atsiranda pareiga (bet ne teisė) taikyti asmeniui BK 95 straipsnio nuostatas ir atleisti jį nuo baudžiamosios atsakomybės. Įdomu tai, kad Romos statute kai kurie numatyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai, pagal savo turinį – imperatyvios nuostatos, paliekami teismo diskrecijai. Pavyzdžiui, Romos statuto 31 straipsnio 1 dalies a punkte nustatyta, kad asmuo nėra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jei veikos padarymo momentu jis serga psichikos liga arba turi psichikos sutrikimą ir dėl to negali suvokti nei to, kad jo veiksmai yra neteisėti, nei savo veiksmų pobūdžio, arba nesugeba kontroliuoti savo veiksmų taip, kad jie atitiktų teisės reikalavimus. Pagal nacionalinę teisę minėtame punkte nurodyti asmenys apskritai negali būti

sąvokoje galima išskirti du esminius elementus, kurie sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį: asmens pripažinimą kaltu (nuosprendžio paskelbimas) ir asmens atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės (fiksuojamas tame pačiame skelbiamame nuosprendyje)[438].

Atkreiptinas dėmesys, kad atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės suponuoja asmens atleidimą nuo visų pasekmių, sudarančių baudžiamosios atsakomybės turinį, ir teistumo. Atskiras teistumo išskyrimas sąvokoje gali būti vertinamas kaip siekis atsiriboti nuo galimų ginčų dėl teistumo ryšio su baudžiamąja atsakomybe. Taigi galima manyti, kad besąlygiškai atleidus asmenį nuo visų pasekmių, sudarančių baudžiamosios atsakomybės turinį, baudžiamosios atsakomybės realizavimas baigėsi. Antai BK 36 straipsnyje yra reglamentuojamas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai asmuo ar nusikalstama veika prarado pavojingumą. Šiuo atveju įstatymų leidėjas imperatyviai nurodo, kad padaręs nusikalstamą veiką asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu teismas pripažįsta, kad iki bylos nagrinėjimo teisme šis asmuo arba jo padaryta veika dėl aplinkybių pasikeitimo tapo nepavojingi. Taigi būsimajam asmens elgesiui nėra nustatomi nei jokie reikalavimai, nei kokie nors specialūs įpareigojimai ar draudimai. Atleidimas yra galutinis. Tačiau pritaikius šį straipsnį padarytoji veika ir toliau laikoma priešinga baudžiamajai teisei, o kaltininkas laikomas padariusiu baudžiamajame įstatyme uždraustą veiką[439]. Todėl galima daryti logišką išvadą, kad šiuo atveju baudžiamosios atsakomybės realizavimas prasideda ir baigiasi valstybės vardu paskelbus teismo nuosprendį, t. y. pripažinus asmenį kaltu ir atleidus jį nuo baudžiamosios atsakomybės. Pabrėžtina, kad ir šiais atvejais valstybė, įgyvendindama galią bausti, reaguoja į padarytą nusikalstamą veiką ir nepalieka jos be padarinių. Jeigu įstatymų leidėjas numatytų galimybę atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės dar iki apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo, būtų galima manyti, kad baudžiamoji atsakomybė nerealizuojama. Tačiau pagal *de lege lata* (galiojančią teisę) atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės yra galimas tik po to, kai teismas oficialiai konstatuoja asmens kaltumą. Nors vėliau asmuo ir besąlygiškai atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, baudžiamasis persekiojimas iš esmės yra įgyvendintas. Be to, įstatymų leidėjas yra suteikęs teismui diskreciją BK 36 straipsnio pagrindu nuo baudžiamosios atsakomybės atleistam asmeniui paskirti baudžiamojo poveikio priemones (BK 67–73 straipsniai). Visa tai leidžia *a priori* manyti, kad baudžiamojo poveikio

---

patraukti baudžiamojon atsakomybėn, tačiau pagal Romos statuto 31 straipsnio 2 dalį teismas nusprendžia, ar „tiriamojoje byloje galima taikyti Statute nurodytus atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus“. Žr. 1998 m. liepos 17 d. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165. Šioje monografijoje pagrindinis dėmesys skiriamas bendriesiems baudžiamosios atsakomybės pagrindams.

[438] Sąlygiškai galima ir patį teismo nuosprendžio priėmimą valstybės vardu išskirti kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo formą. Tokiu atveju asmens pripažinimas kaltu ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės būtų tik atskiros baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos sudedamosios dalys. Tačiau manytina, kad diskusija šiuo klausimu būtų beprasmė, nes kad ir kaip bus interpretuojamas pats nuosprendžio priėmimas, vis dėlto tiek asmens pripažinimas kaltu, tiek tokio asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės priklauso baudžiamosios atsakomybės realizavimo sričiai.

[439] Abramavičius A. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*, p. 232.

priemonės yra tik asmens veikos ir jo asmenybės neigiamo moralinio įvertinimo padarinys, nesiejamas su baudžiamąja atsakomybe. Vien moralinis padarytos veikos vertinimas nėra teisingumo vykdymas.

Kartu pabrėžtina, kad laikyti baudžiamojo poveikio priemonių skyrimą vien moraliniu padarytos veikos įvertinimu nevisiškai pagrįsta, nes už vengimą jas vykdyti įstatymų leidėjas yra nustatęs baudžiamąją atsakomybę (BK 243 straipsnis): asmuo, vengiantis atlikti teismo paskirtą baudžiamojo poveikio priemonę, gali būti baudžiamas bauda arba areštu.

Taigi remiantis BK nuostatomis galima surasti du vienas kitam prieštaraujančius teiginius, apibūdinančius baudžiamosios atsakomybės ir baudžiamojo poveikio priemonių tarpusavio ryšį. Ši situacija įstatymų leidėjo neturėtų būti toleruojama ir yra keistina. Tam turi būti aiškiai pasirinkta, kuriai iš išdėstytų išvadų suteikiama prerogatyva. Todėl, norint išvengti aiškaus normų prieštaravimo, įstatymų leidėjui BK 67 straipsnyje derėtų nustatyti baudžiamojo poveikio priemonių teisinį statusą.

Atsižvelgus į baudžiamojo poveikio priemonių sampratą, jų skyrimo ypatumus, baudžiamojo poveikio priemonių paskirtį manytina, kad baudžiamojo poveikio priemones vis dėlto reikėtų laikyti viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų. Akivaizdu, kad ši mintis yra pagrįsta svaresniais argumentais, savo kokybe nenusileidžiančiais prieštaraujančią poziciją pagrindžiančiam teiginiui.

Todėl apibendrinant galima teigti, kad baudžiamoji atsakomybė realizuojama ne tik per bausmę, bet taip pat ir per baudžiamojo poveikių priemonių skyrimą bei jų vykdymą.

4. BK 67 straipsnio 2 dalyje išskiriamos šios baudžiamojo poveikio priemonės, kurios gali būti paskirtos atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės asmeniui:

1) uždraudimas naudotis specialia teise;
2) turtinės žalos atlyginimas ir pašalinimas;
3) nemokami darbai;
4) įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą;
5) turto konfiskavimas.

Nors dėl kai kurių baudžiamojo poveikio priemonių buvimo tikslingumo gali būti diskutuojama[440], šioje monografijoje preziumuojama, kad baudžiamojo poveikio priemonių rūšys BK yra nustatytos teisingai ir pagrįstai. Pagrindinis klausimas, į kurį siekiama atsakyti, yra toks: ar

[440] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone (išreikšta 1999 m. balandžio mėn. laiške Teisės institutui), įmokos į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų fondą institutas praktikoje vargu ar pasiteisintų ir iš karto taptų „merdėjančiu“.

pagrįsta yra BK autorių pasirinkta strategija neleisti baudžiamojo poveikio priemonių skirti kartu su bausme[441].

BK 67 straipsnyje yra nustatyti keli baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo principai. Visų pirma įstatymas suteikia teismui diskrecinę teisę pačiam parinkti, kurią (ar kurias) iš įstatymo numatytų baudžiamojo poveikio priemonių taikyti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam asmeniui. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šią teisę tam tikrais atvejais riboja baudžiamojo poveikio priemonės turinys, pavyzdžiui, turtinės žalos atlyginimą ar pašalinimą galima skirti tik tada, kai dėl nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo padaryta žalos asmeniui, nuosavybei ar gamtai. Antra, įstatymas neriboja šių priemonių, pritaikytinų nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam asmeniui, skaičiaus. Jei yra skiriama dvi ar daugiau baudžiamojo poveikio priemonių, jos turi būti tarpusavyje suderintos ir taip veikti nusikaltėlį, kad padėtų jam pasitaisyti. Tai reiškia, kad paskirtos baudžiamojo poveikio priemonės negali dubliuotis arba kelti problemų dėl kiekvienos iš jų vykdymo. Pavyzdžiui, vargu ar būtų teisinga, jeigu teismas kaltininkui paskirtų turtinės žalos atlyginimą ar pašalinimą kartu su įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą. Toks dvigubas finansinis reikalavimas galėtų būti sunkiai įvykdomas dėl kaltininko turtinės padėties. Tačiau minėti baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo principai neatsako į klausimą, kodėl neleidžiama baudžiamojo poveikio priemonių skirti kartu su bausme.

Tikėtina, kad galimybės skirti baudžiamojo poveikio priemones kartu su bausme nebuvimas turėtų būti siejamas su baudžiamosios atsakomybės švelninimo politika. Tokią išvadą galima padaryti įvertinus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1994 m. balandžio 7 d. aiškinamajame rašte Nr. 01-07-02 išdėstytus argumentus dėl BK projekto. Juos galima suskirstyti į dvi grupes[442]: 1) argumentai, nurodantys negalimumą griežtinti baudžiamąją politiką; 2) argumentai, apibrėžiantys baudžiamojo poveikio priemonių prasmę.

Pirmosios grupės argumentais pabrėžiama, kad BK negalima numatyti galimybės už vieną nusikaltimą skirti daugiau nei vieną pagrindinę bausmę, taip pat galimybės skirti kelias baudžiamojo poveikio priemones. BK projekte buvo siūloma papildomas bausmes pakeisti baudžiamojo poveikio priemonėmis. Tačiau esant galimybei skirti bausmes kartu su baudžiamojo poveikio priemonėmis, už vieną nusikalstamą veiką galėtų būti skiriamos trys ar net keturios

[441] Kaip žinoma, baudžiamojo poveikio priemonės skiriamos atleidus asmenį nuo bausmės arba baudžiamosios atsakomybės. Logiškai svarstant, net neturėtų kilti baudžiamojo poveikio priemonės skyrimo kartu su bausme klausimo, nes tai paprasčiausiai būtų neįmanoma. Nei atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, nei atleidus jį nuo bausmės tokia baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, kaip kriminalinė bausmė, neskiriama. Tačiau įstatymų leidėjas nesivadovauja tokia logika ir numato dvi išimtis (BK 67 straipsnis), kai baudžiamojo poveikio priemonės gali būti skiriamos kartu su bausme. Todėl autorius įstatymų leidėjo pavyzdžiu kelia klausimą, kuris tiksliau formuluotinas taip: kodėl būtina apsiriboti tik šiomis dviem BK numatytomis išimtimis? Ar nebūtų tikslinga nustatyti daugiau atvejų, kai baudžiamojo poveikio priemonės galėtų būti skiriamos kartu su bausme?

[442] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1994 m. balandžio 7 d. aiškinamasis raštas dėl Baudžiamojo kodekso projektų Nr. 01-07-02.

bausmės. Toks teisinis reguliavimas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone, prieštarautų nusistovėjusiam baudžiamosios justicijos principui, kad už vieną nusikaltimą asmuo gali būti baudžiamas viena pagrindine bausme ir negali būti baudžiamas antrą kartą.

Autoriaus nuomone, šie argumentai negali visiškai pagrįsti draudimo baudžiamojo poveikio priemones skirti kartu su bausme. Iš tiesų BK 42 straipsnio 4 dalyje yra numatyta galimybė, esant nusikaltimų sutapčiai ar nuosprendžių sutapčiai, skirti dvi bausmes, o to paties kodekso 67 straipsnio 6 dalyje – galimybė skirti asmeniui dvi ar daugiau baudžiamojo poveikio priemonių. Skiriant baudžiamojo poveikio priemones kartu su bausme teoriškai įmanoma galimybė, kad asmeniui bus paskirtos trys ar keturios baudžiamajame įstatyme numatytos poveikio priemonės, tačiau tai jokiu būdu neprieštarauja Lietuvos Aukščiausiojo Teismo minimam baudžiamosios justicijos principui. Atvirkščiai, atsisakius papildomų bausmių instituto, išnyksta galimybė skirti asmeniui už vieną veiką kelias bausmes (pagrindinę ir papildomas). Būtina atsižvelgti į tai, kad negalima tapatinti baudžiamojo poveikio priemonės ir bausmės. Nors šie institutai yra daug kuo panašūs, baudžiamojo poveikio priemonė skiriama asmeniui, kurį galima pataisyti neskiriant kriminalinės bausmės. Pagal savo turinį baudžiamojo poveikio priemonės skiriasi nuo bausmės ir, kaip jau minėta, turi būti laikoma atskira baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo iškelta problema būtų tikrai aktuali tuo atveju, jeigu BK iš tiesų numatytų galimybę keisti baudžiamojo poveikio priemones į bausmes ar baudžiamojo poveikio priemonės savo esme dubliuotų kartu skiriamą bausmę. Tokius atvejus įstatymų leidėjas gali lengvai numatyti ir jų išvengti nurodydamas, kad asmeniui skiriamos baudžiamojo poveikio priemonės negali dubliuoti skiriamos bausmės arba, siekiant absoliutaus tikslumo, kokios baudžiamojo poveikio priemonės su kokiomis bausmėmis negali būti skiriamos. Baudžiamojo poveikio priemonių keitimo bausmėmis institutas šiuo metu yra nereikalingas ir jis tik keltų sąmyšį praktikoje taikant baudžiamąjį įstatymą, tuo labiau kad atskiros baudžiamojo poveikio priemonės tik papildytų skiriamas bausmes. Pavyzdžiui, skiriant baudą neturėtų būti skiriamas ir teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas. Šiuo atveju galėtų padėti tokia baudžiamojo poveikio priemonė kaip uždraudimas naudotis specialia teise, kuri atskirais atvejais gali nusikaltusiam asmeniui padaryti tokį pat poveikį ar sukelti tokius pat padarinius kaip ir minėta bausmė. Paminėtina, kad, priešingai minėtai Aukščiausiojo Teismo pozicijai, įstatymų leidėjas 2004 m. liepos 13 d. įstatymu Nr. IX-2314 nustatė, kad uždraudimas naudotis specialia teise, kaip ir turto konfiskavimas, gali būti skiriamas kartu su bausme[443].

Antrosios grupės argumentais Lietuvos Aukščiausiasis Teismas įrodinėja, kad baudžiamojo poveikio priemonės įgyja prasmę tik tada, kai yra taikomos kaip bausmės alternatyva, atleidus asmenį nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės, o ne kartu su bausme. Tikėtina, kad tokiu

[443] *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 108-4030.

teiginiu kvestionuojama ne paties baudžiamojo poveikio priemonių instituto prasmė, bet galimybė šias priemones suderinti su bausme. Tokią išvadą leidžia daryti tas faktas, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas neneigia baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo vietoj bausmės ir pripažįsta, kad viena iš baudžiamojo poveikio priemonių (turto konfiskavimas) gali būti skiriama kartu su bausme[444]. Taigi, pripažinus išimtį, daroma bendra išvada, kad baudžiamojo poveikio priemonės yra nesuderinamos su bausmėmis. Vis dėlto manytina, kad tokia išvada yra per daug kategoriška. Pripažinus išimties buvimą, netenka prasmės bet kokie samprotavimai apie teorinį baudžiamojo poveikio priemonės ir bausmės nesuderinamumą. Nagrinėjant praktinį šių dviejų baudžiamosios atsakomybės formų suderinamumą tikrai galimi atvejai, kai baudžiamojo poveikio priemonės yra nesuderinamos su skiriamomis bausmėmis ir jas dubliuoja. Tačiau lygiai taip pat galimi atvejai, kai tikrai reikėtų baudžiamojo poveikio priemones skirti kartu su bausme ir šios dvi baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos viena kitą papildytų. Todėl draudimas skirti kitas, nepriklausančias išimtims, baudžiamojo poveikio priemones kartu su bausmėmis yra nevisiškai pagrįstas. Įstatymų leidėjas, svarstydamas baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo problemą, privalo atsižvelgti į tai, kad teismų praktikoje nereti atvejai, kai baudžiamojo poveikio priemones skirti kartu su bausme būtų tikslinga, naudinga ir logiškai pagrįsta.

5. Tarp neigiamų padarinių, kylančių nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, išskirtinę, specifinę vietą užima baudžiamojo poveikio priemonės.

BK 67 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad baudžiamojo poveikio priemonių tikslas – padėti įgyvendinti bausmės paskirtį. BK 41 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtina tokia kriminalinės bausmės paskirtis:

1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;

2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;

3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;

4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad jie laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;

5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

Pagal BK 67 straipsnio 2 dalį baudžiamojo poveikio priemonės gali būti taikomos pilnamečiam asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės šiais atvejais: kai asmuo ar nusikalstama veika prarado pavojingumą (BK 36 straipsnis); dėl nusikalstamos veikos mažareikšmiškumo (BK 37 straipsnis); kaltininkui ir nukentėjusiajam asmeniui susitaikius (BK 38 straipsnis); kai yra baudžiamąją atsakomybę lengvinančių aplinkybių (BK 39 straipsnis); asmeniui, aktyviai padėjusiam atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas

[444] Pabrėžtina, kad pagal BK 67 straipsnio 3 dalį kartu su bausme gali būti skiriamos jau dvi baudžiamojo poveikio priemonės: uždraudimas naudotis specialia teise ir turto konfiskavimas.

nusikalstamas veikas (BK 39[1] straipsnis), taip pat pilnamečiam asmeniui, atleistam nuo bausmės BK X skyriuje „Bausmės vykdymo atidėjimas ir atleidimas nuo bausmės“ numatytais pagrindais.

Manytina, kad toks įstatymų leidėjo baudžiamojo poveikio priemonių taikymo reglamentavimas nepakankamai siejamas su baudžiamosios atsakomybės realizavimu, todėl šiuo atveju vertintinas kaip nenuoseklus.

Iš esmės užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje nėra diskutuojama, ar kriminalinė bausmė yra pagrindinė, veiksmingiausia baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. Tuo tarpu tiek iš baudžiamojo poveikio priemonių turinio, tiek iš jų paskirties analizės akivaizdžiai matyti, kad kai kurios iš šių priemonių mažai skiriasi nuo kriminalinių bausmių. Pavyzdžiui, BK 70 straipsnyje numatyta baudžiamojo poveikio priemonė – nemokami darbai – savo turiniu iš esmės atitinka BK 46 straipsnyje numatytą kriminalinę bausmę – viešuosius darbus. Taip pat ši baudžiamojo poveikio priemonė yra beveik identiška įpareigojimui, įtrauktam į kitos kriminalinės bausmės – laivės apribojimo turinį (BK 48 straipsnio 6 dalies 5 punktas). BK 71 straipsnyje numatyta baudžiamojo poveikio priemonė – įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą – sukelia baustinam asmeniui tokias pat neigiamas materialaus pobūdžio pasekmes, kaip ir BK 47 straipsnyje numatyta kriminalinė bausmė – bauda.

Kriminalinių bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių panašumą patvirtina ir tos pasekmės, kurios atsiranda asmeniui, vengiančiam atlikti šias teismo taikytas prievartos priemones.

Antai asmeniui, kuris vengia atlikti su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes arba baudžiamojo poveikio priemones, yra numatyta galimybė būti patrauktam baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 243 straipsnį.

Baudžiamojo poveikio priemonių esmės atitiktį kriminalinės bausmės esmei patvirtina ir įstatyme užfiksuota galimybė pakeisti kriminalinę bausmę baudžiamojo poveikio priemonėmis. Pavyzdžiui, BK 46 straipsnio 5 dalyje nurodyta, kad jeigu dėl objektyvių priežasčių asmuo negali atlikti jam paskirtų viešųjų darbų bausmės, teismas gali atleisti jį nuo šios bausmės ir vietoj jos paskirti baudžiamojo poveikio priemonę. Analogiškai galimybę bausmę pakeisti baudžiamojo poveikio priemone reglamentuoja BK 48 straipsnio 9 dalis, nustatanti, kad jeigu nuteistasis dėl objektyvių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu gali atleisti jį nuo bausmės, vietoj jos paskirdamas baudžiamojo poveikio priemonę.

Vienintelis esminis skirtumas tarp kriminalinės bausmės ir baudžiamojo poveikio priemonės yra tai, kad šios poveikio priemonės nesukelia teistumo, kuris yra privaloma kriminalinės bausmės paskyrimo pasekmė (BK 97 straipsnio 2 dalis).

Be to, baudžiamojo poveikio priemonės turinio atitiktį specifinei baudžiamosios atsakomybės realizavimo formai patvirtina ir tai, kad įstatymų leidėjas BK 67 straipsnio 6 dalyje asmenį, kuriam šios priemonės taikomos, vadina „nuteistuoju“.

Išanalizavus baudžiamojo poveikio priemonių turinį akivaizdu, kad, nepaisant tam tikrų skirtumų, kai kurios jų savo esme vis dėlto yra panašesnės į modifikuotas, švelnesnio pobūdžio kriminalines bausmes. Visai logiška, kad tuomet iškyla šių priemonių taikymo suderinamumo su nekaltumo prezumpcija problema.

Pagal Konstitucijos 31 straipsnio pirmąją dalį asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Ši nuostata yra atkartota BPK 44 straipsnio 6 dalyje, skelbiančioje, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. BK 2 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtintas imperatyvas, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.

BK VI skyriuje „Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės“ yra numatyti bendrieji atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai, o BPK 212 straipsnyje nurodyta, kokiais atvejais baudžiamasis tyrimas yra nutraukiamas: kai ikiteisminio tyrimo metu paaiškėja, kad yra BPK 3 straipsnyje numatytų aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas; kai ikiteisminio tyrimo metu nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo; kai remiantis BK 36 straipsniu pripažįstama, kad asmuo ar jo padaryta veika dėl aplinkybių pasikeitimo tapo nepavojingi; kai remiantis BK 37 straipsniu pripažįstama, kad nusikalstama veika yra mažareikšmė; kai įtariamasis ir nukentėjusysis susitaiko BK 38 straipsnyje numatytais atvejais; kai įtariamasis perduodamas asmeniui, kuris vertas teismo pasitikėjimo, pagal laidavimą BK 40 straipsnyje numatytais atvejais; kai įtariamasis BK 39^1 straipsnyje nurodytomis sąlygomis padeda atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo padarytas nusikalstamas veikas; kai yra BK 93 straipsnyje, 114 straipsnio 3 dalyje, 227 straipsnio 4 dalyje, 259 straipsnio 3 dalyje, 291 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir pagrindai; dėl atskirų veikų, kelių nusikalstamų veikų padarymo, kai yra BPK 213 straipsnyje numatytos sąlygos, leidžiančios nutraukti ikiteisminį tyrimą kelių nusikalstamų veikų padarymo atveju; BPK 215 straipsnyje numatytu atveju dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo trukmės.

Pabrėžtina, kad nusikalstamos veikos mažareikšmiškumas, kaltininko ir nukentėjusio asmens susitaikymas paprastai yra nustatoma ir BK nuostatos taikomos baudžiamojo proceso ikiteisminio tyrimo stadijoje. Vadovaujantis BPK 214 straipsnio 2 dalimi, ikiteisminis tyrimas šiais

pagrindais nutraukiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, kuris patvirtina prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo. Praktikoje tai neretai gali reikšti, kad teisėjas, turėdamas „laisvo“ laiko pavartęs baudžiamąją bylą, prokuroro surašytame nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą užrašo rezoliuciją „Sutinku“ arba „Ikiteisminį tyrimą nutraukti“. Prieš priimdamas sprendimą ikiteisminio tyrimo teisėjas neprivalo surengti teisminio posėdžio, kuriame būtų išklausyti liudytojai, nusikalstama veika įtariamas asmuo, ištirti įrodymai. Tačiau, remiantis BK 67 straipsniu, asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės dėl nusikalstamos veikos mažareikšmiškumo ar kaltininkui ir nukentėjusiajam asmeniui susitaikius ikiteisminio tyrimo stadijoje, teoriškai gali būti paskirtos tokios pačios baudžiamojo poveikio priemonės, kokios paprastai yra skiriamos išnagrinėjus bylą teismo posėdyje ir priėmus apkaltinamąjį nuosprendį. Taigi asmenys, kurių atžvilgiu baudžiamasis persekiojimas nutrauktas ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, gali būti faktiškai nubausti ne tik pažeidžiant nekaltumo prezumpcijos principą, bet ir atimant iš jų kitas Konstitucijos ir įstatymų jiems laiduotas gynybos priemones.

Kyla pagrįstų abejonių, ar tokia baudžiamojo poveikio priemonė kaip turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas gali būti taikoma, kai dėl nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo buvo padaryta žalos asmeniui, nuosavybei ar gamtai. BK 67 straipsnyje yra numatyta, kad tokia baudžiamojo poveikio priemonė gali būti paskirta visiems pilnamečiams asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės BK VI skyriuje numatytais pagrindais, tarp jų ir kaltininkui, kuris atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės po to, kai susitaikė su nukentėjusiuoju.

BK 38 straipsnyje, reglamentuojančiame atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, įstatymų leidėjas besąlygiškai reikalauja, kad atleidžiamas nuo atsakomybės asmuo savo noru atlygintų arba pašalintų fiziniam ar juridiniam asmeniui padarytą žalą arba susitartų dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo. Kartu šio straipsnio 3 dalyje numatyta, kad jeigu šiuo pagrindu atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės asmuo be pateisinamų priežasčių nevykdo teismo patvirtinto susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų ir tvarkos, teismas gali panaikinti sprendimą dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės.

Kita vertus, to paties turinio įpareigojimas gali būti taikytinas pilnamečiam asmeniui, kuris BK X skyriuje „Bausmės vykdymo atidėjimas ir atleidimas nuo bausmės“ numatytais pagrindais atleidžiamas nuo bausmės, t. y. asmeniui, dėl kurio yra priimtas teismo apkaltinamasis nuosprendis, paskirta bausmė, bet atidėtas jos vykdymas.

BPK 109 straipsnyje nustatyta, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam ar už jo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį[445]. Pagal BPK 113 straipsnį civilinis ieškinys,

[445] Pridurtina, kad yra autorių, manančių, jog tradicinė sąvoka „civilinis ieškinys“ baudžiamojoje byloje yra koreguotinas. Antai A. Rudzinskas teigia: „Ieškinio esmė nepasikeis nepriklausomai nuo to, kieno institutu jį

pareikštas baudžiamojoje byloje, įrodinėjamas pagal šio kodekso nuostatas. Kai nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo šis kodeksas nereglamentuoja, taikomos atitinkamos civilinio proceso normos, jeigu jos neprieštarauja baudžiamojo proceso normoms. BPK 115 straipsnio 1 dalyje yra nurodyta, kad priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį teismas, remdamasis įrodymais dėl civilinio ieškinio pagrįstumo ir dydžio, visiškai ar iš dalies patenkina civilinį ieškinį arba jį atmeta. Tenkindamas civilinį ieškinį teismas gali nesilaikyti ieškinio ribų, jeigu ieškinio dydis neturi įtakos nusikalstamos veikos kvalifikavimui ir bausmės dydžiui. Analogiška norma yra BPK 307 straipsnyje, reglamentuojančiame nuosprendžio rezoliucinę dalį. Šio straipsnio 6 dalies 1 punkte primygtinai reikalaujama nuosprendžio rezoliucinėje dalyje nurodyti sprendimą dėl turtinės žalos atlyginimo.

Akivaizdu, kad kyla klausimas, koks gali būti santykis tarp teismo apkaltinamajame nuosprendyje privalomai užfiksuoto sprendimo dėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo ir baudžiamojo poveikio priemonės – turtinės žalos atlyginimo ar pašalinimo. Ar apskritai tokiu atveju ši baudžiamojo poveikio priemonė gali būti taikoma? Manytina, kad skirtumas gali būti paaiškinimas tik tuo, kad pirmuoju atveju teismo sprendimas vykdomas civilinio proceso tvarka, o antruoju atveju vengimas įvykdyti pareigą atlyginti ar pašalinti nusikalstama veika padarytą turtinę žalą gali sukelti naujus padarinius, t. y. asmeniui gali būti paskirta bausmė pagal BK 243 straipsnį. Tačiau ir toks nubaudimas neatleidžia nuteistojo nuo pareigos įvykdyti paskirtą baudžiamojo poveikio priemonę. Reformuodamas bausmių sistemą ir nustatydamas baudžiamojo poveikio priemones įstatymų leidėjas neabejotinai *inter alia* siekė, kad nukentėjusiajam turtinė žala būtų atlyginta arba pašalinta ir kad būtų užtikrintas šios priemonės įvykdymas.

Todėl skirdamas baudžiamojo poveikio priemones teismas visų pirma turėtų vadovautis protingumo, taikomų poveikio priemonių suderinamumo kriterijais ir teisingumo principu. Kitaip jų skyrimas prarastų pirminę savo prasmę – būti nusikaltusio asmens pataisymo priemone ir padėti įgyvendinti bausmės paskirtį.

Taigi galima daryti išvadą, jog baudžiamojo poveikio priemonių nustatymas BK ir jų taikymas rodo, kad įstatymų leidėjas, priimdamas naująjį baudžiamąjį įstatymą, kitaip pažvelgė į klasikinę baudžiamosios atsakomybės sampratą – neapribojo jos vien bausme ir jos skyrimu. Netgi atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės per baudžiamojo poveikio priemonių sistemą yra įgyvendinama ne tik valstybės galia bausti, bet ir atsakomybės neišvengiamumo principas.

---

laikysime – baudžiamojo proceso ar tik baudžiamojo ir civilinio procesų, ir net jeigu jis bus nagrinėjamas kartu su baudžiamąja byla. Proceso formos pasikeitimai neturi įtakos ieškinio teisinei prigimčiai. Ieškinys buvo ir yra civilinių teisių gynimo priemonė, todėl LR BOK vartojamas ieškinio patikslinimas „civilinis“ netikslingas ir jo reikėtų atsisakyti“ (Rudzinskas A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Teisės universitetas, 2001, p. 9).

BAUDŽIAMAJAME ĮSTATYME NEPILNAMEČIAMS NUMATYTOS AUKLĖJAMOJO POVEIKIO PRIEMONĖS

Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė – tai valstybės reakcija į padarytą nusikalstamą veiką teisinėmis baudžiamosiomis, baudžiamosiomis procesinėmis prievartos priemonėmis, ribojančiomis šią veiką padariusio nepilnamečio teises ir laisves. Ribojant ir mažinant nepilnamečių daromus nusikaltimus BK yra nustatytos ne tik pakankamai griežtos represinės priemonės, t. y. bausmės, bet ir auklėjamojo poveikio priemonės.

Baudžiamajame įstatyme įtvirtintos auklėjamojo poveikio priemonės rodo naują valstybės baudžiamosios politikos kryptį siekiant humanizuoti nepilnamečiams teisės pažeidėjams taikomas poveikio priemones, mažinti jų represinį pobūdį ir didinti jų resocializacijos bei adaptacijos visuomenėje galimybes.

Baudžiamajame įstatyme numatyta auklėjamojo poveikio priemonė – tai teismo skiriama prievartos priemonė, kuria yra apribojamos padariusio nusikalstamą veiką ir atleisto nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės nepilnamečio teisės ir laisvės ir jam nustatomi tam tikri įpareigojimai arba draudimai, kuriais siekiama pataisyti nepilnametį ir jį ugdyti, padėti jam integruotis konkrečioje socialinėje aplinkoje ir sulaikyti jį nuo kitų neteisėtų veikų padarymo[446].

Auklėjamojo poveikio priemones asmenims nuo 14 iki 18 metų amžiaus gali skirti tik teismas ir tik už tokias neteisėtas veikas, kurios uždraustos baudžiamojo įstatymo, galiojusio nusikalstamos veikos padarymo metu (BK 2 straipsnis). Kartu būtina atsižvelgti į tai, kad BK 13 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad asmenims, kuriems iki nusikalstamos veikos padarymo nebuvo suėję 14 metų, taip pat gali būti taikomos auklėjamojo poveikio priemonės. Ši nuostata sukelia aliuziją, kad mažamečiai gali atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Todėl kyla klausimas, ar tokios auklėjamojo poveikio priemonės atitinka įstatymuose įtvirtintas drausmės ir baudžiamojo pobūdžio auklėjamojo poveikio priemonių sampratas, taip pat ar jos gali būti laikomos baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma.

1. Pabrėžtina, kad drausmės ir auklėjamojo poveikio priemonės viena nuo kitos skiriasi savo turiniu ir šių priemonių taikymo subjektais. Antai vaikams, vengiantiems atlikti savo pareigas namuose, darantiems drausmės ar moralės normų pažeidimus, savo nuožiūra įvairias asmenybės korekcijai skirtas poveikio priemones gali taikyti tėvai arba kiti teisėti jų ugdytojai. Tai gali būti individualūs pokalbiai, netinkamo vaikų elgesio pasmerkimas pabarimu, uždraudimu lankytis tam tikrose vietose, įgyti tam tikrus daiktus, kišenpinigių ribojimų ir pan. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme nurodyta, kad vaikams už mokymo, auklėjimo (globos) įstaigos vidaus tvarkos taisyklių ir mokinio elgesio normų pažeidimus gali būti taikomos jau griežtesnės drausminės auklėjamojo poveikio priemonės: pastaba, papeikimas, griežtas papeikimas, atitinkamas elgesio įvertinimas, kitos įstatymų nustatytos poveikio priemonės[447]. Šias poveikio priemones taiko

[446] Drakšienė A., Drakšas R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė:* vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 141.
[447] Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.

mokymo ar kitos auklėjimo įstaigos. Daug griežtesnės poveikio priemonės gali būti taikomos vaikams už nuolatinius ir piktybinius teisėtvarkos pažeidimus, taip pat už pavojingos (nusikalstamos) veikos padarymą, jeigu dėl jų amžiaus, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių negalima taikyti administracinės ar baudžiamosios atsakomybės. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 straipsnyje nustatyta, kad vaikams gali būti taikomos šios auklėjamojo poveikio (drausminimo) priemonės: 1) įspėjimas; 2) įpareigojimas viešai ar kitokia forma atsiprašyti nukentėjusįjį; 3) atidavimas tėvų ar kitų asmenų priežiūrai pagal laidavimą; 4) namų priežiūra (laisvalaikio apribojimas); 5) atidavimas į specialiąją auklėjimo ir drausmės įstaigą; 6) kitos įstatymų numatytos priemonės (atsižvelgiant į vaikų amžių, jo padaryto pažeidimo pobūdį, kitas aplinkybes). Drausminimo priemones gali taikyti ir teisėsaugos institucijų pareigūnai. Tik vieną iš visų įstatyme numatytų nesulaukusiems 14 metų asmenims poveikio priemonių skiria teismas – atidavimą į specialiąją auklėjimo ir drausmės įstaigą. Visiems poveikio priemonių taikymo subjektams (taip pat ir tėvams) draudžiama naudoti fizinį ar psichinį kankinimą, vaikų garbės ir orumo žeminimą ar kitaip žiauriai elgtis su vaikais.

Minėta, kad BK 13 straipsnio 3 dalyje nustatyta, jog asmeniui, kuriam iki pavojingos veikos padarymo nebuvo suėję 14 metų, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės. Lingvistinis baudžiamojo įstatymo nuostatų aiškinimas leidžia manyti, kad BK 82 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos auklėjamojo poveikio priemonės galėtų būti taikomos ir mažamečiams asmenims. Tačiau sistemiškai aiškinant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės institutą ir jo taikymo teisinį reguliavimą galima daryti išvadą, kad baudžiamajame įstatyme numatytos auklėjamojo poveikio priemonės turi savų taikymo ypatumų; jos sukuria teisines prielaidas ne drausminti asmenį, bet valstybei į kaltininko sukeltą konfliktą su baudžiamuoju įstatymu taip reaguoti, kad būtų tikrai įgyvendinta nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis.

Siekdamas suderinti nepilnamečių atsakomybės teisinį reguliavimą, įstatymų leidėjas 2007 m. birželio 28 d. priėmė specialų Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymą (įsigaliojo nuo 2008 m. sausio 1 d.), reglamentuojantį auklėjamojo poveikio priemonių taikymą asmenims iki 14 metų amžiaus. Vadovaujantis šio įstatymo nuostatomis, minimalią nepilnamečio priežiūrą būtų galima apibūdinti kaip teikiamą jam socialinę, pedagoginę, psichologinę, specialiąją pedagoginę, informacinę ar kitą pagalbą, kuria siekiama teigiamų jo elgesio pokyčių ir kuri teikiama pagal nuolatinę jo gyvenamąją vietą. Nepilnamečių vidutinė priežiūra – tai jam teikiama socialinė, pedagoginė, psichologinė, specialioji pedagoginė, informacinė ar kita pagalba, kuria siekiama teigiamų jo elgesio pokyčių ir kuri teikiama vaikų socializacijos centre. Įstatyme taip pat nurodyta, kad vaikų socializacijos centras – tai apskrities viršininko kartu su Lietuvos Respublikos juridiniais ir fiziniais asmenimis įsteigta bendrojo lavinimo mokykla, vykdanti vaiko vidutinę priežiūrą,

pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo ir (ar) pirminio profesinio mokymo programas, taip pat vaiko laikinąją globą (rūpybą). Pabrėžtina, kad minimalios ir vidutinės priežiūros priemones vaikui skiria savivaldybės, kurioje vaikas gyvena, administracijos direktorius. Tik vidutinės priežiūros priemonei skirti reikia gauti teismo leidimą.

Minėto įstatymo 3 straipsnyje nurodyti tokie vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros uždaviniai: 1) teikti kvalifikuotą socialinę, pedagoginę, psichologinę, specialiąją pedagoginę, informacinę arba kitą pagalbą vaikui, siekiant teigiamų vaiko elgesio pokyčių; 2) sudaryti vaikui palankias socializacijos, resocializacijos ir ugdymo(si) sąlygas; 3) diegti žmoniškąsias vertybes, ugdyti asmenybės tapatumo ir priklausymo bendruomenei jausmą, atsakomybės už savo poelgius supratimą, pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms; 4) stiprinti ryšius su vaiko vystymuisi palankia aplinka.

Taigi, kaip matyti iš įstatymo normų visumos, šiuo atveju prioritetas teikiamas ne asmens atsakomybės, bet jos drausminimo ir kitų ugdymo problemų sprendimui.

Pabrėžtina, kad baudžiamojoje teisėje padarytas nepilnamečio poelgis kaip nusikalstamas ar nenusikalstamas vertinamas pagal tai, kokia apimtimi ir kaip jis atitinka įstatyme aprašytą nusikalstamos veikos sudėtį. Būtent ši atitiktis leidžia pavadinti veiką nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu.

Nusikalstamos veikos subjekto amžius – tai vienas svarbiausių nusikalstamos veikos sudėties požymių. Jei subjektas neatitinka įstatymo reikalavimų (amžiaus, pakaltinamumo), nėra ir nusikalstamos veikos sudėties, taigi nėra ir nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo. Todėl asmeniui, kuris padarė BK specialiosios dalies straipsnyje aprašytą pavojingą veiką, bet negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn dėl to, kad nėra sulaukęs 14 arba 16 metų, negalima taikyti jokių baudžiamajame įstatyme nustatytų poveikio priemonių. Netgi BK numatytų auklėjamojo poveikio priemonių taikymas būtų ydingas, jis paneigtų esminius baudžiamosios teisės principus.

Vadinasi, kitų įstatymų nustatyta tvarka drausmės ar auklėjamojo poveikio priemonių taikymas asmenims, nesulaukusiems baudžiamosios atsakomybės amžiaus, negali būti laikomas baudžiamosios atsakomybės realizavimu. BK 13 straipsnio 3 dalį reikėtų laikyti pertekline nuostata, kurios negalima tiksliai taikyti laikantis baudžiamosios teisės normose apibrėžtų reikalavimų.

2. BK XI skyriuje „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ numatytos auklėjamojo poveikio priemonės nepilnamečiams gali būti taikomos tik tada, kai nepilnametis padarė baudžiamąjį nusižengimą ar nusikaltimą ir buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės. Taigi įstatymų leidėjas, vykdydamas savo pareigą nustatęs, kokios veikos yra nusikalstamos, nustatė ir nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę už tokias veikas. Šiuo atveju paminėtinos Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalies nuostatos, kurios suponuoja tai, kad tik teismas

įstatymo nustatyta tvarka turi išimtinę teisę išspręsti nepilnamečio kaltumo (ar nekaltumo) klausimą ir paskirti įstatymo nustatytą bausmę arba atleisti jį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir paskirti jam auklėjamojo poveikio priemonę. Šiame auklėjamojo poveikio procese būtina ne tik derinti nepilnamečio nubaudimą už padarytą nusikalstamą veiką su išskirtinėmis jo amžiaus ir socialinės brandos savybėmis, bet ir atsižvelgti į BK 80 straipsnyje įtvirtintą specialią nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį:

1) užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą;

2) riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes;

3) padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu;

4) sulaikyti nepilnametį nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo.

Visi išvardyti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirties elementai iš esmės sukonkretina pagrindines baudžiamosios teisės funkcijas (bendrosios prevencijos, informacinę, represinę, individualiosios prevencijos), kurios negali būti paneigtos jokiu atsakomybės išskirtinumu[448]. Nurodydamas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį, įstatymų leidėjas turėjo omenyje ne apskritai nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės, bet nepilnamečiams taikomų bausmių ir auklėjamojo poveikio priemonių sistemos bei kitų jiems įstatyme numatytų bendrosios taisyklės išimčių paskirtį (pvz., atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, bausmės vykdymo atidėjimo, teistumo terminų sutrumpinimo ir kt.).

Visa tai leidžia manyti, kad tiek bausmė, tiek auklėjamojo poveikio priemonės yra nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos. Tačiau sisteminė normų analizė rodo, kad bausmės ir auklėjamojo poveikio priemonės turi objektyvių skirtumų, jų taikymo pagrindai, poveikio kryptys, tiesioginė paskirtis, turinys, taip pat taikymo teisinės pasekmės skiriasi[449].

3. Visų pirma pabrėžtina, kad auklėjamojo poveikio priemonės nėra kriminalinė bausmė, jų taikymas nenulemia teistumo atsiradimo. Pagrindinis dėmesys taikant šias poveikio priemones skiriamas ne nubaudimui, bet jauno žmogaus elgesio kryptingumo, jo vertybių sistemos reguliavimui, pripratinimui prie visuomenei priimtino gyvenimo būdo ir galimybėms jį toliau integruoti į pozityvią mikrosocialinę aplinką. Taigi esminis BK įtvirtintų auklėjamojo poveikio priemonių tikslas – nepilnamečio asmenybės korekcija ir jos resocializacija[450]. Nusikaltusio

---

[448] Drakšienė A., Drakšas R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*, p. 128.

[449] Kadangi šios monografijos dalies tikslas – atskleisti auklėjamojo poveikio priemonių esmę, nepilnamečiams skiriamų bausmių sistema ir jų paskirtis išsamiau nebus nagrinėjama.

[450] Kaip minėta, resocializacija nėra vienas veiksmas ar viena poveikio priemonė, tai poveikių visuma, kuria pašalinama destruktyvi socializacija. Kriminologijoje resocializacija nagrinėjama plačiau ir kompleksiškiau kaip

nepilnamečio resocializacija turėtų būti suprantama kaip veikla, kurios tikslas – auklėti nepilnametį, šalinti jo socializacijos[451] trūkumus. Resocializacinėmis auklėjamojo poveikio priemonėmis siekiama užtikrinti tokį nusikalstamą veiką padariusio nepilnamečio elgesį, kuris būtų jam naudingas ir neprieštarautų baudžiamojo įstatymo nuostatoms.

BK 82 straipsnio 1 dalyje yra numatytos šios auklėjamojo poveikio priemonės:

1) įspėjimas;

2) turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas;

3) nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai;

4) atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti;

5) elgesio apribojimas;

6) atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą.

BK 82 straipsnio 1 dalyje išdėstytų auklėjamojo poveikio priemonių sąrašas yra išsamus ir jį papildyti arba pakeisti gali tik įstatymų leidėjas. Šios poveikio priemonės išdėstytos tam tikra tvarka, atspindinčia jų griežtumą. Įstatymų leidėjas nenurodė, kuri iš jų griežčiausia, tačiau išdėstė jas nuosekliai ir, galima manyti, pagal jų sunkumo laipsnį – pradedama lengviausia (įspėjimas) ir baigiama griežčiausia (atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą). Kiekvienos jų turinys yra aptartas atskiruose straipsniuose, kuriuose reglamentuojama ir jų skyrimo tvarka. Šių poveikio priemonių nevykdymo arba netinkamo vykdymo pasekmės yra aptartos specialiai tam skirtame BK 89 straipsnyje. Toks išdėstymas turi reikšmę, kai teismas, atleidęs nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, skiria auklėjamojo poveikio priemonę.

Pabrėžtina, kad iki 2007 m. liepos 21 d. (kai įsigaliojo nauji 2007 m. birželio 28 d. Seimo priimti BK pakeitimai ir papildymai[452]) pagal BK 82 straipsnio 1 dalį auklėjamojo poveikio priemonė galėjo būti paskirta tais atvejais, kai neturintis 18 metų asmuo padarė tik vieną baudžiamąjį nusižengimą. Pavyzdžiui, teismas negalėjo skirti bausmės nepilnamečiui už tai, kad jis pagrobė svetimą turtą, kurio vertė viršijo 1 minimalaus gyvenimo lygio (MGL), bet neviršijo 3 MGL dydžio sumos[453]. Šiuo atveju nepilnamečio asmeninės savybės buvo visiškai nesvarbios.

---

visuma poveikių, kuriais siekiama užtikrinti tokį individo elgesį, kuris būtų jam naudingas ir kartu atitiktų visuomenės interesą.

[451] I. Michailovič pažymi, kad sociologijoje ir kriminologijoje yra skiriama konstruktyvi, neadekvati ir destruktyvi socializacija. Esant konstruktyvios socializacijos poveikiui, žmogus tampa visavertis ir visuomeniškai kūrybingas. Neadekvati socializacija neleidžia visiškai prisiderinti prie visuomenės lūkesčių, todėl tokiais atvejais taikoma kompensacinė socializacija, kuri pašalina prisitaikymo trūkumus. Žr. Michailovič I. *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001, p. 28; Galinaitytė J. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija*, 2001, t. 20 (12)

[452] *Valstybės žinios,* 2007, Nr. 81-3313.

[453] Taikomas MGL 2007 m. balandžio 1 d. buvo 130 Lt. Žr. 2006 m. gruodžio 7 d. Lietuvos Respublikos 2007 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 138-5267.

Jis galėjo piktnaudžiauti alkoholiu, būti šiurkštus, nedirbti, nesimokyti ir pan. Svarbu buvo tai, kad jis padarė tik vieną baudžiamąjį nusižengimą. Nepilnamečio kaltininko asmenybę teismas turėjo įvertinti parinkdamas jam konkrečią auklėjamojo poveikio priemonę.

Nepilnamečiui, padariusiam du ar daugiau baudžiamųjų nusižengimų, pagal BK 82 straipsnio 3 dalį teismas galėjo atskirai už kiekvieną nusikalstamą veiką paskirti BK specialiosios dalies straipsnio sankcijoje numatytą bausmę, paskui jas subendrinti pagal BK 63 straipsnyje numatytas taisykles ir paskirti galutinę subendrintą bausmę. Ši nuostata suteikė teismui didesnę diskreciją vertinant nepilnamečio nusikalstamas veikas ir jo asmenybę, bet neįpareigojo jo visais atvejais už du ar daugiau padarytų baudžiamųjų nusižengimų skirti bausmę. Kaip minėta, baudžiamasis nusižengimas yra pavojinga veika, tačiau, palyginti su nusikaltimu, baudžiamasis nusižengimas yra mažiau pavojinga nusikalstama veika, nes ji sukelia lengvesnius padarinius, dažnai jie skiriasi veikos padarymo motyvais bei tikslais ir kt.[454] V. Piesliakas, vertindamas naująsias BK nuostatas, išryškina įstatymų leidėjo sumanymo į BK įvesti baudžiamojo nusižengimo sąvoką esmę. „Šios naujovės tikslas išvengti dvejopos teisinės atsakomybės – pirmiausia baudžiamosios ir administracinės atsakomybės už tą pačią veiką. <...> Tačiau, kita vertus, baudžiamojo nusižengimo išskyrimas tam tikru požiūriu gali būti laikomas veikos kriminalizavimu, nes tai, už ką anksčiau iš dalies buvo numatyta administracinė atsakomybė, dabar kyla baudžiamoji atsakomybė. Nors ji daug švelnesnė, negu padarius nusikaltimą, tačiau vis dėlto baudžiamoji atsakomybė“[455].

2007 m. birželio 28 d. įstatymu pakeitęs ir papildęs BK nuostatas įstatymų leidėjas nustatė, kad nepilnamečiui auklėjamojo poveikio priemones teismas, įvertinęs visas bylos aplinkybes ir kaltininko asmenybę, gali paskirti tik tada, kai jis atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 82 straipsnio 1 dalis), taip pat tik vadovaudamasis BK 92 straipsnio („Bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiui“), 93 straipsnio („Nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės“) ir 94 straipsnio („Asmens, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję aštuoniolika metų, lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba laisvės atėmimo bausmės jam pakeitimas švelnesne bausme“) nuostatomis. Kartu buvo panaikinta ir BK 82 straipsnio 3 dalis. Taigi pagal naująją BK redakciją, kai nepilnametis asmuo padaro baudžiamąjį nusižengimą ar nusikaltimą, jam auklėjamojo poveikio priemonės skiriamos tik tada, jei jis atitinka minėtuose BK straipsniuose numatytus reikalavimus.

Šie iš pirmo žvilgsnio nedideli nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo pakeitimai iškelia esminį klausimą: kaip pasikeitė nepilnamečių nusikalstamos veikos juridinis

[454] Abramavičius A. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*, p. 86–91, 98–99.
[455] Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, kn. 1, p. 66–67.

vertinimas? Iki minėtų nuostatų pakeitimo, atsižvelgiant į nepilnamečio padarytos veikos juridinį įvertinimą, auklėjamojo poveikio priemonės galėjo būti: 1) kriminalinės bausmės alternatyva, kai nepilnametis padarė baudžiamąjį nusižengimą ar buvo atleistas nuo bausmės, arba 2) pataisymo ir ugdymo priemone, kai nepilnametis buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės. Visais atvejais jos buvo nepilnamečio padarytos nusikalstamos veikos tiesioginis padarinys, ir jas taikė tik teismas. Tačiau pagal galiojantį įstatymą auklėjamojo poveikio priemonės bausmės alternatyva lieka tik tais atvejais, kai nepilnametis atleidžiamas nuo bausmės. Taigi įstatymų leidėjas iš dalies sugriežtino nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę.

Esminė prielaida padaryti BK pakeitimus buvo ta aplinkybė, kad nepilnamečiai dažnai padaro ne vieną, bet kelias ar net keliolika nusikalstamų veikų, tarp jų ir baudžiamuosius nusižengimus, ir nusikaltimus. Tačiau skiriant galutinę bausmę už visas padarytas veikas auklėjamojo poveikio priemonės negali būti subendrinamos su bausmėmis, paskirtomis už nusikaltimo padarymą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegijos nuomone, tokia situacija nepilnamečiui tam tikrais atvejais gali sukelti sunkesnes teisines pasekmes, nei pilnamečiam asmeniui, ir sunkesnes pasekmes, nei tuo atveju, jeigu už baudžiamųjų nusižengimų padarymą nepilnamečiui būtų paskirtos BK straipsnio sankcijoje numatytos bausmės[456]. Šiai nuomonei pritaria ir kai kurie baudžiamosios teisės teoretikai[457]. Pateikti argumentai yra pakankamai svarūs, vis dėlto manytina, kad įstatymų leidėjas šią problemą galėjo išspręsti suderinęs auklėjamojo poveikio priemonių ir bausmių skyrimo taisykles arba numatęs nepilnamečiams specialias jų subendrinimo taisykles.

4. Dabartinė situacija yra tokia, kad galima manyti, jog naujojo BK kūrėjų sumanymas ne vien nepilnamečių atsakomybę orientuoti į nubaudimą, bet kartu ir išnaudoti visą auklėjamojo poveikio priemonių diapazoną, labiau diferencijuoti jų baudžiamosios atsakomybės ypatumus, kad jie atitiktų ne tik padarytos veikos pavojingumą, bet ir atitinkamo amžiaus vaikų socialines, psichologines savybes, pamažu yra modifikuojamas. Lietuvoje nuolat didėjant nusikaltimų grėsmei, žiniasklaidoje itin daug dėmesio skiriant vaikų padarytoms pavojingoms veikoms[458], daugėja ir norinčiųjų keisti žemutinę baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą. Manoma, kad nustačius jaunesnį baudžiamosios atsakomybės amžių bus nuraminta visuomenė ir geriau patenkinti nukentėjusių asmenų poreikiai. Kartu atmetamas kriminologų teiginys, kad auklėjamojo

---

[456] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 21 d. nutartis. Prieiga per internetą: < http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=26960> [žiūrėta 2006 02 07].

[457] Pakštaitis L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai Baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos. In *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika:* metodinis leidinys. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2007, p. 42.

[458] Statistiniai duomenys rodo, kad maždaug apie 10 proc. mokyklinio amžiaus vaikų yra linkę nusižengti ir nusikalsti. Žr.: Urbonaitė I. Lietuvoje nusikalsti linkęs kas 10 vaikas. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=8998779> [žiūrėta 2006 03 11]; Požiūris – ar reikalinga mokykloje policija? Prieiga per internetą: <http://www.zebra.lt/svietimas/dialogas/archyvas.php?st=3&msgid=1468> [žiūrėta 2007 11 03].

poveikio priemonės, pritaikytos kaip bausmės alternatyva, neturi tokio didelio neigiamo kriminalinės bausmės stigmatizuojančio poveikio ir gali labiau paveikti su visuomene konfliktuojantį nepilnametį.

Šiame kontekste paminėtina, kad daugelyje užsienio šalių galiojančios auklėjamojo poveikio priemonių sistemos skiriasi nuo Lietuvos baudžiamajame įstatyme numatytos sistemos. Šis skirtumas iš esmės yra dėl alternatyvaus proceso taikymo (angl. *diversion*). Alternatyvaus proceso esmė yra ta, kad įtariamo padariusi nusikalstamą veiką nepilnamečio atžvilgiu nutraukiamas oficialus baudžiamasis arba nepilnamečių procesas ir problema sprendžiama kitomis priemonėmis. Asmuo ikiteisminio proceso stadijoje paprastai yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Dažniausiai nepilnamečiams taikomos socialinės pagalbos priemonės. Socialinės institucijos tokį asmenį siunčia priežiūrai į globos įstaigą ar pagal privačią programą arba toks asmuo visai niekur nėra siunčiamas, jeigu jis susitaiko su nukentėjusiuoju ir atlygina padarytą žalą ir pan. *Diversion* procedūra daugelyje šalių taikoma įvairiose poveikio dėl nepilnamečių padarytų nesudėtingų arba nesunkių nusikalstamų veikų sistemose. Pavyzdžiui, JAV *diversion* programa yra teisingumo vykdymo sistemoje, o taikomos poveikio priemonės yra bausmės alternatyva. Graikijoje ši sistema siejama su susitaikymo (mediacijos) institutu[459]. Nyderlanduose šios sistemos pagrindas yra pagalba nusikaltusiam nepilnamečiui, turinti apsaugoti jį nuo baudžiamosios justicijos institucijų. Literatūroje nurodomi tokie pagrindiniai *diversion* tikslai: 1) stigmatizacijos išvengimas atsisakius baudžiamojo proceso formalumų; 2) greitesnė reakcija į padarytą neteisėtą veiką, nes nenutrūksta ryšys tarp veikos ir jos padarinių; 3) lankstus ir greitesnis problemos sprendimas nukentėjusiajam; 4) oficialiųjų institucijų prievartos ir kontrolės vaidmens sumažėjimas ir kt.[460]

5. Skirtingai nei užsienio šalyse, Lietuvoje probleminius nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimus dažnai paliekama spręsti teismams. Būtent jie, įvertinę padarytus baudžiamuosius nusižengimus ir nusikaltimus, kaltininko asmenybę ir visas nusikalstamų veikų padarymo aplinkybes, turi nuspręsti, ar yra pagrindas atleisti nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės[461].

---

[459] Pavyzdžiui, Graikijoje nepilnamečiams nuo 13 iki 18 metų amžiaus gali būti taikomos tokios auklėjamojo poveikio priemonės (angl. *educative measures*): 1) papeikimas, įspėjimas, kurį skiria nepilnamečių teismo teisėjas; 2) tėvų arba globėjų priežiūra; 3) nepilnamečiui skiriamas globėjų šeimos stebėjimas; 4) nepilnamečiui skiriamas institucinis stebėjimas (pvz., mokymo įstaigos arba pareigūno); 5) tarpininkavimas susitaikant nepilnamečiui su auka per teismo nustatytą laiką; 6) žalos atlyginimas ar padarytos aukai skriaudos atitaisymas; 7) darbai visuomenės labui; 8) kaltininko dalyvavimas socialinėse ar psichologinėse reabilitacijos programose tiek viešajame, tiek privačiajame sektoriuje; 9) įpareigojimas mokytis vairuoti ir pan. *Juvenile justice in Greece*. Prieiga per internetą: <http://www.esc-eurocrim.org/workgroups.shtml> [žiūrėta 2007 06 11].

[460] Heinz W., Storz R. *Diversion im Jugendstrafverfahren der Bundesrepublik Deutschland.* Forschungsvorhaben des Bundesministers der Justiz. Abschlussbericht. Bonn, 1993, S. 6–9.

[461] Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės – tai asmens, teismo pripažinto kaltu padarius nusikalstamą veiką, sąlyginis arba besąlyginis atleidimas nuo tų pasekmių, kurios sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, ir teistumo. Žr. Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*, 2001, p. 375.

BK XI skyriaus („Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“) 93 straipsnyje reglamentuodamas nepilnamečio atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės įstatymų leidėjas nustatė būtinas tam sąlygas ir nurodė šiuos nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus:

a) nepilnametis padarė baudžiamąjį nusižengimą ar neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą;

b) tokią nusikalstamą veiką jis padarė pirmą kartą.

Minėta įstatymo novela suteikė teismui galimybę atleisti nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės ne tik tada, kai jis pirmą kartą padaro baudžiamąjį nusižengimą, nesunkų arba neatsargų nusikaltimą, bet ir tada, kai jis pirmą kartą padaro apysunkį nusikaltimą, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija trejus metus laisvės atėmimo, bet neviršija šešerių metų laisvės atėmimo. Taigi, pavyzdžiui, nepilnametis pirmą kartą gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės už nedidelės vertės (kai jo vertė viršija 1 MGL ir neviršija 3 MGL dydžio sumos) daikto vagystę taip pat, kaip ir už paprastą vagystę arba vagystę įsibrovus į patalpą (BK 178 straipsnio 1 ir 2 dalys), už nužudymą labai susijaudinus (BK 130 straipsnis), už naujagimio nužudymą (BK 131 straipsnis), už nesunkų sveikatos sutrikdymą (BK 138 straipsnis) ir pan. Ši įstatymų leidėjo pozicija, viena vertus, leidžia manyti apie nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės liberalizavimą, tačiau, kita vertus, nepilnamečių atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės tais pačiais pagrindais ir tomis sąlygomis, kaip ir už baudžiamojo nusižengimo ir apysunkio nusikaltimo padarymą, verčia abejoti, ar įstatymų leidėjas tikrai atidžiai ir nuosekliai suderino baudžiamojo įstatymo normų sistemos visetą, ar vis nauji BK nuostatų pakeitimai ir papildymai neišderina nepilnamečių teises ir laisves užtikrinančios teisės normų sistemos.

6. Atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nepilnametį galima tik tuomet, kai teismas pripažįsta jį kaltu padarius nusikalstamą veiką. Kartu esminis tokio atleidimo pagrindas yra tai, kad nepilnametis baudžiamąjį nusižengimą ar neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą padarė pirmą kartą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2001 m. birželio 15 d. nutarime Nr. 30 pateiktos rekomendacinės nuostatos leidžia teismams manyti, kad nepilnametis laikomas pirmą kartą padariusiu nusikaltimą:

1) jeigu jis anksčiau nėra padaręs nusikaltimo arba anksčiau padarytam nusikaltimui yra suėję patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties terminai;

2) jeigu teistumas yra išnykęs ar panaikintas;

3) jeigu jam yra pritaikyta amnestija arba suteikta malonė;

4) jeigu jis yra atleistas nuo visos ankstesniu nuosprendžiu paskirtos ir neatliktos bausmės[462].

Pirmą kartą padariusiu nusikaltimą taip pat turėtų būti laikomas nepilnametis, nusikaltęs po to, kai kartą jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės:

- dėl to, kad jis pats ar jo padaryta nusikalstama veika prarado pavojingumą (BK 36 straipsnis);
- dėl to, kad jo padarytas nusikaltimas buvo pripažintas mažareikšmiu (BK 37 straipsnis);
- dėl to, kad jis buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 93 straipsnyje numatytais pagrindais;
- dėl to, kad jis susitaikė su nukentėjusiuoju (BK 38 straipsnis), jeigu per vienerius metus nepadarė naujo nusikaltimo;
- dėl to, kad jis iki teismo nuosprendžio priėmimo susirgo sunkia nepagydoma liga, dėl kurios būtų per sunku atlikti bausmę, arba susirgo tokia liga po nuosprendžio priėmimo ir buvo atleistas nuo tolesnės bausmės atlikimo, arba po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo jam sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti (BK 76 straipsnis);
- dėl to, kad suėjo apkaltinamojo nuosprendžio vykdymo senaties terminas (BK 96 straipsnis);
- dėl to, kad jis buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą, jeigu laidavimo metu nepadarė naujo tyčinio nusikaltimo (BK 40 straipsnis).

Kartu su nepilnamečio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindais turi būti bent viena iš BK 93 straipsnio 1 dalyje nurodytų sąlygų:

1) nepilnametis nukentėjusio asmens atsiprašė ir visiškai ar iš dalies savo darbu ar pinigais atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą;

2) nepilnametis pripažintas ribotai pakaltinamu;

3) nepilnametis pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikalstamą veiką;

4) yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų.

Pabrėžtina, kad baudžiamosios teisės normos realizuojamos taikant imperatyvųjį metodą, kuris suponuoja tikslų teisės normose apibrėžtų reikalavimų vykdymą. Todėl nepilnametis, padaręs baudžiamąjį nusižengimą antrą kartą, nuo baudžiamosios atsakomybės negali būti atleidžiamas. Už kiekvieną jo po to padarytą nusikalstamą veiką turi būti paskirta kriminalinė bausmė. Ši padėtis

[462] *Teismų praktika*, 2001, Nr. 15, p. 417.

atskleidžia akivaizdžias nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės politikos griežtinimo tendencijas.

7. Atleidęs nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, teismas skiria jam BK 82 straipsnyje numatytas auklėjamojo poveikio priemones ir nustato jų vykdymo terminą. Naudodamasis savo diskrecija teismas nepilnamečiui, pirmą kartą padariusiam baudžiamąjį nusižengimą arba neatsargų, nesunkų ar apysunkį nusikaltimą, gali paskirti ne daugiau kaip tris iš šešių auklėjamojo poveikio priemonių. Kartu įstatymų leidėjas pabrėžė, kad skiriamos dvi ar trys auklėjamojo poveikio priemonės turi būti tarpusavyje suderintos. Tai reiškia, kad vienos auklėjamojo poveikio priemonės negali trukdyti vykdyti kitų auklėjamojo poveikio priemonių. Maža to, jos turi papildyti viena kitą ir šalinti neteisėto elgesio priežastis, ugdyti jo asmenybę taip, kad ji atitiktų visuomenės lūkesčius – padėtų nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą bei elgesį ir sulaikytų jį nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo. Taigi paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės turi sudaryti darnią asmenybės ugdymo priemonių sistemą. Ar teismo parinktos auklėjamojo poveikio priemonės tarpusavyje dera, sprendžiama pagal konkrečias bylos aplinkybes: nusikalstamos veikos pavojingumo pobūdį, jos vietą, laiką, padarymo būdą, kaltės laipsnį, kaltininko asmenybę ir pan.

Parinkdamas auklėjamojo poveikio priemones už konkrečios nusikalstamos veikos padarymą teismas atsižvelgia ne tik į bausmės skyrimo nepilnamečiui ypatumus (BK 91 straipsnis), bet ir į nepilnamečio asmenybę, jo fizinę, socialinę ir emocinę brandą, santykius su tėvais bei tėvų įtaką ugdant nepilnametį, tėvų pasiryžimą keisti gyvenimo būdą ir nepilnamečio ugdymo sąlygas.

Pabrėžtina, kad baudžiamojo proceso nuostatos (BPK 220 straipsnis) taip pat reikalauja, kad tais atvejais, kai nepilnametis yra įtariamas padaręs nusikaltimą, prokuroras ikiteisminio tyrimo metu garantuotų, jog bus surinkti duomenys apie nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, jo sveikatos būklę ir socialinę brandą, anksčiau jam taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą, taip pat apie nepilnamečio elgesį po nusikaltimo padarymo. Visus šiuos duomenis prokuroras privalo kartu su kaltinamuoju aktu pateikti teismui[463]. Tokius duomenis jis turėtų pateikti teismui ir tais atvejais, kai nepilnametis kaltinamas baudžiamojo nusižengimo padarymu, nes jie gali būti reikšmingi nagrinėjant bylą. Teismas nuosprendį pagrindžia tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiamajame posėdyje. Apkaltinamojo nuosprendžio aprašomojoje dalyje išdėstomi nusikalstamos veikos kvalifikavimo motyvai ir išvados, bausmės ar auklėjamojo poveikio priemonės skyrimo motyvai (BPK 305 straipsnis). Jeigu atleidžiant nepilnametį nuo

[463] *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Kn. 1. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 603.

bausmės atlikimo yra skiriama ne viena auklėjamojo poveikio priemonė, nuosprendžio aprašomojoje dalyje nurodomi tų priemonių skyrimo motyvai.

Paskirta auklėjamojo poveikio priemonė ar šių priemonių visuma turi daryti didžiausią teigiamą poveikį nepilnamečiui. Jeigu atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės nepilnametis nevykdo jam paskirtų auklėjamojo poveikio priemonių, jam kyla visi padariniai, numatyti BK 89 straipsnyje („Auklėjamojo poveikio priemonių nevykdymo pasekmės“). Jeigu nepilnametis nevykdo paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės ar netinkamai ją vykdo, teismas įstatymo nustatyta tvarka gali pakeisti tą auklėjamojo poveikio priemonę kita, išskyrus atidavimą į specialią auklėjimo įstaigą. Jeigu nepilnametis nevykdo ar netinkamai vykdo dviejų ar trijų auklėjamojo poveikio priemonių ir dėl to buvo ne mažiau kaip du kartus įspėtas, teismas įstatymo nustatyta tvarka gali pakeisti jas kitomis auklėjamojo poveikio priemonėmis, įskaitant atidavimą į specialią auklėjimo įstaigą. Taigi už vengimą atlikti auklėjamojo poveikio priemones nepilnametis negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn[464]. Taigi nepilnametis negrįžtamai atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Minėta, kad nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nesukelia teistumo. Nusikaltimas, už kurio padarymą nepilnametis nuo baudžiamosios atsakomybės yra atleistas, nesudaro nusikaltimų recidyvo naujai padarytam nusikaltimui ir negali būti atsakomybę sunkinančia aplinkybe.

Taigi vertinant baudžiamajame įstatyme nepilnamečiams numatytų auklėjamojo poveikio priemonių teisinį reglamentavimą ir jų skyrimo tvarką galima įžvelgti sisteminio BK nuostatų suderinamumo trūkumų. Auklėjamojo poveikio priemonių sistema, būdama specifine baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, kartu turi užtikrinti nepilnamečių teisių apsaugos prioritetą ir sudaryti prielaidas jiems grįžti į visuomenę, vengiant neigiamo poveikio jų asmenybei. Pabrėžtina, kad Lietuva dar labai skiriasi nuo nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo Vakarų Europoje, kur šiai baudžiamosios teisės sričiai didelę įtaką padarė kriminologijos mokslas. Todėl Lietuvoje yra daug erdvės ne tik tobulinti ir derinti BK normas, bet ir galiausiai parengti specialų įstatymą, skirtą nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės realizavimui.

[464] BK 243 straipsnyje yra nustatyta baudžiamoji atsakomybė tam, kuris vengė atlikti teismo paskirtą su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę arba baudžiamojo poveikio priemonę (išskyrus turto konfiskavimą). Šio nusikaltimo subjektas yra pakaltinamas (ribotai pakaltinamas) asmuo, sulaukęs 16 metų amžiaus.

JURIDINIŲ ASMENŲ BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS PROBLEMATIKA

Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės įtvirtinimas Lietuvos BK laikytinas viena iš esminių baudžiamosios teisės novelų. Ko gero, ši atsakomybė yra didžiausias iššūkis klasikinės baudžiamosios teisės teorijai. Tai reiškia, kad privalo pasikeisti požiūris į tokias pagrindines baudžiamosios teisės sąvokas, kaip veika, kaltė ir bausmė. Todėl neatsitiktinai dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymo kyla daug abejonių ir diskusijų.

1. Šiuo metu valstybes pagal jų požiūrį į juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę ir jos įteisinimo momentą galima skirstyti į tris grupes:

1) valstybės, kuriose juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė buvo įteisinta ir pradėta taikyti seniai ir kuriose susiformavusi mokslinė doktrina ir teismų praktika pagrindžia arba bando pagrįsti tokios atsakomybės būtinumą (Didžioji Britanija, JAV, Kanada)[465];

2) valstybės, kuriose tokia nusikaltimo subjekto rūšis buvo įteisinta tik pastaraisiais metais arba praėjusį dešimtmetį (Belgija, Danija, Norvegija, Prancūzija, Vokietija). Šiose valstybėse tik keliama užduotis baudžiamojo įstatymo nuostatas pagrįsti konceptualiu doktrininiu aiškinimu;

3) valstybės, neįteisinusios juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės (Lenkija, Latvija, Rusija).

Lietuva neseniai papildė antrosios valstybių grupės gretas. Mūsų valstybėje juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės institutas pirmą kartą buvo kodifikuotas priėmus naująjį BK. Iki šiol, t. y. praėjus keleriems metams nuo naujojo BK įsigaliojimo, Lietuvoje yra mažoka išsamios baudžiamosios teisės doktrinos ir teismų praktikos, pagrindžiančios šio instituto būtinybę[466]. Atsižvelgiant į tai kyla abejonių, ar juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės įteisinimas nėra tik aklas kai kurių valstybių praktikos kopijavimas, nepaisant to, kad Lietuvos sąlygomis šis institutas ne tik sunkiai pritaikomas, bet ir gali iš esmės koreguoti teisingumo principo suvokimą bei jo įgyvendinimą skiriant bausmę nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Todėl neatmestina tikimybė, kad šis institutas dėl nepakankamai aiškaus jo reglamentavimo Lietuvos teismų praktikoje nebus nuosekliai įgyvendinamas ir jis gali tapti vienu iš retai taikomų BK institutų. Šioje monografijoje siekiama atsakyti, ar tokie klausimai yra teisingi bei pagrįsti, ir patvirtinti arba paneigti juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės būtinybę Lietuvoje.

2. Juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės kilmė nėra tiksliai nustatyta. Istoriškai šis institutas kildinamas iš bendrosios teisės sistemos valstybių. Kai kurie autoriai juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę kildina iš deodandų teisės[467]. Deodandas yra negyvas objektas,

---

[465] Soloveičikas D. Šiuolaikinės juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės realizavimo doktrinos. *Teisė*, 2003, t. 46, p. 139.

[466] Šiai problemai daugiausia dėmesio yra skyręs D. Soloveičikas. 2005 m. Vilniaus universitete jis apgynė daktaro disertaciją „Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė (lyginamieji aspektai). Socialiniai mokslai (teisė 01 S)“, be to, šia tema yra paskelbęs keletą straipsnių. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės klausimus yra nagrinėję E. Sinkevičius, G. Šulija, G. Švedas ir kt.

[467] Posner R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 26.

sukeliantis mirtį. Senojoje teisėje deodandai buvo prilyginami nusikaltėliams ir naikinami. Toks elgesys atitiko teisės kilmę iš keršto. Pamažu tokios nuostatos tapo neveikiančios, tačiau senoji deodandų teisė buvo naujai pritaikyta. Pavyzdžiui, jūroje įvykusios avarijos auka gali patirti daug sunkumų, mėgindama gauti teisinį atlygį iš žalą sukėlusio laivo savininko, nes šis gali būti labai toli. Analogiškai deodandų teisei manytina, kad gal būtų galima patį laivą laikyti piktadariu ir leisti nukentėjusiam pateikti ieškinį laivui pirmame uoste, į kurį jis įplaukia po avarijos. Taigi siekį traukti juridinį asmenį baudžiamojon atsakomybėn lygiai taip pat būtų galima laikyti deodandų teisės evoliucija.

Baudžiamąją atsakomybę įmonėms bendrosios teisės valstybėse imta taikyti XIX a. viduryje. Jau tada *common law* sistemoje buvo sprendimų, leidusių taikyti bausmę ne vien fiziniams asmenims. Tai vadinamoji *vicariuos hability* (pakaitinė atsakomybė) konstrukcija, kuri leidžia taikyti darbdaviui baudžiamąją atsakomybę už jam pavaldžių darbuotojų nusikaltimus. Precedentų sistemos šalyse nuo XIX a. yra paplitusi identifikacijos teorija, tapatinanti juridinio asmens vadovaujantįjį personalą su pačiu juridiniu asmeniu. Baudžiamajai atsakomybei Didžiojoje Britanijoje, JAV ir Kanadoje įvesti pakako baudžiamojoje teisėje vartojamą asmens sąvoką traktuoti kaip apibrėžtį, taikomą ne vien fiziniams, bet ir juridiniams asmenims[468].

XIX a. daugumoje Europos valstybių buvo laikomasi nuostatos, kad juridinis asmuo negali padaryti nusikalstamos veikos. Kontinentinės teisės sistemos valstybėse prigijo 1810 m. Prancūzijos baudžiamajame kodekse įtvirtinta nuostata, numatanti tik kaltojo fizinio asmens baudžiamąją atsakomybę. Tuo laikotarpiu vyravo klasikinės baudžiamosios teisės mokyklos išplėtota psichologinė kaltės koncepcija, pagal kurią juridinio asmens psichinis santykis su daroma veika negalėjo būti nustatytas, be to, buvo manoma, kad juridiniai asmenys gali veikti tik neviršydami jiems suteiktų įgaliojimų ir nusikalstamos veikos padaryti negali. Kontinentinės teisės šalyse juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė netaikyta ir dėl procesinių kliūčių: ji būtų buvusi sunkiai suderinama su baudžiamojo proceso nuostatomis, pagrįstomis kaltės nustatymu[469]. Socialinis juridinių asmenų veikų kriminalizavimo tikslingumas siejamas su XIX a. itin paspartėjusia infrastruktūros plėtra: plėtėsi geležinkelio transportas, griežtos socialinės reakcijos sulaukė net nesunkūs viešosios tvarkos pažeidimai, dėl kurių kildavo avarijos, nusinešdavusios žmonių gyvybę. Kontinentinėje Europoje juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pradėta taikyti XX a., pavyzdžiui: Danijoje ši atsakomybė buvo numatyta 1926 m.; Belgijos kasacinis teismas dar 1946 m. pripažino, kad bendrovės gali padaryti nusikaltimus, tačiau pagal įstatymus baudžiamoji atsakomybė galutinai buvo įtvirtinta tik 1999 m.; Nyderlanduose juridinių asmenų

[468] Martiszek T. Odpowiedzialnosc karna osob prawnych. *Teisė*, 2001, t. 41, p. 108.
[469] Coffee C. J. Corporate Criminal Liability: An Introduction and Comparative Survey. In *Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities*. Freiburg im Bresgau, 1999, S. 13.

baudžiamoji atsakomybė buvo nustatyta 1950 m. įstatymu dėl ekonominių nusikaltimų, o į jų Baudžiamąjį kodeksą šios nuostatos buvo įtrauktos 1976 m.; Prancūzijoje juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė buvo reglamentuota 1994 m. ėmus taikyti naują Baudžiamąjį kodeksą (pvz., jo 121-2, 131-37, 131-38, 131-39 ir kiti straipsniai); 1995 m. juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės klausimai buvo įtraukti į Suomijos baudžiamąjį kodeksą ir t. t.[470] Tarptautiniu lygmeniu plačiau diskutuoti apie juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę imta XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Pirmuosiuose Europos Tarybos dokumentuose[471], kuriuose užsimenama apie juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę, rekomenduojama tik apsvarstyti galimybę ją taikyti. Pažymėtina, kad 1988 m. Europos Tarybos Ministrų Komitetas priėmė rekomendaciją R (88) 18 „Dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymo už nusikalstamas veikas, padarytas vykdant jų veiklą“. Šiame teisės akte nustatyti pagrindiniai juridinių asmenų atsakomybės reglamentavimo principai:

a) įmonės turi būti traukiamos baudžiamojon atsakomybėn už joms vykdant veiklą padarytą nusikalstamą veiką neatsižvelgiant į tai, ar nusikalstamos veikos padarymas yra susijęs su įmonės pagrindine veikla;

b) baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma neatsižvelgiant į tai, ar yra ir (arba) gali būti nustatytas fizinis asmuo, padaręs nusikalstamas veikas įmonės vardu (ir naudai);

c) įmonėms neturi būti inkriminuojamos nusikalstamos veikos, jeigu galima pagrįsti, kad juridinio asmens valdymo organai ėmėsi visų priemonių nusikalstamų padarinių prevencijai įgyvendinti;

d) fizinio asmens atsakomybė neturi pašalinti juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės;

e) turi būti nustatytos juridiniams asmenims „pritaikytos“ bausmės[472].

Taigi minėtoje rekomendacijoje siūloma nacionalinėje teisėje už ekonominius teisės pažeidimus nustatyti jiems atsakomybę, numatančią galimybę riboti, uždrausti tam tikrą juridinių asmenų veiklą ir pan. Tačiau vertinant minėtus punktus galima teigti, kad šis juridinių asmenų baudžiamajai atsakomybei itin svarbus tarptautinis dokumentas vienareikšmiškai nenurodo,

---

[470] Ibid., S. 24.

[471] Council of Europe Recommendation (77)28 on the Contribution of Criminal Law to the Protection of Environment. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/about_us/treaties_and_recommendations/listall.asp#P375_24392> [žiūrėta 2007 01 30]; Council of Europe Recommendation (81)12 on Economic Crimes. Prieiga per internetą: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=672336&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=45548> [žiūrėta 2007 01 30]; Council of Europe Recommendation (82)15 on the Role of Criminal Law in Consumer Protection. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/about_us/treaties_and_recommendations/listall.asp#P375_24392> [žiūrėta 2007 01 30].

[472] Abramavičius A., Mickevičius D., Švedas G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 54.

kokiuose nacionaliniuose teisės aktuose šios priemonės turi būti įtvirtintos – specialiuosiuose teisės aktuose ar baudžiamuosiuose kodeksuose.

1999 m. gegužės 1 d. įsigaliojus Amsterdamo sutarčiai, iš dalies pakeitusiai Europos Sąjungos sutartį, Europos Bendrijų steigimo sutartis ir tam tikrus su jomis susijusius aktus, Europos Sąjungos valstybės narės ėmė veiksmingai bendradarbiauti baudžiamųjų reikalų srityje, ypač kovodamos su organizuotu nusikalstamumu, terorizmu, neteisėtu žmonių gabenimu, nusikaltimais vaikams, narkotikų ir ginklų kontrabanda, korupcija ir pan.[473] Atsižvelgiant į tai, daugumoje pastaraisiais metais priimamų Europos Sąjungos dokumentų, susijusių su baudžiamąja teise, yra numatoma valstybių narių pareiga juridiniams asmenims taikyti atsakomybės priemones[474].

Reikėtų pritarti kai kurių autorių nuomonei, kad bene reikšmingiausias juridinių asmenų atsakomybei yra 1995 m. liepos 26 d. Konvencijos dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos 1997 m. Antrasis protokolas, kurio preambulėje nurodyta, kad Europos Sąjunga yra suinteresuota suderinti valstybių narių baudžiamuosius įstatymus, siekdama garantuoti Bendrijų finansinių interesų apsaugą, nustatyti atsakomybę už nusikalstamas veikas valstybės tarnybai, korupcinius ir finansinius nusikaltimus[475]. Antrojo protokolo 3 straipsnyje buvo nustatytos juridinių asmenų atsakomybės už padarytas nusikalstamas veikas sąlygos, kurios buvo įtrauktos į kitus Europos Sąjungos teisės aktus, pvz., į 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos pagrindų sprendimą

---

[473] Šulija G., Šulija V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 41 (33), p. 21.

[474] Proposal COM(2001)272 for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Criminal law protection of the Community's financial interests. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0272en01.pdf> [žiūrėta 2007 09 28]; Council Framework Decision of 28 May 2001 Combating fraud and counterfeiting of non – cash means of payment. *Official Journal* L 149, 2001.

[475] Konvencijos dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos, parengtos vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu, 3 straipsnyje yra nurodyta, kad kiekviena valstybė narė imasi būtinų priemonių, kurios leistų įmonių vadovus ar kitus asmenis, turinčius įgaliojimus priimti sprendimus ar kontroliuoti įmonės veiklą, patraukti baudžiamojon atsakomybėn pagal jos nacionalinėje teisėje nustatytus principus, jeigu 1 straipsnyje nurodytas Europos Bendrijų finansiniams interesams kenkiančias sukčiavimo veikas padaro jiems pavaldus įmonės vardu veikiantis asmuo. Taigi šiame straipsnyje pabrėžiama specialių subjektų baudžiamoji atsakomybė.

Šios konvencijos Antrojo protokolo, parengto vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu, kuris pridedamas prie Konvencijos dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos, 3 straipsnyje nurodoma:

1. Kiekviena valstybė narė imasi būtinų priemonių užtikrinti, kad juridiniai asmenys galėtų būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn už sukčiavimą, aktyviąją korupciją ir pinigų plovimą, kuriuos jų naudai padarė bet kuris asmuo, veikęs individualiai ar kaip juridinio asmens organo dalis, jeigu jis, eidamas vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje, turėjo įgaliojimus: atstovauti juridiniam asmeniui arba priimti sprendimus juridinio asmens vardu, arba kontroliuoti juridinio asmens veiklą, taip pat už dalyvavimą tose sukčiavimo, aktyviosios korupcijos ar pinigų plovimo veikose arba pasikėsinime sukčiauti kaip bendrininkai ar kurstytojai.

2. Be šio straipsnio 1 dalyje jau nustatytų veikų, kiekviena valstybė narė imasi būtinų priemonių užtikrinti, kad juridinis asmuo galėtų būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tais atvejais, kai dėl šio straipsnio 1 dalyje nurodyto asmens nepakankamos priežiūros ar kontrolės sukčiavimo arba aktyviosios korupcijos, arba pinigų plovimo veikas to juridinio asmens naudai galėjo padaryti jam pavaldus asmuo.

3. Juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė pagal šio straipsnio 1 ir 2 dalis nekliudo traukti baudžiamojon atsakomybėn fizinių asmenų, kurie padarė, kurstė ar padėjo padaryti sukčiavimo, aktyviosios korupcijos ar pinigų plovimo veikas (1995 m. liepos 26 d. Konvencija dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 112-4178).

2001/413/TVR, skirtą kovai su sukčiavimu negrynosiomis mokėjimo priemonėmis ir jų klastojimu, 2002 m. liepos 19 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis, 2004 m. spalio 25 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2004/757/TVR, nustatantį būtiniausias nuostatas dėl nusikalstamų veikos sudėties požymių ir bausmių neteisėtos prekybos narkotikais srityje, ir pan.[476]

Tačiau iš esmės nė vienoje iš šių rekomendacijų valstybės narės nėra kategoriškai įpareigojamos atsakomybės priemones įtraukti vien į nacionalinę baudžiamąją teisę. Būtina atsižvelgti į tai, kad daugelis valstybių narių negalėtų to padaryti nepakeitusios esminių nacionalinės teisės principų[477].

3. Minėta, kad juridinio asmens, kaip nusikaltimo subjekto, problema buvo nagrinėjama jau XX a. pradžioje[478]. Baudžiamosios teisės teorijoje ši problema sprendžiama atskleidžiant juridinio asmens, kaip teisės subjekto, esmę.

Juridinio asmens esmės klausimas – tai civilinės teisės nagrinėjimo dalykas. Iš civilistikos mokslui žinomų juridinio asmens esmės teorijų baudžiamosios teisės mokslui svarbios yra dvi: fikcijos teorija ir realybės (organinė) teorija[479].

Pagal fikcijos teorijos nuostatas vienintelis teisės subjektas yra fizinis asmuo. Juridinis asmuo yra ne kas kita, kaip dirbtinai sudarytas teisės subjektas[480]. Tai yra tam tikra teisinė fikcija. Juridinis asmuo pats yra neveiksnus, veiksnūs yra tik susidedantys iš fizinių asmenų juridinio asmens valdymo organai[481]. Vadovaujantis fikcijos teorija, juridinio asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn negalimas, nes ši teorija nepripažįsta juridinio asmens kaip teisės subjekto. Pritarus fikcijos teorijai tektų pripažinti, kad juridinis asmuo negali būti ne tik baudžiamųjų teisinių santykių, bet ir civilinių teisinių santykių subjektu. Toks teiginys sudaro prielaidas prieiti prie išvados, kad pats juridinis asmuo negali atsakyti pagal savo sutartinius civilinės teisės reguliuojamus įsipareigojimus – už jį atsako tik valdymo organus sudarantys fiziniai asmenys. Tačiau tai ne tik neatitinka jau susiklosčiusių ir paplitusių civilinės teisės reguliuojamų santykių, bet net sukeltų abejonių dėl paties juridinio asmens reikalingumo.

---

[476] Abramavičius A., Mickevičius D., Švedas G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje*, p. 56.

[477] Pabrėžtina, kad Europos Bendrijų Komisija, vertindama juridiniams asmenims taikomas Europos Sąjungos valstybių narių sankcijas, iš esmės atsižvelgia į faktinį jų veiksmingumą, bet ne į tai, kokiame teisės akte jos numatytos.

[478] Познышев С. *Основные начала науки уголовного права*. Москва, 1912, с. 128–131.

[479] Jescheck H.-H. *Lehrbuch des Strafrechts*, S. 204.

[480] Tokios pozicijos laikosi ir kai kurie pripažinti Lietuvos civilinės teisės specialistai (pvz., V. Nekrošius). Jų nuomone, absurdiška kalbėti apie juridinio asmens interesą, nes jį lemia atskirų fizinių asmenų interesai ir nuomonės. Visus juridiniam asmeniui priskiriamus veiksmus iš tiesų atlieka paskiri fiziniai asmenys, kurių valia nustatant tolesnį juridinio asmens veikos pobūdį yra lemiama.

[481] Savigny F. C. *Systems des heutigen Romischen Rechts*. Berlin: Veit und Comp., 1840, S. 182–184.

Vadovaujantis realybės teorija, juridinis asmuo yra realiai egzistuojantis teisės subjektas. Jis savo veikloje vadovaujasi bendra valia, kuri gali nesutapti su į susivienijimą susijungusių fizinių asmenų valia, bei galimybe veikti tik savo vardu, t. y. turėti ir įgyti subjektines teises ir pareigas. Taigi juridinis asmuo yra veiksnus, o jo valdymo organai įgyvendina šį juridinio asmens veiksnumą[482].

Šia teorija pripažįstama, kad juridinis asmuo gali veikti arba susilaikyti nuo reikalaujamo, privalomo veikimo. Pabrėžtina, kad nuspręsti, ar juridinis asmuo objektyviai galėjo pasirinkti kitokį elgesio variantą, galima tik įvertinus iš vidutinių gebėjimų, protingo ir rūpestingo fizinio asmens pozicijų. Todėl šį sprendimą paliekama subjektyviai vertinti teisėjui, ir jis yra tarsi dar viena teisinės sąmonės apraiška Lietuvos baudžiamojoje teisėje[483].

Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkai, pripažindami juridinį asmenį teisinių santykių subjektu, išskiria šiuos juridinio asmens, kaip teisinių santykių subjekto, požymius:

- juridinis asmuo turi būti inkorporuotas, įsteigtas teisės aktų nustatyta tvarka ir gali būti teisinių santykių dalyvis kaip teisės subjektas;
- yra sudaryti kolegialūs ar (ir) vienasmeniai juridinio asmens valdymo organai arba paskirti asmenys, galintys veikti juridinio asmens vardu ir jo interesais[484].

Pritariant realybės teorijos teiginiams pripažintina, kad esant šiems požymiams juridinis asmuo gali būti laikomas teisinių santykių subjektu. Tačiau vadovaujantis realybės teorija yra mėginama pagrįsti tai, kad juridinis asmuo gali būti ir nusikalstamos veikos subjektas.

Paminėtina, kad užsienio šalių baudžiamojoje teisėje nusikalstamos veikos subjekto klausimai neretai traktuojami skirtingai, tačiau dažniausiai pabrėžiama, kad nusikalstamos veikos subjektas yra asmuo, kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir galintis būti teisinių santykių subjektu[485]. Šiuo atveju, išsprendus juridinio asmens gebėjimo būti teisinių santykių subjektu klausimą, lieka atsakyti, ar juridinis asmuo gali būti kaltas padaręs nusikalstamą veiką.

---

[482] Ibid., S. 615–624.

[483] Būtent dėl to juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė labiau paplitusi anglosaksų teisinės sistemos šalyse (Didžioji Britanija, JAV). Šiose šalyse kur kas didesnę reikšmę turi teisinė sąmonė. Kontinentinės sistemos šalyse, kuriose baudžiamoji teisė yra labiau formalizuota ir teisinei sąmonei skirtas mažesnis vaidmuo, juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė negalėjo įsigalėti vien dėl to, kad jos negalima formalizuoti taip, kaip fizinio asmens atsakomybės, ir visus neaiškumus, šiuo atveju neišvengiamai atsirandančius, tenka palikti spręsti teisėjui vadovaujantis subjektyvia nuomone, o ne vien įstatymo reikalavimais.

[484] Soloveičikas D. Šiuolaikinės juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės realizavimo doktrinos. *Teisė*, 2003, t. 46, p. 141.

[485] Pavyzdžiui, J. Wesselsas pabrėžia, kad baudžiamosios teisės esmė – žmogaus elgesys, sukeliantis socialiai žalingų padarinių. Teisinio poelgio esmė ta, kad jį daro žmogus, kaip teisės subjektas; su žmogaus elgesiu yra siejamos baudžiamosiose nuostatose įtvirtintos teisės normos. Teisinės atsakomybės pagrindas – neteisėta veika; nuo jos metodiškai turi prasidėti kiekvienas tyrimas. Be veikos nėra „nusikaltėlio“, be „netiesos“ nėra „kaltės“. Žr.: Wessels J. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: baudžiamoji veika ir jos struktūra*, p. 44; Павлов В. Г. *Субъект преступления в уголовном праве: историко-правовое исследование*. Москва, Санкт-Петербург: Торговый Дом Герда, 1999.

Realybės teorijos teiginiai suteikia teorinį kriminalinių bausmių taikymo juridiniam asmeniui pagrindimą, kadangi sudaro galimybę kalbėti apie poveikį *„kaltininko“* valiai[486]. Vis dėlto šiuo atveju lieka neaišku, kaip nustatyti juridinio asmens kaltumą. Kaltė laikytina kiekvieno teisės pažeidimo būtinuoju požymiu[487]. Atrodytų, kad kaltės, kaip psichologinio santykio, buvimas juridiniam asmeniui nėra būdingas. Pavyzdžiui, Vokietijoje iki šiol baudos juridiniams asmenims taikomos tik už viešosios tvarkos pažeidimus, jų skyrimas nesiejamas su asmens kalte ir jomis siekiama prevencinių tikslų. Tačiau teisės literatūroje yra kritikuojamas psichologinės kaltės sampratos taikymas juridiniams asmenims ir siūlomi kiti juridinio asmens kaltės nustatymo būdai.

E. Sinkevičius teigia, kad juridinio asmens kaltės problema negali būti išspręsta vadovaujantis psichologinės kaltės samprata. „Mes galime nustatyti juridinio asmens valią, tačiau niekada nenustatysime juridinio asmens psichinio santykio su fizinio asmens, įgyvendinusio juridinio asmens funkcijas, padaryta nusikalstama veika. Tai reiškia, kad tokiais atvejais juridinio asmens kaltė įgauna vertinamuosius kriterijus ir turi būti išreikšta objektyviai <...> Juridinio asmens kaltė gali būti tik normatyvinė“[488]. Taigi juridinio asmens kaltė gali būti nustatoma per imperatyvų pareigos „atidžiai ir rūpestingai kontroliuoti savo darbuotojus nurodymą“ [489].

Toks kaltės pagrindimas remiasi normine kaltės teorija[490]. Vadovaujantis šia teorija juridiniam asmeniui gali būti pareiškiamas „priekaištas“ (vok. *Vorwurf*) dėl jo veiklos vien nustačius, kad juridinis asmuo elgiasi neteisėtai, nors turėjo ir galėjo elgtis kitaip, bet apsisprendė elgtis teisei priešingu būdu arba neatidžiai ir nerūpestingai kontroliavo savo darbuotojus. Šiuo atveju turėtų būti kalbama apie nerūpestingą juridinio asmens elgesį. Kartu pabrėžtina, kad juridinio asmens galėjimas ar negalėjimas konkrečioje situacijoje pasielgti kitaip arba tinkamų darbuotojams kontrolės priemonių parinkimas yra fakto klausimas, kurį teismas ne visuomet pajėgus išspręsti. Atkreiptinas dėmesys, kad juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė negalima be fizinio asmens padarytos nusikalstamos veikos teisinio vertinimo. V. Piesliakas pagrįstai pabrėžė, kad „juridinio asmens atsakomybė yra išvestinė iš fizinio asmens baudžiamosios atsakomybės“[491]. Todėl BK specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje aprašyta veikos sudėtis nustatoma tik įrodinėjant konkretaus fizinio asmens dalyvavimą ją padarant. Vertinant juridinio

---

[486] Gierke von O. *Die Genossenschaftstheorie und die deutschen Rechtsprechung*. Berlin: Weidmann, 1887, S. 132.

[487] Bendrosios teisės sistemos valstybėse juridiniai asmenys taip pat atsako už griežtos atsakomybės ir absoliučios atsakomybės nusikaltimus. Jei nusikalstama veika priskiriama griežtos atsakomybės nusikaltimams, kaltumo elemento kaltinančiai šaliai įrodinėti nereikia, tačiau atsakomybė netaikoma, jei kaltinamasis įrodo, jog ėmėsi visų būtinų priemonių, kad žalingi padariniai neatsirastų. Jei nusikaltimas priskiriamas absoliučios atsakomybės nusikaltimams, asmuo traukiamas atsakomybėn vien nustačius objektyviuosius nusikaltimo požymius.

[488] Sinkevičius E. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problemos. *Teisė,* 2000, t. 36, p. 104.

[489] Sinkevičius E. Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos. Ibid., 2003, Nr. 48, p. 141.

[490] Apie norminę kaltės teoriją žr. Bikelis S. *Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje.* Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 34–43.

[491] Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, kn. 1, p. 314.

asmens atsakomybę nustatomi ne BK specialiosios dalies straipsnyje numatytos veikos sudėties požymiai, bet BK bendrosios dalies 20 straipsnyje nustatytos jo atsakomybės sąlygos. Įstatymų leidėjas *expressis verbis* yra nurodęs, kad juridinis asmuo atsako už fizinio asmens padarytas nusikalstamas veikas. Taigi šiuo atveju svarbiausias yra juridinio ir fizinio asmens ryšys. Fizinis asmuo veiką gali padaryti bet kuria kaltės forma – tiek tyčia, tiek dėl neatsargumo, o teismas kiekvienoje byloje privalo nustatyti konkrečią jo kaltės formą. Tačiau juridinio asmens (kaip asmenų grupės), patraukto baudžiamojon atsakomybėn už tą pačią nusikalstamą veiką, kaltės forma gali visiškai nesutapti su fizinio asmens kalte.

Praktikoje gali iškilti ir kitas klausimas: ar juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė galima ir tais atvejais, kai fizinis asmuo neatitinka subjektui keliamų reikalavimų, dėl kurių jis apskritai gali būti netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn (pvz., pripažintas nepakaltinamu dėl psichikos ligos) arba jis pripažįstamas ribotai pakaltinamu ir atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės? Deja, juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė dėl to neišnyksta, ir jis turėtų būti baudžiamas nepaisant to, kad toks fizinis asmuo veikė jo naudai individualiai net neprašytas.

Taigi galima manyti, kad juridinio asmens kaltės padarius nusikalstamą veiką pripažinimas yra objektyvaus pakaltinamumo įtvirtinimas. Tačiau tokiu atveju konstatuotinas visai dirbtinis juridinio asmens kaltės nustatymas atsižvelgiant tik į dėl nusikalstamos veikos gautą naudą. Pripažinus tokį kaltės nustatymo būdą, tektų analogiškai nustatyti ir fizinio asmens kaltę. To reikalautų lygybės įstatymui principas. Todėl tais atvejais, kai vienas asmuo, kito asmens neprašytas, šiam apie tai nepranešęs ir nežinant, nusikalstamą veiką jo naudai daro tik iš draugiškumo ar dėl panašių motyvų, kaltu reikės laikyti ir antrąjį asmenį, kuris ne tik nedalyvauja darant nusikalstamą veiką, bet net nežino apie ją, tačiau gauna iš jos naudos. Būtent siekiant išvengti tokių situacijų kaltė buvo apibrėžiama kaip nusikalstamą veiką darančio asmens psichinis santykis su jo daroma veika ir pasekmėmis. Pripažinus minėtą juridinio asmens kaltės nustatymo būdą tektų keisti ir kaltės apibrėžimą ir ją apibūdinti kaip asmens psichinę būseną, priklausančią nuo nusikalstamos veikos – nesvarbu, ar asmuo dalyvavo ją darant, – padarinių, t. y. gautos naudos. Paminėtina, kad juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkai pabrėžia, jog baudžiamojoje teisėje būtina keisti tradicinę kaltės sąvoką, ir siūlo, atmetus kaltės dorovės bei etikos elementus, ypač atkreipti dėmesį į teisinių vertybių apsaugą, kai joms kelia pavojų nusikalstama kolektyvinių subjektų veika. Tuo iš esmės siekiama „baudžiamosios atsakomybės suobjektinimo, kai apkaltai tereikia įrodyti, kad kaltininkas su nusikalstama veika yra susijęs tiek, kiek reikalauja įstatymas“[492]. Tačiau net tokiu atveju, įrodžius, kad juridinis asmuo gavo naudos iš fizinio asmens veikos, išliktų tikimybė, kad fizinis asmuo, tegul ir būdamas vienas iš juridinio asmens valdymo organų, veikė savo atsakomybe, kitiems valdymo organams nežinant. Juridinių

[492] Martiszek T. Odpowiedzialnosc karna osob prawnych. *Teisė*, 2001, t. 41, p. 106.

asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkų teigimu, būtų preziumuojama, kad toks juridinis asmuo yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką. Civilinėje teisėje esant tokiai situacijai juridinio asmens kaltė nebūtų preziumuojama, kadangi visada liktų galimybė teisme įrodyti, jog toks asmuo veikė nepaisydamas tikrosios juridinio asmens valios. Todėl toks objektyvaus pakaltinimo nustatymas neatitiktų nei teisingumo principo, nei protingumo kriterijų.

Įvertinus šiuos argumentus darytina išvada, kad juridinis asmuo, būdamas teisinių santykių subjektu, negali būti nusikalstamos veikos subjektu.

4. Šiuo metu kontinentinės teisės tradicijos valstybių mokslininkai, sutikdami dėl principinės nuostatos, kad juridiniams asmenims turi būti taikomos tam tikros atsakomybės priemonės, vis dėlto daugiau dėmesio skiria teoriniam baudžiamosios atsakomybės taikymo pagrindimui ir skirtingų atsakomybės priemonių tarpšakiniam suderinamumui[493]. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės įtvirtinimą skirtingose jurisdikcijose nulėmė keletas veiksnių, iš kurių išskirtini šie.

Nepakankamos civilinės teisinės priemonės. Teisės doktrinoje beveik sutartinai pripažįstama, kad esminė civilinės atsakomybės paskirtis – kompensuoti nukentėjusiajam patirtus nuostolius ir sumokėti netesybas; ji paprastai atsiranda pažeidus privatųjį interesą. Taikant baudžiamąją atsakomybę yra siekiama nubausti teisės pažeidėją, užtikrinti teisės pažeidimų prevenciją, daryti teigiamą poveikį kaltininkui. Vykstant pasauliniams globalizacijos procesams ir susiliejant didžiausioms komercinėms bendrovėms vien civilinio teisinio nuostolių atlyginimo reguliavimo nebeužtenka, ypač kai siekiama apginti vartotojų interesus, neleisti monopolizuoti šalies rinkų, apsaugoti aplinką nuo taršos ir pan. Todėl kai kuriems teisės pažeidimams būtina taikyti griežtesnes priemones – baudas, juridinio asmens veiklos apribojimą arba likvidavimą. Tačiau sankcijos juridiniams asmenims gali būti numatomos kitose teisės šakose, pavyzdžiui, administracinėje teisėje. Tarptautinė bendruomenė nereikalauja juridinių asmenų atsakomybės priemonių būtinai numatyti baudžiamojoje teisėje. Ekonominės teisės teoretikų (R. Posneris, S. Shavelis, D. Kahanas) nuomone, nesvarbu, kurios teisės šakos normų pagrindu kils neigiamų padarinių juridiniam asmeniui. Rengiant 1996 m. Rusijos baudžiamąjį kodeksą vienas esminių argumentų prieš juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymą buvo tas, kad baudžiamoji atsakomybė juridiniams asmenims tose kontinentinės teisės sistemos valstybėse, kuriose ji neseniai buvo nustatyta (pvz., Prancūzijoje), beveik netaikoma, be to, jiems gana veiksmingai galima taikyti ne bausmes, o ekonomines sankcijas arba kitas finansines priemones. Prancūzijos mokslininkų teigimu, kaltinamuosiuose nuosprendžiuose dėl juridinių asmenų

[493] Šulija G., Šulija V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 41 (33), p. 96.

argumentacija yra nepakankama, be to, galima suabejoti, ar nustatomi tikrieji kaltininkai[494]. Pažymėtina, kad Lietuvos BK XXXVIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai aplinkai ir žmonių sveikatai“ yra numatyta atsakomybė už aplinkos apsaugos arba gamtos išteklių naudojimo taisyklių pažeidimą (270 straipsnis), neteisėtą prekyba ozono sluoksnį ardančiomis medžiagomis (270^1 straipsnis), neteisėtą medžiojimą ar žvejojimą arba kitokį laukinės gyvūnijos išteklių naudojimą (272 straipsnis), neteisėtą saugomų laukinių augalų, grybų ar jų dalių rinkimą, naikinimą, realizavimą ar kitokį disponavimą jais (274 straipsnis) ir kitus aplinkosauginius nusikaltimus. Už visas šiame BK skyriuje numatytas veikas atsako ne tik fizinis, bet ir juridinis asmuo. Tačiau konstatuotina, kad šios BK normos praktiškai beveik netaikomas. Panašios pagal turinį normos labai retai buvo taikomos ir Sovietų Sąjungos teismų praktikoje[495]. Pabrėžtina, kad Lietuvoje šiuo metu gamtos apsaugos reglamentavimui skiriama daug dėmesio. Pavyzdžiui, Seimas, vadovaudamasis Konstitucijos 67 straipsnio 16 punktu, 138 straipsnio 1 dalies 6 punktu ir atsižvelgdamas į Respublikos Prezidento 2005 m. gegužės 18 d. dekretą Nr. 306, 2005 m. birželio 23 d. įstatymu Nr. X-274 ratifikavo 1992 m. Helsinkio konvencijos dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos IV priedo „Taršos iš laivų prevencija“ pakeitimus, 2000 m. kovo 20 d. Helsinkyje priimtus rekomendacija 21/2 ir 2003 m. birželio 25 d. Brėmene – rekomendacija 24/8[496]. Be to, 2002 m. sausio 22 d. buvo pakeistas Mokesčio už aplinkos teršimą įstatymas[497], kurio paskirtis – ekonominėmis priemonėmis skatinti teršėjus mažinti aplinkos taršą, vykdyti atliekų prevenciją ir tvarkymą, neviršyti teršalų išmetimo į aplinką normatyvų, taip pat iš mokesčio kaupti lėšas aplinkosaugos priemonėms įgyvendinti. Įstatymas įtvirtina principą „teršėjas moka“[498], pagal kurį mokestis už aplinkos taršą apskaičiuojamas proporcingai išmetamų teršalų kiekiui ir kenksmingumui. Jei į aplinką išmetamų teršalų kiekis viršija nustatytus normatyvus, gali būti taikomos baudos. Antai minėto įstatymo 10 straipsnyje nurodyta, kad nesumokėtas mokestis už aplinkos teršimą sumokamas arba išieškomas, delspinigiai skaičiuojami Mokesčių administravimo įstatymo nustatyta tvarka.

---

[494] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 290–294; Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового Уголовного кодекса Российской Федерации. In *Уголовное право: Новые идеи.* Сборник статей. Отв. ред. С. Г. Келина, А. В. Наумов. Москва: ИГП РАН, 1994, с. 52.

[495] Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового уголовного кодекса Российской Федерации. In *Уголовное право: Новые идеи*, с. 51–52.

[496] 2005 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1992 m. Helsinkio konvencijos dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos IV priedo „Taršos iš laivų prevencija“ pakeitimų ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 86-3205.

[497] 2002 m. spalio 22 d. Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX-720. Ibid., 2002, Nr. 13-474.

[498] Šio įstatymo 4 straipsnyje nustatyta, kad mokestį už aplinkos teršimą iš stacionarių taršos šaltinių moka aplinką teršiantys fiziniai ir juridiniai asmenys, kurie Vyriausybės ar jos įgaliotų institucijų nustatyta tvarka privalo turėti gamtos išteklių naudojimo leidimą su nurodytais teršalų išmetimo į aplinką normatyvais; mokestį už aplinkos teršimą iš mobilių taršos šaltinių moka fiziniai ir juridiniai asmenys, teršiantys aplinką iš ūkinei komercinei veiklai naudojamų mobilių taršos šaltinių; mokestį už aplinkos teršimą gaminių ir (ar) pakuotės atliekomis moka gaminių gamintojai ir importuotojai.

Taigi ekonominės sankcijos juridiniams asmenims taikomos remiantis Mokesčių administravimo ar kitais specialiais įstatymais, pvz., Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymu[499]. Mokesčių administravimo įstatymo 140 straipsnyje nustatyta, kad asmenims, pažeidusiems mokesčių įstatymus, baudos skiriamos pagal pažeidimo padarymo metu galiojančius teisės aktus, išskyrus baudas švelninančio teisės akto galiojimo atvejus, o šio įstatymo 143 straipsnyje įtvirtina, kad „mokesčių mokėtojai, tretieji asmenys ir (arba) juridinių asmenų vadovai bei kiti atsakingi darbuotojai už šiame Įstatyme nustatytų pareigų nevykdymą ar netinkamą jų vykdymą taip pat atsako pagal Administracinių teisės pažeidimų kodeksą arba pagal Baudžiamąjį kodeksą“. Taigi pažeidusio įstatymus ūkio subjekto darbuotojai ar net patys savininkai gali būti traukiami administracinėn arba baudžiamojon atsakomybėn. Visa tai rodo, kad juridiniams asmenims gali būti sėkmingai taikomos ne baudžiamosios, o ekonominės ir finansinės teisinės priemonės. Būtina atsižvelgti į tai, kad civilinė teisė leidžia lanksčiau nustatyti padarytus nuostolius, įskaitant ir negautą naudą. Be to, nukentėjusiam asmeniui paliekama daug iniciatyvos ginti savo interesus, civiliniame procese galioja kaltės prezumpcija ir pan. Yra nuomonių, kad civilinė atsakomybė nė kiek ne mažiau gali bauginti bendrovę ir neigiamai veikti jos reputaciją nei baudžiamoji[500]. O pernelyg didelis bauginimas (angl. *overdeterrence*), kai paskirta nuobauda nėra adekvati socialinei žalai, nėra veiksmingas, nes didina bendrovių gaminamos produkcijos arba teikiamų paslaugų socialines sąnaudas[501].

Pagrindinis argumentas prieš juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę būtų tas, kad juridiniai asmenys gana efektyviai yra drausminami finansinėmis arba ekonominėmis sankcijomis, kurias taiko arba galutinį sprendimą dėl kurių priima teismai administracinio proceso tvarka. O BK nustatytos normos nėra veiksmingos ir beveik netaikomos ne tik Lietuvoje, bet ir tose valstybėse, kuriose juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė atsirado jau seniau (Prancūzija).

Organizacinė struktūra. Gali būti atvejų, kai pati juridinių asmenų organizacinė struktūra arba teisės pažeidimus toleruojanti aplinka (pvz., bendrovėje toleruojamas neteisėtos programinės įrangos įdiegimas bendrovės darbuotojų kompiuteriuose) gali palengvinti daryti nusikalstamą veiką. Be to, kai ekonominius nusikaltimus padaro fizinis asmuo, veikdamas juridinio asmens

---

[499] Šio įstatymo 34 straipsnyje nustatyta, kad už jo pažeidimus baudas juridiniams asmenims ir užsienio juridinių asmenų filialams bei atstovybėms pagal savo kompetenciją turi teisę skirti Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnyba prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Nacionalinė vartotojų teisių apsaugos taryba, Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, Valstybinė mokesčių inspekcija prie Finansų ministerijos, teritorinės valstybinės mokesčių inspekcijos, institucija, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliota išduoti vyno produktų ir žemės ūkio kilmės etilo alkoholio importo ir eksporto licencijas, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliota institucija, kuri turi būti informuojama apie alkoholio produktų (išskyrus vyno produktus ir žemės ūkio kilmės etilo alkoholį) importą, savivaldybių institucijos ir policija. 2004 m. kovo 9 d. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 47-1548.

[500] Khanna V. S. Corporate Criminal Liability: What Purpose Does it Serve? *Harvard Law Review*, 1996, No. 109 (7).

[501] Šulija G., Šulija V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 41 (33), p. 98.

naudai, juridinis asmuo paprastai nebūna suinteresuotas traukti fizinio asmens atsakomybėn, todėl didesnė tikimybė, kad fizinio asmens veika nebus atskleista (pvz., cukrų pakuojanti bendrovė pakuoja ir teisėtai, ir kontrabandos būdu įsigytą cukrų, dėl to beveik neįmanoma nustatyti, kuris cukrus iš tikrųjų yra pakuojamas; arba maisto prekybos tinklai reklaminiuose lankstinukuose nurodo, kad tam tikroms prekėms bus taikomos nuolaidos, tačiau iš tiesų vienoms tokios pat rūšies prekėms nuolaidos taikomos, kitoms netaikomos, vartotojai dažniausiai to nepastebi, o nustatyti kaltą asmenį, juo labiau įrodyti tyčią, tokiais atvejais neįmanoma ir t. t.). Pagaliau juridinio asmens padaryta žala dėl jo veiklos masto paprastai būna didesnė, nei padarytoji fizinio asmens (pvz., vengiant mokesčių, parduodant nekokybišką produkciją, darant konkurencijos teisės pažeidimus ir pan.). Tačiau šie argumentai nepagrindžia, kodėl tokiems juridiniams asmenims turi būti taikoma būtent baudžiamoji atsakomybė. Argi juridinio asmens organizacinė struktūra gali lemti jo atsakomybės rūšį? Pabrėžtina, kad esama daug juridinių asmenų, kurių organizacinė struktūra yra labai paprasta, pvz., uždaroji akcinė bendrovė, kurioje nei valdyba, nei stebėtojų taryba nesudaroma ir organizacinė struktūra – tai tik administracijos vadovas. Paisant juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkų logikos, tokiai bendrovei baudžiamoji atsakomybė galėtų būti netaikoma, o dideliems sudėtingos organizacinės struktūros prekybos tinklams ji privalėtų būti taikoma.

Argumentų, paneigiančių juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės būtinybę, yra daugiau nei tai pagrindžiančių argumentų. Galima paminėti kelis svarbiausius iš jų:

1) Pažeidžiamas principas *non bis in idem*. Jis reikalauja, kad asmenys nebūtų du kartus traukiami atsakomybėn už tuos pačius teisės pažeidimus. Šis principas yra nustatytas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte. Europos Žmogaus Teisių Teismas *Gradinger* byloje yra pareiškęs, kad principas *non bis in idem* taikomas net ir tais atvejais, kai teisės aktai, numatantys atsakomybę už pažeidimą, savo prigimtimi ir tikslais yra skirtingi, bet faktinis atsakomybės taikymo pagrindas – tas pats kaltininko elgesys – leidžia konstatuoti esant pažeidimą[502]. Šiuo požiūriu teorinėje literatūroje keliama problema, kad juridinio asmens ir vėliau – atsakingo fizinio asmens baudimas pažeidžia šį principą. Būtina atsižvelgti į tai, kad veika padaryta tik vieno asmens – fizinio, nors iš dalies ir kito asmens naudai. Bendra baudžiamoji atsakomybė už vieno asmens (vykdytojo) veiką iki šiol Lietuvos baudžiamojoje teisėje buvo galima tik esant bendrininkavimui. Vadinasi, ir fizinį, ir juridinį asmenį traukiant baudžiamojon atsakomybėn už tą pačią veiką reikėtų konstatuoti, kad fizinis asmuo šiuo atveju yra vykdytojas, o

[502] *Gradinger case*. Judgement of 23 October 1995. Series A. No. 80.

juridinis asmuo – jo bendrininkas[503]. Tačiau čia pasidaro neįmanoma atsakyti, koks bendrininkas (kokios rūšies) bus juridinis asmuo. Taip pat iškyla juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkų iki šiol nepanaikintos abejonės dėl pačios bendrininkavimo instituto galimybės esant juridiniam asmeniui. Pabrėžtina, kad pripažinus juridinio asmens, kaip bendrininko, buvimą, tampa nepaaiškinamas įstatymų leidėjo draudimas traukti baudžiamojon atsakomybėn tik juridinį asmenį, jei nėra nusikalstamą veiką padariusio fizinio asmens. Neįprasta, kad nusikaltimo subjektas baudžiamojon atsakomybėn gali būti patrauktas tik esant bendrininkavimui ir kaip bendrininkas, o tais atvejais, kai yra visi nusikalstamos veikos požymiai, bet bendrininkavimo nėra arba jo nustatyti negalima, nusikalstamos veikos subjektas negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Kita vertus, pripažinus, kad juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės atvejais negalima konstatuoti bendrininkavimo, nepaisant to, kad veiką padarė fizinis asmuo, o preziumuojama ir juridinio asmens kaltė, iškils klausimas, į kurį sunku atsakyti: kaip už tą pačią veiką, kurią padarė vienas asmuo, bet dėl kurios kaltas ir kitas, atsakys abu asmenys, jei jie nėra bendrininkai? Abiejų asmenų valia nukreipta į nusikalstamos veikos padarymą, abiem atvejais konstatuojama kaltė dėl šios nusikalstamos veikos, vienas iš jų žino apie kito valią padaryti nusikalstamą veiką ir daro tai kito naudai, bet jie nebus bendrininkai. Labai abejotina, ar tokia situacija būtų įmanoma ir ar diskusijų šia tema kiltų, jeigu abu šie asmenys būtų fiziniai[504]. Nepaaiškinama, kodėl ji tampa įmanoma, kai vienas iš asmenų yra juridinis asmuo.

Juridinių asmenų šalininkai, mėgindami paneigti principo *non bis in idem* pažeidimą, daro nuorodas į kitas teisės šakas.

Neretai nurodoma, kad Konstitucinis Teismas kvestionavo Mokesčių administravimo įstatymo 50 straipsnio 3 dalies normos atitiktį Konstitucijoje įtvirtintam teisingumo principui ir Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje įtvirtintam asmenų lygybės principui tiek, kiek ta norma nustato atsakomybę individualioms įmonėms ir jų darbuotojams ar savininkams. Byla nagrinėta Seimo narių grupės ir administracinio teismo prašymu. Vieno iš pareiškėjų teigimu, nustatyta atsakomybė taikoma tam pačiam nuosavybės teisės subjektui – individualios įmonės savininkui, nes savininkas pagal prievoles atsako visu turtu. Konstitucinis Teismas kolizijos su Konstitucija neįžvelgė ir konstatavo: „Ūkio subjekto, neturinčio juridinio asmens teisių, savininkas gali būti pats atsakingas už teisingą mokesčio apskaičiavimą ir sumokėjimą <...>, bet gali būti atsakingas ir kitas darbuotojas <...>. Nustatant atsakomybę už mokesčių įstatymų pažeidimus atsiranda skirtingi

[503] Pagal BK 20 straipsnio 4 dalį fizinis asmuo galėjo padaryti, organizuoti, kurstyti ar padėti padaryti nusikalstamą veiką juridinio asmens naudai. Taigi fizinis asmuo gali būti vykdytojas, organizatorius, kurstytojas, padėjėjas darant tokią nusikalstamą veiką.
[504] Козлов А. П. *Соучастие,* с. 31.

teisiniai santykiai, be to, skirtingi yra ir minėtų teisės pažeidimų (kartu ir atsakomybės) subjektai“[505].

Tačiau šie argumentai neleistinai sutapatina atskiras teisės šakas. Baudžiamoji teisė turi specifinį reguliavimo objektą ir specifinius institutus, todėl ją visiškai sutapatinti su mokestine teise nėra teisinga. Konstitucinis Teismas nenagrinėjo juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę įteisinančių nuostatų atitikties Konstitucijai.

2) Pažeidžiamas individualios atsakomybės principas, reikalaujantis, kad tik kaltas padaręs nusikaltimą asmuo būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Todėl neigiami teisiniai padariniai turi atsirasti tik dėl nusikalstamos veikos padarymo kaltam asmeniui. Tačiau traukiant bendrovę baudžiamojon atsakomybėn iš tikrųjų nukenčia bendrovės akcininkai (pajininkai, dalininkai), nes dėl skiriamų sankcijų faktiškai sumažėja jų akcijų (pajų, dalių) vertė, o juridinį asmenį likvidavus jie praranda savo turėtą turtą (akcijas). Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkai teigia, kad asmenys, turintys teises į juridinį asmenį, nukenčia ir juridiniam asmeniui pritaikius kokios nors kitos rūšies teisinę atsakomybę. Taip argumentuojant nepakankamai atsižvelgiama į teisines sankcijas, juridiniam asmeniui skiriamas baudžiamojoje teisėje arba kitose teisės šakose. BK 43 straipsnyje yra nustatyta, kad juridiniam asmeniui už padarytą nusikalstamą veiką gali būti skiriamos šios bausmės: bauda; juridinio asmens veiklos apribojimas; juridinio asmens likvidavimas. Pritaikius griežčiausią iš numatytų bausmių – juridinio asmens likvidavimą, visų pirma yra pažeidžiami juridinio asmens akcininkų (pajininkų, dalininkų) interesai. Šie asmenys praranda savo turėtą turtą ir už tai negauna jokios kompensacijos. Atsižvelgiant į užsienio šalių (pirmiausia JAV) praktiką darytina išvada, kad akcininkai (pajininkai, dalininkai) dažniausiai nežino apie planuojamą ar daromą nusikalstamą veiką. Taigi akcininkai (pajininkai, dalininkai) savo turėtą turtą praranda patys būdami visiškai nesusiję su padaryta nusikalstama veika. Tokia padėtis prieštarautų Konstitucijos 23 straipsniui, kuriame įtvirtinta esminė nuostata, kad nuosavybė yra neliečiama. Taip pat galima įžvelgti, jog tokia padėtis prieštarautų BK 2 straipsniui, kuriame nustatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jei jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir jei veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Nors juridinio asmens akcininkai (pajininkai, dalininkai) netraukiami baudžiamojon atsakomybėn, neigiamos pasekmės jiems atsiranda būtent taikant baudžiamojo įstatymo nuostatas, nors jie ir nėra kalti padarę nusikalstamą veiką.

[505] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 3318-105.

3) Kolektyviniai subjektai yra nepajėgūs suvokti bausmės ir ją atlikti. Šį argumentą labai vykusiai pateikė A. Kaufmanas, kuris pabrėžė, jog tik žmogus gali suprasti, kad padaręs nusikaltimą pelnė bausmę ir turi ją priimti kaip deramą atgailą[506]. Taigi bausti juridinį asmenį nėra jokios prasmės. Kaip minėta, tai tėra atgyvenusios deodandų (negyvų objektų baudimas) teisės evoliucija. Prasmę ši bausmė įgyja tik tais atvejais, kai ji perkeliama fiziniams asmenims, galintiems įvertinti šią bausmę. Tačiau, kaip taip pat minėta, tokiu atveju iškyla sunkiai išsprendžiama problema, kadangi juridiniams asmenims skiriamų bausmių nulemti sunkumai perkeliami fiziniams asmenims, neturintiems nieko bendro su juridinio asmens padarytu nusikaltimu.

Taigi išdėstyti argumentai paneigia juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės galimybę, ir tokios atsakomybės šalininkai kol kas nepateikė svarių kontrargumentų.

Vertinant juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę reikėtų atskirti šio instituto praktinį naudingumą ir teorinį pagrįstumą. Jeigu juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės šalininkai įrodytų šio instituto praktinę naudą, vien esami teoriniai prieštaravimai nebūtų tokie svarbūs. Praktinę naudą galima įrodyti ištyrus juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės taikymą Lietuvos teismų praktikoje ir tos pačios teisinės sistemos šalių teismų praktikoje. Tokios šalys gali būti Nyderlandai (juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė nuo 1950 m.) ir Prancūzija (juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė nuo 1994 m.).

Tiriant juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės taikymą Lietuvoje buvo peržiūrėtos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, Vilniaus apygardos teismo, Kauno apygardos teismo, Klaipėdos apygardos teismo nagrinėtos ir Lietuvos generalinėje prokuratūroje, Vilniaus apygardos prokuratūroje, Kauno apygardos prokuratūroje nuo 2003 m. gegužės 1 d. iki 2004 m. gegužės 1 d. tirtos bylos. Taip pat buvo konsultuojamasi su Teisingumo ministerijos ir Teisės instituto specialistais. Tyrimas parodė, kad per šiuos metus Lietuvos teismuose nebuvo nagrinėta nė vienos baudžiamosios bylos, kurioje baudžiamojon atsakomybėn būtų traukiamas juridinis asmuo[507]. Teisybės dėlei derėtų konstatuoti, kad 2006 m. padėtis iš esmės pasikeitė: antai Vilniaus 2-ajame apylinkės teisme buvo nagrinėtos 9 baudžiamosios bylos, kuriose kaltinamieji asmenys buvo juridiniai asmenys, Vilniaus 3-iajame apylinkės teisme – 1 tokia byla, o Vilniaus apygardos teisme – 6 bylos. Ikiteisminio tyrimo įstaigos 2006 m. pradėjo 47 ikiteisminius tyrimus, įtarimus pareiškus juridiniams asmenims. 2007 m. ikiteisminio tyrimo įstaigose buvo pradėta 60 bylų, kuriose įtarimai pareikšti juridiniams asmenims, taigi daugiau tokių bylų buvo išnagrinėta ir teismuose. Vilniaus 2-ajame apylinkės teisme 2007 m. buvo nagrinėta 17 baudžiamųjų bylų, kuriose kaltinamieji asmenys buvo juridiniai asmenys, Vilniaus apygardos teisme – 9 tokios

[506] Martiszek T. Odpowiedzialnosc karna osob prawnych. *Teisė*, 2001, t. 41, p. 107.
[507] Autoriaus atlikto tyrimo duomenys.

bylos[508]. Tačiau toks staigus traukiamų baudžiamojon atsakomybėn juridinių asmenų skaičiaus didėjimas labiau sietinas su BK straipsnių, numatančių juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę, gausa ir, autoriaus nuomone, neturi nieko bendro su praktine tokios atsakomybės nauda.

Prancūzijoje vertinant juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės taikymą buvo remiamasi Rusijos mokslininkų tyrimais, atliktais prieš priimant naująjį Rusijos baudžiamąjį kodeksą, ir interneto tinklalapyje paskelbta Prancūzijoje nagrinėtų bylų medžiaga. Tyrimas parodė, kad tiriamuoju laikotarpiu (nuo 1994 m.) nagrinėtos tik dvi baudžiamosios bylos, kuriose baudžiamojon atsakomybėn buvo patrauktas juridinis asmuo[509].

Nyderlanduose vertinant juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės taikymą remtasi leidiniu *Hoge Raad*, kuriame aprašomos šioje šalyje nagrinėtos bylos. Paminėtinos bylos *Ijzerdraad*[510], *Kabeljauw*[511], *Papa Blanca*[512], *Hospital*[513]. Minėti šaltiniai rodo, kad šioje šalyje, seniausiai iš kontinentinės teisės sistemos šalių taikančioje juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę, per penkerius metus buvo nagrinėjama viena ir retais atvejais – dvi tokios baudžiamosios bylos. Nuo 1998 m. duomenų apie tokias bylas nėra.

Taigi galima manyti, kad net tose kontinentinės teisės sistemos šalyse, kuriose seniausiai taikoma juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė, tokios bylos nagrinėjamos išimtinai retais atvejais. Šią padėtį geriausiai paaiškina Prancūzijos mokslininkai. J. Pradelio teigimu, kaltinamuosiuose nuosprendžiuose juridinių asmenų atžvilgiu argumentacija yra nepakankama, be to, galima suabejoti, ar nustatomi tikrieji kaltininkai, todėl baudžiamojo proceso metu kyla didžiulių procesinių sunkumų, teismai, nagrinėdami tokias bylas, kartais būna priversti ignoruoti iki tol vyravusius ir pagrindiniais laikytus baudžiamosios teisės principus. Panašios nuomonės laikosi ir Rusijos mokslininkė S. Kelina[514]. Taigi, įvertinus faktinę padėtį, susijusią su juridinių asmenų baudžiamąja atsakomybe, darytina išvada, kad kontinentinės teisės sistemos šalyse ši atsakomybės rūšis sunkiai pritaikoma, ir net tose šalyse, kuriose ji numatyta seniausiai, kyla daug klausimų ir neaiškumų[515].

---

[508] Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų, vadovaujamų doc.dr. R. Drakšo, atliktas tyrimas „Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė 2006–2007 metais“.

[509] Prieiga per internetą: <www.2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/frenchlaw> [žiūrėta 2007 10 05]; French Legal News <www.ucl.ac.uk/laws/global_law/legal-news/french/index.shtml; www.willanpublishing.co.uk/french.html> [žiūrėta 2007 03 08]

[510] *Hoge Raad*, March 15, 1955, N. J.1955, p. 107.

[511] Ibid., July 1, 1981, N.J. 1982, p. 80.

[512] Ibid., June 16, 1980, N.J. 1981, p. 586.

[513] Ibid., June 27, 1987, N.J. 1988, p. 80.

[514] Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, p. 290–294; Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового уголовного кодекса Российской Федерации. In *Уголовное право: Новые идеи*, с. 52.

[515] Nebent juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę teismai taikytų mechaniškai, nesigilindami į jokius esamus įstatymų prieštaravimus. Tačiau tokiu atveju kyla klausimas, ar šią padėtį galima laikyti teisingumo ir teisėtumo įgyvendinimu.

Atsižvelgus į didžiulius teorinius prieštaravimus ir nepakankamą praktinę naudą galima daryti išvadą, kad Lietuvoje juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę nustatantis BK institutas laikui bėgant gali ne tik tapti nereikalingas, bet net imti kliudyti įgyvendinti pagrindinius teisės principus.

Vis dėlto, atsižvelgiant į 1995 m. liepos 26 d. Konvencijos dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos 1997 m. Antrojo protokolo nuostatas ir Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus, reikia sutikti, kad šiuo metu Lietuvoje taikytina juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė. Autoriaus nuomone, siekiant bent iš dalies sušvelninti esamus teorinius prieštaravimus ir kylančius praktinius sunkumus tikslingiausia būtų juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę reglamentuoti specialiame baudžiamajame įstatyme, kuriame būtų ne tik apibrėžtos jų baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir ribos, bet ir numatytas baudžiamasis procesas, taikomų bausmių vykdymas.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Šioje monografijoje pateikti teoriniai teisinės minties raidos fragmentai leidžia išskirti kai kurias filosofines kryptis, kurias plėtojant siekiama paneigti pačios baudžiamosios atsakomybės legitimumą (siūlymai atsisakyti baudžiamosios teisės pakeičiant ją socialinės gynos priemonėmis, moraline arba administracine atsakomybe) arba kvestionuojama valstybės (kaip galios turėtojos) teisė bausti: 1) laisvos valios problema: ji dažnai priklauso nuo atsitiktinių aplinkybių, kurios eliminuoja kaltę ir kartu teisę bausti; 2) valstybės institucijų neigimas: abejojama ne tik pačia valstybės galia bausti, bet ir jos institucijų galimybėmis įvykdyti nustatytas funkcijas; 3) gėrio ir blogio sąvokų abstraktumas: mokslinė ir praktinė nusikaltimo sąvokos konstrukcija priklauso nuo visuomeninių konkretaus meto pažiūrų ir poreikių.

Visos šios teorijos, kaip ir filosofų pastangos joms prieštarauti, teisinės minties raidos požiūriu yra įdomios ir reikšmingos, tačiau jos nebeturi didelės įtakos realiam šių dienų gyvenimui. Nors negalima nei įtikinamai paneigti šių teorijų, nei įrodyti jų ypatingos reikšmės baudžiamosios atsakomybės realizavimui, joms nepritarti užtenka vien to fakto, kad pripažinus tik kurią nors vieną iš jų įsigalėtų anarchija, būtų paneigtas pačios dabar esančios teisės sistemos egzistavimas. Reikėtų manyti, kad ginčas tarp deterministų ir indetereministų su baudžiamąja teise apskritai nesisieja. Baudžiamajai atsakomybei pagrįsti nebūtina įrodinėti absoliučios laisvos valios egzistavimo, o pakanka pripažinti, kad kiekvienas žmogaus poelgis turi psichinį (o ne mechaninį) ryšį su padaryta veika, t. y. yra nulemtas įsitikinimų, determinuotas ir motyvuotas.

Šiuo metu Lietuvos baudžiamosios teisės teorijai ir praktikai priimtiniausia galėtų būti tokia baudžiamosios atsakomybės samprata: baudžiamoji atsakomybė – tai valstybės prievartos priemonių taikymas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui ir kartu šio asmens padaryto nusikalstamo elgesio pasmerkimas. Šio pasmerkimo išraiška – apkaltinamajame nuosprendyje numatyti asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymai, taip pat iš asmens teistumo kylantys apribojimai.

Nagrinėjant baudžiamosios atsakomybės specialiųjų principų klausimą teigtina, kad tokiais gali būti laikomi šie teisės principai:

1) niekas negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo *(nullum crimen, nulla poena sine lege)*;

2) kalto asmens atsakomybės principas *(nulla poena sine culpa)*;

3) asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principas;

4) atsakomybės neišvengiamumo principas;

5) draudimas bausti už tą pačią veiką du kartus *(non bis in idem)*.

Viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų – kriminalinė bausmė skiriama siekiant įgyvendinti ne vieną kurį nors tikslą, o kelis tarpusavyje susijusius tikslus: tiek atpildo, tiek apsaugos nuo nusikaltimų, tiek pataisymo priemonės. Nėra universalaus tikslo, tinkamo visoms tautoms ir visiems laikams, todėl negalima išskirti paties svarbiausio ar aukščiausio ir nekintamo bausmės tikslo. Bendras bausmės tikslas neturi būti tik vienas specialus tikslas. Tik tikslų derinys visiškai apibūdina bausmės paskirtį. Kriminalinės bausmės sąvokoje neturėtų būti apsiribojama vieno iš tikslų pabrėžimu – turėtų būti nurodyti keli bausmės tikslai. Reikėtų pripažinti, kad vis dėlto tinkamiausia galėtų būti šiek tiek modifikuota anksčiau galiojusio BK 21 straipsnyje apibrėžta kriminalinės bausmės sąvoka: „Kriminalinė bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės interesais.“

Nepaisant to, kokiai bausmės sąvokai klasifikuojant pagal bausmės tikslų prioritetą suteikiama pirmenybė, pagrindiniai kriminalinės bausmės požymiai paprastai išskiriami vienodi: nubaudimas, nuteistojo teisių ir laisvių apribojimas visuomenės labui, valstybės prievartos priemonė, pripažinimas kaltu padarius nusikaltimą kaip vienintelis bausmės pagrindas, individualumas, teisinių pasekmių atlikus teismo paskirtą bausmę atsiradimas.

Visuomenės narių požiūris į griežčiausią visoje žmonijos istorijoje bausmę – mirties – iš esmės gali pasikeisti tik patenkinus jų psichologinį poreikį savo šalyje jaustis saugiai. Siekiant šio tikslo būtina ne vien rasti mirties bausmės alternatyvą, kuri suteiktų tokią pat saugumo iliuziją, bet kartu ir užbaigti pradėtą teisėsaugos institucijų reformą gerinant jų nusikalstamumo kontrolės darbą, šalinant funkcijų dubliavimąsi, kuriant bendrą visų institucijų veiklos strategiją ir politiką, suteikiančią galimybę užtikrinti visuomenės saugumą. Po mirties bausmės kalinimas yra stipriausia valstybės disponuojama galios priemonė. Išskyrus mirties bausmę ir fizinį kankinimą, – o šios priemonės daugelyje šalių taikomos labai ribotai, – nėra nieko, kas asmens laisvės apribojimu, jo pažeminimu ir kartu valdžios galių demonstravimu prilygtų kalinimui. Taigi šiuo metu vienintelė galima mirties bausmės alternatyva yra laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Nagrinėjant kitas baudžiamosios atsakomybės realizavimo formas visų pirma išskirtinos baudžiamojo poveikio priemonės. Pagal savo turinį, išskyrus taikymo subjektą, ir skyrimo ypatumus baudžiamojo poveikio priemonės yra artimiausios auklėjamojo poveikio priemonėms. Būtent dėl to formuluojant baudžiamojo poveikio priemonių sampratą labiau tiktų naudotis jau esamu šių priemonių apibrėžimu.

Taigi baudžiamojo poveikio priemones galima apibrėžti kaip baudžiamojo įstatymo nustatytas valstybinės prievartos priemones, kurias teismas skiria baudžiamuosius nusižengimus ar nesunkius nusikaltimus padariusiems asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, ir kurios padeda įgyvendinti bausmės paskirtį.

Baudžiamojo poveikio priemonės iš esmės yra ne tiek nubaudimo, kiek pataisymo ir apsaugos priemonės atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės asmenims.

Remiantis BK nuostatomis galima surasti du vienas kitam prieštaraujančius teiginius, apibūdinančius baudžiamosios atsakomybės ir baudžiamojo poveikio priemonių tarpusavio ryšį. Ši situacija įstatymų leidėjo neturėtų būti toleruojama ir yra keistina, dėl to turi būti aiškiai pasirinkta, kuriai iš išdėstytų išvadų suteikiama prerogatyva. Todėl, norint išvengti aiškaus normų prieštaravimo, įstatymų leidėjui BK 67 straipsnyje derėtų nustatyti baudžiamojo poveikio priemonių teisinį statusą.

Atsižvelgus į baudžiamojo poveikio priemonių sampratą, jų skyrimo ypatumus, baudžiamojo poveikio priemonių paskirtį manytina, kad baudžiamojo poveikio priemones vis dėlto reikėtų laikyti viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų. Akivaizdu, kad ši mintis yra pagrįsta svaresniais argumentais, kurie savo kokybe nenusileidžia prieštaraujantį teiginį pagrindžiančiam teiginiui.

Baudžiamajame įstatyme įtvirtintos auklėjamojo poveikio priemonės rodo naują valstybės baudžiamosios politikos kryptį siekiant humanizuoti nepilnamečiams teisės pažeidėjams taikomas poveikio priemones, mažinti jų represinį pobūdį ir didinti jų resocializacijos bei adaptacijos visuomenėje galimybes.

Vertinant baudžiamajame įstatyme numatytų auklėjamojo poveikio priemonių nepilnamečiams teisinį reglamentavimą ir jų skyrimo tvarką galima įžvelgti sisteminio BK nuostatų suderinamumo trūkumų. Auklėjamojo poveikio priemonių sistema, kaip specifinė baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma, turi užtikrinti nepilnamečių teisių apsaugos prioritetą, vengti neigiamo stigmatizuojančio poveikio jų asmenybei.

Keisdamas ir papildydamas baudžiamojo įstatymo nuostatas įstatymų leidėjas ne visada pakankamai atidžiai ir nuosekliai derina baudžiamojo įstatymo normų sistemą, kartais tokie pakeitimai ir papildymai „išderina“ visą nepilnamečių teises ir laisves užtikrinančią teisės normų sistemą. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimas Lietuvoje dar labai skiriasi nuo reglamentavimo Vakarų Europoje, kur šiai baudžiamosios teisės sričiai didelę įtaką yra padaręs kriminologijos mokslas.

Lietuvoje pagaliau reikėtų vienareikšmiškai apsispręsti dėl tolesnio nepilnamečių baudžiamosios justicijos reglamentavimo. Užuot nuolat tobulinus ir derinus BK normas, galiausiai turėtų būti parengtas specialus įstatymas, skirtas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės realizavimui.

Kalbant apie juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę būtina pabrėžti, kad šio instituto kilmė nėra tiksliai nustatyta. Istoriškai jis kildinamas iš bendrosios teisės sistemos valstybių, tačiau kai kurie autoriai juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę kildina iš deodandų teisės.

Daugumoje pastaraisiais metais priimamų Europos Sąjungos dokumentų, susijusių su baudžiamąja teise, valstybėms narėms yra numatoma pareiga taikyti atsakomybės priemones juridiniams asmenims. Tačiau iš esmės nė pagal vieną iš šių rekomendacijų valstybės narės nėra įpareigotos atsakomybės priemones būtinai įtraukti vien į nacionalinį baudžiamąjį kodeksą. Būtina atsižvelgti į tai, kad daugeliui valstybių Europos Sąjungos narių nebūtų galima to padaryti nepakeitus esminių nacionalinės teisės principų. Įvertinus faktinę padėtį, susijusią su juridinių asmenų baudžiamąja atsakomybe, darytina išvada, kad kontinentinės teisės sistemos šalyse ši atsakomybės rūšis praktiškai sunkiai pritaikoma ir kelia daug klausimų bei neaiškumų net tose šalyse, kuriose ji seniausiai yra numatyta.

Atsižvelgus į didžiulius teorinius prieštaravimus ir nepakankamą praktinę naudą galima daryti išvadą, kad Lietuvoje juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę nustatantis BK institutas laikui bėgant gali ne tik tapti nereikalingas, bet net imti kliudyti įgyvendinti pagrindinius teisės principus.

Vis dėlto, atsižvelgiant į 1995 m. liepos 26 d. Konvencijos dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos 1997 m. Antrojo protokolo nuostatas ir Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus, reikia sutikti, kad šiuo metu Lietuvoje taikytina juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė. Autoriaus nuomone, siekiant bent iš dalies sušvelninti esamus teorinius prieštaravimus ir kylančius praktinius sunkumus tikslingiausia būtų juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę reglamentuoti specialiame baudžiamajame įstatyme, kuriame būtų ne tik apibrėžtos jų baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir ribos, bet ir numatytas baudžiamasis procesas, taikomų bausmių vykdymas.

Romualdas Drakšas

Monograph "CRIMINAL RESPONSIBILITY AND ITS FORMS OF IMPLEMENTATION"

Summary

The Problem. The monograph is the first comprehensive work that analyzes criminal responsibility and its forms of implementation. Criminal responsibility is the institute that is designed to exercise functions of the strictest social control. A criminal act as well as a positive human behavior depends on a non-restricted choice between what is determined as obligatory and permissive, necessary and possible. Without challenging the importance of criminal responsibility in a modern society, first of all, it is necessary to answer a longstanding controversial question what criminal responsibility is and how it is implemented. As theory can not be isolated from practice and they are closely interdependent, the concept of criminal responsibility and the system of legal measures that comprise its content are the decisive factors for settling the question of prosecution of theoretical as well as practical nature. Any disregard of theoretical questions sooner or later effects in the negative legal practice. The situation when case law is not in compliance with the predominant theory is intolerable. Especially it concerns criminal law. Any inconsistencies and unanswered questions, on the one hand, lead to the gap between theory and practice of criminal law. Disregard of doctrinal provisions of criminal law can cause "anarchy" in case law. Therefore every practical as well as theoretical problem of criminal law must be viewed and analyzed as a complex; it must be discussed and, finally, solved.

The systemic analysis of implementation of criminal responsibility was not the main object in scientific literature. The scholars such as G. Artzt, Z. A. Astemirov, N. Christie, R. A. Duff, V. Frielinghaus, M. Foucault, V. H. Hart, S. Khanna, H. Welzel, ect. analyze separate aspects of the problem mentioned above. In Lithuania the problem was dealt by C. Butkys, V. Pavilonis, V. Piesliakas, G. Švedas, E. Sinkevičius, D. Soloveičikas and some other authors. However a comprehensive and overall analysis of criminal responsibility and its forms of implementation still has not been introduced. It is submitted that the analysis of separate aspects benefits little to the formation of an objective view on the problem. Therefore an integrated analysis of criminal responsibility and its forms of implementation is necessary.

The object. The nature of criminal responsibility as any other form of responsibility is determined by these constituent parts: personality, society and state. Every individual is affected not only by a society wherein he lives, but also by a state, which sets limits for unrestricted behavior. Therefore criminal law as *ultimo ratio* in regulation of human interrelationship

determines limits for permissive behavior in a society as well as forms of implementation of criminal responsibility when one outsteps the limits. While setting one or other form of physical or psychical coercion a state must pay due regard to international standards of human rights and liberties. Being a member of the UN and the European Council Lithuania is under obligation to implement the provisions of conventions, resolutions, recommendations adopted within the framework of the organizations and reconcile its national law so that implementation of criminal responsibility would not infringe human rights and liberties guaranteed by the constitution of Lithuania and international documents.

These circumstances have determined the main object of the work – to show up how safety of a person in a society is secured and his rights and liberties, interests of a society and a state is protected from criminal acts through implementation of criminal responsibility. In order to achieve the goal it is necessary:

1. To disclose a conception of criminal responsibility, its content and principles;
2. To analyze and assess the principle forms of implementation of criminal responsibility;
3. To introduce the analysis of the most severe and the most popular punishments in a society that is capital punishment and life imprisonment.

Structure of the work. The work is comprised of introduction, six parts, conclusions and proposals, summary in English and a list of literature.

I. The first part named "Philosophical aspects of criminal responsibility" introduces the analysis of philosophical theories concerning a free will and criminal responsibility. The nature of criminal responsibility is disclosed analyzing the imperative requirement addressed to individual to respect universally accepted provisions of due behavior that are usually related to the system of provisions of criminal law. However these objective requirements can not be dissociated from subjective point – a free will of an individual and expression of his consciousness. Basing his thoughts on the ground of a constructive research the author reveals the content of philosophical theories, finding each of them as interesting and helpful for perceiving a particular aspect of criminal liability and a free will. In this regard the works of I. Kant, F. Liszt, G. W. F. Hegel, T. Hobbes, F. Nietzsche, B. Spinoza are important to the science of criminal law. The author expresses his dissent from the attempts of several philosophers to characterize criminal responsibility as having universally binding and undisputed nature. Herewith the author acknowledges the importance of the science of criminal law in formation of values that are extremely significant to social life of a society and apprehension of particular institutes of criminal law.

II. The second part named "Concept and principles of criminal responsibility" aims to explain the basic notions of criminal responsibility and their ties. The method of logical analysis enables to formulate a definition of criminal responsibility that is in conformity with the doctrine of criminal law and the needs of case law. It reads as follows:

Criminal responsibility is a condemnation on behalf of a state of a person who committed a criminal act and the act itself with resort to coercion. The condemnation comprises the restrictions of personal nature and property as well as restrictions resulting from a conviction of a person.

This part also reveals the meaning of the main general principles (legality, equity, humanism, equality) and specific principles (nullum crimen, nulla poena sine lege, nulla poena sine culpa, non bis in idem, personal responsibility and individualization of penalty, inevitability of responsibility, etc.) of criminal responsibility and discloses the problems of their implementation into a national law.

III. The principle aim of the author in the third part named "Penalty as a form of implementation of criminal responsibility" is to disclose the concept and purpose of a criminal penalty basing the analysis on the truths of philosophy and legal theory. The review of purposes of a criminal penalty includes the presentation of the views of scholars from Germany, Russia, Great Britain, etc. The analysis of purposes of a criminal penalty is based as well on the practice of their application and the comments submitted in foreign literature on their content. This part also reveals the problem of restitution of capital punishment, its dependence from possibilities to ensure safety of people in a society and discusses whether life imprisonment is in compliance with fundamental rights and liberties conferred to a person by international law, shows up social and psychical problems of its execution.

IV. In the fourth part named "Penal measures as a form of implementation of criminal responsibility" the author depicts the system of penal measures, its legal nature and reveals the problems that are faced by the one who applies the form of implementation of criminal responsibility.

V. The main goal of the author in the fifth part named "Educative sanctions applicable to juvenile offenders set forth in the criminal law of Lithuania as a form of implementation of criminal responsibility" is to reveal the core and the purpose of the system of special educative measures applicable to juvenile offenders, to descry how they differ from other disciplinary measures, to show up and analyze the problems of imposition of educative measures and interpret new modifications of certain provisions of the Criminal Code of Lithuania (made on the 28th of June, 2007) related to criminal responsibility of juveniles.

VI. The sixth part of the work "Problems of Corporate Criminal Liability" deals with the questions of criminal responsibility of legal persons as a new and the most controversial institute in criminal law. The work comprises analysis of the problem that is the most discussed in theory of criminal law – determination of fault of a legal person. On the one hand, if a legal person is a person in the legal sense, it has the right to participate in all legal relations. On the other hand, application of provisions of criminal law to a legal person, especially those related to imposition of penalty, causes a number of problems concerning determination of fault of a legal person (for instance insanity of a legal person or indictment for raping a preteen). The monograph presents theoretical discussions and experience of foreign countries that enable Lithuanian lawyer to judge the problems mentioned above more objectively. Moreover, the author introduces the arguments that aid to deny the necessity of corporal criminal liability.

LITERATŪRA

I. NORMINIAI TEISĖS AKTAI

Tarptautinės sutartys

1. 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

2. 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

3. 1966 gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.

4. 1984 m. gruodžio 10 d. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 80-3141.

5. 1995 m. liepos 26 d. Konvencija dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 112-4178.

6. 1998 m. liepos 17 d. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165.

Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai

7. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

8. 1984 m. gruodžio 13 d. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*, 1985, Nr. 1-1.

9. 1990 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos atstačius nepriklausomą Lietuvos valstybę. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 14-393.

10. 1990 m. spalio 4 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 31-740.

11. 1993 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimą. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 25-580.

12. 1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 60-1182.

13. 1995 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 4-89.

14. 1996 m. liepos 10 d. Lietuvos Respublikos amnestijos už kai kurių operacijų užsienio valiuta norminių aktų pažeidimą įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 71-1708.

15. 1998 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54^1, 71, 75, 105, 227^1, 227^3 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 115-3238.

16. 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl dalinės amnestijos akto. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 1-1.

17. 1999 m. gegužės 13 d. Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 47-1469.

18. 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 35-973.

19. 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.

20. 2002 m. kovo 14 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

21. 2002 m. spalio 22 d. Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 13-474.

22. 2002 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4970; 2003, Nr. 38-1736.

23. 2002 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4981.

24. 2004 m. kovo 9 d. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 47-1548.

25. 2004 m. liepos 5 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 20, 42, 63, 67, 68, 72, 75, 77, 82, 90, 91, 92, 95, 97, 128, 144, 148, 150, 178, 182, 194, 195, 201, 204, 205, 210, 211, 212,

220, 221, 222, 223, 230, 236, 246, 248, 260, 263, 287, 306 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 228[1] straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 108-4030.

26. 2005 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1992 m. Helsinkio konvencijos dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos IV priedo „Taršos iš laivų prevencija“ pakeitimų ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 86-3205.

27. 2006 m. birželio 8 d. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.

28. 2006 m. gruodžio 7 d. Lietuvos Respublikos 2007 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 138-5267, 2006.

29. 2004 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas Nr. 68 „Dėl Malonės komisijos sudarymo ir jos nuostatų“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 140-5102.

30. 1998 m. birželio 25 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. VII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 61-1736.

31. 1992 m. balandžio 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 313 „Dėl Nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje koncepcijos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 13-342.

32. 1995 m. gegužės 5 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 643 „Dėl Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 39-971.

33. 2003 m. gegužės 9 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 581 „Dėl Lietuvos Respublikos nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 47-2080.

Kitų valstybių norminiai teisės aktai

34. *Kodeks karny*. Wprowadzenie Tadeusz Bojarski. Zakamycze, 2000.

35. *Уголовный кодекс Эстонской республики*. Санкт Петербург, 2001.

36. *Уголовный кодекс Испании*. Москва: Зерцало, 1998.

37. *Уголовный кодекс Российской Федерации*. Официальный текст. Москва: Омега-Л, 2004.

II. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMAI, IŠVADOS IR SPRENDIMAI

38. 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 70-1320.

39. 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 10 straipsnio pirmosios dalies bei 50 straipsnio pirmosios dalies normų ir Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo 2 straipsnio antrosios dalies bei 14 straipsnio šeštosios dalies nuostatų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 9-228.

40. 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2643.

41. 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 23-546.

42. 1998 m. kovo 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečios dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 25-650.

43. 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004**.**

44. 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

45. 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 3318–105.

46. 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 57-2552.

47. 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio

26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

48. 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163(2) straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 134-4819.

49. 2006 m. sausio 16 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

50. 2006 m. birželio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 2 dalies, 168 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 3 dalies, 182 straipsnio (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 4 dalies, 183 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) 5 dalies, 186 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies, 187 straipsnio (2003 m. balandžio 10 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2514.

III. TEISMŲ PRAKTIKA IR KITI DOKUMENTAI

Lietuvos Respublikos teismų praktika

51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1994 m. balandžio 7 d. aiškinamasis raštas Nr. 01-07-02 dėl Baudžiamojo kodekso projektų.

52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. lapkričio 12 d. nutartis byloje Nr. 2K-280/1999. *Teismų praktika*, 2000, Nr. 12.

53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 13 d. nutartis byloje Nr. 2K-863/2001. *Teismų praktika*, 2001, Nr. 16.

54. Lietuvos Aukščiausio Teismo 2003 m. birželio 20 d. teisėjų senato nutarimas Nr. 40 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“. *Teismų praktika*, 2003, Nr. 19.

55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis byloje Nr. 2K-260/2006. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=29610> [žiūrėta 2007 01 25].

56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis byloje Nr. 2K-322/2003. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=19281> [žiūrėta 2007 02 20].

57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutartis byloje Nr. 2K-298/2006. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=29899> [žiūrėta 2007 09 26].

58. Lietuvos Aukščiausio Teismo senato 2001 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 30 aprobuota „Teismų praktikos, atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės ir skiriant jiems priverčiamąsias auklėjamojo poveikio priemones, apžvalga“. *Teismų praktika*, 2001, Nr. 15.

59. Vilniaus apygardos teismo 1998 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-42-98.

60. Vilniaus apygardos teismo 1999 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-95.

61. Vilniaus apygardos teismo 2000 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-21.

62. Vilniaus apygardos teismo 2000 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-145.

63. Vilniaus apygardos teismo 2000 m. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-182.

Užsienio valstybių bei tarptautinių teismų praktika

64. *Gradinger case*. Judgement of 23 October 1995. Series A. No. 80.

65. *Hoge Raad*, July 1, 1981, N.J. 1982, 80.

66. *Hoge Raad*, June 16, 1980, N.J. 1981, 586.

67. *Hoge Raad*, June 27, 1987, N.J. 1988, 80.

68. *Hoge Raad*, March 15,1955,N.J.1955,107.

69. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. gegužės 29 d. sprendimo byloje *Franz Fischer prieš Austriją* (pareiškimas Nr. 37950/97) santrauka. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26591> [žiūrėta 2007 05 16].

70. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2001 m. spalio 9 d. sprendimas *Nyderlandai prieš Europos Parlamentą ir Tarybą*, C-377/98, Rink. 7079.

Kiti dokumentai

71. Council Framework Decision of 28 May 2001 Combating fraud and counterfeiting of non – cash means of payment. *Official Journal* L 149, 2001.

72. Council of Europe Recommendation (77)28 on the Contribution of Criminal Law to the Protection of Environment. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/about_us/treaties_and_recommendations/listall.asp#P375_24392> [žiūrėta 2007 01 30].

73. Council of Europe Recommendation (81)12 on Economic Crimes. Prieiga per internetą: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=672336&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=45548> [žiūrėta 2007 01 30].

74. Council of Europe Recommendation (82)15 on the Role of Criminal Law in Consumer Protection. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/about_us/treaties_and_recommendations/listall.asp#P375_24392> [žiūrėta 2007 01 30].

75. Deklaracija dėl su Pagrindinių teisių chartija susijusių išaiškinimų. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/constitution/lt/ptoc146_lt.htm> [žiūrėta 2008 01 27].

76. Proposal COM(2001)272 for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Criminal law protection of the Community's financial interests. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0272en01.pdf> [žiūrėta 2007 09 28].

77. Report COM (2001) 771 from the Commission of the European Communities based on Article 11 of the Council‘s decision of 29 May 2000 on increasing protection by criminal penalties and other sanctions against counterfeiting in connection with introduction of the Euro. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52001DC0771:EN:HTML> [2007 02 21].

IV. SPECIALIOJI LITERATŪRA

78. Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis.* Vilnius: Eugrimas, 1996.

79. Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Eugrimas, 1998.

80. Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. 3-iasis leid. Vilnius: Eugrimas, 2001.

81. Abramavičius A. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

82. Abramavičius A., Mickevičius D., Švedas G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

83. *A Dictionary of Cultural and Critical Theory*. Ed. A. M. Payne. Oxford: Blackwell Publishers, 1998.

84. Allport G. W. *Tapsmas*. Vilnius: Vaga, 1998.

85. Artzt G. Die Delikte gegen das Leben. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1971, Nr. 83.

86. Ashford N. *Laisvos visuomenės principai*. Vilnius: Aidai, 2003.

87. Babachinaitė G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 1 (79), p. 26.

88. Baranova J. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Alma littera, 2000.

89. Barzun J. In Favor of Kapital Punishment. In *The Death Penalty in America 154*. Ed. H. A. Bedau. New York, 1964.

90. Bedau H. A. *Capital Punishment and Social Defense, Social Ethics, Morality and Social Policy*. New York, 1987.

91. Bekarija Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis, 1992.

92. Berger V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997.

93. Berman H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.

94. Best S., Kellner D. *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. London: Macmillan Press, 1991.

95. Biebricher T. Die Disziplinierung des Rechts. Möglichkeiten einer Foucaultschen Rechtskritik. Prieiga per internetą: <http://www.forum-recht-online.de/2003/103/103biebricher.htm> [žiūrėta 2006 08 10].

96. Bieliūnas E. *Nuo papročio iki Baudžiamojo kodekso. O kas toliau? Teisė – visuomeninė vertybė*. Vilnius: Mintis, 1988.

97. Birmontienė T. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.

98. Bittner E., Platt A. M. The Meaning of Punishment. *Issues in Criminology*, 1966, No. 2 (1), p. 79–99.

99. Blachut J., Gabele A., Krajewski K. *Kryminologija*. Gdansk: Arche s. c., 2000.

100. Blumer H. Public Opinion and Public Opinion Polling. In Blumer H. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkley: University of California Press, 1969.

101. Bluvšteinas J. Akivaizdžios ir latentinės kriminalinės bausmės funkcijos. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 2.

102. Bottoms A. E. Explanations of Crime and Place. In *Criminological Perspective*. Ed. Mayhew T. London: Sage Publication Ltd, 1996.

103. Butkys C. *Kriminalinio baudimo pagrindai*. Kaunas, 1929.

104. Calliope D. S., Aglaia T. The Emerging Juvenile Justice System in Greece. Prieiga per internetą: <http://www.esc-eurocrim.org/files/ch12.pdf> [žiūrėta 2007 04 25].

105. Christie N. *Limits to Pain*. Oxford: Martin Robertson, 1992.

106. Christie N. *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė: į Gulagą – Vakarų stiliumi*. Vilnius: Eugrimas, 1999.

107. Cirtautas A. Kai kurie teoriniai teisinės atsakomybės klausimai. In *Teisinės atsakomybės teorinės problemos: pranešimų tezės*. Vilnius, 1972.

108. Clear T. R. *Harm in American Penology*. New York: State University of New York Press, 1994.

109. Coffee C. J. Corporate Criminal Liability: An Introduction and Comparative Survey. In *Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities*. Freiburg im Bresgau, 1999.

110. Cohen J. L., Arato A. *Civil Society and Political Theory*. Massachusetts: MIT Press, 1994.

111. Cohen S. Human Rights and Crimes of the State: the culture of denial. In *Criminological Perspective.* Ed. T. Mayhew. London: Sage Publication Ltd, 1996.

112. Cole F. G. *The American system of Criminal Justice*. California: Brooks / Cole Publishing Company, 1998.

113. Čepas A. *Non bis in idem* taisyklė kaip ekstradicijos leistinumo sąlyga. *Teisė*, 2002, t. 44.

114. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. redaktorius S. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

115. Dambrauskienė G., Davulis T. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. D. 1. Vilnius: Teisės institutas, 2000.

116. Dapšys A., Čepas A. Nusikalstamumas: kontrolė ir prevencijos perspektyvos. In *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1998 m.* Vilnius: Jungtinių Tautų vystymo programa, 1998.

117. Degutis A. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998.

118. Dobryninas A., Gaidys V. *Ar saugi Lietuvos visuomenė?* Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2004.

119. Dobryninas A., Katuoka S. *Mirties bausmė Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999.

120. Donskis L. Vidutinybių revanšo metas. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/34300> [žiūrėta 2007 09 22].

121. Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*, 1998, t. 32.

122. Drakšienė A., Drakšas R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė.* Vilnius: Eugrimas, 2007.

123. Duff R. A., Garland D. A. *Reader on Punishment*. Oxford: Oxford York Press, 1995.

124. Dunajevaitė I. Turtingais save laiko tik 0,1 proc. kaimo gyventojų. *Lietuvos aidas*, 1999, Nr. 103.

125. Dworkin R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

126. Dworkin R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

127. Engelsas F. *Gamtos dialektika.* Vilnius: Mintis, 1960.

128. *Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen*. Bd. 44. Köln–Berlin, 1999.

129. *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*. Bd. 45. Tubingen: J. C. B. Mohr, 1978.

130. *Filosofijos žodynas*. Red. R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1975.

131. Fitzgerald M., Stekens A., Hale C. Review of Knowledge on juvenile Violence: Trends, Policies and Responses in Europe. Priega per internetą: <http://www.kent.ac.uk/eiss/Documents/qcteurope/final%20youth%20violence%20report.pdf> [žiūrėta 2007 09 06].

132. Foucault M. *Power / Knowledge: Selected Interviews and Others Writings 1972–1977 by Michel Foucault.* Ed. C. Gordon. New York: Pantheon Books, 1980.

133. Foucault M. *Ethics: Subjectivity and truth: by Michel Foucault*. Ed. P. Rabinow. New York: The New Press, 1997.

134. Foucault M. Politics and the Study of Discourse. In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ed. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller. London: Harvester Wheatsheaf, 1991.

135. Foucault M. Questions of Method. In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ed. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller. London: Harvester Wheatsheaf, 1991.

136. Foucault M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* London: Penguin Books, 1991.

137. Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.

138. Foucault M. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.

139. Foucault M. *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*. Ithaca: Cornell University Press, 1977.

140. Foucault M. *The Archaeology of Knowledge.* London: Tavistock Publications, 1972.

141. Foucault M. *The History of Sexuality*. Vol. 1: *An Introduction*. London: Penguin Books, 1979.

142. Freud S. *Anapus malonumo principo*. Vilnius: Vyturys, 1999.

143. Frielinghaus V. Die lebenslange Freiheitsstrafe und das Grundgesetz. *Vorgänge*, 1970, Nr. 6.

144. Fromm E. *Turėti ar būti?* Kaunas: Verba vera, 2005.

145. Galinaitytė J. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 20 (12).

146. Gierke von O. *Die Genossenschaftstheorie und die deutschen Rechtsprechung*. Berlin: Weidmann, 1887.

147. Goda G. *Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai:* mokomoji priemonė. Vilnius: Saulužė, 1997.

148. Gordon C. Governmental Rationality: An Introduction. In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ed. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller. London: Harvester Wheatsheaf, 1991.

149. Grabitz E. Der Grundsatz der Verhaltnismässigkeit in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsreicht. *Archiv des öffentlichen Rechts*, 1973, Nr. 98.

150. Greimas A. J. Laisvės problema XX a. In *Lietuvos filosofinė mintis:* chrestomatija. Vilnius: Mintis, 1996.

151. Gumplowicz L. *Sociologie et politique*. Paris: Giard et Brière, 1898.

152. Habermas J. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera, 2002.

153. Hamann A. *Grundgesetz und Strafgesetzgebung*. Bingen am Rhein, 1963.

154. Hart H. L. A. *Punishment and Responsibility*. Oxford: Clarendon Press, 1968.

155. Hart H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997.

156. Hegelis G. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990.

157. Hegelis G. Teisės filosofijos apmatai. Vilnius: Mintis, 2000.

158. Heinz W., Storz R. *Diversion im Jugendstrafverfahren der Bundesrepublik Deutschland.* Forschungsvorhaben des Bundesministers der Justiz. Abschlussbericht. Bonn, 1993.

159. Hindess B. *Discourses of Power: From Hobbes to Foucault*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997.

160. Hobbes T. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999.

161. Hollis M. *Socialinių mokslų filosofija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.

162. Honderich T. *Punishment: The Supposed Justifications*. London: Penguin Books, 1971.

163. Hood R. *The Death Penalty: a Worldwide Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1989.

164. Hubbard L. R. *Dianetics*. Copenhagen, 1979.

165. Jankauskas K. Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aktuose ypatumai. *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51 (43).

166. Jarašiūnas E. Apie Konstitucinės justicijos funkcijas. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė.* Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.

167. Jescheck H.-H. *Lehrbuch des Strafrechts.* Algemeiner Teil. Berlin, 1969.

168. Jescheck H.-H., Triffterer O. *Ist die lebenslange Freiheitsstrafe verfassungs widrig?* 1. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 1978.

169. Joecks W. *Strafgesetzbuch:* Studienkommentar. München, 2004.

170. Jürgen S. Dostojevskis – XX a. pranašas. Prieiga per internetą: <http://www.lksb.lt/straipsniai/straipsnis-99.htm> [žiūrėta 2006 11 19].

171. Justickis V. *Kriminologija.* D. I. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001.

172. Kaiser G. *Kriminolgie:* ein Lehrbuch. Heidelberg: Müller Verl., 1996.

173. Kantas I. Moralės metafizikos pagrindai. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974.

174. Keliuotis J. Naujasis humanizmas. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 20 (330).

175. Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.

176. Khanna V. S. Corporate Criminal Liability: What Purpose Does it Serve? *Harvard Law Review*, 1996, No. 109 (7).

177. Klaus R. *Über die lebenslange Freiheitsstrafe*. Berlin, 1969.

178. Kundrotas M. Kas sukurs moralinę alternatyvą? Prieiga per internetą: <http://www.politika.lt/?cid=9299&new_id=4833> [žiūrėta 2006 05 29].

179. Kūris E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis / Kelsen H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.

180. Kūris E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. In *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje = Rozwój zasad konstytucyjnych w prawoznawstwie konstytucyjnym*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga, 2001 m. birželio 11–12 d., Neringa. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.

181. Lembert G. *Die verfassungsrechtliche Korerektur des &211 StGB*. München, 1965.

182. Leonas P. *Teisės filosofijos istorija.* Vilnius: Mintis, 1995.

183. Leps A. Estijos laisvės kova ir situacija nusikalstamumo srityje. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 94 (1).

184. Lipsit S., Schneider W. *The Confidence Gap*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.

185. Martiszek T. Odpowiedzialnosc karna osob prawnych. *Teisė*, 2001, t. 41.

186. Marx E., Engels F. *Manifesto of the Communist Party.* In *Power in Societies.* Ed. M. Olsen. New York: Macmillan Publishing, 1970.

187. Mathiesen T. General Prevention as Communication. In *A Reader on Punishment*. Ed. R. A. Duff, D. Garlan. Oxford: Oxford University Press, 1995.

188. Matza D. *Nusižengiamumo srovėje*. Vilnius: Vaga, 2004.

189. Michailovič I. *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001.

190. Mikelėnas V. Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos (2). *Justitia*, 1997, Nr. 2.

191. Mill J. S. *Apie laisvę*. Vilnius: ALK pradai, 1995.

192. Montenis M. Esė. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas*. Vilnius: Mintis, 1984.

193. Müller-Dietz H. Mord, lebenslange Freiheitsstrafe und bedingte Entlassung. *Jura*, 1983.

194. Müller-Dietz H. *Lebenslange Freiheitsstrafe und bedingte Entlassung*. Stutgart: Ferdinand Enke Verlag, 1972.

195. Münch I. *Grundgesetz: Komentar*. Bd. 1. München, 1992.

196. *Namų advokatas*. Sudarytojas J. Prapiestis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.

197. Navaitis G. Nuteistieji iki gyvos galvos – tarp depresijos ir menkų vilčių. *Lietuvos rytas*, 1999, Nr. 194.

198. Navickas A. Šantažo Lietuva. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/53571> [žiūrėta 2006 09 29].

199. *Neapskaitoma ekonomika: sampratos, tyrimai, problemos*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1997.

200. Nekrašas E. *Filosofijos įvadas.* Vilnius: Alma littera, 2004.

201. Nevera A. Valstybės baudžiamoji jurisdikcija ir užsienyje priimtų nuosprendžių pripažinimas Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 38 (30).

202. Newman G. *Just and painful: A Case for the Corporal Punishment of Criminals*. London: Collier Macmillan Publishers, 1983.

203. Nietzsche F. *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: Pradai, 1996.

204. Nietzsche F. *Stabų saulėlydis, arba Kaip filosofuojama kūju*. Vilnius: Strofa, 2000.

205. Nigg W. *Fridrich Nietzsche: regėtojas, pranašas, šventasis*. Vilnius: Tyto alba, 2001.

206. *Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1998.

207. Olsen M. E. Marx as a Power Theorist. In *Power in Societies*. Ed. M. Olsen. New York: Macmillan Publishing, 1970.

208. Otto H. Straftaten gegen das Leben. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1971, Nr. 83.

209. Owen D. *Maturity and Modernity: Nietzsche, Weber, Foucault and the Ambivalence of Reason*. London, New York: Routledge, 1998.

210. Pavilonis V. Konstitucinių normų interpretavimas Konstitucinio Teismo nutarimuose. In *Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis*. 1998 m. balandžio 23–24 d. vykusios tarptautinės konferencijos, skirtos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998.

211. Pavilonis V. Lietuvos baudžiamųjų įstatymų reforma Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos kontekste. In *Lietuvos teisės kūrimo principai*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995.

212. Pavilonis V., Riešas J. Kriminalinių bausmių skyrimo praktika respublikoje. *Socialinė teisė*, 1987, t. 3.

213. Piesliakas V. Bausmių skyrimo nuostatų tobulinimo problemos. *Teisės problemos*, 1996, Nr. 2.

214. Piesliakas V. Kaip kovosime su nusikalstamumu? *Teisės apžvalga*, 1990, Nr. 2.

215. Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė.* Kn. 1. Vilnius: Justitia, 2006.

216. Piliavin B., Briar R. *Chambliss*. New York, 1975.

217. Piliponytė J. Laisvės atėmimas: atlygis už nusikaltimą ar siekis pataisyti? Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/nr13/bausme> [žiūrėta 2008 01 20].

218. Posner R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004.

219. Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.

220. Rajchman J. *Michel Foucault: The Freedom of Philosophy*. New York: Columbia University Press, 1985.

221. Raphael D. D. *Problems of Political Philosophy*. London, Bansingstoke: Macmillan, 1970.

222. Rastauskienė G. Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 19 (11).

223. Rickevičiūtė K. I. Kantas ir pagrindiniai jo etikos bruožai. In *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974.

224. Röhl K. F. *Über die lebenslange Freiheitsstrafe*. Berlin: Duncker & Humblot, 1969.

225. Römeris M. *Valstybė.* T. 1. Vilnius: Pradai, 1995.

226. Römeris M. *Valstybė.* T. 2. Vilnius: Pradai, 1995.

227. Rose-Ackerman S. *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vilnius: Vaga, 2001.

228. Rudzinskas A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Socialinių mokslų (teisės) daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Teisės universitetas, 2001.

229. Ruggiero V. *Nusikaltimas literatūroje: grožinės literatūros ir deviacijų sociologija*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005.

230. Sabine G. H., Thorson Th. L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 1995.

231. Safjan M. Konstitucija, teisingumas ir teisė. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2006, Nr. 2.

232. Sakalauskas G. Nusikalstamumas. In *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999*. Vilnius: Jungtinių Tautų vystymo programa, 1999.

233. Sarup M. *An Introduction Guide to Post-structuralism and Post-modernism*. New York: Columbia University Press, 1993.

234. Savigny F. C. *Systems des heutigen Römischen Rechts*. Berlin: Veit und Comp., 1840.

235. Schmidhäuser E. Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 21. 06. 1977: Verfassungswidrigkeit der lebenslangen freiheitsstrafe für Mord und Verfassungswidrigkeit der BGH Rechtsprechung zur Heimtücke als Mordmerkmal. *J. R.*, 1978.

236. Schneider F. The increase of the size of the shadow economy of 18 OECD countries: some preliminary explanations. *OEsifoWorking Paper*, 2000, No. 306.

237. Schultz G. Rundschau-Kurze Beitrage. *MDR*, 1977.

238. Shearing C. D., Stenning P. C. From Panopticon to Disney World: The development of Discipline. In *Criminological Perspective*. Ed. T. Mayhew. London: Sage Publication Ltd, 1996.

239. Sinkevičius, E., Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos. *Teisė*, 2003, t. 48.

240. Sinkevičius E. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problemos. *Teisė*, 2000, t. 36.

241. Sloterdijk P. *Ciniškojo proto kritika*. Vilnius: Alma littera, 1999.

242. Sniečkutė M. Bausmės samprata Michel Foucault socialinėje teorijoje. Prieiga per internetą: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr8/default.asp> [žiūrėta 2007 05 07].

243. *Sociologijos žodynas*. Vilnius, 1989.

244. Soloveičikas D. Šiuolaikinės Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės realizavimo doktrinos. *Teisė*, 2003, t. 46.

245. Sonnen B.-R. Zur Problematik des & 211 StGB. *JA*, 1980.

246. Stahl A. Schuldangemessene Strafe auch bei Mord. *ZRP*, 1992.

247. Stone G. et al. *Constitutional Law*. 2nd ed. Boston, Toronto, London, 1991.

248. Szumski J. Problem kary dozywotniego pozbawienia wolnosci. *Państwo i prawo*, 1996, nr. 1.

249. Šliogeris A. Hegelio istorijos filosofija / Hegelis G. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990.

250. Šulija G. *Baudos bausmė ir jos skyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005.

251. Šulija G., Šulija V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 41 (33).

252. Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais. *Teisė*, 2005, t. 56.

253. Švedas G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

254. Švedas G. *Laisvės atėmimo bausmės ir jos vykdymo teorinės problemos*. Socialinių mokslų (teisės) daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1993.

255. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

256. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarytojai Bendorienė A. et al. Vilnius: Alma littera, 2001.

257. *The American System of Criminal Justice*. Ed. G. Cole. 5th ed. California, 1989.

258. *The Concise Oxford Dictionary of Sociology.* Ed. G. Marshall. Oxford: Oxford University Press, 1996.

259. UN Departament of Economic and Social Affairs. Capital punishment. *UN publication*, 1962, No. 62.

260. Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 8 (86).

261. Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.

262. Vaišvila A. *Teisės teorija.* 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: Justitia, 2004.

263. Vaišvila A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: BĮ „Litimo“, 2000.

264. Vakarė T. Pasekmė ir precedentas. Saviplaka. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=10770723> [žiūrėta 2006 09 24].

265. Vanagas J. Silpniems prokurorams kuriamas apynasris. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/economy/law/article.php?id=10821593> [žiūrėta 2006 09 29].

266. Vėgelytė I. Nuteistasis iki gyvos galvos: pasigailėti ar ne. *Lietuvos aidas*, 2000, Nr. 25.

267. Vydūnas. *Raštai*. T. 1. Vilnius: Mintis, 1990.

268. Volanas A. Kokie turi būti valstybės įstatymai, kad piliečiai turėtų tikrą ir visišką laisvę. In *Lietuvos filosofinė mintis:* chrestomatija. Vilnius: Aidai, 1996.

269. Volker F. Die lebenslange Freiheitsstrafe und das Grundgesetz. *Vorgänge*, 1970, Nr. 6.

270. Walzer M. *Kritikų draugija*. Vilnius: Pradai, 1992.

271. Wąsik J. *Kara dożywotniego więzienia w Polsce*. Warszawa, 1963.

272. Weber H.-M. Die Abschafung der lebenslangen Freiheitsstrafe über Tatschuld und positive Generalprävention. *MschKrim*, 1990, Nr. 73.

273. Weber H.-M., Scheerer S. *Leben ohne Lebenslanglich*. Bielfeld: AJZ, 1988.

274. Welzel H. *Das Deutsche Strafrecht.* Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1960.

275. Wessels J. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: baudžiamoji veika ir jos struktūra*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

276. Wilk L. Kara dożywotniego pozbawienia wolnosci i problemy jej lagodzenia. *Państwo i prawo*, 1998, nr. 6.

277. Wroblewski B. *Zarys politiki karnej*. Vilnius, 1928.

278. Zierlein K.-G. Grundrechtsschutz im Strafrecht, Strafverfahrens- und Strafvollzugsrecht unter Berücksichtigung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Teisė*, 2000, t. 36.

279. Žeimys V. Vien apie kalinius daina. *Esu*, 2001, Nr. 12 (233).

280. Žilys J. Konstitucinis Teismas ir viešoji nuomonė. In *Teisminė valdžia ir visuomenė*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: LŽTC, 1999.

281. Акутаев Р. М. Некоторые аспекты борьбы с искуственно-латентной преступностью. *Государство и право*, 1999, № 3.

282. Александров Ю. Пожизненное заключение в России: обзор. Prieiga per internetą: <http://newsru.com/crime/04mar2005/pozh.html> [žiūrėta 2008 01 28].

283. Алексеев С. С. *Философия права*. Москва: Норма, 1998.

284. Анисимов Л. Н., Анисимов А. Л. Смертная казнь как востребованное обществом наказание и превентивная мера (международные и внутригосударственные аспекты). In *Право на смертную казнь*. Москва: Частное право, 2004.

285. Апраксин П. Международное гуманитарное право и право прав человека: сходства, различия, взаимодополняемость. Prieiga per internetą: <http://www.hro.org/editions/karta/nr2627/pravo.htm> [žiūrėta 2007 01 01].

286. Асмолов А. Г. *Психология личности: принципы общепсихологического анализа:* учебник для вузов. Москва: МГУ, 1990.

287. Астемиров З. А. *Проблемы теории уголовной ответственности и наказания:* учебное пособие по спецкурсу. Махачкала: Дагестанский государственный университет, 1987.

288. Блувштейн Ю. Д. *Уголовное право и социальная справедливость*. Минск: Университетское, 1984.

289. Бородин С. В. et al. *Учебник уголовного права: общая часть*. Москва: Спартак, 1996.

290. Бородин С. В. et al. *Насильственная преступность*. Москва: Спарк, 1997.

291. Велиев С. А. *Принципы назначения наказания*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.

292. Добреньков В. И. И по Закону и по Справедливости убийство должно караться смертной казнью. In *Право на смертную казнь*. Москва: Частное право, 2004.

293. Головко Л. В. *Альтернативы уголовному преследованию в современном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

294. Елеонский В. А. *Уголовное наказание и воспитание позитивной ответственности личности:* учебное пособие. Рязань, 1979.

295. Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право*. Москва: Проспект, 2006.

296. *История государства и права зарубежных стран:* учебник для вузов. Под общей редакцией О. А. Жидкова, Н. А. Крашенинниковой. Ч. 2. 2-е изд. Москва: Издательская группа НОРМА–Инфра - М, 1999.

297. Каллен Ф. Т., Санд Д. Л. *Тюремное заключение в США.* In *Криминология*. Под ред. Дж. Ф. Шели. 3-е международное издание. Санкт-Петербург: Питер, 2003.

298. Кант И. *Сочинения*. Т. 2. Москва: Мысль, 1974.

299. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового Уголовного кодекса Российской Федерации. In *Уголовное право: Новые идеи.* Сборник статей. Отв. ред. С. Г. Келина, А. В. Наумов. Москва: ИГП РАН, 1994.

300. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. *Принципы советского уголовного права*. Москва: Наука, 1988.

301. Кистяковскаго Б. А. *Новыя идеи въ правовъдъніи.* Сборникь No. 3. Санкт-Петербургь: Образованіе, 1914.

302. Козлов А. П. *Соучастие*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.

303. *Конституции государств Европейского Союза*. Москва: Норма, 1997.

304. Крастиньш У., Лихолая В., Ниедре А. *Комментарии к уголовному закону: общая часть*. Рига, 2000.

305. Крылова Н. Е., Серебренникова А. В. *Уголовное право зарубежных стран*. Москва: Зерцало, 1998.

306. Кузнецова Н. Ф. Законодательные причины квалификационных ошибок. *Право*, 2005, № 6.

307. *Курс советского уголовного права: часть общая*. Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Т. 2. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1970.

308. Лейкина Н. С. *Личность преступника и уголовная ответственность*. Ленинград: ЛГУ, 1968.

309. Ллойд Д. *Идея права: репрессивное зло или социальная необходимость*. Москва: Югона, 2002.

310. Мертон Р. К. *Социальная норма и аномия: социология преступности*. Москва: Прогресс, 1966.

311. Михель Д. Власть, управление, население: возможная археология социальной политики Мишеля Фуко. Prieiga per internetą: <http://scriptum.gramota.ru/mikhel.doc> [žiūrėta 2007 05 12].

312. Нерсесянц В. С. *Философия права Гегеля*. Москва: Юрист, 1998.

313. Павлов В. Г. *Субъект преступления в уголовном праве. Историко-правовое исследование*. Москва, Санкт-Петербург: Торговый Дом Герда, 1999.

314. Песлякас В. Понятие уголовной ответственности. *Право*, 1981, № 16.

315. Петражицкий Л. И. *Новые идеи в правоведении*. Санкт-Петербург, 1914.

316. Познышев С. *Основные начала науки уголовного права*. Москва, 1912.

317. *Российская юридическая энциклопедия*. Москва: Дом Инфра-М, 1999.

318. Смит М. Д. Смертная казнь в Соединенных Штатах. In *Криминология*. Под ред. Дж. Ф. Шели. 3-е международное издание. Санкт-Петербург: Питер, 2003.

319. *Советское уголовное право: общая часть.* Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1988.

320. Соколов В. В. *Спиноза.* 2-ое изд. Серия „Мыслители прошлого“. Москва: Мысль, 1977.

321. *Социальная психология*. Под ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. Москва: Политиздат, 1975.

322. Спасовичь В. *Учебникъ уголовного права*. Т. 1. Санкт-Петербург: въ типографіи іосафата огризкоб, 1863.

323. Таганцев Н. С. *Русское уголовное право*. Т. 2. Москва: Наука, 1994.

324. Там Х. *Преступность и уровень жизни*. Москва: Прогресс, 1982.

325. Трубецкой Е. И. *Труды по философии права*. Санкт-Петербург: Рус. Христиан. гуманит. ин-т, 2001.

326. *Уголовное право: общая часть*. Москва: Норма, 1998.

327. *Уголовное право Российской Федерации: общая часть*. Москва: Юрист, 1996.

328. Фойницкий И. Я. *Учение о наказании*. Москва: Городец–Добросвет, 2000.

329. Фойницкий И. Я. *Учение о наказании в связи с тюрьмоведением*. Москва: Добросвет, 2000.

330. Хохряков Г. Ф. *Парадоксы тюрьмы*. Москва: Юрид. Лит., 1991.

331. Хропанюк В. Н. *Теория государства и права*. Москва: Омега-Л, 2006.

332. Чиркин В. Е. Государство социального капитализма. (Перспектива для России). *Государство и право*, 2005, № 5.

333. Шаповалов А. В конгрессе США рассматривается законопроект, ужесточающий борьбу с международным тероризмом. *Российская газета*, 1995 03 28.

334. Шаргородский М. Д. *Избранные работы по уголовному праву*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.

335. Шнайдер Г. *Криминология*. Москва: Прогресс, 1994.

V. KITI ŠALTINIAI

336. Asmenybės. Prieiga per internetą: <http://www.straipsniai.lt/psichologija/puslapis/5026> [žiūrėta 2008 01 22].

337. Filipinuose panaikinta mirties bausmė. Prieiga per internetą: <http://www.oecumene.radiovaticana.org/lit/Articolo.asp?c=82410> [žiūrėta 2006 09 15].

338. Foucault M. *In Verteidigung der Gesellschaft*. Vorlesungen am Collège de France (1975-76). Vorlesung vom 17. März 1976. Prieiga per internetą: <http://www.momo-berlin.de/Foucault_Vorlesung_17_03_76.html> [žiūrėta 2006 08 10].

339. French Legal News. Prieiga per internetą: <www.ucl.ac.uk/laws/global_law/legal-news/french/index.shtml> [žiūrėta 2007 03 08].

340. „International Amnesty“ ir „Human Rights watch“ organizacijų tyrimo apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www.hrw.org/russian/press/2005/121005_children.html> [žiūrėta 2006 11 05].

341. Juvenile justice in Greece. Prieiga per internetą: <http://www.esc-eurocrim.org/workgroups.shtml> [žiūrėta 2007 06 11].

342. Lietuvos Respublikos Prezidento metinis pranešimas (1999). Prieiga per internetą: <http://adamkus.president.lt/pmp1999.phtml> [žiūrėta 2006 09 24].

343. Lietuvos Respublikos Prezidento metinis pranešimas (2006). Prieiga per internetą: <http://www.president.lt/lt/news.full/6522> [žiūrėta 2007 06 12].

344. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2005 metų veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/MOMYXPXE.PDF> [žiūrėta 2007 01 30].

345. Lietuvos žmonės labiausiai jaučiasi nesaugūs. *Lietuvos rytas*, 2001, Nr. 168.

346. Michel Foucault (1926–1984). Prieiga per internetą: <http://www.rechtssemiotik.de/namen/foucault.shtml> [žiūrėta 2006 08 10].

347. Mirties bausmės vykdymas pasaulyje 2005 metais. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/51366> [žiūrėta 2006 07 24].

348. Oficialioji kriminologinė statistika. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt> [žiūrėta 2007 08 11].

349. Oficialioji statistika. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/fileadmin/Imagearchive/IRD/statistika> [žiūrėta 2005 06 15].

350. Pasaulio banko Lietuvos investicijų klimato vertinimas. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt> [žiūrėta 2006 12 21].

351. Prezidento V. Adamkaus veikla 2004–2005 metais: statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.president.lt/file/veikla2005.pdf> [žiūrėta 2008 01 28].

352. Prezidento V. Adamkaus veikla 2005–2006 metais: statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.president.lt/ftp/metine_ataskaita_2005_2006.pdf> [žiūrėta 2008 01 28].

353. Prieiga per internetą: <www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/frenchlaw> [žiūrėta 2007 10 05].
354. Prieiga per internetą: <www.willanpublishing.co.uk/french.html> [žiūrėta 2007 03 08].
355. Socialinė statistika. Prieiga per internetą: <http://www.socmin.lt/index.php?718041471> [žiūrėta 2008 01 24].
356. Užregistruotos nusikalstamos veikos Lietuvoje. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm> [žiūrėta 2008 01 17].
357. Überwachen und strafen – 1975. Prieiga per internetą: <http://www.raffiniert.ch/sfoucault.html> [žiūrėta 2006 08 10].
358. Verbot täterbelastenden Gewohnheitsrechts. Prieiga per internetą: <http://www.nullapoena.de/> [žiūrėta 2007 01 09].
359. Верховный суд Китая ввел пожизненное заключение для особо тяжких преступлений, связанных с порнографией в интернете. Prieiga per internetą: <http://news.bbc.co.uk/hi/russian/sci/tech/newsid_3630000/3630912.stm> [žiūrėta 2008 01 28].
360. Лохвицкий Александр Владимирович. Prieiga per internetą: <http://www.rulex.ru/01120352.htm> [žiūrėta 2006 08 19].

VI. AUTORIAUS PUBLIKUOTI STRAIPSNIAI

1. Drakšas R. Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. *Teisė*, 2004, t. 50.
2. Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai. *Teisė*, 2005, t. 54.
3. Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės sampratos problemos Lietuvoje. *Teisė*, 2003, t. 47.
4. Drakšas R. Bausmė bendrosios teorinės problemos. *Teisė*, 2004, t. 52.
5. Drakšas R. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problematika. *Teisė*, 2004, t. 53.
6. Drakšas R. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pagal naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą. *Teisė*, 2003, t. 48.
7. Drakšas R. Mirties bausmė ir kiti teisėti gyvybės atėmimo pagrindai. *Teisė*, 1999, t. 33.
8. Drakšas R. Mirties bausmės alternatyvos problema. *Teisė*, 2002, t. 44.
9. Drakšas R. Mirties bausmės panaikinimo Lietuvoje kritika. *Teisė*, 2000, t. 35.
10. Drakšas R. Mirties bausmės šalininkų ir priešininkų argumentų filosofinė analizė. *Teisė*, 2001, t. 41.
11. Drakšas R. Numatytų nepilnamečiams baudžiamųjų teisinių sankcijų paskirtis. *Teisė*, 2006, t. 61.
12. Drakšas R. Problems of corporate criminal liability. *Aktualne zagadnienia Litewskego i Polskego prawa karnego*. Łódź: Wydawnictwo uniwersytetu Łódzkiego, 2007

13. Drakšas R. The Problem of Public Opinion on Capital Punishment. *Балтийский юридический журнал*, 2003, № 1.

14. Дракшене А. Дракшас Р. Защита прав ребенка в уголовном праве Литовской Республики. *Конституционные основы уголовного права. Материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации.* Московский государственный университет им. Ломоносова. Москва: Проспект, 2006.

15. Дракшене А., Дракшас Р. Основные черты уголовной ответственности несовершеннолетних в уголовном законодательстве Литовской Республики. Российская академия юридических наук. *Научные труды.* Вып. 5. В трех томах. Т. 2. Москва: Юрист 2005.